

e- ISSN 1309-1387

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Sayı/Issue: 42
Kasım/November, 2025

Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute

BURDUR

OWNER / SAHİBİ

Hüseyin DALGAR

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi adına
On behalf of Burdur Mehmet Akif Ersoy University
Department of Business,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- İşletme
Bölümü, Burdur, Türkiye

COORDINATOR OF SCIENTIFIC PUBLISHING / BİLİMSEL YAYIN KORDİNATÖRÜ

Ahmet CALIK

Department Of Mechanical Engineering,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- Makine
Mühendisliği Bölümü, Burdur, Türkiye

EDITOR-IN-CHIEF / BAŞ EDITÖR

Veysel DAL

Department of Business,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- İşletme
Bölümü, Burdur, Türkiye

EDITORS / EDITÖRLER

Mehmet Ali TAS

Department of Health Administration,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- Sağlık
Yönetimi Bölümü, Burdur, Türkiye

Osman KOYUNCU

Department of Management Information Systems,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- Yönetim
Bilişim Sistemleri Bölümü, Burdur, Türkiye

Ahmet KORKMAZ

Department of History,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- Tarih
Bölümü, Burdur, Türkiye

ETHICS EDITOR / ETİK EDITÖRÜ

Yunus Emre AYDIN

Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi- Tarih Bölümü, Erzurum,
Türkiye

TURKISH LANGUAGE EDITOR / TÜRKÇE DİL EDITÖRÜ

Fatih Bostancı

Department of History,
Ardahan Üniverstt, Ardahan, Türkiye
Ardahan Üniversitesi- Tarihi Bölümü, Ardahan,
Türkiye

FOREIGN LANGUAGE EDITOR/ YABANCI DİL EDITÖRÜ

Süleyman GÜN

Department of Foreign Languages,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- İşletme
Bölümü, Burdur, Türkiye

FIELD EDITORS / ALAN EDİTÖRLERİ

Avse YILDIRIM

Department of Anthropology,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- Antropoloji
Bölümü, Burdur, Türkiye

Murat BELKE

Department Of Economics,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- Ekonomi
Bölümü, Burdur, Türkiye

Duriye TOPRAK

Department of Public Finance,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- Maliye
Bölümü, Burdur, Türkiye

Nurdan ORAL KARA

Department of Health Administration,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- Sağlık
Yönetimi Bölümü, Burdur, Türkiye

Mustafa LAMBA

Department of Political Science and Public
Administration,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- Siyaset
Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Burdur, Türkiye

Seda ATTEPE ÖZDEN

Department of Social Services,
Başkent Universty, Ankara, Türkiye
Başkent Üniversitesi- Sosyal Hizmet Bölümü,
Ankara, Türkiye

Nurettin ÇALIŞKAN

Department of Islamic History and Arts,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- İslam Tarihi
ve Sanatları Bölümü, Burdur, Türkiye

Murat KARA

Department of Visual Communication Design,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- Görsel
İletişim Tasarımı Bölümü, Burdur, Türkiye

Olca KİLİNÇ

Department of Gastronomy and Culinary Arts,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- Gastronomi
ve Mutfak Sanatları Bölümü, Burdur, Türkiye

Şükrü ÖZDOĞRU

Department of Archaeology,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- Arkeoloji
Bölümü, Burdur, Türkiye

Hakan YILMAZ

Department of Western Languages and Literatures,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- Batı Dilleri
ve Edebiyatları Bölümü, Burdur, Türkiye

Süleyman Ertan TAĞMAN

Department of Philosophy,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- Felsefe
Bölümü, Burdur, Türkiye

Bekir ÇETİNTAV

Department of Data Science and Analytics,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- Veri Bilimi
ve Analitiği Bölümü, Burdur, Türkiye

Gaye GÖKALP YILMAZ

Department of Sociology,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- Sosyoloji
Bölümü, Burdur, Türkiye

Zafer GÖLEN

Department of History,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- Tarih
Bölümü, Burdur, Türkiye

İsmail ÇELİK

Department of Finance and Banking,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- Finans ve
Bankacılık Bölümü, Burdur, Türkiye

Didem AKYILDIZ AY

Department of Turkish Language and Literature
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Burdur, Türkiye

Himmet KARADAL

Department of Public Relations and Promotion,
Bolu İzzet Baysal Universty, Bolu, Türkiye
Bolu İzzet Baysal Üniversitesi- Halkla İlişkiler ve
Tanıtım Bölümü, Bolu, Türkiye

Gökmen KILIÇOĞLU

Department of International Relations,
Düzce Universty, Düzce, Türkiye
Düzce Üniversitesi- Uluslararası İlişkiler Bölümü,
Düzce, Bolu

Melek ZUBAROĞLU YANARDAĞ

Department Social Services,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- Sosyal
Hizmet Bölümü, Burdur, Türkiye

İrfan AKYÜZ

Department of Business Administration,
İstanbul University, İstanbul, Türkiye
İstanbul Üniversitesi- İşletme Bölümü, İstanbul,
Türkiye

EDITORIAL BOARD / YAYIN KURULU

Mahmut Nedim BAYUK

Department of Business Administration,
Harran Universty, Şanlıurfa, Türkiye
Harran Üniversitesi- İşletme Bölümü, Şanlıurfa,
Türkiye

Nezihe Figen ERSOY ARCA

Department of Business Administration,
Anadolu Universty, Eskişehir, Türkiye
Anadolu Üniversitesi- İşletme Bölümü, Eskişehir,
Türkiye

Sevgi Ayse ÖZTÜRK

Department of Business Administration,
Anadolu Universty, Eskişehir, Türkiye
Anadolu Üniversitesi- İşletme Bölümü, Eskişehir,
Türkiye

Habibe YAZICI ERSOY

Department of Turkish Language and Literature,
Ankara Hacı Bayram Veli Universty, Ankara,
Türkiye
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi- Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye

Murat YESİLTAS

Department of Tourism Management,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
*Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- Turizm
İşletmeciliği Bölümü, Burdur, Türkiye*

ADVISORY BOARD / DANIŞMA KURULU

Aşkın KESER

Department Of Labor Economics And Industrial
Relations,
Bursa Uludağ Universty, Bursa, Türkiye
*Bursa Uludağ Üniversitesi- Çalışma Ekonomisi ve
Endüstri İlişkileri Bölümü, Bursa, Türkiye*

Abdullah Sevkı DUymAZ

Department of Visual Communication Design,
Social Sciences University of Ankara, Ankara,
Türkiye
*Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi- Görsel İletişim
Tasarımı Bölümü, Ankara, Türkiye*

Belkis ÖZKARA

Department of Business Administration,
Afyon Kocatepe University, Afyon, Türkiye
*Afyon Kocatepe Üniversitesi- İşletme Bölümü, Afyon,
Türkiye*

Durmus ACAR

Department of Business,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
*Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- İşletme
Bölümü, Burdur, Türkiye*

Hakan DEMİRGİL

Department of Econometrics,
Süleyman Demirel University, Isparta, Türkiye
*Süleyman Demirel Üniversitesi- Ekonometri Bölümü,
Isparta, Türkiye*

Levent ERTEMİZ

Department of Economics,
Canakkale Onsekiz Mart University, Canakkale,
Türkiye
*Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi- Ekonomi
Bölümü, Çanakkale, Türkiye*

Mustafa Zihni TUNCA

Department of Business,
Süleyman Demirel University, Isparta, Türkiye
*Süleyman Demirel Üniversitesi- İşletme Bölümü,
Isparta, Türkiye*

Özcan GÜNGÖR

Department of Sociology,
Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara,
Türkiye
*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi- Sosyoloji
Bölümü, Ankara, Türkiye*

Ramazan ERDEM

Department Of Health Administration,
Süleyman Demirel University, Isparta, Türkiye
*Süleyman Demirel Üniversitesi- Sağlık Yönetimi
Bölümü, Isparta, Türkiye*

Ümit ARKLAN

Department of Public Relations and Promotion,
Süleyman Demirel University, Isparta, Türkiye
*Süleyman Demirel Üniversitesi- Halkla İlişkiler ve
Tanıtım Bölümü, Isparta, Türkiye*

Yüksel METİN

Department of Public Law,
Süleyman Demirel University, Isparta, Türkiye
*Süleyman Demirel Üniversitesi- Kamu Hukuku
Bölümü, Isparta, Türkiye*

Zeynep ERDEM

Department of Archaeology,
Mimar Sinan Fine Arts University, Istanbul, Türkiye
*Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi- Arkeoloji
Bölümü, İstanbul, Türkiye*

Bilge Ayca POLAT BECKS

Department of Archaeology,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
*Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- Arkeoloji
Bölümü, Burdur, Türkiye*

Eugene KENNEDY

College of Human Science and Education,
Louisiana State Univesity, Baton Rouge, USA
*Louisiana Eyalet Üniversitesi- Beşeri Bilimler ve
Eğitim Fakültesi, Baton Rouge, Amerika Birleşik
Devletleri*

Oğuzhan ZENGİN

Department of Social Services,
Karabük University, KArabük, Türkiye
*Karabük Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü,
Karabük, Türkiye*

Ümmühan KAYGISIZ

Department of Political Science and Public
Administration,
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
*Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- Siyaset
Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Burdur, Türkiye*

Zafer YILDIZ

Department of Economics,
Karamanoglu Mehmetbey University, Karaman,
Türkiye
*Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Ekonomi
Bölümü, Karaman, Türkiye*

Elif Ayşe ŞAHİN İPEK

Department of Public Finance,
Izmir Katip Celebi University, Izmir, Türkiye
*Izmir Katip Çelebi Üniversitesi- Maliye Bölümü,
Izmir, Türkiye*

Gökhan KALAĞAN

Department of Political Science and Public
Administration,
Balıkesir University, Balıkesir, Türkiye
*Balıkesir Üniversitesi- Siyaset Bilimi ve Kamu
Yönetimi Bölümü, Balıkesir, Türkiye*

Mehmet SELAMİ YILDIZ

Department of Business,
Duzce University, Duzce, Türkiye
Düzce Üniversitesi- İşletme Bölümü, Düzce, Türkiye

Ömer TORLAK

Department of Business,
Istanbul Sabahattin Zaim University, Istanbul,
Türkiye
*Istanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi- İşletme
Bölümü, İstanbul, Türkiye*

Şefik Okan MERCAN

Department of Tourism Management,
Canakkale Onsekiz Mart University, Canakkale,
Türkiye
*Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi- Turizm
İşletmeciliği Bölümü, Çanakkale, Türkiye*

SEKRETERYA / SECRETARIAT

Serkan YÜKSEL

Department of Turkish Language and Literature
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur,
Türkiye
*Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Burdur, Türkiye*

AIMS AND SCOPE

The Mehmet Akif Ersoy University Journal of the Institute of Social Sciences (*SOBED*) is an independent, impartial, and double-blind peer-reviewed, open-access scientific electronic publication of the Mehmet Akif Ersoy University Institute of Social Sciences. The journal is published twice a year, in May and November.

The publication languages of the journal are Turkish and English.

SOBED aims to contribute to the literature by publishing high-level scientific articles in the field of Social Sciences. The journal publishes original articles and reviews prepared in accordance with ethical principles. The scope of the journal covers all fields of Social Sciences.

SOBED is an international field-indexed journal indexed in *DOAJ*, *EBSCO*, *SOBIAD*, *EUROPUB*, and *DRJI*.

The target audience of the journal consists of researchers and specialists who work in or are interested in all areas of Social Sciences.

SOBED is a peer-reviewed journal.

The editorial and publication processes of the journal are structured in accordance with the guidelines of the Council of Science Editors (CSE), the Committee on Publication Ethics (COPE), the European Association of Science Editors (EASE), and the National Information Standards Organization (NISO). The editorial and publication processes of SOBED are carried out in accordance with the Principles of Transparency and Best Practices in Scholarly Publishing (doaj.org/bestpractice).

Disclaimer

The views expressed in the articles published in the journal reflect the opinions of the author(s), not those of the editors, editorial board, and/or the publisher; the editors, editorial board, and publisher do not accept any responsibility or liability for such materials.

Open Access Statement

SOBED is an open-access scientific journal based on the Budapest Open Access Initiative (BOAI). The journal's archive is freely accessible at <https://dergipark.org.tr/tr/pub/makusobed>

The content of SOBED is published under the Creative Commons Attribution–NonCommercial (CC BY-NC) 4.0 International License.

You may access the current version of the Instructions for Authors at: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/makusobed/writing-rules>

AMAÇ VE KAPSAM

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (*SOBED*), bağımsız, tarafsız ve çift-kör hakem değerlendirme ilkelerine bağlı yayın yapan, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün açık erişimli bilimsel elektronik yayın organıdır. Dergi Mayıs ve Kasım aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayınlanmaktadır.

Derginin yayın dilleri Türkçe ve İngilizce'dir.

SOBED, Sosyal Bilimler alanında en yüksek bilimsel düzeyde makaleler yayınlamak literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Dergi, etik kurallara uygun olarak hazırlanmış özgün makaleler ve derlemeler yayınlar. Derginin kapsamı Sosyal Bilimlerin tüm alanıdır.

SOBED, *DOAJ*, *EBSCO*, *SOBIAD*, *EUROPUB* ve *DRJI*'de indekslenen uluslararası alan indeksli bir dergidir.

Derginin hedef kitlesi, Sosyal Bilimlerin her alanına ilgi duyan veya çalışan araştırmacı ve uzmanlardır.

SOBED *hakemli* bir dergidir.

Derginin editöryel ve yayın süreçleri Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) ve National Information Standards Organization (NISO) kılavuzlarına uygun olarak biçimlendirilmiştir. SOBED dergisinin editöryel ve yayın süreçleri, Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama (doaj.org/bestpractice) ilkelerine uygun olarak yürütülmektedir.

Sorumluluk Reddi

Dergide yayınlanan yazılarda ifade edilen görüşler, editörlerin, yayın kurulunun ve/veya yayıncının görüşlerini değil, yazar(lar)ın görüşlerini yansıtır; editörler, yayın kurulu ve yayıncı bu tür materyaller için herhangi bir sorumluluk veya yükümlülük kabul etmemektedir.

Açık Erişim Bildirimi

SOBED yayınlanma modeli Budapeşte Açık Erişim Girişimi (BOAI) bildirgesine dayanan açık erişimli bilimsel bir dergidir. Derginin arşivine <https://dergipark.org.tr/tr/pub/makusobed> adresinden ücretsiz olarak erişilebilir. SOBED içeriği, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari (CC BY-NC) 4.0 Uluslararası Lisansı ile yayınlanmaktadır.

Yazarlara Bilgi'nin güncel versiyonuna <https://dergipark.org.tr/tr/pub/makusobed/writing-rules> adresinden ulaşabilirsiniz.

Contact (Editor in Chief) / İletişim (Baş Editör)

Veysel DAL

Department of Business,

Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur, Türkiye

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- İşletme Bölümü, Burdur, Türkiye

e-mail: sobed@mehtemakif.edu.tr

phone: +90 248 213 3167

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

- KIRGIZİSTAN VE TÜRKİYE'DEKİ BANKALARIN SOSYAL MEDYA STRATEJİLERİNİN İTİBAR YÖNETİMİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ**
EXAMINING SOCIAL MEDIA STRATEGIES OF BANKS IN KYRGYZSTAN AND TÜRKİYE IN THE CONTEXT OF REPUTATION MANAGEMENT **1-15**
Tuğçe BORAN, Zhazgul KULENBEKOVA

- TÜRKİYE'DEKİ GERİ BİLDİRİM ÇALIŞMALARINA YÖNELİK BETİMSSEL İÇERİK ANALİZİ KLUGER VE DENİSİ'NİN GERİ BİLDİRİM MÜDAHALESİ MODELİ İLE YORUMLAMA**
A DESCRIPTIVE CONTENT ANALYSIS OF FEEDBACK PRACTICES IN TURKEY: AN INTERPRETATION THROUGH KLUGER AND DENİSİ'S FEEDBACK INTERVENTION THEORY **16-34**
Canan Gamze BAL, Mine ELAGÖZ

- FROM DIGITAL RESENTMENT TO RADICALIZATION: GAMERGATE AS A GATEWAY TO THE ALT-RIGHT**
DİJİTAL HOŞNUTSUZLUKTAN RADİKALLEŞMEYE: GAMERGATE'İN ALT-RIGHT'A AÇILAN BİR GEÇİT OLARAK ROLÜ **35-51**
Mert Can ATAR

- USE OF AI AND REALITY TECHNOLOGIES INEXPERIENTIAL MARKETING STRATEGIES IN TÜRKİYE**
TÜRKİYE'DE DENEYİMSSEL PAZARLAMA STRATEJİLERİNDE YAPAY ZEKÂ VE GERÇEKLİK TEKNOLOJİLERİNİN KULLANIMI **52-69**
Buse KOCA

- TÜRKİYE'DE ULUSAL DEMİRYOLCULUĞUN SOSYO-MEKÂNSAL İNŞASI: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ'NDEDEMİRYOLU OKULLARI VE ATÖLYELERİ**
THE SOCIO-SPATIAL CONSTRUCTION OF NATIONAL RAILROADING IN TÜRKİYE: RAILROAD SCHOOLS AND WORKSHOPS IN THE EARLY REPUBLICAN PERIOD **70-94**
Başak ÖZDEN

- İSTİKLAL MARŞI'NIN AYNASINDA MEHMET AKİF ERSOYVE TÜRK GENÇLİĞİNE BIRAKTIĞI MİRAS**
IN THE MIRROR OF THE NATIONAL ANTHEM: MEHMET AKİF ERSOY AND HIS LEGACY TO THE TURKISH YOUTH **95-104**
Elif AKAR

- TÜRKİYE'DE DİJİTAL İÇERİK PLATFORMLARIKULLANICI MEMNUNİYETİNİN YAPAY ZEKÂ İLEANALİZİ**
ANALYSING USER SATISFACTION OF DIGITAL CONTENT PLATFORMS IN TURKEY WITH ARTIFICIAL INTELLIGENCE **105-121**
Mehmet KAYAKUŞ, Sıla Nur SİNE

- ESKİ TÜRKÇE SİN- FİİLİ VE TÜREVLERİ HAKKINDA**
ON THE OLD TURKIC VERB SİN- AND ITS DERIVATES **122-136**
Utku IŞIK

- ATEBETÜ'L-HAKAYIK'TA YÖNELTİCİ EDİMSELLER: ÖĞÜT VERMEK EDİMSÖZ EDİMİ**
DIRECTIVES IN ATEBETU'L-HAKAYIK: ILLOCUTIONARY ACT OF ADVICE **137-151**
Ezgi DEMİREL KAMANLI

**KARADENİZ’DE TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ İLE TRABZON RUM
İMPARATORLUĞU ARASINDAKİ HÂKİMİYET MÜCADELESİ VE
SONUÇLARI**

152-172

*IN THE MIRROR OF THE NATIONAL ANTHEM: MEHMET AKİF ERSOY AND HIS LEGACY TO THE
TURKISH YOUTH*

Feyzullah GÜLEÇ, Galip BİNGÖL

**MEMLÛKLÜ DÖNEMİ KAYNAKLARINA GÖRE MOĞOLLARDA HUKUK VE
YARGILAMA**

173-186

LAW AND JUDICIAL SYSTEM OF THE MONGOLS ACCORDING TO MAMLUK SOURCES

Abdullah KUBAT

DERLEME MAKALELERİ / REVIEW ARTICLES

**MARX’IN GÖZÜYLE HİNDİSTAN’DAKİ İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİ: BİR
DÜŞÜNCE EVRİMİ**

187-206

BRITISH COLONIALISM IN INDIA THROUGH THE EYES OF MARX: AN EVOLUTION OF THOUGHT

Sibel FÜGAN VAROL

DİZİNLER / INDEXING

Dergimiz, hâlihazırda *DOAJ*, *EBSCO*, *SOBIAD*, *EUROPUB* ve *DRJI* dizinleri tarafından taranmakta olup; başta TR Dizin ve ESCI olmak üzere diğer dizinlerle ilgili başvuru süreçlerimiz devam etmektedir.

Our journal is currently covered and abstracted by DOAJ, EBSCO, SOBIAD, EUROPUB and DRJI; the application processes of TR Dizin and ESCI, with others, are in progress.

KIRGIZİSTAN VE TÜRKİYE'DEKİ BANKALARIN SOSYAL MEDYA STRATEJİLERİNİN İTİBAR YÖNETİMİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

EXAMINING SOCIAL MEDIA STRATEGIES OF BANKS IN KYRGYZSTAN AND TÜRKİYE IN THE CONTEXT OF REPUTATION MANAGEMENT

Tuğçe BORAN

Sakarya Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla
İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, Sakarya Türkiye
The Department of Public Relations and Advertising,
Faculty of Communication, Sakarya University
gureltugce@yahoo.com

Zhazgul KULENBEKOVA

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)
Sakarya Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla
İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, Sakarya, Türkiye
The Department of Public Relations and Advertising,
Faculty of Communication, Sakarya University
zhazgul.kulenbekova@ogr.sakarya.edu.tr

Araştırma Makalesi

Research Article

DOI: 10.20875/makusobed.1664208

Geliş Tarihi/Received	24.03.2025
Revizyon/Revision	23.07.2025
Kabul Tarihi/Accepted	28.07.2025
Yayın Tarihi/Publication Date	30.11.2025

Atf:

Boran, T. ve Kulenbekova, Z. (2025). Kırgızistan ve
Türkiye'deki bankaların sosyal medya stratejilerinin
itibar yönetimi bağlamında incelenmesi. *Mehmet Akif
Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,
(42), 1-15.

Cite this article:

Boran, T. ve Kulenbekova, Z. (2025). Examining
social media strategies of banks in Kyrgyzstan and
Türkiye in the context of reputation management.
*Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social
Sciences Institute*, (42), 1-15.

This work is licensed under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

Bu çalışmanın amacı; Kırgızistan'daki Ayl Bank ile Türkiye'deki Ziraat Bankası'nın sosyal medya stratejilerinin itibar yönetimi odağında, karşılaştırmalı incelenmesi olarak belirlenmiştir. Çalışmada, bankaların sosyal medya stratejileri RepTrakPulse modelinde belirlenen itibar unsurları çerçevesinde ele alınmıştır. Analiz kapsamında, iki bankanın 2024 yılı boyunca Instagram, Facebook ve X platformlarında gerçekleştirdiği paylaşımlar, içerik analizi tekniği kullanılarak değerlendirilmiştir. Elde edilen verilere göre; hem Ayl Bank hem de Ziraat Bankası'nın sosyal medya stratejilerinin en yüksek oranda 'ürün ve hizmetler' unsuruna odaklandığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte yine her iki banka açısından da 'finansal performans' unsuru, RepTrakPulse modelinin altı unsuru içinde en az içerik üretilen kategori olarak saptanmıştır. Bulgular, her iki bankanın sosyal medya stratejilerinde belirli farklılıklar gösterdiğini, ancak her ikisinin de sosyal medyadaki itibar yönetimi açısından önemli stratejiler benimsediğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İtibar Yönetimi, Sosyal Medya, Dijital Strateji, RepTrakPulse, Bankacılık

Abstract

The purpose of this study is to comparatively examine the social media strategies of Ayl Bank in Kyrgyzstan and Ziraat Bank in Turkey, with a focus on reputation management. The banks' social media strategies are analyzed based on the reputation dimensions defined in the RepTrakPulse model. Within the scope of the analysis, the posts made by the two banks on Instagram, Facebook and X platforms throughout 2024 were evaluated using the content analysis technique. According to the data obtained, it was determined that the social media strategies of both Ayl Bank and Ziraat Bank focused on the 'products and services' element at the highest rate. However, for both banks, the 'financial performance' element was determined to be the category with the least content production among the six elements of the RepTrakPulse model. The findings reveal that both banks show certain differences in their social media strategies, but both adopt important strategies in terms of reputation management on social media.

Keywords: Reputation Management, Social Media, Digital Strategy, RepTrakPulse, Banking.

EXTENDED SUMMARY

This research analyzes the social media posts published by Ayıl Bank in Kyrgyzstan and Ziraat Bank in Turkey in 2024, examining how closely the social media strategies of both banks align with the RepTrak Pulse model. The primary aim of this study is to compare the social media content of both banks, highlight their similarities and differences, and evaluate the influence of the RepTrakPulse model on their social media strategies. In this context, a comprehensive analysis was carried out regarding the banks' content strategies, the social media platforms they use, and the criteria they emphasize.

This study was conducted to determine how the social media strategies of Ayıl Bank and Ziraat Bank align with the RepTrakPulse model. The RepTrakPulse model includes various criteria for measuring an organization's reputation, such as 'Corporate Culture and Work Environment', 'Social Responsibility', 'Products and Services', 'Emotional Appeal', 'Vision and Leadership' and 'Financial Performance'. Within the framework of this model, the social media content of both banks was examined under specific categories, and their content strategies were analyzed for similarities and differences.

A content analysis method, focusing on the social media content of the two banks was utilized between January 1, 2024, and December 31, 2024. Posts from both banks' social media accounts were categorized to analyze which criteria were most prominent and emphasized. Furthermore, the social media platforms used by the banks were compared.

The research reveals that there are significant similarities and differences in the social media content of Ayıl Bank and Ziraat Bank. Both banks align with the RepTrakPulse model, though there are no significant differences in their strategic focus and content production methods.

Ayıl Bank (Kyrgyzstan) and Ziraat Bank (Turkey) have partially aligned their 2024 social media content with the RepTrak Pulse model, with each bank focusing on different criteria within the model. It has been determined that Ayıl Bank produces content primarily in the areas of "Products and Services" and "Corporate Culture and Work Environment." In contrast, Ziraat Bank has placed greater emphasis on the "Products and Services" and "Emotional Appeal" criteria. This finding indicates that while both banks largely align with the RepTrak Pulse model in their social media strategies, they also exhibit differences in their areas of focus.

Throughout 2024, Ayıl Bank shared 352 posts on both Instagram and Facebook. This suggests that the bank has adopted a visually oriented communication strategy using the same approach across social media platforms, aiming to establish a close relationship with its audience. On the other hand, Ziraat Bank was more active on Instagram, making 139 posts. This indicates a difference in how frequently each bank uses social media platforms.

The social media content of Ayıl Bank and Ziraat Bank shows similarities in some areas while differing in others. Both banks produced the most content in the "Products and Services" category and the least in the "Financial Performance" category, making these areas a common theme in their strategies. However, Ayıl Bank also placed strong emphasis on "Corporate Culture and Work Environment," highlighting employee satisfaction and corporate values. In contrast, Ziraat Bank focused more on "Emotional Appeal," producing content in this area. Based on these findings, it is evident that the emphasis placed on specific elements in their social media strategies differs between the two banks.

Throughout 2024, Ayıl Bank primarily shared content under the "Products and Services" category while also placing significant emphasis on "Corporate Culture and Work Environment" and "Social Responsibility" criteria. On the other hand, Ziraat Bank focused more on "Products and Services" and "Emotional Appeal." Both banks produced less content related to "Financial Performance" and "Vision and Leadership," suggesting that these areas received less emphasis in their social media strategies.

In conclusion, the study confirms that both banks' social media strategies largely align with the RepTrak Pulse model. However, when evaluating the collected data, it becomes clear that their priorities differ. Ayıl Bank places greater emphasis on corporate values and social responsibility, whereas Ziraat Bank focuses more on emotional engagement and product promotion. This research provides insights into how social media usage impacts reputation management in banks and helps us understand how different cultures and market conditions lead to the development of distinct strategies.

1. GİRİŞ

İnternetin 60'lı yıllarda ortaya çıkmasından bu yana en önemli gelişme bilgi ve iletişim teknolojileri alanında gerçekleşmiştir. 2024 Küresel Dijital Raporu'na (TİSK 2004) göre dünya nüfusunun %64,4'ü bir mobil cihaz kullanmaktadır. Kullanıcı sayısı 2023 başından itibaren 138 milyon kişiye (+2,5%) ulaşmıştır. Dünya genelindeki insanların %66'dan fazlası internet kullanıcısı olup, güncel verilere göre mevcut kullanıcı sayısı 5,35 milyar olmuştur. Aktif sosyal medya kullanıcısı, 5 milyar barajını aşmıştır. İnternetin ve mobil cihazların kullanımının yaygınlaşmasına bağlı olarak bütün sektörler içinde (Korkmaz vd., 2023) bankacılık sektörü de tamamen veya kısmi olarak internet tabanlı uygulamalar üzerinden faaliyetler yürütmeye ya da dijitalleşmeye başlamışlardır. Bankacılık sektörünün hızla dijitalleşmesiyle birlikte, bankacılık hizmetlerinin daha erişilebilir ve kullanışlı hale geldiğini öne süren Shumakova & Balandina (2024), bu yeniliklerin şirket itibarının yönetimi ve bankalardan beklenen imkânlar konusunda önemli değişikliklere yol açtığını belirtmiştir. Dijitalleşme sürecinde, bankacılık hizmetleri piyasasında şirket itibarını güçlendirmede en önemli araçlardan biri iletişim teknolojileri olarak ifade edilmektedir. Bu teknolojiler aşağıda sıralanmaktadır (Shumakova ve Balandina, 2024).

Müşteri memnuniyetini artırmak ve şirketin itibarını güçlendirmek için kullanıcı dostu mobil uygulamaların geliştirilmesi. Uygulamanın sezgisel, güvenli ve işlevsel olması büyük önem taşır.

Şirketin 'vitriini' işlevi gören interaktif web sitelerinin oluşturulması. Online sohbetler, hesaplama araçları, animasyonlar ve kişiselleştirilmiş öneriler gibi etkileşimli unsurlar, sitenin ziyaretçiler için daha cazip hale gelmesini sağlar ve bankanın modern, yenilikçi bir kuruluş olarak itibarını güçlendirir.

Sosyal medyanın aktif kullanımı, müşterilerle iletişim kurmak, yeni ürün ve hizmetler hakkında bilgilendirmek ve geri bildirimlere yanıt vermekte önemlidir. Böylece şirket, müşteri odaklı ve iletişime açık yapı sergileyerek itibarını güçlendirebilir.

Yukarıda detaylı açıklanan bu durum, sosyal medyada kurumsal itibar yönetimi konusunda yapılacak araştırmaların önemini ortaya koymaktadır. Bu araştırmada, Kırgızistan'da faaliyet gösteren Ayıl Bankası ile Türkiye'deki Ziraat Bankası'nın sosyal medyada kurumsal itibar yönetimi uygulamaları, RepTrakPulse modelinde belirlenen itibar unsurları çerçevesinde incelenecektir. RepTrakPulse modeli, bir kurumun itibarını ölçmek için; ürün ve hizmetler, finansal performans, kurumsal kültür ve çalışma ortamı, duygusal çekicilik, vizyon ve liderlik ile sosyal sorumluluk olmak üzere altı temel kriterden oluşmaktadır. Çalışmada, her iki bankanın sosyal medya hesaplarında, 01.01.2024-31.12.2024 tarihleri arasında yayınlanan paylaşımlar bu altı kriter çerçevesinde incelenecektir. Böylece araştırma ile iki farklı ülkeden seçilen, özellikle çiftçilere yönelik kredi hizmetleri sunan ve örnekleme oluşturan bankaların hangi itibar unsurlarına daha çok önem verdiklerinin karşılaştırmalı olarak ortaya konulması ve analiz edilmesi planlanmıştır.

2. KAVRAMSAL ARKAPLAN

Bu araştırmaya başlamadan önce kapsamlı bir literatür taraması yapılmış; sosyal medya ve itibar yönetimi hakkında birçok farklı disiplinden ve sektörden çalışmanın mevcut olduğu gözlemlenmiştir. İlk olarak, Google Akademik veritabanında 'sosyal medyada itibar yönetimi' ve 'itibar unsurları' anahtar kelimeleri ile 24.10.2024 tarihinde bir tarama gerçekleştirilmiştir. Elde edilen çalışma başlıkları incelendiğinde, sosyal medya platformlarında kurumsal itibar yönetimi üzerine yapılan çok sayıda araştırmanın olduğu saptanmıştır. Bu çalışmalardan bazıları; sosyal medya üzerinden kurumsal itibarının yönetilmesine dair yapılan araştırmalar (Çelebi, 2020; Özmelek, 2019; Aydın, 2015; Çavuş ve Eğilmez, 2021; San Sungunay, 2020), sosyal medya stratejilerinin kurum itibarına etkilerini ele alan çalışmalar (Okur ve Vakıflı, 2021; Yıldız ve Demirtaş, 2021; Tanrıverdi, 2020) ve sanal ortamda dijital itibar üzerine yapılan çalışmalar (Büyükdogan, 2020; Hançer, 2022; Karayel ve Polat, 2021; Boran ve Kırkıll, 2024) olarak sıralanabilecektir. Literatür taramasının ikinci aşamasında, Google Akademik ve ResearchGate platformlarında 'bankalarda itibar yönetimi' ve 'sosyal medya' anahtar kelimeleri kullanılarak 8.11.2024 tarihinde bir tarama yapılmıştır. Bu tarama neticesinde elde edilen çalışmalardan, Sevik ve Çekmecelioğlu'nun (2022) Türkiye bankacılık sektöründe kurumsal kimliğin itibara olan etkisini ele aldıkları; Karayel Bilbil ve Orha Hazar'ın (2022) bankacılık sektöründe kurumsal itibar ile marka güveni ve sadakati arasındaki ilişkiyi inceledikleri saptanmıştır. Yapılan literatür taraması, bankalarda itibar yönetimi ve sosyal medya arasındaki etkileşimi vurgulayan çalışmaların, bankaların dijital platformlarda itibarlarını nasıl yönettiklerine dair çeşitli stratejiler sunduğunu ortaya koymuştur. Elde edilen bu bilgilerde, bankaların itibar yönetimi konusunda sosyal medya stratejilerinin önemli bir yer tuttuğu ancak özellikle devlet bankalarının sosyal medya stratejilerinin karşılaştırmalı incelenmesine dair sınırlı sayıda çalışmanın mevcut olduğu görülmektedir. Önceki çalışmalarda

bankaların itibar yönetimi, sosyal medya ve dijital platformlar üzerinden ele alınmış olsa da, Kırgızistan ve Türkiye'deki devlet bankalarının sosyal medya stratejilerinin karşılaştırılması üzerine doğrudan bir araştırma bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle, Kırgızistan ve Türkiye'deki devlet bankalarının sosyal medya stratejilerinin karşılaştırılmasının, literatürdeki önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

2.1. Bankaların Sosyal medya kullanımı

2.1.1. Sosyal Medya Kavramı

Yerel yayınlarda 'sosyal medya' kavramının genellikle 'sosyal ağlar' kavramıyla değiştirilerek, bu terimlerin eş anlamlıymış gibi ele alınması, sosyal medyanın özünü ve dijital pazarlama sistemindeki yerini objektif şekilde anlamayı zorlaştıran bir basitleştirme olarak görülmektedir (Wetzel, 2020). 'Sosyal ağ' teriminin, küresel ağın ortaya çıkışından çok önce, 1954 yılında Norveçli sosyolog James Barnes tarafından literatüre kazandırıldığını belirten Wetzel (2020) kendi çalışmasında terimi, öncelikle, bireyler, sosyal gruplar veya organizasyonlar gibi çok sayıda unsurdan ve bunlar arasındaki kaynak alışverişiyle ilgili bağlantılardan oluşan sosyal yapı olarak tanımlamaktadır. Başka bir deyişle, sosyal ağ, bireylerin, tanıdıkların veya iş ortaklarının yer aldığı etkileşim çevresi ve sosyal ilişkiler bütünü olarak düşünülebilir. Dolayısıyla sosyal ağ, bilgi teknolojilerinin gelişiminden bağımsız olarak var olan bir sosyal olgudur (Efimova, 2015). Öte yandan, dijital bilgi teknolojileri gelişiminin, küreselleşme koşullarında ağ tabanlı sosyal etkileşim olanaklarını önemli ölçüde kolaylaştırdığı ve genişletildiği düşünülmektedir. Bu durum, sosyal ağı günümüzde (Ignateva, 2019) kullanıcıların ilgi alanlarına, yaşadıkları veya eğitim gördükleri yerlere, çalışma alanlarına veya diğer özelliklerine göre topluluklar halinde organize etmeye imkân tanıyan bir bilgi ağ kaynağı olarak tanımlamayı mümkün kılmaktadır. Neumann (1991) da, yeni medyayı, 'dijital cihazlarda sürekli erişilebilir olan ve kullanıcıların içerik oluşturma ve yayma sürecine aktif olarak katıldığı bir medya biçimi olarak tanımlar. Bu durumda, sosyal medyanın aslında yeni medyanın sadece bir türünü oluşturduğu ifade edilmektedir. Ayrıca sosyal medyayı tek başına dijital bir kitle iletişim aracı olarak değerlendirmenin yetersiz kaldığını belirten Matthews (2010); sosyal medyayı, insanların içerik üretip fikir, düşünce, deneyim ve bakış açılarını birbirleriyle paylaşmak amacıyla kullandıkları ağ tabanlı teknolojiler, pratikler ya da topluluklar olarak tanımlar. Böylece, modern anlamıyla sosyal medya, yeni medyanın özellikleri ile sosyal ağ yapılarına özgü unsurların birleşiminden doğmuş bir olgu olarak değerlendirilebilecektir.

2.1.2. Bankaların Sosyal Medya Kullanım Amaçları

Dijitalleşmenin ivme kazandığı iletişim ortamında sosyal medya, bankalar açısından giderek daha fazla stratejik değer kazandığı gözlemlenmektedir. Tüketicilerin yalnızca alıcı değil aynı zamanda içerik üreticisi hâline gelmeleri (Berthon vd., 2012) bankaları daha katılımcı ve etkileşimli iletişim stratejileri geliştirmeye yönelttiği gözlemlenmektedir. İçerik üretiminin kullanıcılar eliyle gerçekleştiği bu yapıda (Correa vd., 2010) bankalar, müşteri deneyimlerine doğrudan erişme, şikâyetleri izleme ve geri bildirimleri değerlendirme gibi süreçleri sosyal medya aracılığıyla yürütme imkânı bulmaktadır (Hanna, 2011). Bu durum, sosyal medyayı müşteri memnuniyetinin artırılması ve kurum imajının güçlendirilmesi açısından işlevsel kılmaktadır.

Özellikle sosyal medya üzerinden kurulan bire bir iletişim, müşteri bağlılığını artırma potansiyeli taşımaktadır (Heller Baird ve Parasnis, 2011). Nitekim kuruma yönelik sorulara verilen yanıtlar, tüketicilerin kuruma olan güvenini pekiştirmekte; sosyal medya etkileşimleri, müşteri sadakatiyle ilişkilendirilmektedir (De Vries vd., 2012). Ayrıca genç kullanıcıların sosyal medya platformlarını yoğun biçimde kullanması, bankaların bu demografiye ulaşma çabalarını sosyal medya merkezli hale getirmiştir (O'Keeffe ve Clarke-Pearson, 2011). Bununla birlikte sosyal medya, halkla ilişkiler ve kriz yönetimi açısından da bankalar için önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir (Eyrich vd., 2008; Diga ve Kelleher, 2009).

Öte yandan sosyal medyada içerik üretiminin kontrolsüz doğası, kurumlar açısından bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Kurum dışı aktörlerin söylem alanına hâkim olması, geleneksel iletişim denetim araçlarını sınırlandırmakta; bu da halkla ilişkiler profesyonellerini sosyal medyada daha proaktif bir tutum almaya zorlamaktadır (DiStaso vd., 2011). Son olarak, bankaların sosyal medyayı açıklık, şeffaflık ve erişilebilirlik ilkeleri doğrultusunda kullanma yönünde eğilim gösterdiği görülmektedir. Bu gelişmeler, sosyal medyanın bankalar tarafından yalnızca bir tanıtım alanı değil, çok boyutlu bir iletişim ve ilişki yönetimi aracı olarak değerlendirildiğini düşündürmektedir.

2.2. Bankacılık Sektöründe İtibar Yönetimi

2.2.1. İtibar Kavramı

İtibar, ticari yapının önemli bir maddi olmayan varlığıdır (Kryukova, 2015). Efremov'un sözlüğüne (efremova.info) göre, itibar "birinin veya bir şeyin nitelikleri, erdemleri ve kusurları temelinde toplumda oluşan genel görüş" olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, itibar kavramındaki temel unsurlar, nesnenin niteliklerinin ve kullanım deneyiminin bileşimine dayanan 'görüş' ve 'değerlendirme'dir. Charles Fombrun'a (1996) göre ise itibar "bir şirketin çalışanları, tedarikçileri ve müşterileri gibi paydaşlarının gözünde, önemli rakipleriyle karşılaştırıldığında onu ana hedef kitlelerinden ayıran geçmişteki eylemleri ve gelecekteki potansiyeli ile ilgili algıyı" ifade etmektedir. Ticari yapıdan söz edildiğinde ise bir şirketin itibarı, şirketin kendisinin yanı sıra faaliyetlerinin de değerlendirmesi olarak düşünülebilir. Bu değerlendirme olumlu ya da olumsuz olabilmektedir.

Olumlu itibarın oluşturulmasına yönelik halkla ilişkiler faaliyetlerinden biri olan 'itibar yönetimi', ticari yapının temel avantajlarına dair bilgilerin hedef kitleye sistemli olarak iletilmesini ve böylece farkındalık yaratıp güveni artırmayı amaçlayan bir yönetim faaliyetidir (Gurtmnyazov vd., 2024). Günümüzde internet teknolojilerinin gelişmesi ve iş süreçlerindeki rollerinin artmasıyla, internetin itibar yönetimi faaliyetleri için aktif olarak kullanılan bir platform haline geldiği düşünülmektedir.

2.2.2. Bankacılık Sektöründe İtibar Yönetimi

Bankacılık sektörü özelinde kurumsal itibar, işlevsel bir güven inşasının yanı sıra toplumsal kabul görmesinin de asli bir aracı olarak değerlendirilmektedir (Gündoğdu, 2016). Finansal kuruluşlar açısından itibarın, doğrudan mali tablolarda yer alması da kurumun genel değerine katkı sağlayabilecek bir unsur olarak değerlendirilebileceği öne sürülmektedir (Department for Business, Innovation & Skills, 2012). Aynı çalışmada, güçlü bir itibarın, özellikle bilgi asimetrisi sorunlarını hafifletme potansiyeline sahip olduğu ve bu durumun uzun vadeli müşteri ilişkilerinde etkili olabileceği belirtilmektedir (Department for Business, Innovation & Skills, 2012).

2008 küresel finansal krizi sonrasında kurumsal itibara ilişkin yaklaşımlarda da dikkate değer bir dönüşüm gözlemlendiğini öne süren Gündoğdu (2016), Eisenegger'e (2011) atıfta bulunarak, bu dönüşümün yalnızca ekonomik performansa dayalı "işlevsel itibar" kavramından, daha kapsayıcı bir biçimde sosyal sorumluluk ve kamu yararı odaklı "sosyal itibar" yaklaşımına kaydığını işaret etmektedir. Bu değişim, bankaların yalnızca finansal çıkarlarını değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluklarını da içeren daha geniş bir hesap verebilirlik çerçevesine oturmalarını zorunlu kıldığı düşünülmektedir.

Bankacılık sektöründe itibar yönetimi, bu alana özgü bazı risk türlerinin varlığı nedeniyle çoğu durumda daha karmaşık ve hassas bir yapıya bürünebilmektedir. Akgüç'e (2012) göre, finansal başarısızlık, etik dışı uygulamalar, düşük hizmet kalitesi, zayıf sosyal sorumluluk bilinci, yönetici kadrolarına ilişkin olumsuz algılar ve yasal süreçlere karışma gibi unsurlar; bankaların itibarını doğrudan tehdit eden başlıca faktörler arasında sayılmaktadır. Özellikle finansal olmayan bir nedenle ortaya çıkan olumsuz bir kamuoyu algısı, bankaların geçmişteki tüm olumlu performansını gölgede bırakabilecek bir etki yaratabilmektedir (Akgüç, 2012).

Sonuç olarak, bankacılık sektöründe itibarın yalnızca iletişimsel bir kavramla sınırlı olmadığı; kurumsal güvenin tesisinde, toplumsal meşruiyetin desteklenmesinde ve sürdürülebilirliğin sağlanmasında da önemli bir rol üstlenebileceği düşünülmektedir. Bu çerçevede, itibarın yönetiminin, kurumsal gündelik işleyişin tümüne yayılması gereken, stratejik bilinç gerektiren çok katmanlı bir süreç olduğu ileri sürülebilir.

2.3. İtibar unsurları: RepTrak Modeli

RepTrak Modeli, Reputation Institute ve Harris Interactive şirketleri tarafından, farklı paydaşların ABD, Avrupa, Latin Amerika ve Güney Afrika gibi bölgelerdeki çeşitli sektörlerdeki şirketlerin itibarını nasıl algıladığını belirlemek amacıyla geliştirilmiş olup, günümüzde Harris Interactive, en büyük Amerikan şirketlerinin itibarını sürekli olarak ölçmek için bu modelin ölçeğini kendi versiyonunu kullanmaktadır (Bratus ve Sydorov, 2021). Fombrun ve Riel (2007) modelin her boyutunun, şirketin performansını yalnızca finansal açıdan değil, aynı zamanda sosyal, çevresel ve iş gücü boyutlarında da analiz ettiğini belirtmiştir. Boyutlar, şirketlerin toplumla kurduğu ilişkiyi, müşteri ve diğer paydaşların algılarını anlamak açısından kritik

öneme sahiptir. RepTrak Modeli'nin altı temel boyutu; ürünler ve hizmetler, duygusal çekicilik, vizyon ve liderlik, kurumsal kültür ve çalışma ortamı, sosyal sorumluluk ve finansal performans olarak sıralanmaktadır.

Her bir faktör, birkaç öznitelik aracılığıyla detaylandırılmaktadır. Bu özniteliklerin listesi, 1998-2000 yılları arasında ABD, Avrupa ve Avustralya'da gerçekleştirilen çok sayıda nitel ve nicel araştırma temelinde geliştirilmiştir (Fombrun, 2007). Daha sonra bu ölçek, bilişim teknolojileri sektöründe yapılan bir araştırma ile test edilmiştir. Test, RQ ölçeğinin iki temel faktörü 'duygusal çekicilik ve beş rasyonel bileşeni' doğru bir şekilde yansıttığını doğrulamıştır (Carreras vd., 2013).

RepTrak sisteminin bankacılık sektörü özelinde test edildiği ampirik çalışmalar arasında, Fombrun, Ponzi ve Newburry (2015) tarafından İspanya'da gerçekleştirilen bir saha araştırması öne çıkan örneklerden biridir. Bu çalışmada banka müşterileri ve yatırımcılardan oluşan iki ayrı paydaş grubundan elde edilen veriler üzerinden, modelin çok boyutlu yapısının geçerliliği değerlendirilmiştir. RepTrak sistemine özgü yedi boyutlu yapı, doğrulayıcı faktör analizleri yoluyla test edilmiş ve büyük ölçüde istatistiksel olarak desteklenmiştir.

Kullanılan analiz modeli, RepTrak sisteminin özgün formuna uygun biçimde tasarlanmış ve her biri üç ifadeden oluşan toplam 23 gözlemlenebilir değişkene dayanmıştır. Bu yapı aracılığıyla, her bir boyutun kurumsal itibar algısı üzerindeki etkisi, yapısal eşitlik modellemesi (SEM) yöntemiyle incelenmiş ve boyutların itibarı açıklama gücünün yüksek olduğu saptanmıştır. Özellikle, Ürünler ve hizmetler, Duygusal çekicilik, Vizyon ve liderlik, Kurumsal kültür ve çalışma ortamı, Sosyal sorumluluk ve Finansal performans boyutlarının, genel itibar değerlendirmeleri üzerinde anlamlı ve güçlü bir etkiye sahip olduğu ortaya konmuştur (s. 11–12). Araştırmada yer alan iki farklı örneklem grubu -müşteriler ve yatırımcılar- üzerinden elde edilen sonuçlar karşılaştırıldığında, her iki grup açısından da modelin açıklayıcı gücünün yüksek olduğu görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre, modelin genel uyum düzeyi oldukça tatmin edici bulunmuştur (RMSEA = 0.06, CFI = 0.93 gibi değerlerle), bu da yapının ampirik olarak geçerli olduğunu göstermektedir (s. 17). Ayrıca modelin alt boyutları yüksek düzeyde güvenilirlik sergilemiş; Cronbach's Alpha katsayıları, tüm yapılar için 0.84 ile 0.93 arasında değişmiştir (s. 19). Bu bulgular, RepTrak sisteminin yalnızca kuramsal düzeyde değil, aynı zamanda uygulamalı bağlamda da bankacılık sektörü için geçerli ve işlevsel bir model olduğunu göstermektedir. Çalışma, modelin farklı sektörlerde ve kültürel bağlamlarda da uyarlanabileceğine ilişkin önemli bir örnek teşkil etmektedir. Nitekim araştırmanın sonuç kısmında, bu tür uygulamaların farklı alanlarda yinelenerek modelin genellenebilirliğinin güçlendirilmesi gerektiği açık biçimde vurgulanmaktadır (s. 20).

3. ARAŞTIRMA AMACI VE YÖNTEMİ

Bu çalışmanın amacı, Kırgızistan'da faaliyet gösteren Ayıl Bankası ile Türkiye'deki Ziraat Bankası'nın sosyal medyada kurumsal itibar yönetimi uygulamalarını, RepTrak Pulse modelindeki itibar unsurları çerçevesinde incelemek olarak belirlenmiştir. RepTrak Pulse kriterlerine uyum, kullanılan sosyal medya platformları, paylaşım sıklığı ve içeriklerin, bankaların itibar yönetimindeki rolü açısından karşılaştırılması hedeflenmektedir.

Bu çalışmada, içerik analizi tekniği kullanılarak inceleme yapılacaktır. İçerik analizi, çoğunlukla nitel araştırmalarda kullanılsa da nicel araştırmalarda da uygulanabilir. Bu nedenle içerik analizi, nitel ve nicel içerik analizi olarak iki ana grupta değerlendirir (Metin ve Ünal, 2022). Nicel içerik analizinde, kavramlar ve kelime gruplarının tekrar sıklığına odaklanılırken, nitel içerik analizinde ise materyallerin sosyal etkileşim ve iletişim boyutları ele alınır. Her iki yöntemde de içerik, belirli kategorilerle sınıflandırılarak özetlenir ve analiz edilir (Gül ve Nizam, 2021). Bu çalışmada, örneklemi oluşturan bankaların sosyal medya hesaplarında paylaşılan içerikler, RepTrak Modeli'nin altı boyutunu esas alan tematik kodlama yaklaşımı doğrultusunda analiz edilecektir. Kodlama sürecinde, RepTrak modelinin boyutları—ürün ve hizmetler, finansal performans, kurumsal kültür ve çalışma ortamı, duygusal çekicilik, vizyon ve liderlik ile sosyal sorumluluk—analize temel alınacak ana tematik kategoriler olarak yapılandırılacaktır. Bu temalar, kurumsal itibarın dijital iletişim kanallarında nasıl temsil edildiğine dair kavramsal bir çerçeve sunmuş; içeriklerin değerlendirilmesinde analitik bir yol haritası işlevi görmüş olacaktır.

Kodlama işlemi sırasında, her bir içerik parçası, (belirlenen tarihler arasında gerçekleştirilmiş her paylaşımı, görsel eşliğindeki açıklamalar) öncelikle bütünsel olarak okunacak, ardından metindeki ifade birimleri söz konusu altı temaya uygunluk açısından sistematik biçimde analiz edilecektir. Bu süreçte içeriklerde yer alan anahtar ifadeler, anlatı kalıpları ve söylem örüntüleri temalara atanarak gözlenen anlam kümeleri somut hale getirilecektir.

1.1. Araştırmanın Örneklem ve Sınırlılıkları

Bu araştırmanın örneklemini olarak Kırgızistan'daki Ayıl Bank ve Türkiye'deki Ziraat Bankası seçilmiştir. Her iki banka da, tarım sektörü ve kırsal kalkınma alanlarında önemli faaliyetler yürüten, kamuya ait kurumlardır. Ayıl Bank, Kırgızistan'daki çiftçilere finansal destek sağlamakta olup, tarımın gelişimine katkıda bulunmayı hedeflediğini web sitesinde, misyon kısmında belirtmiştir (Ayıl Bank, 2024). Ziraat Bankası ise, Türkiye'deki tarımın gelişimini destekleyen projelere finansman sunmaktadır (Ziraat Bankası, 2024). Banka'nın web sitesinde yer alan bilgilere göre, Ziraat Bankası, tarım makineleri üretimi, hayvancılık, meyvecilik ve sulama yatırımları gibi alanlarda çiftçilere çeşitli krediler sağlamaktadır. Ayrıca, tarım kooperatiflerinin desteklenmesi ve çiftçilerin örgütlenmesi gibi alanlarda da önemli finansal imkanlar sunmaktadır. Her iki bankanın web sitesinde de tarım ve kırsal kalkınma alanındaki öncülükleri vurgulanmaktadır.

Ayıl Bank ve Ziraat Bankası'nın, benzer sektörel hizmetler sunmalarına rağmen farklı coğrafi ve kültürel bağlamda faaliyet gösterdikleri bilinmektedir. Bu nedenle, bankaların sosyal medya stratejilerinin karşılaştırılması, sadece itibar yönetimi değil, aynı zamanda kültürel farklılıkların dijital platformlardaki etkilerinin incelenmesine de olanak tanıyacaktır. Araştırmada; Ayıl Bank ve Ziraat Bankası'nın kurumsal Instagram, Facebook ve X hesaplarının incelenmesi planlanmıştır. Çalışma; 01.01.2024-31.12.2024 tarihleri arasında, Ayıl Bank ve Ziraat Bankası'nın yukarıda sıralanan platformlardaki hesaplarında yayımlanan paylaşımlar ile sınırlı tutulacaktır. Bu paylaşımlar arasından sadece bankaların itibar yönetimi, sosyal sorumluluk faaliyetleri ile ilgili içerikler ve RepTrakPulse modelinin altı boyutuna uyum sağlayan paylaşımlar incelenecek, diğer içerikler kapsam dışı tutulacaktır.

1.2. Araştırma Soruları

Araştırmada, önceki bölümlerde detaylı aktarılmış olan amaç ve kısıtlar doğrultusunda veri elde edilmesi planlanmaktadır. Bu verilerin detaylandırılması amacıyla yanıt aranacak sorular da ayrıca hazırlanmış ve aşağıda sıralanmıştır:

Kırgızistan'daki Ayıl Bank ve Türkiye'deki Ziraat Bankası, 2024 yılı sosyal medya içerikleri, RepTrakPulse kriterlerine uyum sağlıyor mu?

Bu bankalar hangi sosyal medya platformlarını daha çok kullanıyorlar? Paylaşım sayıları platformlar arasında değişiklik gösteriyor mu?

Bu iki bankanın sosyal medya içerikleri, Fombrun'un RepTrakPulse modeline göre hangi alanlarda birbirine benziyor veya farklılaşıyor?

4. BULGULAR

Araştırmada öncelikle örneklemini oluşturan bankaların hangi sosyal medya kanalında hesapları olduğu tespit edilmiş ve paylaşım sayıları incelenmiştir (Tablo 1.) Aşağıda yer almakta olan Tablo 1, Ayıl Bank ve Ziraat Bankası'nın sosyal medya hesaplarının takipçi sayısı ve toplam gönderi sayısı açısından karşılaştırılmasını içermektedir.

Tablo 1. Bankaların Sosyal Medya Hesap Bilgileri

	Instagram		Facebook		X	
	Takipçi sayısı	Toplam Gönderi sayısı	Takipçi sayısı	Toplam Gönderi sayısı	Takipçi sayısı	Toplam Gönderi sayısı
Ayıl Bankası	111 000	1996	5, 376	1 996	1 582	479
Ziraat Bankası	251 000	1650	2,256 mn	1 650	456 036	5352

Tablo 1'de elde edilen veriler incelendiğinde ilk olarak, takipçi sayıları göz önüne alındığında, Ziraat Bankası'nın sosyal medya hesapları önemli bir farkla öne çıkmaktadır. Ziraat Bankası'nın; Instagram, Facebook ve X gibi platformlarda takipçi sayısının, Ayıl Bankası'na kıyasla daha yüksek bir seviyede olduğu tespit edilmiştir.

Bir diğer önemli karşılaştırma unsuru, bankaların sosyal medya hesaplarındaki toplam gönderi sayılarıdır. Ayıl Bankası'nın Instagram ve Facebook hesaplarında toplam gönderi sayısı 1.996 ile sabit kalırken, Ziraat Bankası'nın aynı platformlarda toplam 1.650 gönderisi bulunmaktadır. Ancak X hesapları incelendiğinde, Ayıl Bankası'nın gönderi sayısı 479 iken, Ziraat Bankası'nın gönderi sayısının 5.352'e ulaştığı tespit edilmiştir.

Tablo 2. Bankaların Sosyal Medya Hesaplarında Paylaşım Sayısı

	Instagram	Facebook	X
Ayıl Bankası	352	352	0
Ziraat Bankası	139	132	137

Yukarda yer almakta olan Tablo.2'de, Ayıl Bankası ve Ziraat Bankası'nın 01.01.2024-31.12.2024 tarihleri arasında sosyal medya platformlarında yaptığı paylaşım sayılarının karşılaştırması sunulmaktadır. İncelenen dönemdeki içerik üretme sıklığı, her iki bankanın sosyal medya stratejileri hakkında önemli ipuçları sağlamaktadır. Instagram platformunda, Ayıl Bankası'nın 352 paylaşımı, Ziraat Bankası'nın 139 paylaşımına göre oldukça yüksek bir rakamı gösterdiği tespit edilmiştir. Aynı şekilde Facebook'da da Ayıl Bankası'nın daha fazla sayıda paylaşım yaptığı saptanmıştır. X'de ise, Ayıl Bankası'nın 2024 yılı itibarıyla herhangi bir paylaşımında bulunmamış olması dikkat çekicidir.

Tablo 3. Bankaların Instagram ve Facebook hesabında paylaşılan içeriklerin RepTrak Modeli'nin unsurları üzerinde incelenmesi

	Ürünler ve Hizmetler		Duygusal Çekicilik		Vizyon ve Liderlik		Kurumsal Kültür ve Çalışma Ortamı		Sosyal Sorumluluk		Finansal Performans	
Ayıl Bankası	32,1%	113	6,2%	22	6,2%	22	22,2%	80	10,7%	38	5,1 %	18
Ziraat Bankası	33,8%	47	18,7%	26	5,1%	7	6,4%	9	6,4 %	9	1,4 %	2

Tablo 3'de yer alan verilerde, 01.01.2024-31.12.2024 tarihleri arasında Ayıl Bankası ve Ziraat Bankası'nın Instagram ve Facebook hesaplarında paylaşılan içeriklerin RepTrak Modeli'nin unsurları üzerinde nasıl bir dağılım gösterdiği aktarılmaktadır.

Bu aşamada ilk olarak Ayıl Bank'a yönelik veriler analiz edilecektir. Ayıl Bankası'na ait toplam 352 içerik incelenmiş, bu içeriklerin 293'ü RepTrak Modeli çerçevesinde yapılan analiz sürecine dâhil edilmiştir. Geriye kalan 59 içerik, tematik kodlama çerçevesiyle örtüşmeyen niteliklere sahip olmaları nedeniyle sınıflandırma dışında bırakılmıştır. Analize dahil edilmeyen içerikler, büyük ölçüde kurumun sosyal medya etkileşimini artırmaya yönelik kampanya, çekiliş ve duyuru niteliğindeki gönderilerden oluşmaktadır. Örneğin, 13 Kasım 2024 tarihinde paylaşılan bir gönderide, 'Üniversite Öğrencileri Günü' kapsamında düzenlenen Jax 02.14 isimli sanatçının konseri için bilet çekilişi duyurulmuş; takipçilerin gönderiyi beğenmeleri, hesap takipçisi olmaları ve yorum kısmında 'Ayıl Bankası'nın ilk Instagram gönderisinin tarihi' ile 'bankanın diğer kurumlardan ayıran özelliği' gibi sorulara yanıt vermeleri istenmiştir. Bu tür içerikler, RepTrak modelinin kavramsal boyutlarıyla doğrudan örtüşmediği gerekçesiyle analiz kapsamı dışında bırakılmıştır.

Ürünler ve Hizmetler (113 içerik): Ayıl Bankası'nın en yoğun içerik üretimi gerçekleştirdiği kategori "Ürünler ve Hizmetler" başlığı altında toplanmıştır. Bu durum, bankanın dijital iletişim stratejisinde sunduğu ürün ve hizmetlerin tanıtımına öncelik verdiğini göstermektedir. Söz konusu kategoriye dahil edilen içeriklerde genellikle bankanın dijital uygulamaları, kredi ve kart hizmetleri, yatırım araçları ya da kullanıcı dostu çözümleri ön plana çıkarılmıştır.

Bu kategoriye örnek olarak, 15 Temmuz 2024 tarihinde paylaşılan "Uygulama güncellemelerini – yeni fonksiyonlarını hemen kullanmaya başlayın" başlıklı gönderi verilebilir. Gönderide, bankanın mobil uygulamasına eklenen yeni özellikler tanıtılmış ve kullanıcıların hangi işlemleri uygulama üzerinden kolaylıkla gerçekleştirebileceği listelenmiştir. Bu tür içerikler, yalnızca bir ürün veya hizmetin tanıtımını yapmakla kalmayıp, aynı zamanda kullanıcıya sağlayacağı faydayı da vurgulamaktadır. Dolayısıyla, ürün/hizmet açıklaması içeren, kullanıcı deneyimini iyileştirmeye yönelik bilgiler barındıran tüm gönderiler bu tematik başlık altında sınıflandırılmıştır.

Duygusal Çekicilik (22 içerik): Ayıl Bankası'nın duygusal çekiciliği oluşturma çabaları, banka ile duygusal bağ kurmayı hedefleyen içeriklerin sayısının sınırlı olduğunu göstermektedir. 9 Mayıs Zafer Günü'nde paylaşılan video, hem 'duygusal çekicilik' hem de 'sosyal sorumluluk' unsurları olarak sayılmıştır. Banka, bugünde, 2. Dünya Savaşı'na katılmış ve sayılarının giderek azaldığı gazilere maddi ve manevi yardımda bulunarak, toplumsal sorumluluğunu yerine getirmekte ve aynı zamanda duygusal bağlar kurmaktadır. Bu etkinlik, bankanın hem topluma duyarlı hem de çalışanlarının duygusal yönlerine hitap eden bir yaklaşım sergilediğini düşündürmektedir.

Vizyon ve Liderlik (22 içerik): Ayıl Bankası tarafından analiz döneminde paylaşılan 22 adet içerik "Vizyon ve Liderlik" teması altında sınıflandırılmıştır. Bu kategoride yer alan içeriklerde, bankanın kurumsal başarılarına, ödül kazanımlarına ve sektörel düzeydeki iş birliklerine ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Bu kategoriye örnek olarak, 16 Aralık 2024 tarihinde paylaşılan, Ayıl Bankası'nın Visa tarafından üç ayrı ödüle layık görüldüğü bilgisi yer aldığı içerik verilebilir. Ödüller, e-ticaret ödeme sistemlerinin uygulanması (E-com Launch), Visa Infinite premium kart lansmanı ve yüksek riskli e-ticaret segmentine hizmet verme kapasitesi başlıklarında verilmiştir. İçerikte ayrıca, bu ödüllerin bankanın dijital ödeme çözümlerine ilişkin uygulamalarıyla ilişkilendirildiği ve 2024 yılı itibarıyla Visa tarafından Kırgızistan'daki en iyi bankalardan biri olarak listelendiği bilgisi sunulmuştur.

Kurumsal Kültür ve Çalışma Ortamı (80 içerik): Ayıl Bankası tarafından paylaşılan içeriklerin önemli bir bölümü, kurumun içyapısını, çalışma ortamını ve kurumsal değerlerini konu alan gönderilerden oluşmaktadır. Bu kapsamda, banka çalışanlarına yönelik takdir ifadeleri, ekip çalışması etkinlikleri, eğitim ve gelişim programları gibi unsurları içeren içerikler yer almaktadır. Örneğin, 10 Mayıs 2024 tarihinde 'Bankacılık Çalışanları Günü' kapsamında düzenlenen kurumsal etkinliğe dair görseller paylaşılmış; bu içerikte çalışanlara teşekkür edilmekte ve çalışanların bankanın gelişimine sunduğu katkılar vurgulanmaktadır.

Sosyal Sorumluluk (38 içerik): Ayıl Bankası'nın sosyal sorumluluk alanındaki paylaşımları, kurumsal iletişim stratejisinde daha az yer tutan ancak belirli etkinliklerle öne çıkan bir kategori olarak değerlendirilebilir. Bu kategoriye örnek olarak, 4 Nisan 2024 tarihinde yayınlanan bir içerikte, 'Dünya Para Haftası' çerçevesinde yürütülen bir etkinlik aktarılmıştır. Söz konusu etkinlik kapsamında, Ayıl Bankası'nın yönetici ve uzmanları, Kırgız Devlet Teknik Üniversitesi'nde 2., 3. ve 4. sınıf öğrencilerine yönelik bir eğitim programı gerçekleştirmiştir. Etkinlikte finansal planlama, bireysel finans yönetimi, kredi kullanımının avantajları ve riskleri ile kredi faiz oranlarını etkileyen faktörlere ilişkin bilgi paylaşımı yapılmıştır, aktif katılım gösteren öğrencilere banka tarafından promosyon ürünleri hediye edilmiştir.

Finansal Performans (18 içerik): Ayıl Bankası'nın içerik stratejisinde bu unsurun en az yer tuttuğu söylenebilir. Banka, liderlik ve finansal performans konularında içerik üretmiş olsa da, bu unsurların içeriğe yansımaları nispeten düşük kalmıştır. Bu kategoriye örnek olarak, bankanın 2024 yılına ilişkin performansını değerlendiren ve Meclis oturumunda yapılan bir konuşmadan alıntılarla hazırlanan içerik gösterilebilir. Bu paylaşımda, bankanın önceki yılki başarıları aktarılmış ve temel finansal göstergelerine yer verilmiştir.

Ziraat Bankası'nın içeriklerinin dağılımı, bankanın sosyal medya stratejisinde daha farklı bir yaklaşımı sergilediğini göstermektedir.

Ürünler ve Hizmetler (47 içerik): Ziraat Bankası'nın Instagram hesabında en çok yer verdiği içerik kategorisinin "Ürünler ve Hizmetler" olduğu tespit edilmiştir. Banka, toplamda 47 içerik bu başlık altında değerlendirilmiştir. Bu içerikler genellikle kredi kartı çeşitleri, ödeme sistemleri, mobil bankacılık ve kampanyalar gibi konular etrafında şekillenmiştir. Örneğin: 4 Ekim 2024 tarihinde paylaşılan bir gönderide, Bankkart Prestij ve Prestij Plus ürünlerinin tanıtımı yapılmıştır: "Ziraat Bankası Bankkart Prestij veya Prestij Plus ile siz de Bankkart Prestij dünyasına katılın, ayrıcalıkların keyfini hemen çıkarmaya başlayın. Detaylı bilgi web sitemizde. #Bankkart #heryerdeprestijinizvar"

Duygusal Çekicilik (26 içerik) Ziraat Bankası'nın Instagram hesabında "Duygusal Çekicilik" kategorisine ait içeriklerin sayısal olarak Ayıl Bankası'ndan fazla olduğu tespit edilmiştir. Banka, toplamda 26 içerikle bu kategoride yer alarak, hedef kitleyle duygusal düzlemde bağ kurmaya yönelik stratejik bir iletişim dili benimsediğini göstermektedir. Bu içeriklerde, toplumsal değerler, milli bayramlar ve kolektif aidiyet duygusu ön plana çıkarılmıştır. 29 Ağustos 2024 tarihinde yayımlanan bir gönderide, 30 Ağustos Zafer Bayramı'na ilişkin şu ifadeler kullanılmıştır: "Büyük zafer büyük ordular ister, sayıca değil yürekçe büyük! Büyük zaferi bize hediye eden Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve tüm kahramanlarımızı saygı ve minnet ile anıyoruz. 30 Ağustos Zafer Bayramınız kutlu olsun! #ZiraatBankası #30AğustosZaferBayramı". Bu paylaşımda, bankanın takipçilerinin vatanseverlik ve tarihsel bilinç duygularına hitap ettiği görülmektedir.

Ziraat Bankası'nın sosyal medya içerikleri incelendiğinde, vizyon, liderlik, kurumsal kültür, sosyal sorumluluk ve finansal performans gibi alanlara yönelik paylaşımların görece sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durum, bankanın sosyal medya stratejisinin öncelikli olarak ürün tanıtımı ve duygusal bağ kurma hedeflerine odaklandığını; buna karşın kurumsal yapı, sorumluluk bilinci ve performans gibi unsurlara daha az yer verildiğini düşündürmektedir. Özellikle finansal performansa ilişkin içerik sayısının yalnızca ikiyle sınırlı kalması dikkat çekicidir.

Vizyon ve Liderlik (7 içerik): Bu başlık altındaki paylaşımlar sınırlı olmakla birlikte, marka konumlandırmasına dair önemli mesajlar barındırmaktadır. Örneğin, 8 Kasım 2024 tarihinde paylaşılan içerikte "Türkiye'nin Lovemark'ları Bankalar" kategorisinde üst üste 9 kez Lovemark seçilmenin gururu paylaşılmış ve takipçilere teşekkür edilmiştir. Bu tür içerikler, markanın liderlik algısını güçlendirmeyi hedeflemektedir.

Kurumsal Kültür ve Çalışma Ortamı (9 içerik): Ziraat Bankası, kurumsal yapısını ve işveren markası imajını desteklemek amacıyla içerikler paylaştığı gözlemlenmektedir. Örneğin, 13 Mayıs 2024 tarihli gönderide, yurt dışı görevlerde çalışabilecek yeni ekip arkadaşları arandığı duyurulmuş; bu kapsamda işe alım sürecine ve başvuru şartlarına dair bilgilere yer verilmiştir.

Sosyal Sorumluluk (9 içerik): Sosyal sorumluluğa ilişkin içerikler de sınırlı düzeyde kalmıştır. Ancak paylaşılan örneklerde kurumsal sürdürülebilirlik yaklaşımı öne çıkmaktadır. Örneğin, 21 Şubat 2024'te yayımlanan içerikte "Sürdürülebilirliği önemsiyoruz, ilk CDP notumuzu aldık" ifadesiyle çevresel duyarlılık ve şeffaf raporlama vurgulanmıştır.

Tablo 4. Bankaların X hesabında paylaşılan içeriklerinin RepTrak Modeli'nin unsurları üzerinde incelenmesi

	Ürünler ve Hizmetler	Duygusal Çekicilik	Vizyon ve Liderlik	Kurumsal Kültür ve Çalışma Ortamı	Sosyal Sorumluluk	Finansal Performans
Ayıl Bankası	0	0	0	0	0	0
Ziraat Bankası	47	26	7	9	12	3

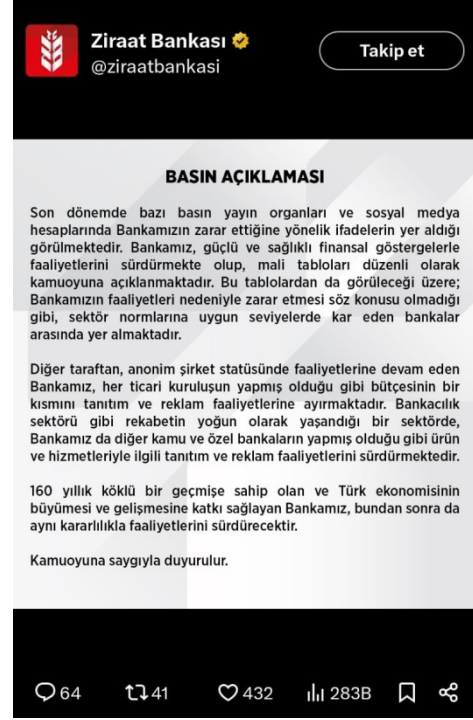
Tablo 4'de yer alan verilerde, 01.01.2024-31.12.2024 tarihleri arasında Ziraat Bankası'nın X' hesabında paylaşılan içeriklerin RepTrak Modeli'nin unsurları üzerinde nasıl bir dağılım gösterdiği aktarılmaktadır. Bu tabloda yer verildiği gibi Ziraat Bankası'nın, diğer platformlara kıyasla X'e daha fazla önem verdiği, belirli zaman dilimi içerisinde paylaşılan içeriklerden görülmüştür. Bu durum, içeriklerin analizi yapıldığında daha da pekişmiştir; çünkü diğer platformlarda hiç bulunmayan açıklama paylaşımları, bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Örneğin, 17 Kasım 2024 tarihinde yayımlanan ve aşağıda Şekil 1'de gösterilen içerikte, banka tarafından logo değişimi kararı açıklanmıştır. Bir diğer örnek ise, 3 Ağustos 2024 tarihinde paylaşılan ve Şekil 2'de yer alan içerikte, banka faaliyetlerinin güçlü ve sağlıklı finansal göstergelerle sürdüğüne ve mali tablolarının düzenli olarak kamuoyuna açıklandığına ve Bankanın zarar etmesi söz konusu olmadığına dair açıklamalardır.

Şekil 1. Basın açıklaması

Kaynak: X platformu, Ziraat Bankası hesabı

Şekil 2. Basın açıklaması

Kaynak: X platformu, Ziraat Bankası hesabı

Yukarıda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Bir sonraki bölümde ise önceden araştırmanın amacı kapsamında belirlenmiş olan sorular dahilinde değerlendirme yapılacaktır.

5. TARTIŞMA

Bu araştırma, Kırgızistan'daki Ayıl Bankası ile Türkiye'deki Ziraat Bankası'nın 01.01.2024–31.12.2024 tarihleri arasında, 1 yıllık sosyal medya içeriklerini, RepTrak Pulse modeli çerçevesinde incelemiş ve bu bankaların sosyal medya stratejilerindeki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymuştur. Ayrıca, önceden belirlenen ve detaylı şekilde önceki bölümlerde aktarılan bu amaç doğrultusunda araştırma soruları da hazırlanmıştır. Bu sorular ve elde edilen veriler sonrasında belirlenen yanıtlar aşağıda sunulmaktadır.

1. Kırgızistan'daki Ayıl Bank ve Türkiye'deki Ziraat Bankası, 2024 yılı sosyal medya içerikleri RepTrak Pulse kriterlerine uyum sağlıyor mu?

Ayıl Bankası (Kırgızistan) ve Ziraat Bankası (Türkiye) 2024 yılı sosyal medya içeriklerinde, her iki bankanın da bu modelin farklı kriterlerine odaklandığı tespit edilmiştir. Bu durum, her iki bankanın sosyal medya stratejilerinde RepTrakPulse modeline büyük ölçüde uyum sağladığını, ancak farklılaştığı alanlar olduğunu ortaya koymaktadır

2. Bu bankalar hangi sosyal medya platformlarını daha çok kullanıyorlar? Paylaşım sayıları platformlar arasında değişiklik gösteriyor mu?

Ayıl Bankası, 2024 yılı boyunca Instagram ve Facebook platformlarında her birinde 352 paylaşım yapmıştır. Bu durum, bankanın sosyal medya platformlarında aynı stratejiyi kullanarak görsel odaklı bir iletişim stratejisi belirlediği ve müşteriyle yakın bir ilişki kurmayı amaçladığı şeklinde yorumlanabilir. Ziraat Bankası ise Instagram'ı daha yoğun kullanmış ve bu platformda 139 paylaşım yapmıştır. Böylece, her iki banka arasında sosyal medya platformları kullanım sıklığı bakımından bir farklılık olduğu görülmektedir.

3. Bu iki bankanın sosyal medya içerikleri, C. Fombrun'un RepTrak Pulse modeline göre hangi alanlarda birbirine benziyor veya farklılaşıyor?

Ayıl Bankası ve Ziraat Bankası'nın sosyal medya içerikleri, bazı alanlarda benzerlik gösterirken bazı alanlarda farklılaşmaktadır. Her iki banka da 'Ürünler ve Hizmetler' kategorisinde en fazla, 'Finansal Performans' kategorisinde en az içerik ürettikleri için bu alanlar ortak bir tema olarak öne çıkmaktadır. Ancak,

Ayıl Bankası, ‘Kurumsal Kültür ve Çalışma Ortamı’ unsurunun da üzerinde durmakta, çalışan memnuniyeti ve kurumsal değerlerini öne çıkarmaktadır. Ziraat Bankası ise takip eden oranlarda ‘Duygusal Çekicilik’ unsuruna odaklanmış, bu alanda içerik üretmiştir. Elde edilen bilgilere göre, bankaların sosyal medya stratejilerinin belirli unsurlara olan vurgu düzeylerinin farklı olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışma, Kırgızistan ve Türkiye gibi farklı sosyo-kültürel bağlamlara sahip ülkelerde faaliyet gösteren kamu bankalarının sosyal medya stratejilerini yapılandırma biçimlerini karşılaştırarak, hem sosyal medya hem de kurumsal iletişim literatürüne yeni bir perspektif sunmaktadır. Çalışma, özellikle devlet bankalarının sosyal medya aracılığıyla kurumsal itibarlarını nasıl inşa ettiklerini karşılaştırmalı bir biçimde inceleyen nadir çalışmalardan biri olması açısından literatürdeki boşluğu dolduracağı ve bu alana özgün bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

Bu araştırma, sosyal medya kullanımının bankaların itibar yönetimi üzerindeki etkilerini inceleyerek, farklı kültürler ve piyasa koşullarına göre nasıl stratejiler geliştirdiğinin anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Bu aşamada elde edilen verilerden yola çıkarak sonraki çalışmalarda literatüre katkı sağlayacağı düşünülen araştırma önerileri aşağıda sıralanmaktadır:

Telegram’ın, Orta Asya ve BDT ülkelerinde yaygın kullanılan bir platform olduğu bilinmektedir. Bu nedenle Orta Asya ülkelerini kapsayan araştırmalarda bu platforma yönelik araştırmaların da planlanması,

Bu araştırmanın örneklemini 2 ülkedeki 2 banka oluşturmaktadır. Çalışmanın örnekleminin daha fazla sayıda ülkeyi kapsayan şekilde gerçekleştirilmesi,

Bu çalışmada, bankaların sosyal medya stratejilerine odaklanmıştır. Gelecekte yapılacak araştırmalar için ise, sosyal medya geri bildirimleri (yorumlar) gibi unsurları analiz ederek, hangi stratejilerin itibar yönetimi açısından daha etkili olduğunun incelenmesi önerilmektedir. Geri bildirimlerin analiz edilmesi, sosyal medya stratejilerinin etkinliğini anlamada önemli bir yol olabilir ve bu sayede bankaların itibar yönetimi konusunda daha etkili yöntemler geliştirilmesi sağlanabilir.

Bu araştırma, yukarıda detaylı açıklanan örneklem ve kısıtlar dâhilinde gerçekleştirilmiştir. Bu hali ile genellenemez. Bununla birlikte gerçekleştirilmiş olan bu araştırmaların literatüre katkı sağlaması ve kaynak olabilmesi temenni edilmektedir.

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	<i>İki Dış Hakem /Çift Taraflı Körleme</i>
Etik Beyan:	<i>* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur</i>
Benzerlik Taraması:	<i>Yapıldı /intihal.net vb.</i>
Etik Bildirim:	<i>sobed@mehmetakif.edu.tr</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Yapay Zekâ Kullanımı:	<i>Yazarlar, bu çalışma yapay zekâ destekli uygulama kullanmadığını belirtmiştir.</i>
Yazarlar katkı oranı:	<i>Yazarların katkı oranı eşittir.</i>
Telif Hakları & Lisans:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>
Article Information:	
Peer-Review:	<i>Double anonymized /Two External</i>
Ethical Statement:	<i>* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks:	<i>Yes / intihal.net etc.</i>
Complaints:	<i>sobed@mehmetakif.edu.tr</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Use of Artificial Intelligence:	<i>The authors have stated that they did not use any AI-assisted application in this study.</i>
Authors' Contribution Rate:	<i>The contribution of the authors is equal.</i>
Copyrights & Licence:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i>

KAYNAKÇA

- Alloza, Á., Carreras, E. ve Carreras, A. (2013). *Reputación corporativa*. LID Editorial Empresarial https://books.google.com.tr/books/about/Reputaci%C3%B3n_corporativa.html?id=08p7dWQn1SIC&redir_esc=y
- Aydın, A. F. (2015). Kurumsal itibar açısından sosyal medyaya ilişkin bir değerlendirme. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 78-92.
- Ayl bank. (2024). *Bank tuuraluu*. <https://www.ab.kg/ky/bank-tyyralyy>.
- Akgüç, Ö. (2012). *Banka finansal tablolarının analizi* (2. baskı). İstanbul: Arayış Basım ve Yayıncılık.
- Berthon, P. R., Pitt, L. F., Plangger, K. ve Shapiro, D. (2012). Marketing meets web 2.0, social media, and creative consumers: implications for international marketing strategy. *Business horizons*, 55(3), 261-271.
- Büyükdogan, B. (2020). Online kurumsal itibar yönetimi: CEO'ların Twitter kullanımı üzerine nitel bir araştırma. *Selçuk İletişim Dergisi*, 13(2), 378-408. <https://doi.org/10.18094/JOSC.609706>
- Bratus, Y. ve Sydorov, M. (2021). Adaptation of the Rep Trak model to measure the reputation of higher education institutions. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 617, 32-38. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.211218.006>
- Correa, T., Hinsley, A. W. ve De Zuniga, H. G. (2010). Who interacts on the Web?: The intersection of users' personality and social media use. *Computers in Human Behavior*, 26(2), 247-253.
- De Vries, L., Gensler, S. ve Leeflang, P. S. (2012). Popularity of brand posts on brand fan pages: An investigation of the effects of social media marketing. *Journal of interactive marketing*, 26(2), 83-91.
- Department for Business, Innovation & Skills. (2012). *Trust and reputation in financial services: A literature review*. London: BIS. Retrieved from <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a7c4c4ded915d338141de06/12-1090-dr30-trust-and-reputation-in-financial-services.pdf>
- Diga, M. ve Kelleher, T. (2009). Social media use, perceptions of decision-making power, and public relations roles. *Public Relations Review*, 35(4), 440-442.
- DiStaso, M. W., McCorkindale, T., ve Wright, D. K. (2011). How public relations executives perceive and measure the impact of social media in their organizations. *Public Relations Review*, 37(3), 325-328.
- Gurtneyazov, M. B., Babalakova, S. B., ve Atageldiev, R. (2024). Rol' i znachenie korporativnoy sotsial'noy otvetstvennosti v bankovskoy sfere: Novyy vzglyad na ustoychivoe razvitie i doverie klientov. *Vestnik Nauki*, 1(70), 71. <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-i-znachenie-korporativnoy-sotsialnoy-otvetstvennosti-v-bankovskoy-sfere-novyy-vzglyad-na-ustoychivoe-razvitie-i-doverie/viewer>
- Gül, S. S. ve Nizam, Ö. K. (2021). Sosyal bilimlerde söylem ve içerik analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42, 181-198. <https://doi.org/10.30794/pausbed.803182>
- Gündoğdu A. (2016). Bankaların itibar riski ve Türk bankacılık sisteminde itibar riskine dair vakalar. *Finans ve Bankacılık Çalışmaları Dergisi IJFBS*, 5(2), 37-45. <https://doi.org/10.20525/ijfbs.v5i2.129>
- Çavuş, T. ve Eğilmez, Ö. (2021). Sosyal medyada kurumsal itibar yönetimi: Türkiye'deki telekomünikasyon şirketlerinin Twitter veri analizi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 210-226. <https://doi.org/10.33905/bseusbed.996512>
- Çelebi, E. (2020). Sosyal medya iletişiminin kurumsal itibar algısı üzerindeki rolü. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41, 108-118. <https://doi.org/10.30794/pausbed.737870>
- Efimova, G. Z. (2015). Sotsial'nye seti kak element sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya post industriyal'nogo obshchestva. *Internet-zhurnal Naukovedenie*, 7(6), 23-34. <http://dx.doi.org/10.15862/118EVN615>
- Efremova.info. (2024). *Tolkoviy slovar' russkogo yazyka efremovoy*. <https://www.efremova.info/>
- Erdoğan, M. F. ve Boran, T. (2024). Sanal ortamda itibar yönetimi: Bankaların sanal iletişim uygulamaları. *International Journal of Communication and Media Research*, 4(1), 1-20.
- Eyrich, N., Padman, M. L. ve Sweetser, K. D. (2008). PR practitioners' use of social media tools and communication technology. *Public relations review*, 34(4), 412-414.
- Eisenegger, M. ve Schranz, M. (2011). *Reputation Management and Corporate Social Responsibility*. The Handbook of Communication and Corporate Social Responsibility.
- Fombrun, C. F. (1996). *Reputation: realizing value from the Corporate image*. Boston: Harvard Business School Press.

- Fombrun, C. J., Ponzi, L. J., ve Newburry, W. (2015). Stakeholder Tracking and Analysis: The RepTrak® System for Measuring Corporate Reputation. *Corporate Reputation Review*, 18(1), 11-20.
- Hançer, E. (2022). Teknolojideki dönüşümler çerçevesinde dijital gazetelerde itibar yönetimi. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(10), 526-543. <http://dx.doi.org/10.52122/nisantasisbd.1053610>
- Hanna, R., Rohm, A. ve Crittenden, V. L. (2011). We're all connected: The power of the social media ecosystem. *Business horizons*, 54(3), 265-273
- Heller Baird, C. ve Parasnis, G. (2011). From social media to social customer relationship management. *Strategy & leadership*, 39(5), 30-37.
- Ignatyeva, I. V. ve Zedgenizova, I. I. (2019). Marketing sotsial'nykh setey kak instrument prodvizheniya. *Innovatsii i Investitsii*, 7, 125-129.
- Karayel Bilbil, E. ve Orhan Hazar, S. (2024). Kurumsal itibar, marka güveni ve marka sadakati kavramlarına yönelik bir araştırma. *Selçuk İletişim*, 17(1), 100-131. <https://doi.org/10.18094/josc.1389535>
- Karayel, E., Bil, B. ve Polat, A. F. (2021). Kadın odaklı sivil toplum kuruluşlarında gerçekleştirilen iletişim faaliyetleri. *Selçuk İletişim Dergisi*, 14(1), 336-362. <https://doi.org/10.18094/JOSC.776538>
- Korkmaz, Ö. F., Soğukoğlu Korkmaz, S. ve Sunar, H. (2023). Kamu ve özel bankalarda mobil bankacılık özelliklerinin mobil bankacılık kalitesi üzerine ve mobil bankacılık kalitesinin banka itibarı üzerine etkisinin belirlenmesi: Giresun ili örneği. *Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 146-160.
- Kırkıl, Y. ve Boran, T. (2024). Kotler ve Lee'nin altı sosyal girişimi kapsamında sosyal sorumluluk projelerinin değerlendirilmesi. *Middle Black Sea Journal of Communication Studies*, 9(1), 19-40. <https://doi.org/10.56202/mbsjcs.1411710>
- Kryukova, Y. E. (2015). Reputatsiya: etimologiya ponyatiya i poiskisotsial'no-filosofskikh osnovanii analiza. *K postanovke problemy. Prostranstvo i vremia*, 3(21), 1-20.
- Matthews, L. (2010). Social media and the evolution of corporate communications. *The Elon Journal of Undergraduate Research in Communications*, 1, 17-23.
- Metin, O. ve Ünal, Ş. (2022). İçerik analizi tekniği: İletişim bilimlerinde ve sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 273-294. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1227356>
- Neuman, R. (1991). *The future of the mass audience*. Cambridge University Press. (Transferred to dijital reprinting 2001) https://books.google.com.tr/books/about/The_Future_of_the_Mass_Audience.html?id=bEmHsdJaZg8C&redir_esc=y
- Okur, M. E. ve Vakıflı, İ. (2021). Sosyal sorumluluk faaliyetlerinin sosyal medyada kurumsal itibar yönetimine etkisi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 16(55), 342-362 <https://doi.org/10.14783/maruoneri.794306>
- O'Keeffe, G. S. ve Clarke-Pearson, K. (2011). The impact of social media on children, adolescents, and families. *Pediatrics*, 127(4), 800-804.
- Özmelek Taş, N. (2019). Sosyal medya ve çevrimiçi itibar yönetimi kavramları üzerine alan yazınsal bir değerlendirme. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları Dergisi*, 4, 4-22. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egemiadergisi/issue/44930/407896>
- Shumakova, M. A. ve Balandina, V. Yu. (2024). Osobennosti formirovaniya imidzha kompanii na rynke bankovskikh uslug v usloviyakh tsifrovizatsii. *Vestnik Nauki*, 6(75), 353-354.
- Sungunay, San S. (2020). İşletmelerin itibar yönetiminde sosyal medya kullanımı: Türkiye'deki koronavirüs salgını süreci. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(7), 177-189. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead/issue/56000/754342>
- Şevik, N. ve Gündüz Çekmecelioğlu, H. (2022). Kurumsal kimliğin gücünün müşteri nezdinde kurumsal itibar yaratmadaki rolü: Bankaların kurumsal müşterileri üzerine bir araştırma. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 7(2), 361-378.
- TİSK (2004). *Türkiye işveren sendikaları konfederasyonu küresel dijital raporu*. dijital-2024-küresel-gorunum-raporu.pdf.
- Ültay, E., Akyurt, H. ve Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 188-201. <https://doi.org/10.21733/ibad.871703>
- Van Riel, C. B. M. ve Fombrun, C. J. (2007). *Essentials of corporate communication: Implementing practices for effective reputation management*. London: Routledge.

TÜRKİYE'DEKİ GERİ BİLDİRİM ÇALIŞMALARINA YÖNELİK BETİMSSEL İÇERİK ANALİZİ KLUGER VE DENİSİ'NİN GERİ BİLDİRİM MÜDAHALESİ MODELİ İLE YORUMLAMA

A DESCRIPTIVE CONTENT ANALYSIS OF FEEDBACK PRACTICES IN TURKEY: AN INTERPRETATION THROUGH KLUGER AND DENISI'S FEEDBACK INTERVENTION THEORY

Canan Gamze BAL

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve
İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
Kahramanmaraş, Türkiye
Department of Business Administration, Faculty of
Economics and Administrative Sciences,
Kahramanmaraş Sütçü İmam University,
Kahramanmaraş, Türkiye
cgbal@ksu.edu.tr

Mine ELAGÖZ

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve
İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
Kahramanmaraş, Türkiye
Department of Business Administration, Faculty of
Economics and Administrative Sciences,
Kahramanmaraş Sütçü İmam University,
Kahramanmaraş, Türkiye
mineelagoz8@gmail.com

Araştırma Makalesi

Research Article

DOI: 10.20875/makusobed.1701021

Geliş Tarihi/Received 16.04.2025
Revizyon/Revision 08.10.2025
Kabul Tarihi/Accepted 13.10.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 30.11.2025

Atıf:

Bal, C. G. ve Elagöz, M. (2025). Türkiye'deki geri
bildirim çalışmalarına yönelik betimsel içerik analizi
Kluger ve Denisi'nin geri bildirim müdahalesi modeli
ile yorumlama. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 16-34.

Cite thi sarticle:

Bal, C. G. ve Elagöz, M. (2025). A descriptive content
analysis of feedback practices in Turkey:
an interpretation through Kluger and DeNisi's
feedback intervention theory. *Mehmet Akif Ersoy
University Journal of Social Sciences Institute*, (42),
16-34.

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de geri bildirim üzerine yapılan akademik araştırmaların, Kluger ve DeNisi'nin (1996) "Geri Bildirim Müdahalesi Teorisi" (Feedback Intervention Theory – FIT) çerçevesinde değerlendirilmesidir. Geri bildirim, bireylerin öğrenme süreçlerini, performanslarını ve örgütsel bağlılıklarını doğrudan etkileyen önemli bir faktördür. Ancak Türkiye'de yapılan çalışmaların çoğunun, geri bildirim sistematik bir çerçevede ele almadığı ve teorik modellerle yeterince ilişkilendirmediği görülmektedir. Bu doğrultuda, TR Dizin'de yayımlanan akademik çalışmalar betimsel içerik analizi yöntemiyle incelenmiş ve elde edilen veriler geri bildirim süreçleri açısından değerlendirilmiştir. Çalışmanın bulguları, Türkiye'deki akademik araştırmaların geri bildirim nasıl yaklaştığına dair önemli sonuçlar ortaya koymakta ve bu alandaki teorik çerçevenin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geri Bildirim, Geri Bildirim Türleri, Geri Bildirim Müdahalesi Teorisi.

Abstract

This study aims to examine how academic studies on feedback in Turkey are addressed within the framework of Kluger and DeNisi's (1996) "Feedback Intervention Theory" (FIT). Feedback is a crucial factor that directly influences individuals' learning processes, performance, and organizational commitment. However, it has been observed that many studies conducted in Turkey do not systematically evaluate feedback and fail to sufficiently associate it with theoretical models. In this context, academic studies published in TR Dizin were analyzed using the descriptive content analysis method, and the obtained data were evaluated in terms of feedback processes. The findings of this study provide significant insights into how academic research in Turkey approaches feedback and contribute to the development of the theoretical framework in this field.

Keywords: Feedback, Types of Feedback, Feedback Intervention Theory.

This work is licensed under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

EXTENDED SUMMARY

Purpose: The main aim of this study is to explore how academic research on feedback in Turkey aligns with Kluger and DeNisi's (1996) Feedback Intervention Theory (FIT). While feedback is widely acknowledged as essential for learning, performance, and organizational engagement, Turkish studies often lack a systematic theoretical base. This research examines the degree to which FIT is integrated into Turkish academic literature, with a particular focus on how attentional focus—a central FIT concept—is addressed across disciplines.

Design / Methodology / Approach: This qualitative study employed descriptive content analysis to identify patterns and themes in academic feedback research in Turkey. A total of 105 peer-reviewed articles from the TR Dizin database (1996–2024) were analyzed. The sample included equal numbers of studies (35 each) from education, health sciences, and social sciences to enable interdisciplinary comparisons. Two researchers with domain expertise conducted the coding process. Triangulation was applied using three data sources: article content, methodological notes, and theoretical frameworks. The analysis focused on feedback dimensions such as type (positive, negative, corrective), source (teacher, peer, self), timing, focus (task vs. self), and outcomes. Each study was assessed for its alignment with FIT, particularly how feedback influences attention and motivation. Methodological approaches were also categorized as qualitative, quantitative, mixed-method, or theoretical.

Findings: The study found a rising interest in feedback research in Turkey, especially after 2014, with a publication peak between 2020 and 2024. This trend appears linked to the digital transformation prompted by the COVID-19 pandemic, which heightened interest in effective feedback mechanisms. Among feedback types, positive and negative feedback were most studied. Positive feedback was associated with motivation and satisfaction, mainly in educational settings. Negative feedback often correlated with reduced motivation, though some studies acknowledged its constructive role when delivered appropriately. Only 17 studies examined corrective feedback, highlighting its underrepresentation despite its relevance in learning contexts.

Feedback sources were predominantly hierarchical, with teachers and managers providing most feedback. Peer and self-feedback were rarely addressed, suggesting limited engagement with collaborative or reflective feedback approaches. Structured feedback systems were generally lacking—68 studies did not refer to formal models like 360-degree feedback or digital platforms—indicating a lack of systematization. Regarding attentional focus, most studies (52) emphasized task-level feedback, while 40 addressed task details. Only five studies examined feedback directed at the self. This partially aligns with FIT, which argues feedback is more effective when focused on tasks rather than personal traits. However, few studies explicitly discussed attentional redirection, indicating limited theoretical integration of FIT.

Research Limitations / Implications: The study is limited to articles published in the TR Dizin database by authors affiliated with Turkish institutions. As a result, findings may not reflect global trends. Also, the study focuses on three disciplines, excluding fields like engineering or business, which may limit generalizability. Future research should include a broader range of disciplines and databases for a more comprehensive view.

Practical Implications: The findings offer insights for educators, managers, and policymakers seeking to design effective feedback systems. Emphasizing task-focused feedback aligns with FIT and can lead to improved learning and performance. While positive feedback is generally motivating, well-structured negative feedback can also be beneficial if it offers actionable insights. The study highlights the need for more formal and reflective feedback practices in Turkish academic and professional contexts.

Originality / Value: This study is the first to systematically analyze Turkish academic literature on feedback through the lens of FIT. Its unique contribution lies in examining attentional focus—an often-overlooked aspect of feedback—as conceptualized by FIT. While existing literature covers feedback types, sources, and timing, this research brings attention to the underlying cognitive and motivational dynamics. Overall, Turkish studies show increased interest in feedback but insufficient theoretical depth. Future research should integrate FIT more explicitly to enhance both theoretical robustness and practical relevance.

1. GİRİŞ

Geri bildirim, bireylerin ve örgütlerin gelişiminde kritik bir rol oynayan, bilgi akışını sağlayan ve performansı iyileştirmeye yarayan temel bir iletişim aracıdır. Geri bildirimin etkin kullanımı günümüz iş dünyasında ve eğitim süreçlerinde, bireylerin öğrenme kapasitelerini artırmaları, yetkinliklerini geliştirmeleri ve hedeflerine ulaşmaları açısından önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Özellikle dijitalleşme ve uzaktan çalışma modellerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, geri bildirim mekanizmalarının etkinliği ve uygulanabilirliği akademik araştırmaların odak noktalarından biri haline gelmiştir. Bu bağlamda, farklı sektörlerde geri bildirimin nasıl algılandığı ve yönetildiğine dair çok sayıda çalışma yürütülmüştür. İş dünyasında çalışanların performansını yönlendirmek ve örgütsel başarıyı artırmak adına geri bildirim süreçlerinin sistematik bir şekilde ele alınması gerekliliği giderek daha fazla vurgulanmaktadır.

Geri bildirim, bireylerin veya grupların belirli davranış veya performans hakkında bilgi edinmelerini sağlayan bir süreçtir. Ashford ve Cummings (1983) geri bildirimi, bireylerin kendi performanslarını değerlendirmelerine ve geliştirmelerine olanak tanıyan bir mekanizma olarak tanımlarken; Kluger ve DeNisi (1996), geri bildirimin yalnızca bilgilendirici bir araç olmadığını, aynı zamanda motivasyonu ve öğrenme süreçlerini doğrudan etkileyen bir faktör olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, geri bildirim sadece verilen bilgiyi içermekle kalmaz, aynı zamanda bireylerin algıları ve tutumları üzerinde doğrudan etkiye sahip bir süreç olarak değerlendirilir. Kluger ve DeNisi'nin (1996) geliştirdiği "Geri Bildirim Müdahalesi Teorisi (FIT)", geri bildirimin performans üzerindeki etkilerinin yalnızca türü, işareti, zamanı ve kaynağıyla sınırlı olmadığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bireylerin geri bildirim nasıl odaklandıkları, hangi noktalara dikkat ettikleri ve geri bildirimi nasıl yorumladıkları gibi psikolojik unsurların da bu süreçte belirleyici olduğunu savunmaktadır. Bu doğrultuda geri bildirim; bireysel farklılıklar, görev özellikleri ve geri bildirimin olumlu ya da olumsuz niteliği gibi birçok faktörden etkilenmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de geri bildirim konulu akademik çalışmaların Kluger ve DeNisi’nin (1996) "Geri Bildirim Müdahalesi Teorisi" çerçevesinde incelenerek bu modele ne derece uyum sağladığını değerlendirmektir. Çalışmanın teorik bölümünde, geri bildirimin tanımı, türleri ve Kluger ve DeNisi’nin geliştirdiği modele yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Türkiye’de gerçekleştirilen akademik çalışmalar betimsel içerik analizi yöntemiyle incelenmiş ve elde edilen bulgular, geri bildirim müdahalesi modeli çerçevesinde değerlendirilmiştir. Mevcut literatüre bakıldığında, Türkiye’deki akademik çalışmalar genellikle geri bildirimin çalışan performansı, öğrenme süreçleri ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkilerine odaklandığı ancak bu çalışmaların birçoğunun, geri bildirim süreçlerini belirli bir sistematik çerçevede ele almadığı ve teorik modellerle ilişkilendirmede yetersiz kaldığı görülmüştür. Bu bağlamda bu çalışmanın, alana önemli bir katkı sağlayacağı ve Türkiye’de geri bildirim üzerine yapılan akademik çalışmaların teorik bir model temelinde daha kapsamlı incelenmesine olanak tanıyacağı düşünülmektedir.

2. GERİ BİLDİRİM KAVRAMI

Geri bildirim kavramı, ilk kez 20. yüzyılın başlarında “sonuç bilgisi” (knowledge of results) olarak ele alınmış ve eylemlerin sonuçlarını anlamaya yardımcı bir araç şeklinde değerlendirilmiştir. Erken dönemlerde bireysel öğrenme süreçleriyle sınırlı olan geri bildirim, zamanla örgütsel gelişimi destekleyen bir iletişim aracı haline gelmiştir. Günümüzde geri bildirim, bireylerin davranışlarını değerlendirmek, geliştirmek ve yönlendirmek amacıyla kullanılan bir faktör olarak görülmektedir (Jenkins, 1948; Roseborough, 1953; Wilson, High ve Beem, 1954; Poulos ve Mahony, 2008; Van de Ridder vd., 2008; Chase ve Houmanfar, 2009).

Geri bildirim; performans, öğrenme süreçleri ve bireysel gelişim hakkında sağlanan bilgi olarak tanımlanmaktadır. Literatürde geri bildirimle ilişkin farklı tanımlar yer almakla birlikte, bu tanımların ortak noktası; geri bildirimin mevcut performans ile hedeflenen sonuçlar arasındaki boşluğu kapatmaya yönelik bir gelişim aracı olmasıdır (Ramaprasad, 1983; Winne ve Butler, 1994; Kluger ve DeNisi, 1996; London, 2003; Hattie ve Timperley, 2007; Baker, 2010; Mulder, 2013).

Geri bildirimin etkili biçimde uygulanabilmesi ve olumlu sonuçlar verebilmesi için, farklı sınıflandırma ve modellerden yararlanıldığı bilinmektedir. Hem bireysel hem de örgütsel gelişimi desteklemek amacıyla geri bildirimler; olumlu, olumsuz, düzeltici, yapıcı, yazılı veya sözlü gibi türlerde sınıflandırılmaktadır. Ayrıca ulusal ve uluslararası alanda; Bilgi İşleme Modeli, Şekillendirici Değerlendirme Modeli, Öz-Düzenlemeli Öğrenme Teorisi, Bilgisayar Tabanlı Öğrenme Modeli, Öğrenciler İçin Etkileşimli Geri Bildirim Süreçleri, Mini Klinik Değerlendirmeler, Web Tabanlı Sistemler ve 360 Derece Performans Değerlendirmesi gibi farklı modellerin de kullanıldığı gözlemlenmiştir (Kulhavy ve Stock, 1989; Sadler, 1989; Butler ve Winne, 1994; Mason ve Bruning, 2001; Levy ve Williams, 2004; Hattie ve Timperley, 2007; Çimer,

2010; Rummler ve Brache, 2012; Meydan, Akkaya ve Pehlivan, 2022; Cagatay, 2023; Devebakan, Sarıçam ve Bağcı, 2024).

Literatürde doğru biçimde uygulanan geri bildirimin; bireylerin motivasyon, bağlılık, yaratıcı düşünme kapasitesi, verimlilik ve performanslarını olumlu yönde etkilediği belirtilmektedir. Ancak Kluger ve DeNisi (1996), geri bildirimin her zaman olumlu sonuçlar doğurmadığını ve belirli durumlarda performansı olumsuz da etkileyebileceğini vurgulamışlardır. Geri bildirimin istenen şekilde olumlu sonuçlar vermesinde; türü, kaynağı, zamanlaması ve süreci kadar bireylerin dikkat yönelimlerinin de kritik bir faktör olduğunu belirtmişler ve bu süreci açıklamak amacıyla "Geri Bildirim Müdahale Teorisi (FIT)"ni geliştirmiştir. Kluger ve DeNisi (1996) tarafından ortaya konan bu teori, bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

3. KLUGER VE DENİSİ'NİN GERİ BİLDİRİM MÜDAHALESİ TEORİSİ

Kluger ve DeNisi (1996), "Geri Bildirim Müdahalesi Teorisi (FIT)" kapsamında bir meta-analiz çalışması gerçekleştirmiş ve uluslararası literatürde geri bildirimle ilgili 3000 yayından 131'ini titizlikle incelediklerini belirtmişlerdir. Çalışmalarında, bireylerin geri bildirimlere nasıl tepki verdiklerini ve bu geri bildirimlerin öğrenme ile performans süreçlerini nasıl etkilediğini açıklamayı amaçlamışlardır. Bu doğrultuda, farklı teorileri bir araya getirerek kapsamlı bir "Geri Bildirim Müdahalesi Teorisi" önermişlerdir. Geliştirilen teoride, geri bildirim süreçlerini anlamak için Kontrol Teorisi (Carver ve Scheier, 1981), Hedef Belirleme Teorisi (Locke ve Latham, 1990), Sosyal Bilişsel Teori (Bandura, 1991), Öğrenilmiş Çaresizlik Teorisi (Mikulincer, 1994) ve Etki Yasası (Thorndike, 1994) gibi çeşitli teorik çerçevelerden yararlanılmıştır. Ancak Kluger ve DeNisi geliştirdikleri teoride, geri bildirimin her zaman performans üzerinde olumlu bir sonuç vermediğini, gerçekleştirdikleri meta-analiz çalışmasında geri bildirimlerin yaklaşık üçte birinin performansı olumsuz yönde etkileyebileceğini belirtmişlerdir.

Kluger ve DeNisi (1996), geleneksel geri bildirim araştırmalarında sıkça ele alınan "geri bildirim öğrenmeyi ve motivasyonu etkiler mi?" sorusundan farklı bir yaklaşım benimseyerek, "geri bildirim müdahaleleri bireylerin dikkatini nasıl etkiler?" sorusuna odaklanmıştır. Kluger ve DeNisi (1996)'ye göre geri bildirim, yalnızca bireyin performansını artıran ya da azaltan bir faktör olarak değil, aynı zamanda bireyin dikkat odağını değiştiren bir mekanizma olarak da ele alınmalıdır.

Kluger ve DeNisi (1996), geri bildirim, bireylerin mevcut performansları ile ulaşmak istedikleri hedefler arasındaki farkı görmelerine yardımcı olan bir süreç olarak tanımlamaktadır. Geri bildirim müdahalesi teorisi, bireylerin davranışlarını nasıl şekillendirdiğine ilişkin beş temel varsayımı ileri sürmektedir. Birinci varsayım, bireylerin davranışlarını mevcut standartları ile hedefleri arasındaki farkı değerlendirerek düzenlediklerini belirtir. İkinci varsayım, hedeflerin hiyerarşik bir yapıya sahip olduğunu ve bazı hedeflerin daha genel, bazılarının ise daha özel olduğunu öne sürmektedir. Üçüncü varsayım, bireylerin dikkat kapasitesinin sınırlı olduğunu vurgulamakta ve geri bildirimin, dikkati doğru noktalara yönlendirmesi gerektiğini belirtmektedir. Teorinin dördüncü varsayımı, bireylerin genellikle hedefler hiyerarşisinde dikkatlerini orta seviyeye odaklama eğiliminde olduklarını belirtirken, son varsayım geri bildirimin dikkati farklı bir yöne çekerek bireylerin davranışlarını değiştirebileceğini öne sürmektedir.

Teori ayrıca, mevcut performans ile istenen performans arasındaki fark belirlendiğinde, bireylerin verebileceği tepkileri de açıklamaktadır. Bireyler bu durumda, hedeflerine ulaşabilmek için daha çok çalışmayı seçebilirler, hedef standardını düşürebilirler, geri bildirim tamamen reddedebilirler veya hedefi elde etmek için gösterdikleri çabalardan vazgeçebilirler. Bireylerin hangi seçeneğin tercih edeceği ise bireyin hedefe olan bağlılığına, hedefin netliğine ve ek çaba gösterildiğinde başarının ne kadar olası olduğuna bağlıdır (Kluger ve DeNisi, 1996, s. 263).

Kluger ve DeNisi (1996), geri bildirim müdahalesi teorisi kapsamında geri bildirimin, bireyin dikkatini üç farklı seviyeye yönlendirebileceğini öne sürmektedir. Bu seviyeler; görev seviyesi, görev detayı seviyesi ve benlik seviyesi olarak adlandırılmaktadır. Dikkatin görev seviyesine odaklandığı geri bildirimlerde, bireyin dikkati yapılan işe odaklanmaktadır. Görev detaylarına yönelik seviyede verilen geri bildirim, görevin nasıl yapılacağına dair ayrıntılı bilgi sunmaktadır. Dikkatin benlik seviyesine odaklandığı geri bildirimlerde ise birey doğrudan göreve değil, kendisiyle ilgili algılarına yönelmektedir. Bu seviyede verilen geri bildirim, bireyin özsaygısı, yeterlilik duygusu ve başkaları üzerindeki etkisi gibi faktörleri etkileyebilir.

Kluger ve DeNisi'nin (1996, s. 264) çalışmalarında görev odaklı geri bildirim müdahalelerinin dikkati nasıl yönlendirdiğini açıklayan tabloda, bireyin öncelikle kendi performansı ile belirlenen standart arasındaki farkı değerlendirdiği belirtilmektedir. Eğer geri bildirim bireyin bu farkı kapatmasına yardımcı oluyorsa,

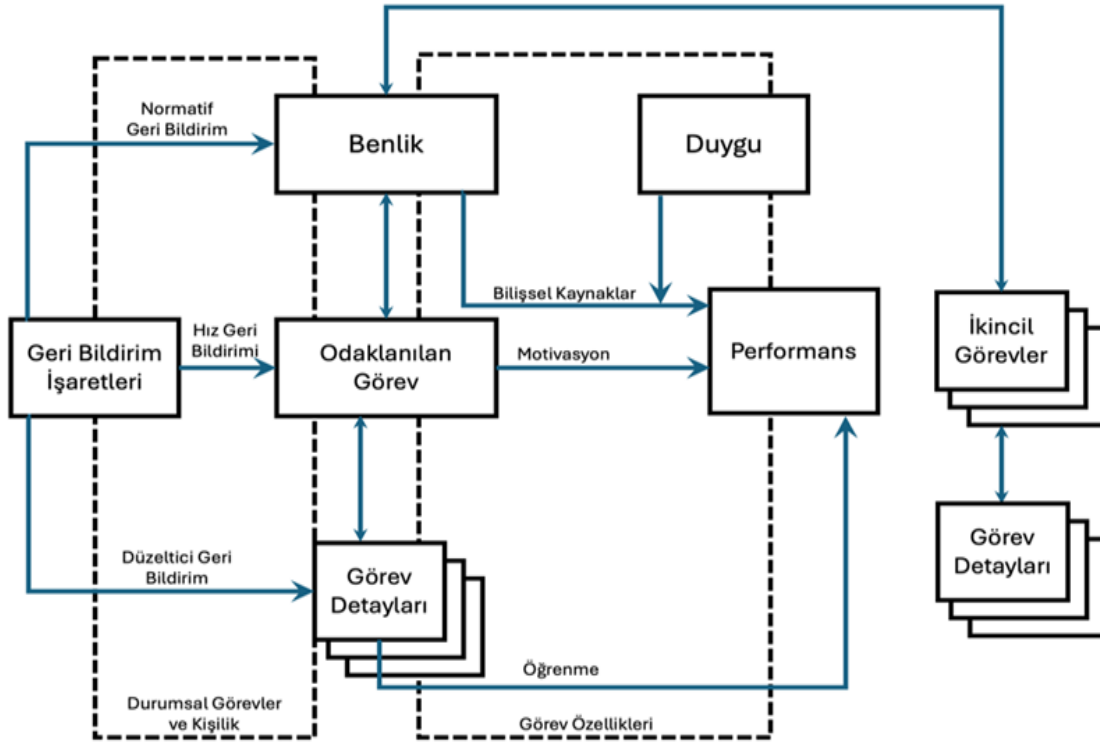
dikkatin göreve odaklanmaya devam edeceği ifade edilmektedir ancak, geri bildirim hedef ve standart arasındaki farkı kapatmada yetersiz kalıyorsa, bireyin öncelikle daha fazla çaba harcayarak bu farkı kapatmaya çalışacağı belirtilmektedir. Buna rağmen fark kapanmazsa bireyin dikkati, ya görevi daha iyi öğrenmeye ya da kendini değerlendirmeye yönelerek benlik seviyesine kayabilir. Ayrıca geri bildirim müdahalesinin, standart ile hedef arasındaki farka herhangi bir etkisi yoksa bireyin çabasını sabit tutacağı ve performansında bir değişiklik olmayacağını ifade eder.

Kluger ve DeNisi'nin (1996, s. 264), dikkatin görev detaylarına odaklandığı geri bildirimlerin performans ve öğrenme üzerindeki etkisini değerlendirdiği tabloda, birey görevi ne kadar iyi bilip bilmediğini değerlendirilmektedir. Eğer birey görevi iyi biliyorsa, görev detaylarına yönelik geri bildirimlerin süreçleri kesintiye uğratarak kısa süreli dikkat kaybına neden olabileceği ifade edilmektedir. Ancak görev, birey için yeni veya yeterince bilinmiyorsa, geri bildirimin bireyi yeni çözümler üretmeye ve bunları test etmeye yönlendirdiği belirtilmektedir. Doğru çözümler bulunduğu, öğrenme sürecinin olumlu yönde ilerlediği ifade edilmektedir ancak, üretilen çözümler yanlışsa ve bireyin göreve devam etme motivasyonu düşükse, dikkatin farklı seviyelere kayabileceği ve bireyin görevi tamamen bırakabileceği vurgulanmaktadır.

Kluger ve DeNisi'nin (1996, s. 265) benlik seviyesine yönelik geri bildirim müdahalelerini ele aldığı tabloda, bireylerin öncelikle özsaygı, kontrol ve çevreleri üzerindeki etkilerini dikkate aldığı belirtilmektedir. Bu seviyede, bireyler aldıkları geri bildirimin hedefleri açısından ne kadar önemli olduğunu değerlendirmektedir. Eğer geri bildirim bireyin hedefleriyle uyumlu ve anlamlı bulunursa, dikkatin göreve yönelmeye devam edeceği ifade edilmektedir ancak bu noktada, bireyin duygusal kaynakları ve görevin zorluk seviyesi belirleyici bir rol oynamaktadır. Birey, yeterli duygusal kaynağa sahip olduğunu ve görevin kolay olduğunu düşünüyorsa, dikkatin görev üzerinde kalacağı belirtilmekte fakat görev birey tarafından zor olarak algılanıyor ve yeterli kaynağa sahip değilse, dikkatin ya öğrenme sürecine ya da benlik seviyesine kayabileceği ifade edilmektedir. Ayrıca bireyin geri bildirimi hedefleri açısından önemli bulmaması durumunda, dikkatin öz benliğiyle ilgili başka konulara kayacağı belirtilmektedir. Bu durumda, bireyin daha fazla duygusal kaynak harcayarak odaklanması gereken görevden uzaklaşabileceği ifade edilmektedir.

Kluger ve DeNisi (1996), geri bildirimin performans üzerindeki etkilerini açıklamak amacıyla kapsamlı bir geri bildirim müdahalesi modeli geliştirmiştir. Geri bildirim müdahalesi modeli (Şekil 1), geri bildirimlerin bireyin dikkatini farklı seviyelere yönlendirerek öğrenme, motivasyon ve performans süreçlerini nasıl şekillendirdiğini değerlendirmektedir.

Şekil 1. Geri Bildirim Müdahalesi Modeli

Kaynak: Feedback Intervention Theory Model (Kluger ve DeNisi, 1996)

Bu model Geri Bildirim Müdahalesi Teorisi (FIT) çerçevesinde, geri bildirim müdahalelerinin bireyin benliği, duygusal tepkileri ve görev performansı üzerindeki etkisini açıklamaktadır. Kluger ve DeNisi (1996), bireylerin dikkatinin görev seviyesinde tutulmasının motivasyonlarını artıracak ve bunun sonucunda performans ve öğrenme üzerinde olumlu etkiler yaratacağını belirtmektedir. Bireylerin dikkatlerini görev seviyesinde tutmak için hız geri bildiriminin de etkili olduğunu vurgulamışlardır. Kluger ve DeNisi (1996) hız geri bildirimi, bireyin performansının zaman içindeki değişim hızını gösteren bir geri bildirim türü olarak açıklamaktadır. FIT modeline göre, hız geri bildirimi bireyin geçmiş performans seviyesini değerlendirerek görev hedeflerine daha fazla odaklanmasını sağlamakta ve bu sayede öğrenme ve performansın da pozitif etkileneceği belirtilmektedir.

Dikkatin görev detaylarına yöneldiği geri bildirim müdahalelerinde, düzeltici geri bildirimlerin öğrenme ve performans üzerindeki etkisinin belirleyici olduğu vurgulanmaktadır. Kluger ve DeNisi (1996) düzeltici geri bildirimi, bireylerin hatalarını fark etmesini ve doğru stratejilere yönelmesini sağlayan bir araç olarak açıklamaktadır. Modele göre etkili bir düzeltici geri bildirimin, bireyin yanlışlarını anlamasına ve düzeltmesine yardımcı olacak kadar açık ve anlaşılır olması gerekmektedir. Özellikle "Doğru cevap şudur çünkü..." şeklinde net bilgi içeren geri bildirimlerin öğrenmeyi desteklediği, gereğinden fazla detay içeren geri bildirimlerin ise, bireyin dikkatini aşırı ayrıntılara yönelterek performansını olumsuz etkileyebileceği ifade edilmektedir. Çok fazla bilgi verilmesi bireyin esas göreve odaklanmasını zorlaştırarak öğrenme sürecinde de aksamalara neden olabilir.

Dikkatin benlik seviyesine odaklandığı geri bildirim müdahalelerinde, normatif geri bildirimin etkili olabileceği ifade edilmektedir. Kluger ve DeNisi (1996) normatif geri bildirimi, bireyin performansını başkalarıyla kıyasladığı bir geri bildirim türü olarak ele almaktadır. Bu tür geri bildirimler, bireyin performansını belirli bir standart veya grup ortalamasıyla karşılaştırılmasına olanak tanımakta ancak bireyin kendini değerlendirme sürecine yönelmesine neden olarak, dikkatin görevden uzaklaşmasına ve performansın olumsuz etkilenmesine yol açabileceği belirtilmektedir. Özellikle bireyin kendisini başkalarına göre daha düşük seviyede algılaması durumunda, motivasyon kaybı yaşayabileceği vurgulanmaktadır. Kluger ve DeNisi (1996), geri bildirimin bireyin dikkatini benlik süreçlerine yönlendirmesinin performans üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini belirtmekte ve dikkatin mümkün olduğunca görev seviyesinde tutulması gerektiğini savunmaktadır. Bu nedenle, etkili bir geri bildirim süreci oluşturmak için bireyin dikkatini görev ve öğrenme süreçlerine yönlendirecek şekilde yapılandırılması gerektiği ifade edilmektedir.

Ayrıca geri bildirim müdahalesi modelinde, Kluger ve DeNisi (1996, s. 280) performansı etkileyen faktörler arasında durumsal değişkenler ve kişilik özelliklerinin de önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Teoriye göre geri bildirimin etkisi bireyin içinde bulunduğu koşullara ve sahip olduğu kişisel özelliklere bağlı olarak değişmektedir. Özellikle bireyin hedefleriyle uyumlu bir geri bildirim alması ve bilişsel kaynaklarını nasıl yönlendirdiği performans üzerindeki etkisini belirleyen kritik unsurlar arasındadır. Kişilik özellikleri, bireyin geri bildirimi nasıl algılayacağını ve bu geri bildirim nasıl tepki vereceğini şekillendirmektedir. Örneğin; düşük özsaygıya sahip bireylerin, olumsuz geri bildirimi benlik seviyesinde ele alarak motivasyon kaybı yaşayabileceği ve performansları olumsuz etkilenebileceği belirtilmektedir. Buna karşılık, yüksek özsaygıya sahip bireylerin geri bildirimi görev seviyesinde değerlendirerek, performanslarını iyileştirmek için daha fazla çaba harcayacağı belirtilmektedir.

Özetle Kluger ve DeNisi'nin (1996) Geri Bildirim Müdahale Teorisi (FIT), geri bildirimin bireyin dikkatini görev, görev detayı veya benlik seviyesine yönlendirerek; öğrenme, motivasyon ve performansı nasıl etkilediğini açıklamaktadır. Dikkatin görev seviyesinde kalması, motivasyonu ve performansı artırırken benlik seviyesine kayması durumunda bireyin kendini değerlendirmesine yol açarak, dikkatin dağılmasına ve performansın düşmesine neden olmaktadır. Görev detayı seviyesine odaklanmak, belirli durumlarda öğrenmeyi destekleyebilir ancak, aşırı detay içeren geri bildirimler dikkati dağıtarak olumsuz sonuçlar doğurabilir. Bu nedenle geri bildirimin bireyin dikkatini benlikten uzaklaştırarak, görev seviyesinde tutacak şekilde yapılandırılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Bu çalışmada, 1996-2024 yılları arasında TR Dizin'de yayımlanmış 105 geri bildirim konulu makale, Kluger ve DeNisi'nin Geri Bildirim Müdahale Teorisi (FIT) temel alınarak değerlendirilmiş ve elde edilen bulgular yöntem bölümünde sunulmuştur.

4. YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı; geri bildirim konusunu ele alan makaleleri, Kluger ve DeNisi'nin (1996) geliştirdiği “Geri Bildirim Müdahalesi Modeli” çerçevesinde incelemektir. Geri bildirim konulu makalelerde, geri bildirimin ele alınış biçimi, türleri, uygulama süreçleri ve etkileri analiz edilerek bu unsurların “Geri Bildirim Müdahalesi Modeli” ile değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan betimsel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, yazılı veya sözlü materyalin belirli kurallara göre kodlanarak daha küçük anlam birimlerine ve içerik kategorilerine ayrıldığı sistematik bir tekniktir. Bu yöntemde, benzer veriler belirli kavram ve temalar etrafında gruplanır; ardından okuyucunun anlayabileceği bir şekilde düzenlenerek yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2011; Balcı, 2018).

Bu çalışmada içerik analizi, Hansen ve arkadaşlarının (1998) önerdiği aşamalar izlenerek uygulanmıştır. Süreç, öncelikle problemin tanımlanması ve araştırma sorusunun belirlenmesiyle başlamış, ardından örneklemin seçilmesi ve çözümleme birimlerinin tanımlanmasıyla devam etmiştir. Kodlama cetvelinin oluşturulması ve geçerlilik ile güvenilirliğinin test edilmesinin ardından çözümleme adımları tamamlanmıştır. Bu çalışmada anket, mülakat, odak grup, gözlem veya deney gibi veri toplama yöntemleri kullanılmadığı ve katılımcılardan doğrudan veri elde edilmediği için etik kurul onayı gerekmemektedir.

4.1. Problemin Belirlenmesi

İçerik analizinde araştırma sorularının belirlenmesi, yöntemin doğruluğunu ve analiz sürecinin güvenilirliğini etkileyen kritik bir adımdır (Creswell, Nauta, vd., 2021). Bu nedenle araştırma sorularının açık, test edilebilir ve işlevsel olması gerekmektedir. Çalışmada ele alınan araştırma soruları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırma Soruları

ARAŞTIRMA SORULARI
Geri bildirim konusunda yayımlanan çalışmalar hangi yıllar içerisinde gerçekleşmiştir?
Çalışmalarda kullanılan geri bildirim türleri nelerdir?
Çalışmalarda kullanılan geri bildirim kaynakları nelerdir?
Çalışmalarda kullanılan geri bildirimin odağı nedir?
İncelenen çalışmalarda herhangi bir geri bildirim modeli kullanılmış mıdır?
Çalışmalarda kullanılan geri bildirimlerin etkisi nasıl değerlendirilmiştir?
Geri bildirimler uygulanırken, “Geri Bildirim Müdahalesi Modeli”ne uyum sağlanmakta mıdır?

4.2. Evren ve Örneklemin Belirlenmesi

Her bilimsel araştırmada olduğu gibi içerik analizinde de örneklemin evreni temsil edecek şekilde dikkatle seçilmesi gerekmektedir. Betimsel içerik analizinde örneklem belirlenirken "nerede, ne zaman, hangi araçla ve hangi konuda" gibi sorulara yanıt aranır (Koçak ve Arun, 2006, s. 24). Bu doğrultuda çalışmanın örneklemini, 1996-2024 yılları arasında yayımlanan ve TR Dizin’de yer alan geri bildirim konulu akademik makaleleri kapsamaktadır. Seçilen bu tarih aralığının nedeni, Kluger ve DeNisi'nin Geri Bildirim Müdahalesi Modeli'nin (Feedback Intervention Theory) 1996 yılında geliştirilmiş olmasıdır.

İçerik analizinde örneklem büyüklüğü, teorik doyuma ulaşıldığında yeterli kabul edilmektedir. Ayrıca literatürde, derinlemesine analiz yapabilmek ve evreni sınırlandırmak amacıyla içerik analizi çalışmalarında genellikle 5 ila 30 materyalin yeterli olduğu belirtilmektedir (Patton, 2014; Creswell, 2013; Guest, Namey ve Mitchell, 2013).

Çalışmada, evrenin belirli özelliklerine göre alt tabakalara ayrıldığı tabakalı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem, araştırma bağlamında çeşitliliği yansıtmak ve farklı grupları derinlemesine incelemek açısından etkili bir yaklaşımdır (Patton, 2002; Creswell, 2013). Geri bildirim konusundaki araştırmalar eğitim, sosyal ve sağlık bilimleri olmak üzere üç gruba ayrılmış; her tabakadan eşit sayıda makale seçilerek toplam 105 makale analize dahil edilmiştir. Bu gruplama, geri bildirim süreçlerinin farklı alanlardaki işleyişini karşılaştırmaya olanak tanımaktadır.

Araştırmada yer alacak makaleleri belirlemek için TR Dizin veri tabanı kullanılmıştır. Bu veri tabanında “geri bildirim”, “geri dönüş”, “performans geri bildirimi”, “geri bildirim türleri”, “performans değerlendirme” ve “geri bildirim modelleri” anahtar kelimeleriyle taramalar yapılmış; konu dışı çalışmalar kapsam dışında bırakılmıştır. Örneklem tabakalarına yönelik detaylı bilgiye (Tablo 2) aşağıda yer almaktadır.

Tablo 2. Örneklem Tabakaları

Alan	Makale Sayısı
Eğitim Bilimleri	35
Sosyal Bilimler	35
Sağlık Bilimleri	35
Toplam	105

4.3. Çözümleme Birimlerinin Oluşturulması

İçerik analizinin üçüncü aşaması, çözümleme birimlerinin oluşturulma sürecidir. Çözümleme, dilsel ya da dilsel olmayan belgeler üzerinden yapılabilir. Bu çalışmada yalnızca yayımlanmış makaleler analiz edildiğinden, dilsel çözümleme yöntemi tercih edilmiştir. Dilsel çözümleme; metin, belge ve haber gibi kaynaklardaki cümle ve paragrafların ayrıntılı bir şekilde incelenmesini ifade eder (Geray, 2006).

Çözümleme birimlerinin oluşturulmasındaki temel adım, çalışmada kullanılacak kategorilerin ve kodların belirlenmesidir. Bu süreçte araştırma sorusu ile doğrudan ilişkili olmayan içerikler kapsam dışı bırakılarak gruplandırmalar yapılmış ve uygun kategoriler oluşturulmuştur (Gökçe, 2006). Çalışma kapsamında oluşturulan çözümleme birimlerinin detaylarına kodlama cetvelinde (Tablo 3) yer verilmiştir.

4.4. Kodlama Cetveli Oluşturma ve Kodlama Cetvelinin Sınanması

İçerik analizinin güvenilirliği, büyük ölçüde kodlama sürecinin doğruluğuna bağlıdır. Belirsiz kategorilerle yapılan kodlamalar analiz sürecini olumsuz etkileyebileceğinden, kodlama aşaması dikkatle planlanmalıdır. Literatürde, içerik analizinde güvenilirliği sağlamak için genellikle 2 veya 5 kodlayıcı kullanılmasının önerildiği görülmektedir. Bu yaklaşım kodlayıcılar arasındaki tutarlılığı artırarak, analiz sonuçlarının geçerliliğini güçlendirir. Bununla birlikte, kullanılacak kodlayıcı sayısı araştırmanın kapsamı, verinin niteliği ve araştırmacının kaynaklarına bağlı olarak değişebilir. Bu doğrultuda, çalışmada alanında uzman 2 kişi tarafından literatür taraması yapılmış, örneklemdeki makaleler incelenmiş ve konu dışı kodlar ayıklanarak çalışma için gerekli kodlar oluşturulmuştur. Kodların geçerliliği ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla bir kodlama cetveli hazırlanmış, kodlayıcılar arasında fikir birliği sağlanmış ve kodların doğruluğu sistematik bir şekilde kontrol edilmiştir (Bilgin, 2006; Neuendorf, 2017; Krippendorff, 2018).

Çalışma kapsamında oluşturulan kategorilere ve kodlara kodlama cetvelinde (Tablo 3) yer verilmiştir.

Tablo 3. Kodlama Cetveli

Kategoriler	Kodlar
MAKALELERİN YAYIN YILI	1996-2001
	2002-2007
	2008-2013
	2014-2019
	2020-2024
MAKALELERİN ALANI	Sosyal Bilimler
	Eğitim Bilimleri
	Sağlık Bilimleri
GERİ BİLDİRİM TÜRLERİ	Olumlu Geri Bildirim
	Olumsuz Geri Bildirim
	Yapıcı Geri Bildirim
	Yıkıcı Geri Bildirim
	Düzeltilici (Biçimlendirici) Geri Bildirim
	Zamanında ve Gecikmiş Geri Bildirim
GERİ BİLDİRİM KAYNAĞI	Öğretmen (Eğitmenlerden) Geri Bildirim
	Yönetici Geri Bildirimi
	İç ve Dış Paydaş Geri Bildirimleri
	Akran Geri Bildirimi
	Öz Değerlendirme
GERİ BİLDİRİMİN ETKİSİ	Performansa Yönelik Etkisi
	Öğrenmeye Yönelik Etkisi
	Motivasyona Yönelik Etkisi

	Öz Yeterliliğe Yönelik Etkisi
GERİ BİLDİRİM SİSTEMİ	360 Derce Geri Bildirim Sistemi
	Web Tabanlı Geri Bildirim Sistemi
	Mini Klinik Değerlendirme Sistemi
	Standart Hasta Uygulaması Sistemi
	Geri Bildirim Sistemi Yok
GERİ BİLDİRİMİN ODAĞI	Benliğe Yönelik
	Göreve Yönelik
	Görev Detaylarına Yönelik

4.5. Güvenirliği Ölçme

İçerik analizinde güvenirlilik, çalışmanın tutarlılığını ve inandırıcılığını sağlamak açısından kritik bir unsurdur. Bu nedenle analiz sürecinde oluşturulan kodların ve kategorilerin dikkatle incelenmesi ve birden fazla uzman tarafından değerlendirilmesi büyük önem taşır. İçerik analizinde güvenirliliği artırmak için yaygın olarak kullanılan tekniklerden biri "üçgenleme" yöntemidir. Bu yöntem, farklı bakış açılarıyla güvenirlilik ve geçerliliğin ölçülmesini sağlar (Saldaña, 2021). Denzin (1978) ve Krippendorff (2004), üçgenleme yönteminde en az iki araştırmacının yer almasını önerirken; daha kapsamlı analizlerde üç veya daha fazla kaynağın kullanılmasının daha iyi sonuçlar vereceğini belirtmiştir. Bu doğrultuda, çalışmada güvenirlilik ve geçerliliği artırmak amacıyla üçgenleme tekniği uygulanmış ve oluşturulan kategoriler ile kodlar üç araştırmacı tarafından incelenerek, uzmanlar arasında fikir birliği sağlanmıştır. Bu sürecin çalışmanın güvenirliliğini önemli ölçüde artırdığı düşünülmektedir.

4.6. Çözümleme Adımları

İçerik analizinin son aşaması olan verilerin çözümlenmesi, elde edilen verileri açıklayabilecek kavram ve ilişkilerin belirlenmesini amaçlar. Bu aşamada, veriler anlamlandırılır, bulgular arasındaki ilişkiler belirlenir ve elde edilen sonuçlar sistematik bir biçimde sunulur (Akdenizli, 2012).

Analiz sırasında izlenen adımların dikkatle uygulanması büyük önem taşır. Kategoriler ve kodlamalar, verilerin sistematik biçimde incelenip anlamlı sonuçlara ulaşılmasını sağlayacak şekilde yapılandırılmıştır. Bu titizlik, çalışmanın güvenirliliği ve geçerliliğini artırarak bulguların bilimsel bir çerçevede değerlendirilmesine olanak tanır.

5. BULGULAR

Çalışma kapsamında ele alınan geri bildirim konulu makalelerin yayınlanma yılları incelenmiş ve makalelerin zaman içindeki dağılımını görselleştirerek değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan makalelerin yayın yıllarına ilişkin bilgiler, geri bildirim konulu makalelerin yayın tablosunda (Tablo 4) yer almaktadır.

Tablo 4. Geri Bildirim Konulu Makalelerin Yayın Yılı Tablosu

Yayın Yılı	Eser Sayısı
1996-2001	3
2002-2007	9
2008-2013	13
2014-2019	35
2020-2024	45
Toplam	105

Yapılan içerik analizi sonucunda, geri bildirim konusunda en fazla yayının 2020-2024 yılları arasında gerçekleştiği tespit edilmiştir. En az yayın ise 1996-2001 yılları arasında yapılmıştır. Ayrıca, 2002-2007 yılları arasında 9, 2008-2013 yılları arasında 13 ve 2014-2019 yılları arasında ise 35 makale yayımlanmıştır. Bu veriler, geri bildirim konusundaki akademik ilginin yıllar içinde arttığını ve bu alanda yayımlanan makale sayısının giderek yükseldiğini göstermektedir.

Türkiye’de geri bildirim ve performans değerlendirme süreçlerinin henüz gelişme aşamasından dolayı 1996 – 2001 yılları arasında bu konuda az sayıda çalışma bulunmaktadır. Karaman ve Bakırcı (2010) da örgütsel davranış bağlamında geri bildirim etkileri üzerine yapılan araştırmaların, 2000’li yılların başında

artmaya başladığını fakat bu trendin Türkiye'de uluslararası literatüre kıyasla daha geç takip edildiğini ifade etmektedirler.

Geri bildirim konusunda gerçekleştirilen çalışmaların araştırma yöntemleri incelenmiştir. Örneklemi oluşturan makalelerin araştırma yöntemlerine ilişkin bilgiler Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Geri Bildirim Konulu Makalelerin Araştırma Yöntemleri

Araştırma Yöntemleri	Makale Sayısı
Nicel Çalışma	46
Teorik	28
Nitel Çalışma	21
Karma	10
Toplam	105

Geri bildirim konusunda yapılan çalışmalarda en çok nicel çalışmalar tercih edilmiştir. Bu tür çalışmalarda, toplamda 46 makale ile geri bildirimin etkinliği, türü ve algılanma biçimlerini ölçmek amacıyla anket gibi veri toplama araçları kullanılmıştır. Teorik makaleler ise 28 adet ile örneklem önemli bir kısmını oluşturmuştur. Bu araştırma yöntemi ile yapılan çalışmalarda, geri bildirim türleri ve uygulama alanları hakkında teorik bilgiler yer almaktadır. Nitel çalışmalar, 21 makale ile geri bildirimin etkinliğini, türünü ve algılanma biçimlerini, geri bildirim süreçlerine dair içerik analizleri ve derinlemesine görüşmeler gibi yöntemlere odaklanmıştır. Karma yöntem çalışmaları ise hem nicel hem de nitel boyutlarıyla geri bildirimi ele almıştır. Bu tür çalışmalarda, bir grup çalışan veya öğrencinin geri bildirim almadan önceki performansları ile aldıktan sonraki performansları karşılaştırılmış ve sonuçlar istatistiksel olarak açıklanmıştır.

Çalışmalarda yaygın olarak kullanılan geri bildirim türleri araştırılmış ve elde edilen sonuçlara aşağıda yer verilmiştir. (Tablo 6)

Tablo 6. Geri Bildirim Türleri

GERİ BİLDİRİM TÜRLERİ	Olumlu Geri Bildirim	25
	Olumsuz Geri Bildirim	20
	Düzeltilici ve Biçimlendirici Geri Bildirim	17
	Zamanında ve Gecikmiş Geri Bildirim	7

Çalışmada incelenen makalelerin 69'un da geri bildirim türlerine yönelik bilgilere yer verilmiştir. Bu çalışmaların 25'inde olumlu geri bildirim ele alınmış ve bu tür geri bildirimin eğitim ve iş süreçlerinde önemli bir motivasyon aracı olduğu belirtilmiştir. Olumsuz geri bildirim ise 20 makalede incelenmiş, genellikle öğrenme ve performans üzerinde olumsuz etkiler doğurabileceği vurgulanmıştır.

Düzeltilici ve biçimlendirici geri bildirim, 17 makalede yer almakta olup, katılımcıların hatalarını fark edip düzeltmelerine yönelik bir yaklaşım olarak öne çıkmıştır. Zamanında ve gecikmiş geri bildirimle ilişkin bulgular ise 7 makalede değerlendirilmiş; geri bildirimin etkili olabilmesi için uygun zamanda verilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgular, literatürdeki çalışmaların ağırlıklı olarak olumlu ve olumsuz geri bildirim türlerine odaklandığını göstermektedir. Ayrıca çalışma kapsamında geri bildirimin kimler tarafından verildiği de incelenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Geri Bildirimlerin Kaynağı

GERİ BİLDİRİM KAYNAĞI	Öğretmen (Eğitmenlerden) Geri Bildirim	37
	Yönetici Geri Bildirimi	33
	İç ve Dış Paydaş Geri Bildirimleri	24
	Akran Geri Bildirimi	4
	Akran ve Yönetici Geri Bildirimi	4
	Öz Değerlendirme	3

Yapılan inceleme sonucunda, geri bildirim konusunu ele alan makalelerin çoğunun öğretmenlerden gelen geri bildirimleri incelediği belirlenmiştir. Bu grupta 37 makale yer almaktadır. Yöneticilerden gelen geri bildirimleri ele alan makale sayısı ise 33'tür. İç ve dış paydaşlar tarafından sunulan geri bildirimleri inceleyen 24 makale bulunmaktadır. Akranlardan ve yöneticilerden gelen geri bildirimlerin etkilerini konu alan makalelerin sayısı 4'tür. Bireylerin kendi performanslarını değerlendirebilmeleri için kullanılan geri bildirim

türünü inceleyen makale sayısı ise yalnızca 3'tür. Bu veriler, çalışmalarda en çok öğretmenler, yöneticiler ve paydaşlar tarafından verilen geri bildirimlerin ele alındığını göstermektedir.

Makalelerde değerlendirilen geri bildirimlerin hangi değişkenleri etkilediği incelenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bilgiler Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Geri Bildirimlerin Etkisi

GERİ BİLDİRİMİN ETKİSİ	Performansa Yönelik Etkisi	Olumlu	40
		Olumsuz	12
		Nötr	-
	Öğrenmeye Yönelik Etkisi	Olumlu	30
		Olumsuz	7
		Nötr	-
	Motivasyona Yönelik Etkisi	Olumlu	5
		Olumsuz	3
		Nötr	1
	Öz Yeterliliğe Yönelik Etkisi	Olumlu	3
		Olumsuz	1
		Nötr	1

Yapılan incelemeler, geri bildirimin en çok performans ve öğrenme üzerindeki etkilerinin araştırıldığını göstermektedir. 40 makalede geri bildirimin performans üzerinde olumlu bir etkisi olduğu, 30 makalede ise öğrenme sürecine olumlu bir şekilde katkı sağladığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, geri bildirimin performans ve öğrenme üzerinde negatif etkiler de yaratabileceğini gösteren 19 çalışma bulunmaktadır. Bu bulgular, kurumlarda verilen geri bildirimlerin bireylerin performansları ve öğrenme süreçleri üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratabileceğini ortaya koymaktadır. Geri bildirimin; zamanında, yapıcı, öğretici ve pozitif nitelikler taşımasının, bireylerin performansları ve öğrenme süreçleri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu belirtilmekle birlikte, her zaman performansı ve öğrenmeyi arttıran bir unsur olmadığı da açıkça vurgulanmıştır. Öğrenme sürecini ve performansı artıran geri bildirimlerin türlerinin, içeriklerinin ve verildiği platformun doğru şekilde belirlenmesinin kritik bir faktör olduğu da vurgulanmaktadır (Dökmen, 1982; Yalçın ve Kılıç, 2002; Camgöz ve Alpten, 2006; Akşirin, 2008; Çimer, Bütüner ve Yiğit, 2010; Karaca, 2011; Akalın, 2014; Dost, 2016; Hasırcı, 2018; Bircan, Bektaş ve Aytaç, 2020; Bayzat ve Kılıkçier, 2021; Meydan, Akkaya ve Pehlivan, 2022; Çagatay, 2023; Devedakan, Sarıçam ve Bağcı, 2024; Yıldırım, Kartal, Kutlu, vd., 2024).

Motivasyon açısından, geri bildirimin olumlu etkisini belirten 5 makale bulunmuşken, olumsuz etkisini belirten 3 makale tespit edilmiştir. Geri bildirimin, çalışanların işe yönelik motivasyon düzeyleri üzerinde etkili bir faktör olduğu ve bunun işe bağlılık, devamsızlık ve stres gibi diğer unsurları da etkileyebileceği ifade edilmektedir. Geri bildirimin motivasyon üzerindeki etkisi, bireylerin algılarına bağlı olarak değişebilir. Bu bağlamda, geri bildirimin türünün göreve mi yoksa bireyin kişisel değerlerine mi yönelik olduğunun, çalışanların motivasyonları üzerinde belirleyici bir rol oynayabileceği vurgulanmaktadır (İlgen, Fisher ve Taylor, 1979; Kluger ve Denisi, 1996; Bakan ve Kelleroğlu, 2003; Anseel, 2015; Steelman, ve Wolfelt, 2018; Balat, Kayalı ve Karaman, 2020; Öztürk ve Doğuç, 2020; Çagatay ve Kızılkaya, 2022).

Çalışmada, geri bildirimlerin öz yeterliliğe yönelik etkilerini inceleyen 5 makale olduğu tespit edilmiştir. Bu makalelerden 3'ü, geri bildirimlerin öz yeterlilik üzerinde olumlu bir etki yarattığını ifade etmiştir. Bu bulgular, çalışanlara veya öğrencilere yapılan geri bildirimlerin etkili bir şekilde kullanılması halinde, bireylerin performanslarını artırabileceğini ve öz yeterlilik düzeylerini yükseltebileceğini göstermektedir (Çankır, 2016; Li, Liang ve Farh, 2019; Balat vd., 2020; İncesu ve Şahin Bayındır, 2024). Ayrıca geri bildirimin içeriği ve sunuluş şekli de öz yeterlilik üzerinde kritik bir rol oynamaktadır. Olumlu geri bildirimin, bireylerin öz yeterlilik algısını artırarak performanslarını olumlu yönde etkilediği saptanmıştır (Sailer, Hense ve Mandl, 2017). Bu sonuçlar, yöneticilerden gelen yapıcı ve olumlu geri bildirimin, çalışanların öz yeterliliklerini geliştirmede önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, bir çalışmada geri bildirimin öz yeterlilik üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu, bir diğerinde ise herhangi bir etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Örnekleme oluşturan çalışmalarda herhangi bir geri bildirim sisteminin kullanılıp

kullanılmadığı incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, makalelerde kullanılan geri bildirim sistemleri tablosunda (Tablo 9) sunulmuştur.

Tablo 9. Makalelerde Kullanılan Geri Bildirim Sistemleri

GERİ BİLDİRİM SİSTEMİ	360 Derece Geri Bildirim Sistemi	18
	Web Tabanlı Geri Bildirim Sistemi	9
	Mini Klinik Değerlendirme Sistemi	6
	Standart Hasta Uygulaması Sistemi	4
	Geri Bildirim Sistemi Yok	68

Makalelerde geri bildirim uygulamalarına ilişkin süreçler incelendiğinde, 18 makalede 360 derece geri bildirim modelinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu model, bireylerin yalnızca tek bir kaynaktan değil, kurumların iç ve dış paydaşlarından geri bildirim almasını sağlayarak kapsamlı bir değerlendirme avantajı sunmaktadır.

360 derece geri bildirim modelinin ardından 9 makalede ise web tabanlı geri bildirim modeli kullanılmıştır. Bu model, geri bildirim süreçlerini dijital platformlar üzerinden gerçekleştirerek hem daha erişilebilir hem de daha sistematik bir yaklaşım sunmaktadır. Covid-19 pandemisi ile birlikte, uzaktan eğitim ve çevrimiçi çalışma yöntemlerinin yaygınlaşması, web tabanlı geri bildirim modellerinin kullanımını artırmıştır. Bu modeller, zaman ve mekân kısıtlamalarını ortadan kaldırarak daha esnek bir geri bildirim süreci sağlamaktadır. Araştırmalar, web tabanlı sistemlerin öğrenme süreçlerini destekleyerek bireysel gelişimi hızlandırdığını ve kurumsal geri bildirim süreçlerinde daha etkin bir yöntem sunduğunu göstermektedir. Sağlık alanındaki makalelerde ise, mini klinik değerlendirme ve standart hasta uygulama sistemlerinin geri bildirim modeli olarak ele alındığı görülmektedir. Bu sistemler, öğrencilerin performanslarını değerlendirerek onlara güçlü ve zayıf yönlerini göstermekte ve performanslarını artırmada etkili olmaktadır (Demir ve Özkan, 2022). İncelenen 68 makalede herhangi bir geri bildirim sistemi kullanılmadığı belirlenmiştir. Bu makaleler, daha çok geri bildirimin türü, niteliği, kimin tarafından verildiği ve geri bildirimlere yönelik algıların incelenmesine odaklanmaktadır.

Kluger ve DeNisi'nin (1996) geliştirdiği “Geri Bildirim Müdahalesi Modeli”nde, bireylerin dikkatlerinin görev detaylarına, göreve ve benliğe yöneldiği üç seviye bulunduğu ifade edilmektedir. Çalışmada, geri bildirim müdahalesi modelinde kullanılan bu üç seviyeye yönelik olduğu düşünülen geri bildirimler incelenmiş ve elde edilen bilgilere Tablo 10’da yer verilmiştir.

Tablo 10. Geri Bildirimin Odak Noktası

GERİ BİLDİRİMİN ODAK NOKTASI	Benliğe Yönelik	5
	Göreve Yönelik	52
	Görev Detaylarına Yönelik	40

Yapılan inceleme sonucunda, toplam 52 makalede göreve yönelik geri bildirimlerin ele alındığı ve bu geri bildirimlerin öğrenme ve performans üzerindeki etkilerinin vurgulandığı belirlenmiştir. İncelenen çalışmalar, göreve odaklanan geri bildirimin etkisini belirleyen çeşitli faktörler bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bunlar arasında geri bildirimin içeriği, yazılı ya da sözlü biçimde sunulma şekli ve türü gibi unsurlar yer almakta olup, bu faktörlerin performans üzerinde hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurabileceği belirtilmektedir. Araştırmalar, yöneticiler veya eğitimciler tarafından verilen görev odaklı olumlu geri bildirimin performansı artırdığını, olumsuz geri bildirimin ise performansı düşürebildiğini ortaya koymaktadır (Dökmen, 1982; Erdemli, Sümer ve Bilgiç, 2007; Akşirin, 2008; Temür ve Bakırcı, 2008; Çimer, Bütünler ve Yiğit, 2010; Karaca, 2011; Akalın, 2014; Coşkun ve Tamer, 2015; Çetinkaya, Bayat ve Alaca, 2016; Dost, 2016; Şenel ve Şenel, 2017; Hasırcı, 2018; Akaltan, 2019; Çepik, 2019; Karaman, Karatepe ve Kuşçu, 2019; Pelit ve Çetin, 2019; Ulukuş, 2019; Mert, 2020; Dalgacı ve Büyükkız, 2021; Göktaş ve Gönül, 2022).

Kluger ve DeNisi'nin (1996) teorisinde, geri bildirimin içeriği, kaynağı veya işaretinin tek başına bir anlam ifade etmediği; asıl önemli olanın bireyin dikkatini göreve odaklamak olduğu vurgulanmaktadır. Etkili bir geri bildirim süreci, bireyin mevcut performansı ile hedefleri arasındaki farkı kapatmasına yardımcı olmalı ve öğrenme ile performans gelişimini destekleyecek şekilde sunulmalıdır. Bu doğrultuda, geri bildirimin bireyin mevcut durumu ile ulaşmak istediği hedef arasındaki boşluğu fark etmesine ve bu farkı kapatmasına yardımcı olması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, bu tür geri bildirimlerde olumsuz geri bildirimlerin de

performansı artırabileceği öne sürülmüştür. Eğer olumsuz geri bildirim, bireyin mevcut performansı ile hedefi arasındaki farkı kapatmasına yardımcı oluyorsa, bireyin daha fazla çaba göstermesi sağlanabilir. Böylece, olumsuz geri bildirimin motivasyonu artırarak performansı olumlu yönde etkileyebileceği vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra, pozitif geri bildirimin her zaman performansı artırmadığı, bazen olumsuz etkilere yol açabileceği veya performansın sabit kalmasına neden olabileceği ifade edilmiştir. Geri bildirim müdahalesi teorisinde, bireylerin dikkatini göreve odaklayan geri bildirimlerin, bireylerin görevlerini ne kadar iyi yerine getirebileceğine göre farklı sonuçlar doğurabileceği belirtilmiştir. Örneğin, birey için kolayca ulaşılabilir bir hedef belirlendiğinde ve bu hedef pozitif geri bildirimle desteklendiğinde, performansın düşebileceği veya sabit kalabileceği gözlemlenmiştir. Bu durum, pozitif geri bildirimin her zaman performansı artırmak yerine, bazen duraksamaya, olumsuz etkilere veya görevi bırakmaya yol açabileceğini göstermektedir. Ancak, bireyler için daha zorlu bir hedef belirlendiğinde ve bu hedef pozitif geri bildirimle desteklendiğinde, pozitif geri bildirimin performansı artırabileceği vurgulanmıştır.

Çalışma kapsamında incelenen makalelerin 40'ında, geri bildirimlerin odağının görev detaylarına yönelik olduğu tespit edilmiştir. Bu geri bildirimlerin büyük çoğunluğunun düzeltici, biçimlendirici ve açıklayıcı nitelikte olduğu görülmüştür. Yapılan incelemeler, geri bildirimin içeriğinin net bir şekilde belirlenmesinin ve verilen geri bildirimin görevin detaylarına yönelik bilgilendirici mesajlar içermesinin, hem performans hem de öğrenme üzerinde olumlu etkiler yarattığını ortaya koymuştur. Ayrıca görev detaylarına yönelik yapılan geri bildirimlerin, bireylerin içsel motivasyonlarını artırmayı, özgüvenlerini desteklemeyi ve performanslarını iyileştirmeye yönelik bir zemin oluşturmayı amaçladığı ifade edilmiştir (Ilgen, Fisher ve Taylor, 1979; Kluger ve DeNisi, 1996; Bakan ve Kelleroğlu, 2003; Steelman, Levy ve Snell, 2004; Anseel, 2015; Balat, Kayalı ve Karaman, 2020; Öztürk ve Doğuç, 2020; Çağatay ve Kızılkaya, 2022).

Görev detaylarına odaklı geri bildirimlerin, Kluger ve DeNisi (1996) tarafından geliştirilen geri bildirim müdahalesi modeliyle uyumlu olduğu söylenebilir. Bu düzeydeki düzeltici geri bildirimlerin, performans ve öğrenme süreçlerinde olumlu etkiler oluşturabileceği belirtilmiştir. Kluger ve DeNisi, bu seviyede kullanılan düzeltici geri bildirimlerin, örneğin "Doğru cevap A şıkkı, çünkü..." gibi açıklayıcı ve yönlendirici olmasının, performans üzerindeki olumlu etkiyi artıracaklarını belirtmektedir. Fakat, Kluger ve DeNisi (1996), görev detaylarına yönelik geri bildirimlerin her zaman olumlu sonuçlar yaratmayacağını vurgulamaktadır. Şöyle ki, eğer birey bir görevi zaten iyi biliyor ve otomatik olarak gerçekleştiriyorsa, bu tür geri bildirimler performans sürecinde kesintilere, performansın düşmesine ve bireyin dikkatinin farklı yönlere kaymasına yol açabilmektedir.

Kluger ve DeNisi'nin (1996) modelinin son basamağı, dikkatin bireyin kişisel kaynaklarına yönlendiği geri bildirimleri kapsamaktadır. Bu tür geri bildirimler, bireylerin benlik hedeflerini, özsaygısını, içsel - dışsal kontrolünü ve başkalarının kendileri hakkındaki algılarını yönetme süreçlerini kapsar. Kluger ve DeNisi, geliştirdikleri modelde bu odak noktasını "benlik" olarak tanımlamışlardır.

Çalışmada, bireylerin kişisel kaynaklarına yönelik yapılan geri bildirimleri ele alan 5 makalenin olduğu gözlemlenmiş ve bu makalelerde, genellikle bireylerin kişisel kaynağı olarak öz yeterliliğin değerlendirildiği görülmüştür. İncelenen makalelerde, bireylerin benliklerine yönelik geri bildirimlerin performans ve öğrenme süreçleri üzerindeki etkilerini belirleyen başlıca faktörlerin geri bildirimin işareti (olumlu ya da olumsuz olması) ve geri bildirimin kaynağı olduğu belirtilmiştir. Özellikle, yöneticiler tarafından verilen pozitif geri bildirimlerin, bireylerin öğrenme ve performansları üzerinde genellikle olumlu etki yarattığı vurgulanmıştır. Ancak, akranları tarafından verilen benliğe yönelik geri bildirimlerin bazen negatif sonuçlar doğurabileceği ifade edilmiştir. Bu durum, Kluger ve DeNisi tarafından geliştirilen geri bildirim müdahalesi teorisi kapsamında değerlendirildiğinde, geri bildirim müdahalelerinin bireylerin dikkatini benlik seviyesine odakladığında performans ve öğrenme süreçlerinde negatif sonuçlar doğurabileceği noktasında uyum sağladığı söylenebilir. Kluger ve DeNisi (1996), geri bildirim müdahalelerinin bireylerin dikkatinin benlik seviyesine yönlendirildiği durumlarda bireylerin, göreve odaklanmak yerine kendilerini değerlendirmeye başlayabileceğini ve dikkatlerini odak dışı görevlere (nonfocal task) kaydırabileceklerini belirtmektedir. Bireylerin dikkatinin görev dışı süreçlere kaymasının sonucunda ise, öğrenme sürecinde aksamalara ve performansta düşüşlere neden olabileceği vurgulanmaktadır. Ayrıca Kluger ve DeNisi (1996), bireylerin bilişsel kaynaklarının sınırlı olduğunu ifade etmekte ve geri bildirim müdahalelerinin dikkati benliğe yönlendirmesi halinde, bireyin daha fazla bilişsel kaynak tüketerek göreve yeterince odaklanamayacağını belirtmektedir. Geri bildirim müdahalesi modelinde, dikkatin görevden uzaklaşarak benlik düzeyine yönelmesine neden olan bir diğer faktörün ise bireylerin duyguları olduğu vurgulanmaktadır. Özellikle bireylerin geri bildirimleri bir tehdit olarak algılaması kaygıyı artırarak, öğrenme ve performans üzerinde olumsuz etkilere yol açabilmektedir. Bu konuda yapılan diğer geri bildirim çalışmalarında da, geri bildirimin

kaynağından çok, bireyin kişisel ve öz değerlerine yönelik olumsuz içerikli ifadelerden kaçınması gerektiği vurgulanmaktadır. Geri bildirim dikkatinin benliğe yönelmesinin, dikkatin dağılmasına ve performansın olumsuz etkilenmesine neden olabileceği vurgulanmaktadır (Butler, 1987; Hattie, 2009).

Yapılan incelemeler sonucunda, TR Dizin indeksli çalışmalar, geri bildirimin türü, işareti, kaynağı ve içerdiği mesajın; öğrenme ve performans üzerindeki etkiler açısından belirleyici olduğunu vurgulamaktadır. Ancak Kluger ve DeNisi (1996), geri bildirim süreçlerinin etkisini değerlendirirken yalnızca geri bildirimin içeriğine ve türüne odaklanmanın yetersiz olabileceğini belirtmektedir. Kluger ve DeNisi'ye (1996) göre, geri bildirim müdahalelerinin etkili olabilmesi için bireylerin dikkatlerinin nereye yönlendiği de son derece önemlidir. Bu noktada, TR Dizin indeksli çalışmalar ile Kluger ve DeNisi'nin modeli arasında bazı ortak noktalar olduğu gibi farklılaşan yönler de bulunmaktadır.

Benzerlikler açısından, TR Dizin'de yer alan çalışmalar, geri bildirimin öğrenme ve performans üzerindeki etkilerinin bireysel faktörlere bağlı olarak değişebileceğini ve göreve odaklanan geri bildirimlerin genellikle olumlu etkiler yarattığını ortaya koymuştur. Bu bulgu Kluger ve DeNisi'nin görev odaklı geri bildirimlerin, bireyin performansını artırabileceği yönündeki görüşüyle paralellik göstermektedir. Ayrıca TR Dizin'deki bazı çalışmalar, geri bildirimin açıklayıcı ve yönlendirici olmasının etkisini artırabileceğini öne sürerek Kluger ve DeNisi'nin, düzeltici geri bildirimin detaylı ve açıklayıcı olması gerektiği yönündeki önerisiyle örtüşmektedir. Ayrıca geri bildirim müdahalesi modelinde farklılaşan noktalar da bulunmaktadır. TR Dizin'de yer alan çalışmalarda geri bildirimin işaretine (olumlu veya olumsuz olması) ve kaynağına daha fazla odaklanıldığı görülürken, Kluger ve DeNisi bireyin dikkatinin nereye yöneldiğini ve bilişsel kaynakların nasıl kullanıldığını ön plana çıkarmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, TR Dizin'de yer alan çalışmalar geri bildirim süreçlerini Kluger ve DeNisi'nin modeli çerçevesinde ele alarak bireylerin dikkat düzeylerini de göz önünde bulundurabilir. Böylece, geri bildirimin öğrenme ve performans üzerindeki etkileri daha kapsamlı bir şekilde açıklanabilir.

6. SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, TR Dizin'de geri bildirim üzerine yapılan akademik araştırmaları Kluger ve DeNisi'nin (1996) Geri Bildirim Müdahalesi Modeli çerçevesinde analiz ederek mevcut benzerlikleri, farklılıkları ve geleceğe yönelik araştırma alanlarını ortaya koymaktır. Çalışmada incelenen makalelerin genellikle geri bildirimin işareti (olumlu/olumsuz), kaynağı ve türü üzerine yoğunlaştığı görülmüştür. Ancak Kluger ve DeNisi'nin modeli, geri bildirim süreçlerinde dikkat yöneliminin kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Modelde, bireylerin dikkatinin geri bildirimler aracılığıyla üç seviyeye "göreve, görev detaylarına veya benlik düzeyine" yönelebileceği belirtilmektedir. Bireylerin dikkatlerini göreve odakladıklarında performanslarının artabileceği, buna karşın dikkatin benlik seviyesine kaymasının performans düşüşüne yol açabileceği ifade edilmektedir. Ayrıca Kluger ve DeNisi (1996), olumsuz geri bildirimin her zaman performansı düşürmediğini, aksine bireyin hedefleri ile mevcut durumu arasındaki farkı kapatmasına yardımcı olabileceğini belirtmektedir. Benzer şekilde, olumlu geri bildirimin her zaman performansı artırmadığı ve bazen bireyin ilerlemesini durdurabileceği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, geri bildirimin yalnızca içeriği değil, nasıl sunulduğu ve bireyin dikkatini nasıl yönlendirdiği de oldukça önemlidir.

Çalışma kapsamında değerlendirilen TR Dizin'de yer alan geri bildirim konulu makalelerin, Kluger ve DeNisi'nin (1996) modeliyle hem benzerlikler hem de farklılıklar gösterdiği söylenebilir. TR Dizin'deki çalışmaların büyük çoğunluğu, geri bildirimin performans ve öğrenme üzerindeki etkilerinin, geri bildirimin kaynağına, türüne ve zamanlamasına bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte, doğrulayıcı, düzeltici ve açıklayıcı geri bildirimlerin performans ve öğrenme üzerinde olumlu etkiler yarattığı belirtilmektedir. Bu noktada, Kluger ve DeNisi'nin modeliyle görev detaylarına yönelik düzeltici geri bildirimin performansı artırdığı yönündeki görüşlerin örtüştüğü söylenebilir.

Ancak TR Dizin'deki çalışmaların büyük bir kısmı, geri bildirimin işareti (olumlu/olumsuz) ve kaynağına daha fazla odaklanırken, Kluger ve DeNisi'nin modeli, bireyin dikkatinin nereye yöneldiğini ve bilişsel kaynakların nasıl kullanıldığını ön plana çıkarmaktadır. Bu doğrultuda, TR Dizin'de yer alan pozitif ve negatif geri bildirimlerin performans üzerindeki etkilerinin, Kluger ve DeNisi'nin Geri Bildirim Müdahalesi Modeli açısından farklılık gösterdiği söylenebilir.

Geri bildirim konusunda yapılan çalışmalarda, bireylerin dikkatlerinin önemi üzerinde duran araştırmaların ve Kluger ile DeNisi tarafından geliştirilen Geri Bildirim Müdahalesi Modeli'ni temel alan çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Bu nedenle, bireyin dikkat yönelimini merkeze alan yeni çalışmaların

gerçekleştirilmesi alana önemli bir katkı sağlayacaktır. Ayrıca, bu çalışma TR Dizin’de yayımlanan sağlık, eğitim ve sosyal bilimler alanlarında 35’er olmak üzere toplam 105 makale üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu durum, çalışmanın sınırlılıklarından biridir ve elde edilen bulguların genellenebilirliğini sınırlamaktadır.

Geri bildirim süreçleri, bireylerin ve kurumların gelişiminde kritik bir role sahiptir. Türkiye’de geri bildirim üzerine yapılan akademik çalışmalar önemli bulgular ortaya koymuş olmakla birlikte, bireylerin dikkat yönelimi, bilişsel süreçleri ve geri bildirim algısı gibi konulara daha fazla odaklanılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Kluger ve DeNisi’nin (1996) Geri Bildirim Müdahalesi Modeli, geri bildirim süreçlerini değerlendirirken yalnızca işaretine ve kaynağına değil, bireyin dikkatini nereye yönlendirdiğine de vurgu yapmaktadır. Türkiye’deki araştırmaların bu bakış açısını da içerecek şekilde genişletilmesi, geri bildirim mekanizmalarının daha etkili ve kapsamlı hale getirilmesine katkı sağlayacaktır. Bu çerçevede yapılacak yeni araştırmalar, hem akademik literatüre katkı sunacak hem de iş dünyası ve eğitim alanında daha verimli geri bildirim mekanizmalarının geliştirilmesine yardımcı olacaktır.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda geri bildirimlerin, bireyin dikkatini nasıl yönlendirdiğine odaklanılması büyük önem taşımaktadır. Geri bildirim yalnızca içeriğine değil, bireyin dikkatinin göreve mi yoksa benliğe mi yöneldiğine bağlı olarak ortaya çıkabilecek etkiler detaylı bir şekilde araştırılmalıdır. Kluger ve DeNisi’nin modeli doğrultusunda, bireyin dikkatini benlikten ziyade göreve yönlendiren geri bildirim türlerinin öğrenme ve performans üzerindeki uzun vadeli etkileri incelenmelidir. Bunun yanı sıra, farklı kültürel bağlamlarda geri bildirim nasıl algılandığı ve etkilerinin nasıl değiştiği araştırılmalıdır.

Eğitim, sağlık, teknoloji ve hizmet sektörleri gibi farklı alanlarda geri bildirim etkileri incelenmeli ve hangi sektörde, hangi tür geri bildirim, bireylerin dikkatini en verimli şekilde yönlendirdiği belirlenmelidir. Ayrıca geri bildirimlerin, bireylerin motivasyonu, özgüveni ve kaygı düzeyi üzerindeki etkilerinin detaylı şekilde ele alınması gerekmektedir. Geri bildirim bireyin bilişsel yükünü nasıl etkilediği ve dikkatinin hangi unsurlara yönlendirilmesi gerektiği konularında yapılacak çalışmaların gelecekteki araştırmalar için önemli sonuçlar oluşturacağı düşünülmektedir.

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	İki Dış Hakem /Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur
Benzerlik Taraması:	Yapıldı /intihal.net vb.
Etik Bildirim:	sobed@mehmetakif.edu.tr
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Yapay Zekâ Kullanımı:	Yazarlar, bu çalışma için İngilizce özetlerde yapay zekâ destekli uygulama kullandığını belirtmiştir.
Yazarlar katkı oranı:	Yazarların katkı oranı eşittir.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Peer-Review:	Double anonymized /Two External
Ethical Statement:	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks:	Yes / intihal.net etc.
Complaints:	sobed@mehmetakif.edu.tr
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Use of Artificial Intelligence:	The authors have stated that they used an AI-assisted application for the English abstracts of this study.
Authors' Contribution Rate:	The contribution of the authors is equal.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

KAYNAKÇA

- Akalın, S. (2014). Performans geribildirimi ile öğretmenlerin mesleki gelişimini destekleme. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 15(1), 57-70. https://doi.org/10.1501/Ozlegt_0000000192
- Akaltan, K. F. (2019). Diş hekimliğinde preklinik ve klinik eğitim çeşitliliği. *Selçuk Dental Journal*, 6(5), 37-51. <https://doi.org/10.15311/selcukdentj.563351>
- Akdenizli, B. (2012). Gazete haberciliğinde içerik çözümleme yöntem ve tekniği: Sunum ve temsil üzerine bir uygulama ve değerlendirme Ö. Güllüoğlu (Eds.) içinde, *İletişim bilimlerinde araştırma yöntemleri: Yazılı metin çözümleme.*, (ss. 133-162). Ütopya Yayınevi.
- Akşirin, Ç. N. (2008). Yetkinlik temelli performans değerlendirme: Sağlık sektöründen bir uygulama. *Verimlilik Dergisi*, 2, 35-52.
- Anseel, F., Beatty, A. S., Shen, W., Lievens, F., ve Sackett, P. R. (2015). How are we doing after 30 years? A meta-analytic review of the antecedents and outcomes of feedback-seeking behavior. *Journal of Management*, 41(1), 318-348. <https://doi.org/10.1177/0149206313484521>
- Ashford, S. J., ve Cummings, L. L. (1983). Feedback as an individual resource: Personal strategies of creating information. *Organizational Behavior and Human Performance*, 32(3), 370-398. [https://doi.org/10.1016/0030-5073\(83\)90156-3](https://doi.org/10.1016/0030-5073(83)90156-3)
- Bakan, İ., ve Kelleroğlu, Ö. G. H. (2003). Performans değerlendirme: Çalışanların performans değerlendirme uygulamalarından beklentileri konusunda bir alan çalışması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 1-22.
- Baker, W., ve Bricker, R. H. (2010). The effects of direct and indirect speech acts on native English and ESL speakers' perception of teacher written feedback. *System*, 38(1), 75-84. <https://doi.org/10.1016/j.system.2009.12.003>
- Balat, Ş., Kayalı, B., Karaman, S., ve Kurşun, E. (2020). Çevrimiçi ortamlarda motivasyonel geribildirim öğrenenlerin öz-düzenleme, öz-yeterlilik, kaygı ve başarı puanlarına etkisi. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 19-36.
- Balcı, A. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma: Yöntem, teknik ve ilkeler*. Pegem Akademi.
- Bandura, A. (1991). Social cognitive theory of self-regulation. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 248-287. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90022-L](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90022-L)
- Bayzat, Ç., ve Kılıkçier, Ş. S. (2021). Hemşirelik ve tıp öğrencilerinin klinik öğretiminde 360° değerlendirme: Kapsam odaklı inceleme. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 8(2), 134-143. <https://doi.org/10.31125/hunhemsire.966317>
- Bilgin, N. (2006). *Sosyal bilimlerde içerik analizi*. Siyasal Kitabevi.
- Bircan, B., Bektaş, G., ve Aytaç, B. (2020). 360 derece performans değerlendirme sistemi ve özel bir sağlık kuruluşu uygulama örneği. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(1), 567-573.
- Butler, R. (1987). Task-involving and ego-involving properties of evaluation: Effects of different feedback conditions on motivational perceptions, interest, and performance. *Journal of Educational Psychology*, 79(4), 474-482. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.79.4.474>
- Cagatay, A. (2023). Covid-19 pandemi sürecinde sağlık çalışanlarının performans değerlendirme sistemine ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 109-123. <https://doi.org/10.15295/bmij.v15i1.221>
- Camgöz, S. M., ve Alpterten, İ. N. (2006). 360 derece performans değerlendirme ve geri bildirim: Bir üniversite mediko-sosyal merkezi birim amirlerinin yönetsel yetkinliklerinin değerlendirilmesi üzerine pilot uygulama örneği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 13(2), 191-212.
- Carver, C. S., ve Scheier, M. F. (1981). The self-attention-induced feedback loop and social facilitation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 17(6), 545-568. [https://doi.org/10.1016/0022-1031\(81\)90039-X](https://doi.org/10.1016/0022-1031(81)90039-X)
- Chase, J. A., ve Houmanfar, R. (2009). The differential effects of elaborate feedback and basic feedback on student performance in a modified, personalized system of instruction course. *Journal of Behavioral Education*, 18, 245-265. <https://doi.org/10.1007/s10864-009-9089-7>

- Coşkun, E., ve Tamer, M. (2015). Yazma eğitiminde geri bildirim türleri ve kullanımı. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(32), 337-372.
- Creswell, C., Nauta, M. H., Hudson, J. L., March, S., Reardon, T., Arendt, K., ... ve Kendall, P. C. (2021). Research review: Recommendations for reporting on treatment trials for child and adolescent anxiety disorders—An international consensus statement. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 62(3), 255-269. <https://doi.org/10.1111/jcpp.13294>
- Creswell, J. W. (2013). *Steps in conducting a scholarly mixed methods study*.
- Çağatay, A., ve Kızılkaya, S. (2022). Sağlık çalışanlarına uygulanan performans değerlendirme sisteminin çalışanların motivasyonuna etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(3), 741-762. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.1096788>
- Çankır, B. (2016). Geri bildirimin araştırma görevlilerinin öz-yeterlilikleri üzerindeki etkisi. *İş ve İnsan Dergisi*, 3(1), 21-30. <https://doi.org/10.18394/iid.98446>
- Çepik, H., ve Çepik, E. (2019). Aday İngilizce öğretmenlerin bakış açısından Türkiye’de öğretmen eğitimi. *International Journal of Language Academy*, 3(4), 33-42. <https://doi.org/10.18033/ijla.324>
- Çetinkaya, G., Bayat, N., ve Alaca, S. (2016). Yabancı dil olarak Türkçe öğretim sürecinde yazılı düzeltme geribildirimleri ve öğrencilerin edimsel çıkarımları. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 6(1), 85-98. <https://doi.org/10.13114/MJH.2016119291>
- Çimer, S. O., Bütünler, S. Ö., ve Yiğit, N. (2010). Öğretmenlerin öğrencilerine verdikleri dönütlerin tiplerinin ve niteliklerinin incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), 505-516.
- Dalgacı, S., ve Büyükkız, K. K. (2021). Geri bildirim olarak çoklu değerlendirme yaklaşımının Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin yazma becerisine etkisi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25(1), 207-224.
- Demir, F., ve Özkan, Y. (2022). İngilizceyi yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin kelime öğrenme stratejileri ve öğrenen özerkliği seviyeleri arasındaki ilişki. *Hakkâri Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 81-99.
- Denzin, N. K. (1978). *The research act: A theoretical introduction to sociological methods* (2nd ed.). McGraw Hill.
- Devebakan, N., Sarıçam, H., Sarı, N., ve Bağcı, H. (2024). Bir üniversite hastanesinde sağlıkta kalite standartları kapsamında hasta deneyimlerinin değerlendirilmesi. *SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi*, 6(2), 110-123.
- Dost, A. (2016). Hemşirelik hizmetleri yönetiminde performans değerlemenin önemi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 228-238.
- Dökmen, Ü. (1982). Farklı tür geribildirimlerin (feedback) öğrenmeye etkisi. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 15(2), 71-79. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000893
- Erdemli, Ç., Sümer, H. C., ve Bilgiç, R. (2007). Performans yönetiminde yazılı geribildirim ve yazılı artı sözlü geribildirim yöntemlerinin karşılaştırması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 22(60), 71-85.
- Geray, H. (2006). *Toplumsal araştırmalarda nicel ve nitel yöntemlere giriş: İletişim alanından örneklerle*. Siyasal Kitabevi.
- Gökçe, O. (2006). *İçerik analizi: Kuramsal ve pratik bilgiler*. Siyasal Kitabevi.
- Göktaş, B., ve Gönül, A. A. (2022). Yabancı dil olarak Türkçe öğreticilerinin yazma becerisinde geri bildirim alışkanlıkları. *Uluslararası Türkçe Öğretimi Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 124-147. <https://doi.org/10.47834/utoad.46>
- Guest, G., Namey, E. E., ve Mitchell, M. L. (2013). *Collecting qualitative data: A field manual for applied research*. Sage.
- Hansen, A., Cottle, S., Negrine, R., ve Newbold, C. (1998). *Mass communication research methods*. New York University Press.
- Hasırcı, S. (2018). Türkçe öğretmeni adaylarının konuşma kaygıları üzerindeki etkisi açısından akran ve öğretmen geribildirimi. *Turkish Studies*, 13(4), 685-706. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.13478>
- Hattie, J. (2009). *Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. Routledge.
- Hattie, J., ve Timperley, H. (2007). The power of feedback. *Review of Educational Research*, 77(1), 81-112. <https://doi.org/10.3102/003465430298487>
- Ilgen, D. R., Fisher, C. D., ve Taylor, M. S. (1979). Consequences of individual feedback on behavior in organizations. *Journal of Applied Psychology*, 64(4), 349-371. <https://doi.org/10.1037/00219010.64.4.349>

- İncesu, O., ve Bayındır, G. Ş. (2024). Hemşirelik bölümü klinik eğitimcisi tarafından verilen sözel geri bildirimin öğrencilerin algılanan stres, akademik ve klinik öz yeterlilik düzeylerine etkisi. *Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 294303. <https://doi.org/10.46413/boneyusbad.1434659>
- Jenkins, D. H. (1948). Feedback and group self-evaluation. *Journal of Social Issues*, 4(2), 47-53. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1948.tb01717.x>
- Karaca, E. (2014). Öğretimde geribildirim önemi, gerekliliği ve niteliğine ilişkin öğrenci algıları. *Education Sciences*, 6(2), 1951-1960.
- Karaman, M., Kuşcu Karatepe, H., ve Kuşcu, F. (2019). Sağlık işletmelerinde performans değerlendirme ve ölçme yöntemleri hakkında bir derleme çalışması. *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 4(1), 153-171. <https://doi.org/10.24013/jomelips.472337>
- Karaman, S., ve Bakırcı, F. (2010). Türkiye’de lisansüstü eğitim: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 94-114.
- Kluger, A. N., ve DeNisi, A. (1996). The effects of feedback interventions on performance: A historical review, a meta-analysis, and a preliminary feedback intervention theory. *Psychological Bulletin*, 119(2), 254-284. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.119.2.254>
- Koçak, A., ve Arun, Ö. (2006). İçerik analizi çalışmalarında örneklem sorunu. *Selçuk İletişim*, 4(3), 21-28.
- Krippendorff, K. (2004). Reliability in content analysis: Some common misconceptions and recommendations. *Human Communication Research*, 30(3), 411-433. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2958.2004.tb00738.x>
- Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Sage Publications.
- Kulhavy, R. W., ve Stock, W. A. (1989). Feedback in written instruction: The place of response certitude. *Educational Psychology Review*, 1(4), 279-308. <https://doi.org/10.1007/BF01320096>
- Levy, P. E., ve Williams, J. R. (2004). The social context of performance appraisal: A review and framework for the future. *Journal of Management*, 30(6), 881-905. <https://doi.org/10.1016/j.jm.2004.06.005>
- Li, C. W., Liang, J., ve Farh, J. L. (2019). Speaking up when water is murky: An uncertainty-based model linking perceived organizational politics to employee voice. *Journal of Management*, 46(3), 443-469. <https://doi.org/10.1177/0149206319864155>
- Locke, E. A., ve Latham, G. P. (1990). *A theory of goal setting & task performance*. Prentice Hall.
- London, M. (2003). *Job feedback: Giving, seeking, and using feedback for performance improvement*. Psychology Press.
- Mason, B., ve Bruning, R. (2001). Providing feedback in computer-based instruction: What the research tells us. *Center for Instructional Innovation*, 15, 1-15.
- Mert, İ. S. (2020). Performans geri bildirimi üzerine keşfedici bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (38), 133-148. <https://doi.org/10.30794/pausbed.530344>
- Meydan, B., Akkaya, M. S., Pehlivan, Y., ve Sağkal, A. S. (2022). Etkili süpervizör geri bildirimi: Derleme bir çalışma. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 1938-1955. <https://doi.org/10.30783/nevsosbil.1170084>
- Mikulincer, M. (1994). The empirical and theoretical basis of human learned helplessness. In *Human learned helplessness: A coping perspective* (pp. 1-32).
- Mulder, R., ve Ellinger, A. (2013). Perceptions of quality of feedback in organizations: Characteristics, determinants, outcomes of feedback, and possibilities for improvement: Introduction to a special issue. *European Journal of Training and Development*, 37(1), 4-23. <https://doi.org/10.1108/03090591311293266>
- Neuendorf, K. A. (2017). *The content analysis guidebook*. Sage.
- Öztürk, Z., ve Doğuç, E. (2020). Hastanelerde performans değerlendirme sisteminin çalışan motivasyonuna etkileri hakkında çalışan görüşleri (Çankaya İlçesi örneği). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 519-536. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.541500>
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods*. Sage.
- Patton, M. Q. (2014). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice*. Sage Publications.

- Pelit, E., ve Çetin, A. (2019). Turizm işletmelerinde insan kaynakları yönetimi işlevi olarak performans değerlendirme ve sorunlar: Kavramsal bir değerlendirme. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 165-203.
- Poulos, A., ve Mahony, M. J. (2008). Effectiveness of feedback: The students' perspective. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 33(2), 143-154. <https://doi.org/10.1080/02602930601127869>
- Ramaprasad, A. (1983). On the definition of feedback. *Behavioral Science*, 28(1), 4-13. <https://doi.org/10.1002/bs.3830280103>
- Roseborough, M. E. (1953). Experimental studies of small groups. *Psychological Bulletin*, 50(4), 275-295. <https://doi.org/10.1037/h0058692>
- Rummler, G. A., ve Brache, A. P. (2012). *Improving performance: How to manage the white space on the organization chart*. John Wiley & Sons.
- Sadler, D. R. (1989). Formative assessment and the design of instructional systems. *Instructional Science*, 18(2), 119-144. <https://doi.org/10.1007/BF00117714>
- Sailer, M., Hense, J. U., Mayr, S. K., ve Mandl, H. (2017). How gamification motivates: An experimental study of the effects of specific game design elements on psychological need satisfaction. *Computers in Human Behavior*, 69, 371-380. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.12.033>
- Saldaña, J. (2021). Coding techniques for quantitative and mixed data. In *The Routledge reviewer's guide to mixed methods analysis* 151-160
- Steelman, L. A., Levy, P. E., ve Snell, A. F. (2018). The feedback environment scale: Construct definition, measurement, and validation. *Educational and Psychological Measurement*, 64(1), 165-184. <https://doi.org/10.1177/0013164403258440>
- Şenel, B., ve Şenel, M. (2017). Sağlık sektöründe 360 derece performans değerlendirme yöntemi uygulamaları. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 62, 273-287.
- Temür, Y., ve Bakırcı, F. (2008). Türkiye'de sağlık kurumlarının performans analizi: Bir VZA uygulaması. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 262-278.
- Thorndike, E. L. (1984). *Reinforcement and the law of effect*.
- Ulukuş, K. S. (2016). Güvenlik yönetiminde personelin performansını artıran eğitim ve etkili geribildirim metotları. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6, 367-377.
- Van De Ridder, J. M., Stokking, K. M., McGaghie, W. C., ve Ten Cate, O. T. J. (2008). What is feedback in clinical education? *Medical Education*, 42(2), 189-197. <https://doi.org/10.1111/j.13652923.2007.02973.x>
- Wilson, R. C., High, W. S., Beem, H. P., ve Comrey, A. L. (1954). A factor-analytic study of supervisory and group behavior. *Journal of Applied Psychology*, 38(2), 89-95. <https://doi.org/10.1037/h0058898>
- Winne, P. H. ve Butler, D. L. (1994). Feedback and self-regulated learning: A theoretical synthesis. *Review of Educational Research*, 65(3), 245-281. <https://doi.org/10.3102/00346543065003245>
- Yalçın, A., ve Kılıç, T. (2002). Farklı performans değerlendirme sistemlerine ilişkin işgören tercihlerinin belirlenmesi üzerine bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(9), 1-22.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, Ö., Kartal, S., Kutlu, Ö., Çiçekdemir, İ., Akduman, D., Ergün, A., ... ve Karcılı, I. (2024). Geribildirim ve öz-değerlendirmenin öğrencilerin okuduğunu anlama başarısına etkisi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 7(1), 143-170. <https://doi.org/10.33400/kuje.1342894>

- Yüce, A. ve Taşdemir, N. H. (2019). Kurumsal itibarı sağlamada sosyal medyanın etkin rolü: Kurumsal itibar lideri firmaların sosyal medya paylaşımlarının incelenmesi. *Journal of International Social Research*, 12(63), 1185-1195. <https://doi.org/10.17719/jisr.2019.3308>
- Ziraat bankası (2004) Hakkımızda. www.ziraatbank.com.tr
<https://www.ziraatbank.com.tr/tr/bankamiz/hakkimizda/bankamiz-tarihcesi>
- Wetzel, K. Ya. (2020). Sotsial'nye media i sotsial'nye seti: Problemy terminologii i modeli vzaimodeystviya pol'zovateley. *International Research Journal*, 9(99), 139-141. <https://doi.org/10.23670/IRJ.2020.99.9.023>

FROM DIGITAL RESENTMENT TO RADICALIZATION: GAMERGATE AS A GATEWAY TO THE ALT-RIGHT

DİJİTAL HOŞNUTSUZLUKTAN RADİKALLEŞMEYE: GAMERGATE'İN ALT-RIGHT'A AÇILAN BİR GEÇİT OLARAK ROLÜ

Mert Can ATAR

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

İstanbul Aydın Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Yeni
Medya ve İletişim, İstanbul, Türkiye
Faculty of Communication, Department of New Media
and Communication, Istanbul Aydın University,
İstanbul, Türkiye
mertatar@aydin.edu.tr

Araştırma Makalesi
Research Article

DOI: 10.20875/makusobed.1679380

Geliş Tarihi/Received	18.04.2025
Revizyon/Revision	02.08.2025
Kabul Tarihi/Accepted	29.09.2025
Yayın Tarihi/Publication Date	30.11.2025

Cite this article:

Atar, M. C. (2025). From digital resentment to radicalization: gamergate as a gateway to the alt-right. *Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute*, (42), 35-51.

Atf:

Atar, M. C. (2025). Dijital hoşnutsuzluktan radikalleşmeye: gamergate'in alt-right'a açılan bir geçit olarak rolü. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 35-51.

Abstract

This study analyzes the role of the GamerGate controversy in the digital evolution of alt-right discourse. Originating from gaming culture, the movement evolved into a radical subculture driven by opposition to woke values and political correctness. The alt-right framed these progressive discourses as elitist, exclusionary, and authoritarian, portraying themselves as culturally displaced. GamerGate facilitated digital radicalization by mobilizing disaffected white, male, and heteronormative users and weaponizing cultural grievances. A qualitative, theoretically grounded, and conceptually informed approach is adopted. The findings show that GamerGate impacted not only gaming culture but also the broader digital public sphere and political communication strategies. Tactics such as trolling, doxxing, and harassment became normalized, contributing to the rise of far-right's digital mobilization. Ultimately, GamerGate should be viewed as a critical precursor to platform-driven ideological polarization, marking an early stage in the formation of today's digitally mediated political landscape.

Keywords: GamerGate, far-right, alt-right, digital radicalization, woke discourse.

Öz

Bu çalışma, GamerGate olayının alt-right dijital söyleminin gelişimindeki rolünü analiz etmektedir. Oyun kültüründen doğan bu hareketin, zamanla "woke" ve politik doğruculuk söylemlerine karşı gelişen tepkiyle nasıl radikal bir dijital alt-kültür inşa ettiğini incelemektedir. GamerGate, sosyal adalet girişimlerini elitist ve dışlayıcı olarak çerçeveleyen bir ideolojik refleks geliştirmiş; özellikle beyaz, erkek ve heteronormatif kimlikleri tehdit altında hisseden bireylerin dijital radikalleşmesini hızlandırmıştır. Çalışma, niteliksel, kuramsal ve kavramsal analiz yöntemleriyle yürütülmüştür. Bulgular, GamerGate'in sadece oyun alanını değil, dijital kamusal alanı ve politik iletişim pratiklerini de dönüştürdüğünü göstermektedir. Hareket, trolleme, doxxing ve çevrimiçi taciz gibi taktikleri meşrulaştırmış, aşırı sağcı alt-kültürlerin dijital mobilizasyonuna zemin hazırlamıştır. Sonuç olarak GamerGate, platform merkezli kutuplaşmanın erken evresinde belirleyici bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: GamerGate, alt-right, aşırı sağ, dijital radikalleşme, woke söylem.

This work is licensed under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Araştırma Problemi

Bu çalışma, GamerGate olayının, aşırı sağın dijital radikalleşme sürecinde, nasıl işlevsel bir rol üstlendiğini sorgulamaktadır. Dijital kültürdeki kimlik mücadeleleri ve politik doğruculuğa karşı geliştirilen tepkiler bağlamında, GamerGate’in siyasal kutuplaşma ve dijital örgütlenme süreçleri üzerindeki etkisi analiz edilmektedir.

Araştırma Soruları

Bu çalışma, aşağıda belirtilen üç temel araştırma sorusunu yanıtlamayı amaçlamaktadır:

- Araştırma Sorusu 1: GamerGate olayı, —aşırı sağın dijital veçhesi olan— alt-right’ın (alternatif-sağ) gelişiminde nasıl bir rol oynamıştır? Bu olay çevresinde şekillenen kültürel hoşnutsuzluklar, dijital ortamda nasıl ideolojik mobilizasyonlara ve radikalleşme süreçlerine dönüşmüştür?
- Araştırma Sorusu 2: GamerGate örneği, woke söylemine yönelik aşırı sağ yönelimli eleştirilerin nasıl yapılandığını ve bu söylemin dijital kültür savaşları bağlamında nasıl bir karşı-hegemonik anlatıya dönüştüğünü nasıl göstermektedir?
- Araştırma Sorusu 3: Sosyal medya platformları (özellikle 4chan, Reddit, YouTube, X) GamerGate’in radikalleştirici etkisini nasıl pekiştirmiştir? Bu dijital altyapılar, alt-right gibi oluşumlar için nasıl kimliksel bir seferberlik ve örgütlenme zemini sunmuştur?

Literatür Taraması

GamerGate olayı, 2014 yılında bir oyun geliştiricisine yönelik cinsiyetçi saldırılarla başlayarak, kısa sürede çevrimiçi taciz ve ideolojik kutuplaşmanın merkezi hâline gelen bir dijital kriz olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda olay, yalnızca oyun dünyasını değil, aynı zamanda daha geniş çapta siyasal kutuplaşmayı etkileyen bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Literatürde GamerGate; erkek egemen oyuncu kimliğinin tehdit altında hissedilmesi, woke ve politik doğruculuk kavramlarına karşı gelişen tepkiler ile sosyal medyanın bu tepkileri örgütleyen bir araca dönüşmesi gibi temalar çerçevesinde ele alınmaktadır. Oyuncu (gamer) kimliği ise dijital ortamda değişen toplumsal normlar karşısında şekillenen ve çoğu zaman “kültürel dışlanma” duygusunu besleyen bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Woke söylemi, toplumsal adalet, eşitlik ve kapsayıcılık ilkeleri etrafında şekillenen; özellikle ırkçılık, cinsiyetçilik ve ayrımcılıkla mücadeleyi merkeze alan bir farkındalık biçimi olarak değerlendirilmektedir. Dijital kültürde ise kimi zaman toplumsal duyarlılık göstergesi, kimi zaman ise elitist bir dayatma olarak yorumlanmaktadır. Alt-right hareketi ise, beyaz üstünlüğü ve Batı uygarlığına yönelik tehdit algısı etrafında şekillenen, dijital mecralarda ironi, mem kültürü ve karşı-hegemonik söylemlerle güçlenen dijital bir aşırı sağ oluşumdur. Bu çalışma, woke söylemini kültürel hegemonya aracı olarak; alt-right hareketini ise buna karşı gelişen dijital bir reaksiyon biçimi olarak ele almaktadır.

Bu çerçevede, alt-right hareketlerin GamerGate gibi olaylar üzerinden kendilerini nasıl konumlandığı da literatürde önemli bir yer tutmaktadır. Alt-right gruplar, kendilerini “susturulan çoğunluk” veya “yeni marjinalleştirilenler” olarak tanımlayarak, woke kültürünü ve politik doğruculuğu, kültürel hegemonya araçları olarak kodlamaktadırlar. Bu bağlamda, kültürel hoşnutsuzluklar birer kimlik krizine dönüşmekte, bu krizler ise dijital platformlarda karşı-hegemonik ve radikal eğilimlerin güçlenmesine zemin hazırlamaktadır.

Mevcut çalışmalar, çoğunlukla feminist kuram, medya teorisi veya kültürel çalışmalar perspektifinden meseleye yaklaşmaktadır. Bu çalışma ise, söz konusu yaklaşımları dijital radikalleşme kuramı çerçevesinde bütünleştirerek, GamerGate’i aşırı sağın dijital alandaki siyasal görünürlüğü ve mobilizasyonu açısından tarihsel bir kırılma noktası olarak ele almaktadır. Nitekim bu olay, aşırı sağın marjinal ideolojileri ana akım dijital etkileşime dönüştürebilecek retorik araçlardan oluşan bir dijital cephaneliği -memler, ironi yüklü söylemler, oyunlaştırılmış düşmanlık ve algoritmik görünürlük gibi -ilk kez bütünlüklü biçimde edindiği anı temsil etmektedir.

Yöntem

Bu çalışma, nitel bir araştırma olarak tasarlanmış olup, eleştirel kültürel çözümleme yöntemine dayanmaktadır. Belirli bir vaka çalışması (GamerGate) üzerinden, dijital ortamlarda radikalleşme süreçlerinin ideolojik ve kültürel dinamikleri analiz edilmiştir. Çalışma, nicel veri veya teknik söylem çözümlemesi (discourse analysis) yürütmemekte, bunun yerine teori destekli argümantatif analiz yaklaşımıyla kuramsal literatürü yorumlamaktadır. Bu yöntemde kavramsal bağlantılar, tarihsel gelişim çizgileri ve dijital kültür içerisindeki duygusal/ideolojik yapı taşları betimsel ve analitik olarak değerlendirilmiştir.

Bulgular ve Sonuçlar

Bu çalışma, GamerGate olayını dijital kültür savaşlarının bir semptomu olmanın ötesinde, aşırı sağın dijital radikalleşme süreçlerinde bir dönüm noktası olarak analiz etmeyi amaçlamıştır. Araştırma sorularına yanıt olarak ulaşılan başlıca bulgu, GamerGate’in oyun toplulukları içindeki kültürel hoşnutsuzlukları sistematik bir siyasi söyleme

dönüştürerek, çevrimiçi alt-right mobilizasyonun erken aşamasını oluşturduğudur. Dijital ortamda şekillenen bu süreçte, politik doğruculuk ve woke kültürüne karşı geliştirilen karşı-hegemonik söylemler, yalnızca oyun dünyasına değil, daha geniş bir siyasal temsil krizine işaret etmektedir.

GamerGate vakası, platform temelli dijital iletişimin hem kimlik inşası hem de duygusal aidiyet üretimi açısından nasıl işlevselleştiğini göstermektedir. Katılımcıların kendilerini “susturulan çoğunluk” olarak konumlandırması, toplumsal kapsayıcılığa karşı yönelen reaksiyoner bir dilin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda çalışmanın bir diğer temel bulgusu, dijital platformların yalnızca içerik paylaşım araçları değil; aynı zamanda kimliklerin yeniden kurulduğu, ideolojik çerçevelerin yayıldığı ve siyasal kutuplaşmanın derinleştiği mekânlar haline geldiğidir.

Bu bağlamda dikkat çeken önemli bir diğer sonuç, GamerGate’in aşırı sağın dijital çağdaki dönüşümüne zemin hazırlamış olmasıdır. GamerGate, yalnızca içerik ve söylem üretimi değil, aynı zamanda örgütlenme biçimi ve duygusal mobilizasyon açısından da aşırı sağ için bir eşik işlevi görmüştür. Bu süreçte aşırı sağ, memetik anlatılar, ironik nefret söylemleri ve algoritmik görünürlük gibi dijital iletişim araçlarını kullanarak radikal mesajlarını yaymak için etkili bir repertuar geliştirmiştir. Böylece alt-right, hem görsel hem stratejik düzeyde dijital platformlara özgü yeni bir kimlik ve ifade biçimi kazanmıştır.

1. INTRODUCTION

In recent years, the relationship between digital media and political radicalization has become a central concern in media and cultural studies. One of the earliest and most illustrative episodes of this phenomenon is the GamerGate controversy, which erupted in 2014 and rapidly evolved from a dispute about journalistic ethics in video game culture into a broader ideological struggle. This study examines how GamerGate functioned as a formative episode in the digital development of alt-right discourse, shaping not only the culture of online harassment but also influencing the political strategies of movements like the alt-right. The central research question guiding this study is: *What role did the GamerGate controversy play in the digital development of the alt-right?* To explore this question, the study formulates the following hypotheses:

- (H1) GamerGate served as a gateway for individuals—especially disaffected white male users—to be gradually exposed to alt-right ideologies through online subcultures.
- (H2) The communicative tactics and emotional narratives developed during GamerGate (such as trolling, irony, and anti-feminist rhetoric) became foundational strategies adopted by alt-right political movements.
- (H3) GamerGate contributed to a symbolic backlash against progressive discourses, reinforcing narratives of cultural displacement and reverse marginalization in digital environments.

This research adopts a qualitative, interpretive approach rooted in critical cultural analysis. It draws upon interdisciplinary insights from political communication, digital media studies, and subcultural theory to analyze the ideological dynamics and affective mechanisms behind digital radicalization. Rather than applying formalized discourse analysis, the study engages in conceptual synthesis and theoretical interpretation to assess GamerGate's cultural significance within the far-right's digital evolution.

The importance of this inquiry lies in its ability to show how seemingly subcultural digital events can catalyze large-scale ideological shifts. GamerGate is not an isolated incident confined to gaming culture; rather, it has contributed to the normalization of alt-right narratives, the erosion of institutional trust, and the emergence of platform-based radical political communities. By framing GamerGate as a foundational case in digital radicalization, this study offers insights into how online grievances, identity struggles, and symbolic resistance shape the infrastructure of today's digitally mediated political realities.

2. IDENTITY POLITICS AND THE CULTURE WAR IN THE UNITED STATES

Identity politics emerged as an approach that centers the social, economic, and political demands of individuals and groups based on their identity affiliations. The term was first articulated in 1977 by the Combahee River Collective (CRC), a group of Black lesbian feminists who emphasized the intersectionality of multiple forms of oppression they faced (Léger, 2024, p. 20). CRC conceptualized identity politics as a means through which individuals could affect the most radical political change by focusing on the specific oppressions they experienced.

However, Slavoj Žižek (2018) criticizes identity politics for rejecting universality and rendering each group's experience unique and incommunicable. Francis Fukuyama (2018, pp. 7-8) also critiques identity politics, arguing that it shifts the focus from economic exploitation to status loss, with many individuals equating their economic grievances with a perceived disregard for their identity.

The history of identity politics is deeply rooted in the civil rights, feminist, and LGBTQ+ movements that gained momentum in the 1960s. What began as a struggle for equal rights gradually evolved into an emphasis on individual identities and lived experiences. However, this shift created a rupture within leftist politics. While traditional leftist movements aimed to build collective consciousness around exploited classes, identity-based politics became dominant by the 1980s, pushing class struggle into the background. Simultaneously, the political right also adopted identity frameworks—framing nationalism and conservatism as defenses against the perceived threats of immigration, globalization, and growing economic inequality. Those who felt their societal status eroding became the core support base for right-wing populist movements (Fukuyama, 2018, pp. 8–12).

The ascendance of identity-based political discourse has significantly contributed to the intensification of cultural polarization in the United States, giving rise to what is often referred to as the “culture wars.” Originating in the late 20th century, these conflicts have increasingly revolved around symbolic issues—such as race, gender, sexuality, religion, and national identity—rather than traditional economic divides (Hunter, 1992; Williams, 2017). As identity categories became central to political expression, opposing ideological camps began to frame social justice and multiculturalism either as progress or as threats to national cohesion. This binary framing not only deepened partisan divides but also redefined political allegiances around affective and moral commitments rather than policy preferences (Mason, 2018). As a result, American politics has become a battleground for competing cultural narratives, where moral superiority and symbolic representation take precedence over compromise or deliberation. It is within this context of intensified cultural antagonism that both the “woke” movement and the far-right emerged as emblematic forces of ideological identity politics.

Within this context, far-right identity politics coalesced around narratives of national identity, religious values, and anti-immigrant sentiment. Donald Trump's electoral success can be interpreted as a manifestation of this identity-based backlash. Many white working-class individuals who felt neglected and invisible turned toward right-wing populist rhetoric (Fukuyama, 2018, p. 16). The “culture wars” discussed in this study are thus analyzed through the lens of this ideological clash between left-leaning and right-leaning identity politics. In this framework, particular attention is given to the woke movement, often associated with political correctness and progressive social justice activism, and the far-right formation that counters these narratives. These opposing ideological poles represent not just different political visions but divergent understandings of identity, justice, and belonging in contemporary American society.

2.1. Political Correctness and the Woke Movement

Political correctness is defined as a discursive practice that encourages individuals to avoid discriminatory and exclusionary language by taking into account the social implications of their words (Zukić, 2017, p. 72). Its ideal aim is to increase mutual respect among social groups and eliminate biased discourse. Ullén (2024, p. 18) traces the origins of the concept to the women's liberation movement in North America during the 1970s. Political correctness aims to ensure social equality particularly through the transformation of linguistic codes, and over time, it has become a normative standard in academic and cultural circles that promotes specific modes of discourse (Zukić, 2017, p. 72). Beyond functioning as a communicative style, political correctness also operates as an ideological apparatus for internalizing specific values and social norms (Klotz, 1999, p. 156).

The term *woke*, which can be seen as the activist dimension of political correctness, signifies an awareness of and commitment to fighting social injustice. Originally used among African Americans in the early 20th century as a call for vigilance and resistance, its modern dissemination began with Erykah Badu's use of “stay woke” in her 2008 song *Master Teacher*, gaining global traction with the rise of the Black Lives Matter (BLM) movement (Madigan, 2023, p. 4). According to Madrid Gil (2023, p. 24.), the concept initially focused solely on racial injustice but has since expanded to include gender, sexual orientation, and other social inequalities. Although initially an expression of consciousness and activism, *woke* has evolved into a highly politicized and contested term, increasingly used pejoratively in conservative circles. In this process, *woke* has become associated with political correctness, cancel culture, and critical race theory, and has taken on diverse connotations within media discourse (Vogelaar, 2023, pp. 10–11).

Moreover, the *woke* has become a central element of the culture wars and is often invoked as a marker of political polarization in the United States (Muste, 2014, p. 432). Paché (2022, p. 8) argues that *woke* ideology may pose a threat to academic freedom by promoting the censorship of controversial ideas in some universities. Thus, *woke* has shifted from a mere social awareness movement into a battleground within academic and political discourse. While conservative actors frame *woke* as a threat to individual freedoms and traditional values, its advocates portray it as an essential component of the struggle for social justice.

Digital media plays a pivotal role in both disseminating and reshaping the discourse around “wokeness,” transforming it from a grassroots progressive concept into a highly politicized and polarizing label. Sobande, Kanai, and Zeng (2022, pp. 1579–1583) identify four dominant frames in which digital media portrays woke: (1) as hypersensitivity, often mocked through terms like “snowflake” or “SJW”; (2) as performative activism or “Instagram activism”; (3) as a corporate branding tool for signaling virtue; and (4) as a contradictory, contested term praised and ridiculed in equal measure. These framings are particularly prevalent in far-right digital ecosystems, where anti-woke rhetoric serves as a central tool of cultural antagonism (Lewis, 2020; Marwick & Partin, 2022). Far-right influencers often engage specifically with the

first two frames -mocking progressive ideals as fragile, elitist, or insincere- and employ memes, trolling, and irony to discredit them (Topinka, 2018; Nagle, 2017).

This antagonistic framing is not merely rhetorical; it is ideologically embedded in the broader far-right media strategies. The use of “woke” as a pejorative serves to delegitimize progressive movements by reframing calls for social justice as authoritarian, censorious, or morally incoherent (Lewis, 2020; Guhl et al., 2022). Digital spaces such as 4chan, Reddit, and YouTube have become breeding grounds for these counter-discourses, where the term “woke” becomes a shorthand for a perceived liberal elite disconnected from “real” national or traditional values (Munn, 2022; Schradie, 2019). Through this lens, the far-right utilizes anti-woke rhetoric not only to mock progressive ideals but to solidify its own cultural identity through opposition and affective boundary drawing.

Ultimately, the cultural controversy surrounding political correctness and the woke movement cannot be reduced to a binary clash between progress and regression. Rather, it should be understood as a deeper contestation over who holds symbolic power in shaping moral norms, identity recognition, and the language of legitimacy. While progressive activists employ “wokeness” as a framework for advocating inclusion and systemic awareness, opponents interpret it as a mechanism of elite moral enforcement and ideological conformity. This dialectic produces fertile ground for polarization, where discourses of social justice are reframed by adversaries as authoritarian or exclusionary. These tensions do not remain abstract; they manifest concretely in digital arenas—particularly in spaces like gaming communities—where identity, belonging, and power are continuously negotiated. As such, the backlash against political correctness is not merely rhetorical but intimately tied to broader anxieties about cultural displacement, providing an emotional and ideological bridge to far-right radicalization.

2.2. Ideological and Digital Continuities Between the Far Right and the Alt-Right

Far-right ideology is rooted in the assumption that certain social groups possess an intrinsic, immutable essence. This essence is ascribed to these groups through a narrative of historical continuity and is viewed as an innate characteristic that individuals carry from birth. Typically associated with a particular ethnic or national identity, this “superior essence” is legitimized through claims of natural hierarchical supremacy, implying that such qualities are absent in other groups. Far-right thought structures social order around this essentialist framework, emphasizing hierarchy and security, and seeks to preserve and reinforce the status of the group presumed to be superior. Within this logic, the use of force and authoritarian mechanisms is viewed as a legitimate means of governance, particularly in contexts framed as existential threats to national unity—such as immigration and security.

In this study, the far right is conceptualized as a reactionary, protest-driven, and often irrational ideological movement primarily embraced by middle- and lower-class populations who perceive their former economic and cultural privileges to be under threat. The ideology not only frames issues such as immigration and national security as dangers to public order but embeds these fears within broader cultural and social anxieties.

In this context, culture wars have become a central dynamic in political and societal polarization, particularly in the digital era where far-right movements have gained significant momentum. Hunter (1992) describes these culture wars in the U.S. as tensions between conflicting moral and ideological worldviews that shape the country’s social, economic, and political orientations. These conflicts extend beyond religion and ethics to include identity politics, immigration, multiculturalism, and gender issues. Davis (2019, p. 4) highlights the role of far-right media platforms such as *Breitbart* in fueling these conflicts by amplifying certain narratives and manipulating public discourse. Far-right ideology instrumentalizes culture wars to advance its political agenda and deepens these conflicts through identity-based polarization. Butt and Khalid (2018, p. 113) note that the rise of far-right politics in the U.S. is closely tied to economic anxieties and identity crises, particularly among the white working class affected by the 2008 financial crisis.

However, far-right movements are driven not only by economic concerns but also by fears of identity and cultural displacement. For example, white supremacist groups are mobilized by demographic changes that they perceive as a threat to white dominance in the United States. The term alt-right, short for “Alternative Right,” was coined by Richard Spencer in 2008. The movement gained mainstream recognition during Donald Trump’s presidential campaign and presidency, which facilitated the online mobilization of far-right ideologies. According to the Southern Poverty Law Center (SPLC), the alt-right is composed of far-right

ideologies, groups, and individuals united by the belief that “white identity” is under attack by multicultural forces operating through political correctness and social justice rhetoric.

Within this broader landscape, the alt-right represents a digitally rebranded and technologically embedded version of traditional far-right ideology. While conventional far-right movements rely on overt expressions of nativism, authoritarianism, and xenophobia, the alt-right conveys these same messages through internet-native tools such as memes, trolling, and irony—effectively translating exclusionary ideologies into formats more palatable to digitally native youth audiences (Thompson & Hawley, 2021; Brown et al., 2021). This strategic repackaging does not merely modernize the far-right's aesthetic but also transforms its communicative logic. The ideological continuity with older far-right positions remains intact, yet the alt-right operates through new media environments and virality-based engagement strategies.

The alt-right is distinguished by its heavy use of social media, trolling, memes (such as *Pepe the Frog*), its rejection of mainstream conservatism, provocative rhetoric, youth-focused messaging, and a strong emphasis on white identitarianism (Winter, 2019, pp. 49–50). The movement has expanded its influence through platforms like *Breitbart* and uses internet forums and social media to radicalize younger audiences (Davis, 2019, p. 4). In this context, the alt-right can be seen as a digitally reshaped version of traditional far-right ideologies. Through aesthetic tools such as humor, irony, and visual symbols, these ideas reach broader and younger online audiences, forming new modes of radicalization. For conceptual clarity, this study uses “far-right” as an umbrella term, with digital practices (alt-right) viewed as its contemporary variants.

One of the key strategies employed by the alt-right in digital spaces is the use of memetic propaganda. Dafaure (2020, pp. 2, 20) characterizes the so-called “Great Meme War” as a far-right tactic that utilizes humor and visual content to disseminate ideological narratives and appeal to broader audiences. Platforms such as 4chan, 8chan, Reddit, and Telegram serve as central nodes for the circulation of such content, where memes, irony, and satire are mobilized to frame mainstream media as an ideological adversary. These materials often convey racialized or anti-immigrant messages and function as tools for political antagonism, contributing to the normalization of extremist discourses—particularly among younger users.

Another key strategy is the use of “digital guerrilla warfare” tactics. Cesarino and Nardelli (2021, pp. 17, 19) describe how the far right borrows from military strategies in the digital sphere. These include smokescreening (spreading misleading information), false flagging (staging attacks under fake identities), and firehosing (flooding the public with falsehoods). The aim is to destabilize credible sources and deepen societal polarization. For instance, during the 2020 U.S. presidential election, far-right groups propagated coordinated narratives about electoral fraud, which became a key driver of the January 6th Capitol insurrection (Masalha & Baş, 2023, p. 159).

A further tactic is a process known as “redpilling”, which refers to individuals' gradual exposure to far-right ideologies, especially via online forums. In this context, being “redpilled” means “seeing the truth” and “exposing liberal propaganda”—a message that particularly targets young men (Winter, 2019, pp. 52–53). This normalization encourages radical recruitment and can escalate into organized action or violence. Through targeted online harassment campaigns, far-right groups seek to silence dissent and intimidate critics. One of the most notable examples of such digital harassment and ideological mobilization is the GamerGate controversy, widely considered a landmark case of online misogyny, radicalization, and coordinated trolling (Miller-Idriss, 2023, pp. 228–229). It exemplifies the mechanisms through which the far right weaponizes digital culture to promote its worldview and construct a hostile environment for marginalized voices.

Taken together, the evolution of the far right into its alt-right variant demonstrates how ideological extremism has adapted to and thrived within the digital ecosystem. No longer confined to traditional hierarchies or overt nationalist rhetoric, far-right movements now operate through gamified, ironic, and emotionally resonant content, reshaping their communication strategies to appeal to digitally native audiences. Tactics such as meme warfare, algorithmic amplification, and participatory disinformation have not only blurred the lines between entertainment and ideology but have also transformed digital platforms into accelerators of radicalization. To fully grasp how these transformations occur and why they are so effective, the next section turns to the mechanisms and dynamics of digital radicalism—a process deeply embedded in the technological and emotional infrastructure of online life.

3. DIGITAL RADICALISM AND THE FAR RIGHT

Radicalization is commonly understood as a multifaceted and gradual process whereby individuals or groups come to embrace extremist ideologies that markedly deviate from societal norms and dominant cultural

values. This trajectory may eventually lead to the endorsement or perpetration of politically motivated violence (Marwick & Furl, 2021; Marwick et al., 2022). Fundamentally, radicalization entails a transformation in one's belief systems and attitudes, fostering increased openness to radical perspectives. This cognitive shift often reshapes the individual's worldview and can manifest in corresponding changes in behavior (Neumann, 2013).

Sunstein (2009) identifies several mechanisms that drive this process, including group polarization, information control, validation dynamics, and the pursuit of social status. Group polarization refers to the tendency for individuals to adopt more extreme views when interacting primarily with like-minded others. When the flow of information is ideologically constrained, individuals are less likely to encounter dissenting perspectives and therefore more susceptible to rapid radicalization. Validation mechanisms operate through a sense of belonging to a group, enabling individuals to legitimize extremist attitudes through perceived social alignment. Additionally, the desire for intra-group status can motivate individuals to adopt more radical positions in pursuit of recognition and influence (pp. 2,4, 21–27).

McCauley and Moskalenko (2017) offer a complementary explanation through their pyramids of radicalization model, which outlines how individuals may evolve from holding moderate views to embracing radical ideologies. According to this model, social group dynamics—particularly sustained interaction within ideologically homogeneous groups—reinforce and intensify existing beliefs (Frissen, 2021, p. 2). Digital technologies further accelerate this process. Digital platforms foster echo chambers that isolate users from ideological diversity, exposing them predominantly to content that confirms their pre-existing beliefs (Sunstein, 2017, p. 80). Through algorithmic personalization, social media not only expedites radicalization but increases user exposure to extremist content (Valentini, Lorusso & Stephan, 2020, p. 5). The more users encounter extremist material online, the more likely they are to normalize such discourse and become receptive to radical ideologies, particularly among youth who are targeted with belonging-oriented narratives (Hassan et al., 2018, pp. 72, 83).

Digital platforms have proven particularly effective for disseminating far-right ideologies. Platforms such as 4chan, 8kun, Discord, and Steam have hosted extremist communities (Marwick & Lewis, 2018, p. 5; Kowert, Martel & Swann, 2022, p. 2). Zhang and Davis (2022, p. 2955) refer to this phenomenon as e-extremism, a decentralized network structure that connects a variety of radical actors online. Nagle (2017, pp. 10-11) characterizes the rise of digital extremism as a leaderless but potent counterrevolution, highlighting how online movements rapidly shifted in the early 2010s. These environments provide individuals with both ideological identity and justification for extremist beliefs. Far-right groups exploit digital spaces as venues for propaganda, constructing tightly knit cognitive environments where echo chambers restrict critical thinking and reinforce ideological conformity. Repeated exposure to ideologically homogeneous content desensitizes users to opposing viewpoints and fosters an increased susceptibility to radical messaging (Sunstein, 2017, pp. 8–9, 128). Continuous exposure to such narratives leads individuals to perceive extremist positions as normal and legitimate (Hassan et al., 2018, p. 83).

Gaming platforms also play a significant role in far-right radicalization. In-game identity fusion creates strong emotional ties among users, increasing their vulnerability to extremist influence (Kowert, Martel & Swann, 2022, pp. 1–2). Roberts-Ingleson and McCann (2023) argue that social homogeneity strengthens online echo chambers, thereby intensifying polarization (p. 42). Similar dynamics are observed within gaming communities. According to White et al. (2024), the popularity and cultural impact of the gaming industry is expected to exceed \$300 billion by 2028. The same study warns of the growing potential for exploitation by extremist actors. Events like the 2019 Christchurch attack underscore the intersection between radicalization and gamified violence (p. 5). These platforms expose users to ideologically reinforcing content, further accelerating radicalization (Valentini, Lorusso & Stephan, 2020, p. 5). Zhang and Davis (2022, p. 2957) note that the relationship between gaming culture and far-right communities is increasingly framed as a struggle against cultural and political hegemony.

Far-right movements have become increasingly adept at using digital tools for disinformation, propaganda, and radical recruitment. Tactics such as meme warfare, trolling, and AI-generated disinformation are now integral to extremist digital strategies (Risius, Blasiak & Wibisono, 2024, p. 932). Nagle (2017, p. 86) explores how the “manosphere”—online communities centered on male identity—functions as a gateway to far-right ideologies through anti-feminist rhetoric. The use of ironic or humorous hate speech lowers resistance to extremist narratives and normalizes them within digital discourse (Marwick & Lewis, 2018, p. 7). Algorithm-driven echo chambers further intensify this exposure, gradually radicalizing individuals over time (Valentini, Lorusso & Stephan, 2020, p. 5).

In sum, digital platforms have not merely served as channels for far-right ideology, but have become immersive ecosystems where cultural resentment, identity displacement, and political radicalization converge. Through algorithmic reinforcement, memetic expression, and emotionally charged subcultures—particularly within gaming communities—extremist actors have cultivated new modes of engagement that mask ideology under the guise of humor, irony, or free speech. This architecture of affective polarization not only normalizes radical worldviews but also embeds them into the everyday digital experiences of disaffected users. Crucially, these dynamics do not unfold in a vacuum; they are deeply rooted in broader socio-political tensions around identity, belonging, and symbolic power. Among the most revealing episodes where these dynamics coalesced is the GamerGate controversy—a formative case in which digital resentment, gender politics, and online mobilization converged into a coordinated culture war. The following section explores how GamerGate evolved into a prototype for far-right digital radicalization, marking a critical inflection point in the politicization of online communities.

4. GAMERGATE AS A CASE OF DIGITAL CULTURE WAR

The GamerGate controversy, which began in August 2014, was a complex and highly mediatized controversy that intertwined online harassment with broader debates about gender, ethics, and politics within gaming communities. The dispute was initially triggered by a blog post written by Eron Gjoni, the ex-boyfriend of game developer Zoë Quinn, who claimed that Quinn had engaged in a romantic relationship with a journalist to receive favorable reviews. Although these allegations were never substantiated, they ignited a massive digital movement framed under the guise of advocating for “ethics in game journalism” (Perreault & Vos, 2016; Ferguson & Glasgow, 2021).

While the movement initially focused on journalistic ethics, it quickly devolved into a campaign characterized by misogyny and harassment. Alongside Quinn, other women—most notably feminist media critic Anita Sarkeesian and developer Brianna Wu—became prime targets. Sarkeesian, known for her critiques of sexism in video games, faced intense backlash, including threats of violence (Cross, 2019; Salter, 2017; Jenson et al., 2024). The term *GamerGate* soon became synonymous with this hostile environment, marked by coordinated attacks against those advocating for diversity and equality in gaming (Wells et al., 2023; Gray et al., 2017).

As the controversy escalated, platforms such as Twitter (renamed as “X”), 4chan, and Reddit became virtual battlegrounds where conflicting GamerGate narratives clashed. The movement positioned itself as a form of “solidarity among gamers,” casting its supporters as defenders of traditional gaming culture against the perceived encroachment of feminists and social justice advocates. This victimhood narrative galvanized like-minded individuals and contributed to GamerGate’s broader diffusion in online culture, linking it with alt-right networks (Braithwaite, 2016; Bezio, 2018).

4.1. The Politicization of Gamer Identity

Although some scholars acknowledge demographic diversity among GamerGate supporters, many analyses highlight an ideological alignment with right-wing or conservative views (Ferguson & Glasgow, 2021). Moreover, the movement offered fertile ground for the growth of more radical ideologies, often overlapping with alt-right discourse, especially concerning masculinity and racial purity (Blodgett, 2019a; Bezio, 2018). The effects of GamerGate extended far beyond the gaming industry, becoming intertwined with key political events such as the 2016 U.S. presidential election, contributing to a broader radicalization of online discourse (Gandolfi & Ferdig, 2021).

Gamer identity in the digital world represents a complex and multifaceted construct shaped by various social, cultural, and technological factors. As the lines between players and game designers fade within online communities, contemporary gamers enact multiple identities, evolving their roles within participatory cultures. This shift is particularly visible in massive multiplayer online role-playing games (MMORPGs), where players not only engage in gameplay but also contribute to the game's ecosystem through modding and community involvement, thus developing dual identities as both players and creators (Ryu & Jeong, 2018). The construction of gamer identity is deeply intertwined with social perceptions, including gender norms and community expectations. Research has indicated that male gamers often navigate complex identities shaped by hegemonic masculinity, where they embody ideals of toughness and competence in virtual realms (Majamäki, 2016). Conversely, female gamers may experience paradoxical pressures; despite their growing numbers in the gaming community, many still feel compelled to downplay or hide their identity due to the

prevailing hostile environment within gaming communities, commonly perceived as toxic (McLean & Griffiths, 2013).

The “gamer” identity became a critical site for alt-right visibility. GamerGate supporters often consisted of individuals who felt their status and cultural territory were under siege (Mortensen, 2016, p. 11). Many gamers perceived the increasing visibility of women and LGBTQ+ individuals in gaming as a threat to their identity and community (Romero-Medina & Vilasis-Pamos, 2024, p. 175). GamerGate thus functioned as a reactionary movement, reflecting a desire to preserve a perceived “authentic” gaming culture.

While feminist critiques emphasize how gaming culture has historically marginalized women and LGBTQ+ individuals, it is also crucial to examine the perceived cultural displacement felt by certain segments of the traditional gamer community. Many GamerGate supporters interpreted the increasing emphasis on diversity and social justice as a disruption of an identity space they considered apolitical and meritocratic. This perception was not solely driven by overt misogyny but also by a reactionary stance against what they viewed as the politicization of their cultural domain. As Nagle (2017) suggests, digital subcultures often serve as havens for individuals who feel culturally excluded or misunderstood by dominant liberal narratives. The alt-right’s ability to weaponize this alienation—by framing progressivism as a form of elitist moral policing—allowed them to recast cultural anxiety into ideological opposition. In this sense, the gamer identity became both a symbolic refuge and a vessel for counter-hegemonic resistance.

Building on this layered understanding of gamer identity, GamerGate became a focal point where perceived threats to that identity were intensely politicized. Supporters of the movement—primarily male gamers—saw the growing presence of women, LGBTQ+ individuals, and progressive narratives in gaming spaces as a disruption to what they considered an “authentic” gaming culture (Romero-Medina & Vilasis-Pamos, 2024, p. 175). This perceived encroachment triggered a reactionary response aimed at reclaiming a traditional, exclusionary vision of gamer identity aligned with hegemonic masculinity. As Mortensen (2016, p. 11) observes, many participants felt culturally displaced and mobilized around a shared sense of loss and resentment. Within this context, GamerGate functioned not just as a backlash, but as a cultural battleground in which the alt-right found fertile ground to amplify its ideological messages through gamer-centric narratives of victimhood and territorial defense.

4.2 GamerGate as a Precursor to Digital Far-Right Mobilization

The movement’s connection to the alt-right became especially significant as GamerGate shifted from a discourse on journalistic ethics to a platform for far-right rhetoric (Dafaure, 2020, p. 9). Alt-right leaders strategically utilized GamerGate to merge gamer identity with far-right ideology, leveraging the movement’s emotional intensity for political ends (Bezio, 2018, p. 8). Figures like Milo Yiannopoulos and Steve Bannon saw GamerGate as an opportunity to co-opt gamer communities by exploiting their sense of anger and marginalization (Wells et al., 2023, p. 477). This dynamic fostered a persistent “us vs. them” narrative, portraying gamers as victims of external cultural forces (Wells et al., 2023, p. 476), closely mirroring alt-right grievance politics (Dafaure, 2020, p. 9). Many participants framed the conflict as a cultural counter-offensive against perceived exclusion by feminists and “social justice warriors” (SJWs) (Salter, 2018, p. 253). Primarily, an SJW refers to individuals who actively advocate for progressive values such as equality, environmental justice, and feminist causes. However, the term has garnered a pejorative connotation, particularly among critics who view SJWs as overly aggressive or excessive in their approach to activism (Hartanto et al., 2020, p. 107).

Beyond its ideological alignment with the alt-right, GamerGate also introduced a set of digital practices and rhetorical strategies that deeply influenced online political culture. GamerGate’s impact on digital culture was profound. It transformed not only gaming communities but also broader online discourses and political engagement strategies. Tactics such as doxxing, trolling, and cyber-harassment became normalized and later adopted by alt-right groups as standard practice (Wells et al., 2023, p. 477). This development accelerated online radicalization and contributed to the politicization of social media platforms (O’Donnell, 2019, p. 18). Moreover, GamerGate constructed a militarized narrative, framing the movement as a strategic battle and casting feminists as the enemy. As O’Donnell (2019, p. 12) notes, the movement repurposed the aesthetics of war gaming into ideological combat. In this sense, GamerGate stands as a case that illustrates how game aesthetics and political ideologies can merge in digital spaces.

In the years following GamerGate, the movement catalyzed a wave of backlash against left-leaning voices, becoming a flashpoint in broader cultural conflicts. Scholars such as Hagen (2023) argue that the

resentment generated during GamerGate did not dissipate but was absorbed by far-right groups seeking to bolster populist movements like the alt-right. These sentiments resonated especially in the politically charged climate preceding the 2016 election, influencing political rhetoric and campaign narratives.

The disillusionment with mainstream media and growing hostility toward progressive politics created structural opportunities for figures like Donald Trump, who appealed to marginalized and disaffected groups. Academic studies emphasize that online communities emboldened by incidents like GamerGate have played a pivotal role in shaping political identities and discourse. The intersection between online mobbing and real-world politics has produced a more aggressive rhetorical landscape around themes such as identity, representation, and cultural hegemony (Chen et al., 2024; Blodgett, 2019b; Butt, 2019).

By 2025, these dynamics have irreversibly altered both digital and social spheres. With the proliferation of new online platforms, tactics developed during GamerGate—such as hashtag-driven mobilization and coordinated harassment—have been repeatedly reused. Research indicates that political mobilization in digital contexts has undergone systemic changes, with GamerGate as a template for subsequent campaigns (Harley, 2019; Blodgett, 2019b). The once-fringe discourse opposing “political correctness” and “SJWs” has entered mainstream political rhetoric, providing a cohesive ideological framework that fuels collective action (Salter & Blodgett, 2025; Perreault & Vos, 2016).

Furthermore, the post-GamerGate era has seen a surge in skepticism toward mainstream news outlets and a rise in alternative media promoting extremist views. Platforms like YouTube and online forums have fostered a digital culture shaped by conspiratorial narratives, victimhood, and right-wing populism (Chen et al., 2024; Blodgett, 2019b; Davis, 2018). This trend, emerging as a response to traditional journalism, encourages ideologically driven media consumption, intensifying political polarization.

Perhaps the most lasting effect of GamerGate is its role in the normalization of extremist behaviors. Alt-right figures reframed the event as a war on political correctness and an existential threat to traditional masculinity. This reframing allowed supporters to view themselves as defenders of cultural authenticity while reducing resistance to extremist rhetoric (Selvanathan & Leidner, 2021). Over time, these cultural practices shifted public perceptions, making hate-based ideologies appear less deviant.

GamerGate also shaped political strategies beyond culture. Studies examining the pre-2016 period reveal that tactics pioneered during GamerGate—such as mobilizing disaffected online communities and using emotionally charged, memetic language—were adopted by political campaigns. The alt-right’s ability to maintain a distinct group identity and frame itself as a resistance to mainstream corruption enabled it to enter larger political conflicts, lending legitimacy to xenophobic and anti-progressive rhetoric (Bryden & Silverman, 2019). In this regard, GamerGate stands as a pivotal bridge between subcultural online movements and real-world political mobilization.

In order to understand how GamerGate transitioned from a subcultural phenomenon into a blueprint for far-right political tactics, it is essential to examine the ideological mechanisms and affective strategies that enabled such radicalization in digital spaces. While existing literature has thoroughly mapped the origins and dynamics of the GamerGate controversy, it is equally important to evaluate the movement as a formative case of digital radicalization that shaped the trajectory of far-right discourse online. GamerGate was not merely a backlash against feminist critiques of gaming; rather, it constituted an early and influential gateway through which many young internet users—particularly disaffected white men—were exposed to, and gradually assimilated into, far-right ideologies through humor, shared resentment, and memetic culture. Platforms such as 4chan, Reddit, and YouTube served as incubators for this process, circulating toxic narratives under the guise of free speech, satire, or “anti-political correctness.” Practices such as coordinated trolling, ironic misogyny, and conspiracy-laden discourse normalized aggression and culture-war rhetoric as valid political strategies in online arenas, aligning closely with digital radicalization pathways where ideological shifts occur incrementally and are often emotionally driven.

Crucially, this radicalization process was not rooted solely in explicit hostility toward progressive values, but also in a deeper affective dynamic—namely, a perceived loss of cultural centrality. Many participants began to view themselves as marginalized within a society that increasingly celebrated diversity and inclusivity, interpreting this shift as a form of reverse marginalization. As a result, social justice movements were reframed as elitist and exclusionary, casting traditional identities—especially those aligned with whiteness, masculinity, and heteronormativity—as unfairly maligned. In this context, “woke culture” emerged not merely as a political opponent but as a symbol of cultural displacement and moral

authoritarianism. This perception fueled a reactionary backlash that intensified identity-driven resistance. GamerGate thus illustrates how cultural grievances and emotional discontent can serve as powerful entry points into far-right worldviews through digital subcultures, where political ideology is intertwined with perceived dispossession and resentment.

5. CONCLUSION

This study has aimed to answer the central research question: “What role did the GamerGate controversy play in the digital development of the alt-right?” The findings demonstrate that GamerGate functioned not merely as a conflict over gaming ethics but as a formative episode in the evolution of digital radicalization. It served as an early example of how online subcultural grievances—especially among disaffected white, male users—could be harnessed to articulate far-right ideologies through the aesthetics of irony, antagonism, and resistance to “political correctness.”

Building upon this foundation, the analysis reveals that the digital infrastructure of social media played a catalytic role in transforming these subcultural grievances into broader political currents. From a digital radicalization standpoint, platforms such as Reddit, 4chan, and YouTube enabled the formation of affective echo chambers, where emotions such as resentment and exclusion were amplified. Within these spaces, practices like doxxing, trolling, and harassment became not just normalized but valorized—absorbed into the communicative repertoire of the alt-right as legitimate modes of political action. Underpinning this transformation was a symbolic conflict, wherein many participants came to perceive the liberal hegemonic order as a threat to their identity and cultural relevance.

This symbolic rupture continues to reverberate across today’s digital landscape. The legacy of GamerGate is not confined to the gaming world but has profoundly shaped how political discourse unfolds on major platforms like X (formerly Twitter), Reddit, YouTube, and TikTok. These environments now operate as ideological battlegrounds, where polarization is intensified, and the line between critique and culture war is increasingly blurred. Concepts such as “free speech,” “cancel culture,” and “wokeness” have become flashpoints of contention, routinely weaponized by reactionary groups to contest inclusive values and progressive reforms. In parallel, distrust toward traditional institutions has fueled the rise of fragmented, algorithm-driven media ecosystems, where truth claims are volatile and narrative control is decentralized.

Taken together, these dynamics underscore the importance of understanding GamerGate not as an isolated controversy, but as a critical inflection point in the consolidation of the alt-right and the broader ecosystem of digital populism. While far-right and proto-alt-right actors were already present in online spaces, GamerGate provided the conditions under which their discourses, tactics, and symbolic practices evolved into a more cohesive and culturally resonant formation. Crucially, it marked the moment when the far right fully acquired a digital arsenal of rhetorical weapons—memes, irony-laden rhetoric, gamified antagonism, and algorithmic virality—capable of translating fringe ideologies into mainstream digital engagement. The post-GamerGate visibility of the alt-right signaled not only a discursive shift within far-right politics, but also its deeper integration into the affective, technological, and aesthetic logics of the digital age. In this sense, GamerGate constitutes a symbolic threshold through which the alt-right became digitally embodied, networked, and strategically amplified.

That said, this study is not without its limitations. Relying primarily on qualitative and theoretical analysis, it does not incorporate empirical or quantitative methodologies, which may constrain the broader applicability of its findings. While this conceptual approach offers valuable insight into the ideological dynamics of digital radicalization, future research would benefit from mixed-methods designs that combine computational data analysis, social network mapping, and user-based surveys. Such approaches could better capture the scale, variance, and trajectory of radicalization processes across different digital environments. Longitudinal studies would also be instrumental in examining how cultural grievances evolve over time and how narratives emerging from subcultural spaces like GamerGate migrate into mainstream political discourse. Furthermore, comparative analyses across national and linguistic contexts could illuminate the transnational character of platform-driven extremism and enrich our understanding of the global contours of digital radicalization.

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	İki Dış Hakem /Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur
Benzerlik Taraması:	Yapıldı /intihal.net vb.
Etik Bildirim:	sobed@mehmetakif.edu.tr
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Yapay Zekâ Kullanımı:	Yazar, bu çalışmada yapay zekâ destekli uygulama kullanmadığını belirtmiştir.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Peer-Review:	Double anonymized /Two External
Ethical Statement:	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks:	Yes / intihal.net etc.
Complaints:	sobed@mehmetakif.edu.tr
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Use of Artificial Intelligence:	The author has stated that he did not use any AI-assisted application in this study.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

REFERENCES

- Bezio, K. M. (2018). Ctrl-alt-del: Gamergate as a precursor to the rise of the alt-right. *Leadership*, 14(5), 556–566. <https://doi.org/10.1177/1742715018793744>
- Blodgett, B. (2019a). Media in the post #Gamergate era: Coverage of reactionary fan anger and the terrorism of the privileged. *Television & New Media*, 21(2), 184–200. <https://doi.org/10.1177/1527476419879918>
- Blodgett, B. (2019b). *The persistence of whiteness: Race and contemporary gaming culture*. Routledge.
- Braithwaite, A. (2016). It's about ethics in games journalism? Gamergaters and geek masculinity. *Social Media + Society*, 2(4). <https://doi.org/10.1177/2056305116672484>
- Bryden, J., & Silverman, E. (2019). Underlying socio-political processes behind the 2016 US election. *PLOS ONE*, 14(4), e0214854. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0214854>
- Butt, M. A. R. (2019). *Gaming lifeworlds: Identity, experience, and ideology in contemporary gaming culture* (Master's thesis). York University.
- Butt, T., & Khalid, M. (2018). Economic anxieties and the rise of the far-right in the United States. *Journal of Political Economy Studies*, 6(3), 110–125.
- Cesarino, L., & Nardelli, P. H. J. (2021). The hidden hierarchy of far-right digital guerrilla warfare. *Digital War*, 2, 16–20. <https://doi.org/10.1057/s42984-021-00032-3>
- Chen, B., Bevan, C. I., Tunggal, J. S., & Zhang, A. (2024). The Gamergate social network: Interpreting transphobia and alt-right hate online. *Digital Studies/Le champ numérique*, 14(1). <https://doi.org/10.16995/dscn.11196>
- Cross, K. A. (2019). Toward a formal sociology of online harassment. *Human Technology*, 15(3), 326–346. <https://doi.org/10.17011/ht/urn.201911265023>
- Dafaure, M. (2020). The “Great Meme War:” The alt-right and its multifarious enemies. *Angles: New Perspectives on the Anglophone World*, 10. <https://journals.openedition.org/angles/369>
- Davis, M. (2019). A new, online culture war? The communication world of Breitbart.com. *Communication Research and Practice*, 5(1), 1–17. <https://doi.org/10.1080/22041451.2018.1558790>
- Ferguson, C. J., & Glasgow, B. (2021). Who are Gamergate? A descriptive study of individuals involved in the Gamergate controversy. *Psychology of Popular Media*, 10(2), 243–247. <https://doi.org/10.1037/ppm0000280>
- Frissen, T. (2021). Internet, the great radicalizer? Exploring relationships between seeking for online extremist materials and cognitive radicalization in young adults. *Computers in Human Behavior*, 114, 106549. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106549>
- Fukuyama, F. (2018). Against identity politics: The new tribalism and the crisis of democracy. *Foreign Affairs*, 97(5). <https://www.foreignaffairs.com/articles/americas/2018-08-14/against-identity-politics-tribalism-francis-fukuyama>
- Gandolfi, E., & Ferdig, R. E. (2021). Sharing dark sides on game service platforms: Disruptive behaviors and toxicity in Dota2 through a platform lens. *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies*, 28(2), 468–487. <https://doi.org/10.1177/13548565211028809>
- Gray, K. L., Buyukozturk, B., & Hill, Z. G. (2017). Blurring the boundaries: Using Gamergate to examine “real” and symbolic violence against women in contemporary gaming culture. *Sociology Compass*, 11(3). <https://doi.org/10.1111/soc4.12458>
- Guhl, J., Ebner, J., & Rau, J. (2022). The online ecosystem of the far-right: From incel culture to anti-woke narratives. Institute for Strategic Dialogue.

- Hagen, S. (2023). 4Chumblr's divorce: Revisiting the online culture wars through the 2014 Tumblr–4chan raids. *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1177/13548565231190008>
- Harley, D. E. (2019). *The politics of consumer VR: Framing contemporary virtual reality* (Master's thesis). York University.
- Hartanto, H., Subandi, S., & Pavlova, O. (2020). Progressive view on social justice: netizen opinions about social justice warrior. *Psikohumaniora: Jurnal Penelitian Psikologi*, 5(1), 107. <https://doi.org/10.21580/pjpp.v5i1.5250>
- Hassan, G., Brouillette-Alarie, S., Alava, S., Frau-Meigs, D., Lavoie, L., Fetiü, A., Varela, W., Borokhovski, E., Venkatesh, V., Rousseau, C., & Sieckelinck, S. (2018). Exposure to extremist online content could lead to violent radicalization: A systematic review of empirical evidence. *International Journal of Developmental Science*, 12(1–2), 71–88. <https://doi.org/10.3233/DEV-170233>
- Hunter, J. D. (1992). *Culture wars: The struggle to define America*. Basic Books.
- Jenson, J., Castell, S. de., Kanapelka, O., & Skardzius, K. (2024). Gaming equity: Women, videogame companies, and public discourse. *International Conference on Gender Research*, 7(1). <https://doi.org/10.34190/icgr.7.1.2110>
- Klotz, P. (1999). Politeness and political correctness: Ideological implications. *Pragmatics*, 9(1), 155–161. <https://doi.org/10.1075/prag.9.1.08klo>
- Kowert, R., Martel, A., & Swann, W. B. (2022). Not just a game: Identity fusion and extremism in gaming cultures. *Frontiers in Communication*, 7, 1007128. <https://doi.org/10.3389/fcomm.2022.1007128>
- Léger, M. J. (2024). *Class struggle and identity politics: A guide*. Routledge.
- Lewis, R. (2020). “This is what the news won’t show you”: YouTube creators and the reactionary politics of micro-celebrity. *Television & New Media*, 21(2), 201–217.
- Madigan, T. (2023). Inverted totems: On the significance of ‘woke’ in the culture wars. *Religions*, 14(11), 1337. <https://doi.org/10.3390/rel14111337>
- Madrid Gil, S. (2023). Woke culture and the history of America: From colonisation to depersonalisation. *Church, Communication and Culture*, 8(1), 18–42. <https://doi.org/10.1080/23753234.2023.2174890>
- Majamäki, M. (2016). Ordinary men with extra-ordinary skills? masculinity constructs among mmorpg-gamers. *Journal of Research in Gender Studies*, 6(2), 90. <https://doi.org/10.22381/jrgs6220166>
- Marwick, A. and Furl, K. (2021). Taking the redpill: talking about extremism. AoIR Selected Papers of Internet Research. <https://doi.org/10.5210/spir.v2021i0.12207>
- Marwick, A., & Lewis, R. (2018). *Media manipulation and disinformation online*. Data & Society Research Institute. https://datasociety.net/pubs/oh/DataAndSociety_MediaManipulationAndDisinformationOnline.pdf
- Marwick, A., & Partin, W. C. (2022). Constructing alternative facts: Populist expertise and the “alternative influencer” ecosystem. *New Media & Society*, 24(4), 868–887.
- Marwick, A., Clancy, B., & Furl, K. (2022). Far-right online radicalization: a review of the literature. *The Bulletin of Technology & Public Life*. <https://doi.org/10.21428/bfcb0bff.e9492a11>
- Masalha, O., & Baş, Ö. (2023). An analysis of social media content shared by right-wing extremist groups in the United States, the Great Britain and Australia. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, 64, 155–182. <https://doi.org/10.26650/CONNECTIST2023-1055875>
- Mason, L. (2018). *Uncivil agreement: How politics became our identity*. University of Chicago Press.
- McCauley, C., & Moskalenko, S. (2017). *Friction: How radicalization happens to them and us*. Oxford University Press.

- McLean, L. and Griffiths, M. D. (2013). Female gamers. *International Journal of Game-Based Learning*, 3(3), 54-71. <https://doi.org/10.4018/ijgbl.2013070105>
- Miller-Idriss, C. (2023). *Anavatanda nefret: Yeni küresel aşırı sağ* (B. Hiroğlu, Trans.). Ayrıntı Yayınları. (Original work published 2020)
- Mortensen, T. E. (2016). Anger, fear, and games: The long event of #GamerGate. *Games and Culture*, 13(8), 787–806. <https://doi.org/10.1177/1555412016648201>
- Munn, L. (2022). Alt-right pipeline: How extremists recruit and radicalize through gaming and meme culture. *Media, Culture & Society*, 44(2), 225–242.
- Muste, C. P. (2014). Reframing polarization: Social groups and "culture wars". *PS: Political Science & Politics*, 47(2), 432–442. <https://doi.org/10.1017/S1049096514000353>
- Nagle, A. (2017). *Kill all normies: Online culture wars from 4chan and Tumblr to Trump and the alt-right*. Zero Books.
- O'Donnell, J. (2019). Militant meninism: The militaristic discourse of Gamergate and Men's Rights Activism. *Media, Culture & Society*, 42(5), 654–674. <https://doi.org/10.1177/0163443719876624>
- Paché, G. (2022). Woke culture syndrome: Is research in management under threat? *Journal of Management Research*, 14(1), 1–12. <https://doi.org/10.5296/jmr.v14i1.19323>
- Perreault, G., & Vos, T. P. (2016). The Gamergate controversy and journalistic paradigm maintenance. *Journalism*, 19(4), 553–569. <https://doi.org/10.1177/1464884916670932>
- Phelan, S. (2019). Neoliberalism, the far right, and the disparaging of "social justice warriors." *Communication, Culture & Critique*, 12(4), 539–559. <https://doi.org/10.1093/ccc/tcz040>
- Risius, M., Blasiak, K. M., & Wibisono, S. (2024). The digital augmentation of extremism: Reviewing and guiding online extremism research from a sociotechnical perspective. *Information Systems Journal*, 34(3), 931–963. <https://doi.org/10.1111/isj.12454>
- Romero-Medina, P., & Vilasis-Pamos, J. (2024). Alt-right shadows over gaming and masculinities: A systematic narrative review. *Review of Communication Research*, 12, 169–182. <https://doi.org/10.52152/RCR.V12.10>
- Ryu, D. and Jeong, J. (2018). Two faces of today's learners: multiple identity formation. *Journal of Educational Computing Research*, 57(6), 1351-1375. <https://doi.org/10.1177/0735633118791830>
- Salter, A., & Blodgett, B. (2025). *Toxic geek masculinity in media: Sexism, trolling, and identity policing* (2nd ed.). Routledge.
- Salter, M. (2017). From geek masculinity to Gamergate: The technological rationality of online abuse. *Crime, Media, Culture*, 14(2), 247–264. <https://doi.org/10.1177/1741659017690893>
- Salter, M. (2018). From geek masculinity to Gamergate: The technological rationality of online abuse. *Crime, Media, Culture*, 14(2), 247–264. <https://doi.org/10.1177/1741659017690893>
- Schradie, J. (2019). *The Revolution That Wasn't: How Digital Activism Favors Conservatives*. Harvard University Press.
- Selvanathan, H. P., & Leidner, B. (2021). Normalization of the alt-right: How perceived prevalence and acceptability of the alt-right is linked to public attitudes. *Group Processes & Intergroup Relations*, 25(6), 1594–1615. <https://doi.org/10.1177/13684302211017633>
- Sobande, F., Kanai, A., & Zeng, N. (2022). The hypervisibility and discourses of 'wokeness' in digital culture. *Media, Culture & Society*, 44(8), 1576–1587. <https://doi.org/10.1177/01634437221117490>
- Sunstein, C. R. (2009). *Going to extremes: How like minds unite and divide*. Oxford University Press.
- Sunstein, C. R. (2017). *#Republic: Divided democracy in the age of social media*. Princeton University Press.

- Thompson, J., & Hawley, G. (2021). Does the alt-right still matter? An examination of alt-right influence between 2016 and 2018. *Nations and Nationalism*, 27(4), 1165–1180. <https://doi.org/10.1111/nana.12736>
- Topinka, R. J. (2018). Politically incorrect participatory media: Racist nationalism on r/ImGoingToHellForThis. *New Media & Society*, 20(5), 2050–2069.
- Valentini, D., Lorusso, A. M., & Stephan, A. (2020). Onlife extremism: Dynamic integration of digital and physical spaces in radicalization. *Frontiers in Psychology*, 11, 524. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00524>
- Vogelaar, J. (2023). *Right to 'woke': A critical discourse analysis on the discursive trajectory of 'woke'* (Master's thesis). Erasmus School of Social and Behavioural Sciences, Erasmus University Rotterdam.
- Wells, G., Romhanyi, A., Reitman, J. G., Gardner, R. T., Squire, K., & Steinkuehler, C. (2023). Right-wing extremism in mainstream games: A review of the literature. *Games and Culture*, 19(4), 469–492. <https://doi.org/10.1177/15554120231167214>
- White, J., Wallner, C., Lamphere-Englund, G., Kowert, R., Schlegel, L., Kingdon, A., Phelan, A., Newhouse, A., Saiz, G., & Regeni, P. (2024). Radicalisation through gaming: The role of gendered social identity. *Royal United Services Institute for Defence and Security Studies (RUSI)*.
- Williams, J. C. (2017). *White working class: Overcoming class cluelessness in America*. Harvard Business Review Press.
- Winter, A. (2019). Online hate: From the far-right to the 'alt-right' and from the margins to the mainstream. In K. Lumsden & E. Harmer (Eds.), *Online Othering* (pp. 39–62). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-12633-9_2
- Zhang, X., & Davis, M. (2022). E-extremism: A conceptual framework for studying the online far right. *New Media & Society*, 26(5), 2954–2970. <https://doi.org/10.1177/14614448221098360>
- Žižek, S. (2018). Troubles with identity. *The Philosophical Salon*. <https://thephilosophicalsalon.com/troubles-with-identity/>
- Zukić, M. (2024). The use of politically correct speech in media. *MAP Social Sciences*, 5, 68–77. <https://doi.org/10.53880/2744-2454.2024.5.6>

USE OF AI AND REALITY TECHNOLOGIES IN EXPERIENTIAL MARKETING STRATEGIES IN TÜRKİYE

TÜRKİYE'DE DENEYİMSSEL PAZARLAMA STRATEJİLERİNDE YAPAY ZEKÂ VE GERÇEKLIK TEKNOLOJİLERİNİN KULLANIMI

Buse KOCA

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
Yeni Medya ve İletişim, İstanbul, Türkiye
Faculty of Communication, Department of New Media
and Communication, Istanbul Yeni Yüzyıl University,
İstanbul, Türkiye
buse.koca@yeniyyuzyl.edu.tr

Araştırma Makalesi

Research Article

DOI: 10.20875/makusobed.1681897

Geliş Tarihi/Received

22.04.2025

Revizyon/Revision

05.08.2025

Kabul Tarihi/Accepted

09.08.2025

Yayın Tarihi/Publication Date

30.11.2025

Cite this article:

Koca, B. (2025). Use of ai and reality technologies in
experiential marketing strategies in Türkiye. *Mehmet
Akif Ersoy University Journal of
Social Sciences Institute*, (42), 52-69.

Atıf:

Koca, B. (2025) Türkiye'de deneyimsel pazarlama
stratejilerinde yapay zekâ ve gerçeklik teknolojilerinin
kullanımı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 52-69.

Abstract

With the developments in digital technologies, experiential marketing has evolved into a more personalized and interactive structure. This study examines the applications of artificial intelligence and reality technologies in the context of digital experiential marketing in Türkiye. The potential of these technologies to provide interaction-based, sensory and personalized product and service experiences is evaluated. Another aim of the research is to reveal in which ways the practices in Türkiye differ from the examples abroad. Within the scope of qualitative research method, in-depth interviews were conducted with 10 senior officials operating in the field of artificial intelligence and reality technologies. The findings reveal that virtual reality applications provide intense emotional experiences, augmented reality offers personalized and interactive content, and artificial intelligence applications strengthen brand-consumer interaction through creative content generation and chatbots.

Keywords: Digital Experiential Marketing, Augmented Reality, Virtual Reality, Sensory Experience, Artificial Intelligence.

Öz

Dijital teknolojilerdeki gelişmelerle birlikte deneyimsel pazarlama, daha kişiselleştirilmiş ve etkileşimli bir yapıya evrilmiştir. Bu çalışmada, Türkiye'de yapay zekâ ve gerçeklik teknolojilerinin dijital deneyimsel pazarlama bağlamındaki uygulamalarını incelemektedir. Söz konusu teknolojilerin, etkileşim temelli, duyuşsal ve kişiye özgü ürün ve hizmet deneyimleri sunma potansiyeli değerlendirilmektedir. Araştırmanın bir diğer amacı, Türkiye'deki uygulamaların yurt dışındaki örneklerden hangi açılarından farklılaştığını ortaya koymaktır. Nitel araştırma yöntemi kapsamında, yapay zekâ ve gerçeklik teknolojileri alanında faaliyet gösteren 10 üst düzey yetkili ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bulgular, sanal gerçeklik uygulamalarının yoğun duyuşsal deneyimler sağladığını, artırılmış gerçekliğin kişiselleştirilmiş ve etkileşimli içerik sunduğunu, yapay zekâ uygulamalarının ise yaratıcı içerik üretimi ve sohbet robotları aracılığıyla marka-tüketici etkileşimini güçlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Deneyimsel Pazarlama, Artırılmış Gerçeklik, Sanal Gerçeklik, Duyuşsal Deneyim, Yapay Zekâ.

This work is licensed under a Creative
Commons Attribution-NonCommercial 4.0
International License.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, eğlence, marka üstünlüğü ve çift yönlü etkileşim gibi unsurlar üzerinden deneyimsel pazarlamanın gelişimini desteklemiştir (Schmitt,1999). Deneyimsel pazarlama, müşteri ihtiyaçlarını öngörerek çift yönlü iletişim ve marka kişiliği aracılığıyla değer sunmayı amaçlar (Smilansky, 2009). Dijitalleşme ise, kişiselleştirilmiş deneyimler ve duygusal bağlar oluşturarak bu süreci güçlendirmektedir (Koca, 2024).

Bu çalışmada, Türkiye’de yapay zekâ (YZ) ve gerçeklik teknolojileri kullanılarak gerçekleştirilen dijital deneyimsel pazarlama uygulamalarının tespiti ve bu uygulamaların duysal deneyim, interaktif içerik, iki yönlü etkileşim ve kişiselleştirilmiş içerik sunumu açısından ürün ve hizmet deneyimine etkileri değerlendirilmektedir. Ayrıca, Türkiye ve yurt dışındaki uygulamalar arasındaki farklılıklar karşılaştırılmıştır. Araştırma, sektörde çalışan bireylerin Türkiye’deki dijital deneyimsel pazarlama stratejilerini geniş bir perspektiften analiz etmesine ve yeni fikirler geliştirmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Schmitt (1999), işletmelerin müşterilere farklı deneyimler sunabileceği “Stratejik Deneyimsel Modül”ü beş boyutta sınıflandırır: duysal, duygusal, bilişsel, davranışsal ve sosyal kimlik deneyimleri. Smilansky (2009) ise deneyimsel pazarlama için “BETTER” adlı bir beyin fırtınası modeli geliştirmiştir. Bu model, marka kişiliği, duygusal bağ, hedef kitle, iki yönlü etkileşim, tetikleyici unsur ve erişim gibi unsurları içerir.

Deneyimsel pazarlama etkinliklerinin başarısı, ürünün doğası, izleyici ve faaliyetlerin birleşimine bağlıdır. Yeni ürün lansmanlarında çok duyulu deneyimler müşteri etkileşimini artırır. Teknolojilerin kullanımı marka konumlandırmasını güçlendirir ve tüketici ilişkilerini iyileştirir. Dijital araçlar, kişiselleştirilmiş deneyimler ve etkileşimli teknolojilerle müşteri etkileşimini geliştirir. Sanal ve artırılmış gerçeklik, çevrimdışı ve çevrimiçi markalar için önemli deneyim alanları sunar (Urdea & Constantin, 2021; Urdea vd., 2021). Duyusal pazarlama çevrimdışı ve çevrimiçi deneyimler arasında geçişi kolaylaştırır (Petit vd., 2022).

Üretken yapay zekâ, kişiselleştirilmiş hikâyeler oluşturma fırsatı sunar (Mayahi, 2023). YZ destekli artırılmış nesneler, karma gerçekliğin (KG) mekânsal derinliğini artırarak etkileşimi güçlendirir (Sung vd., 2021). YZ, öngörücü analiz ve müşteri segmentasyonu ile hedefli pazarlama stratejilerini geliştirirken, artırılmış gerçeklik (AG) kullanıcı merkezli deneyimler sunar. Sanal gerçeklik (SG) ise sanal turlarda büyük potansiyel taşır. Her iki teknoloji, pazarlamanın farklı alanlarına entegre olabilir (Ahmed, 2022; Verma vd., 2021). SG, duysal, bilişsel ve davranışsal deneyimleri daha etkili geliştirir (Bogicevic vd., 2024).

Yöntem

Araştırma, durum tespiti çerçevesinde nitel bir çalışmadır. Araştırma kapsamında, Türkiye’de gerçeklik teknolojileri alanında ulusal ve uluslararası faaliyet gösteren 5 üst düzey yönetici ile yapay zekâ teknolojisini kurumsal firmalar için kullanan veya geliştiren 5 üst düzey yöneticiyle yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşülen yöneticiler, sundukları artırılmış gerçeklik ve yapay zekâ tabanlı çözümleri doğrudan nihai tüketiciye değil, diğer işletmelere sunan sağlayıcılar konumundadır. Bu nedenle örneklem, B2B (Business-to-Business) bağlamında değerlendirilmiştir. Görüşmeler katılımcıların onayı doğrultusunda kayıt altına alınmış ve görüşmeden elde edilen veriler yazılı belge haline getirilmiştir. Verilerin içerik analizi yapılarak araştırmanın amacı ve görüşmeden elde edilen veriler doğrultusunda kategoriler ve kodlar oluşturulmuştur. Araştırma, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu tarafından, E-35980450-663.05-2564319 sayılı karar ile etîge uygun görülmüştür.

Bulgular

SG ve AG teknolojileri, dijital deneyimsel pazarlamada interaktif içerik üretimi ve ürün-hizmet deneyiminin zenginleştirilmesinde etkili bulunmuştur. AG teknolojileri, gözlük gerektirmemesi nedeniyle kişiselleştirilmiş içerik sunumunda daha geniş bir kullanıcı erişimi sağlamaktadır. SG uygulamaları, sanal showroamlar ve etkileşimli ürün tanıtımları ile kullanıcı deneyimini desteklerken, AG teknolojileri sensör destekli ekranlar, mobil AG uygulamaları, AG filtreleri ve Web Tabanlı AG çözümleri üzerinden çeşitli deneyimler sunmaktadır. Türkiye’de KG uygulamalarının ise sınırlı düzeyde kullanıldığı belirlenmiştir.

YZ, içerik oluşturma ve kişiselleştirilmiş reklam sunumu ve sohbet robotları aracılığıyla ürün ve hizmet deneyimini geliştirmektedir. YZ temelli veri analitiği ve kişiselleştirme teknikleri, dijital pazarlama süreçlerinde etkileşimi artırmaktadır. Bulgular, üretken YZ teknolojilerinin pazarlamacılara güçlü, kişiselleştirilmiş hikâyeler oluşturma konusunda önemli fırsatlar sunduğunu ortaya koymaktadır.

Uzman görüşlerine göre, Türkiye ve yurt dışındaki dijital deneyimsel pazarlama uygulamaları yaratıcı ve kaliteli örnekler sunmaktadır. Türkiye’de finans, turizm ve otomotiv sektörleri inovasyon yatırımlarında öne çıkarken, YZ destekli film ve animasyon üretiminin sınırlı olduğu görülmüştür. Türkiye’nin pazarlama projeleri ise uluslararası platformlarda başarı elde ederek küresel rekabet gücünü göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, Türkiye’de gerçeklik ve yapay zekâ teknolojilerinin dijital deneyimsel pazarlamada önemli fırsatlar sunduğunu ortaya koymaktadır. SG, ürün tanıtımı ve sanal showrooomlar aracılığıyla deneyim zenginliği sağlarken, AG sosyal medya üzerinden etkileşim ve marka sadakati yaratmaktadır. YZ içerik üretimi ve kişiselleştirme süreçlerinde etkili olmakla birlikte, fiziksel deneyim sunmada yetersiz kalmakta; bu da YZ ve gerçeklik teknolojilerinin entegrasyonunun daha gerçekçi deneyimler yaratma potansiyelini göstermektedir. Türkiye’deki uygulamalar sonuç odaklı bir yaklaşım sergilemekte ve özellikle finans, otomotiv ve turizm sektörlerinde yoğunlaşmaktadır. Bu bulgular, şirketlerin teknolojik yatırımlara öncelik vermesinin ve yenilikçi stratejiler geliştirmesinin önemini göstermektedir.

Araştırmacılara yönelik olarak; YZ’nın yeni nesil cihazlarla kullanımına ilişkin uzman görüşleri incelenebilir, farklı teknolojilerin entegre edildiği deneyimsel pazarlama örnekleri analiz edilebilir ve Türkiye’de nesnelerin interneti, 3 boyutlu yazıcılar gibi teknolojilerle gerçekleştirilen uygulamalar araştırılabilir.

1. INTRODUCTION

Social transformations accompanied by technological developments have shaped production processes and transformed economic offerings into commodities, products, services and experiences. Experience is the fourth economic offering that the consumer expects from the business, different from products and services, and unlike the previous economic offerings of commodities, products and services, it is personal in nature. Every experience arises from the interaction between the individual's mental state and the event on the stage (Pine & Gilmore, 1998, p. 98). The consumer's interaction with the product and service gives rise to sensory, emotional and cognitive states that differ from person to person (Hirschman & Holbrook, 1982). The experience that touches the inner world creates an emotional bond between the consumer and the organization.

Developments in information and communication technologies, brand superiority, entertainment phenomenon and two-way consumer interaction have been effective in the emergence of experiential marketing (Schmitt, 1999). This strategy involves designing a company's environment and processes to create a holistic customer experience, covering pre- and post-purchase stages (Yuan & Wu, 2008, p. 388). Consumers' demand for personalized, quality-oriented products has shaped new consumption patterns. To meet expectations for emotional and cultural experiences, organizations must engage audiences with competitive, compelling scenarios (Tao et al., 2023, p. 616). Digital experiential marketing achieves this through personalized, interactive, and multi-sensory content. Digital experiential marketing aims to create positive experiences and emotional connections with customers through digital technologies. Successful strategies require holistic experiences that reflect brand personality in physical and digital spaces. Digital experiential marketing takes place on social media, websites, mobile apps or in physical spaces with digital technology.

Virtual reality (VR) technology provides users with an interactive and immersive experience in real or fully designed spaces, using digital environments generated by computer technologies. Augmented reality (AR) combines the real and virtual worlds to provide users with enriched, sensory experiences that increase engagement with the product and accelerate purchase decisions (Aytekin et al., 2020; Manuri & Sanna, 2016). Artificial intelligence (AI) offers creative and personalized solutions in marketing. It improves customer experience with functions such as decision-making, personalization, and emotion analysis (Bayuk & Demir, 2019; Cannella, 2018). Product or service experience with digital technologies includes two-way interaction, sensory experience and personalized content delivery (Cannella, 2018; Rajput & Dhillon, 2013; Schmitt, 1999; Smilansky, 2009).

This research evaluates the current state of digital experiential marketing practices in Türkiye in the context of AI and reality technologies. The other aim of the research is to determine the differences between the practices in Türkiye and their counterparts abroad. Within the scope of the research, semi-structured in-depth interviews were conducted with 5 senior managers operating nationally and internationally in the field of reality technologies in Türkiye and 5 senior managers who use or develop AI technology for corporate companies. The research enables individuals operating in the marketing sector to examine digital experiential marketing strategies in Türkiye from a broad perspective and to develop new ideas for their organizations.

2. EXPERIENTIAL MARKETING

The concept of experiential marketing has its roots in the 1982 study by Morris Holbrook and Elizabeth Hirshman, "The Experiential Aspects of Consumption: Consumer Fantasies, Feelings, and Fun," which established the connection between experience and consumption (Hirschman & Holbrook, 1982). Later, Bernd Schmitt formally introduced the term "experiential marketing" to the academic literature with his 1999 article, "Experiential Marketing" (Schmitt, 1999).

Experiential marketing, which creates an emotional attachment to the brand, prevents traditional marketing from seeing the customer only as a rational decision maker. According to experiential marketing, customers are not only rational but also emotional beings who make decisions based on their emotions and fantasies. Live brand experience, which refers to two-way communication face-to-face or remotely, is the essence of experiential marketing (Smilansky, 2009, pp. 5-6). Experiential marketing strategy, which creates consumer satisfaction with the product or service through the experience of the customer, is related to the stages of customer perception, experience, emotional feelings, actions and association with the brand (Rajput & Dhillon, 2013, p. 714).

2.1. Strategic Experiential Marketing Modules

Schmitt (1999) classifies experiences, also called the “Strategic Experiential Module” that businesses can use to offer different experiences to customers, into five dimensions. “Sensory experiences, emotional experiences, cognitive experiences, behaviors and lifestyles, and social identity experiences arising from a relationship with a reference group or culture” serve as a guide in the process of creating brand experiences (pp. 60-67).

Sensory experience is obtained through the five sense organs (sight, hearing, taste, smell and touch). Of these five sense organs, smell is the most powerful. Since the olfactory nerve is directly related to the emotion and memory part of the brain, smell affects mood, emotion, memory and concentration. Research conducted by the “Sense Of Smell Institute” has shown that people remember 50% of the images they see after three months and 65% of the odors they smell after one year (Scent Marketing Research, n.d.).

Auditory experiences are important in the context of branding strategy with their positive effects in creating brand awareness and brand loyalty. The “ta-dum” sound used in Netflix at the entrance to the platform identifies with the brand as a familiar sound for users (Türkyılmaz, 2023, p. 44). The experience obtained through the sense of touch reduces the distance between the product and the consumer and increases the interaction of the consumer with the product. Haptic technologies will have a major role in digital fashion and luxury communication in the future (Ornati & Kalbaska, 2022). Emotional experiences evoke feelings towards the brand; global brands succeed by feeling like local (Baştuğ, 2018). Cognitive experiences encourage consumers to think, as in the Nike Sub 2 example (Demirtaş, 2017). Behavioral experiences aim to influence lifestyle; they are motivating with role models (Schmitt, 1999). Relational experiences lead to an ideal personality with a sense of belonging; it offers a lifestyle like Harley-Davidson.

2.2. Smilansky BETTER Model

Smilansky developed a brainstorming model called “BETTER” for the emergence of successful experiential marketing ideas (Smilansky, 2009, pp. 52-53). The “BETTER” model, which is exemplified in Table 2 by using the initials of “Brand personality, Emotional connection, Target audience, Two-way interaction, Exponential element”, is a method that facilitates the emergence of innovative ideas in the process of creating experiential marketing campaigns.

Table 1. BETTER Model

Brand personality	Three brand values that convey the human qualities of the brand.
Emotional connection	Emotional connection through personalized experiences that appeal to the senses and create positive associations.
Target audience	Lifestyles, wishes and expectations of the target audience.
Two-way interaction	Combining stages B, E and T to deliver a live brand experience in physical and virtual environments.
Exponential element	Encouraging consumers to share their experiences.
Reach	Enabling word-of-mouth marketing through two-way interaction and strengthening consumer touch points.

Source: (Smilansky, 2009)

The BETTER model includes the steps of building brand personality, creating sensory experiences, understanding the target audience, delivering an interactive experience, spreading the trigger and strengthening reach.

2.3. Digital Transformation of Experiential Marketing

Experiential marketing strategies have been digitalized in parallel with technological developments and implemented with new generation technologies. The experience carried to digital environments has become much more interactive and personalized with the developments in communication technologies. Digital experiential marketing is a marketing strategy that personalizes the interaction with the target audience through digital technologies and focuses on creating emotional bonds through positive experiences. Digital experiential marketing can be utilized before, during or after the purchase of a product or service.

Both utilitarian value and sensory pleasure can be obtained in actions performed with digital technologies. Utilitarian value refers to the productive features of the user, such as being able to easily

compare the products they want to buy regardless of time and place, shopping without leaving the comfort of their home, and thus saving time. Sensory pleasure refers to the hedonic value derived from the experience offered by that technology (Xue et al., 2019, p. 31). At this point, this dual value offered by digital technologies brings about a transformation in the industrial and marketing field. Industry 4.0 accelerated the development of reality technologies, internet of things (IoT) and AI by targeting efficient production. In Industry 5.0, personalization, green products and human-technology interaction stand out (Y. Zengin & Zengin, 2022). Marketing 5.0 uses technologies such as AI, sensors, AR, NLP, robotics, blockchain and IoT as a human-centered and sustainable process. Marketing 5.0 aims to create and deliver value in the customer journey with technologies that mimic human beings such as AI (Kotler et al., 2021).

In its research on customer experience predictions in 2030, SAS (Statistical Analysis System) revealed that smart machines will be the driving force in brand and customer interaction by 67% and that emerging technologies will form the basis of brand success. In 2030, the factors that will be effective in ensuring brand loyalty of consumers will be mobile applications, shopping with smart home systems and fast access, according to the research results (Newman & McClimans, 2019).

- 62% rely on voice-based AI technology to improve customer engagement and customer support strategies,
- 58% to voice-based AI assistants for marketing and sales,
- 54% to augmented and virtual reality technology,
- 53% to embedded AR/VR tools to improve product usage and user experience,
- 83% are investing or planning to invest in holographic technology for in-store advertising, interactive games and events.

Experiential marketing success depends on the alignment of product, target audience and planned activities. Offering a multi-sensory experience in new product launches increases customer engagement. Reality and AI technologies enable the target audience to appeal to their senses across multiple touchpoints. The integration of these technologies has a positive impact on the consumer with hyper-personalized applications. AI-powered augmented objects strengthen engagement by enhancing MR's sense of depth and fun (Sung et al., 2021). Intelligent use of technologies and entertainment strengthens brand positioning and improves the brand-consumer relationship. Digital tools such as mobile platforms, AI, VR and AR enhance communication before, during and after the event (Urdea & Constantin, 2021). In this context, it is not merely the presence of technologies but how they are integrated into the brand's experiential strategy that becomes decisive in shaping user perception.

Digital tools increase customer engagement and loyalty through personalized experiences and interactive technologies. Multisensory online experiences strengthen consumer loyalty (Urdea et al., 2021). Sensory marketing facilitates the transition between offline and online experiences by encouraging online shopping (Petit et al., 2019). Extended reality (XR) technologies enrich the consumer experience by creating virtual environments similar to physical store experiences (Alcañiz et al., 2019). AR-enabled experiential marketing improves brand attitudes and increases usage/purchase intentions, for example, Guilin Museum's AR application (Zhu & Wang, 2022). In this respect, experiential technologies may be considered not only attention-grabbing tools but also transformative elements that shape consumer behavior.

AI-powered virtual assistants (Siri, Google Assistant) positively impact customer satisfaction and technology acceptance (Akköz, 2021). Generative AI offers the opportunity to create personalized and compelling stories (Vidrih & Mayahi, 2023). While AI enhances targeted marketing strategies, AR strengthens brand engagement with user-centered experiences. This distinction also points to the importance of aligning each technology's unique affordances with specific experiential goals. VR has great potential in product promotion and virtual tours with immersive environments. While AI can be integrated into almost any area of marketing, AR and VR focus on more specific areas. While VR offers the most immersive experience, it is not as widespread as AI and AR (Ahmed, 2022; Verma et al., 2021). VR enhances sensory, cognitive and behavioral experiences more effectively than static images and 360-degree tours (Bogicevic et al., 2024). These distinctions highlight how the selection and implementation of each technology must align with strategic goals and audience expectations, rather than relying solely on technological novelty.

2.3.1. VR and Experiential Marketing Applications

VR technology offers a unique user experience through digitally created environments generated by computer technologies. These digital spaces are either real or designed spaces. VR is a technology that allows an individual's physical world to be replaced with a digitally designed world through the use of software and headset equipment (Mozumder et al., 2022, pp. 258-259). VR technology has three features: immersion, interaction and imagination. The immersion feature refers to the fact that the three-dimensional world of the virtual environment transforms its users into participants. Imagination represents the virtual environment created by VR technology. This can be either a place that exists in the real world or an artificially designed place. Interaction defines communication and feedback in the virtual world (Qin & Lei, 2019).

The foundations of VR were laid in 1838 when Charles Wheatstone invented the Stereoscope, which created a sense of depth (Künüçen & Samur, 2021, p.40). In the early 1960s, Morton Heilig developed the Sensorama, an immersive experience machine, and the Telesphere Mask, the first VR headset. In 1965, Ivan Sutherland designed "The Ultimate Display" that appeals to the senses of sound, smell and taste (Sutherland, 1965). These developments laid the foundation for today's VR technology.

VR applications are important for experiential marketing strategies because they move the customer from passive participation to active participation. VR technology increases the customer's interaction with the brand and enables a participatory experience. Red Bull's Air Race Live VR application, developed in integration with Google Daydream, and Marriott Hotel's virtual reality postcards created in partnership with Samsung offer a 360° VR experience (Kabadayı, 2020; Niyego, 2015; Rietze, 2017). Samsung and NASA have developed "A Moon for All Mankind" (AMFAM), a 4D VR experience to give the feeling of walking on the moon (Güngörmez, 2018). The "IKEA VR Experience" application, with HTC Vive, has allowed users to explore a virtual kitchen and examine different kitchen layouts. Mercedes-Benz offers its customers the opportunity to explore their vehicles in a virtual environment thanks to the VR showroom simulation (Marr, 2023). When examining experiential marketing applications implemented with VR technology, it is seen that interaction, participation, immersive experience and personalized content come to the forefront.

2.3.2. AR and Experiential Marketing Applications

Azuma, (1996) defines AR based on three characteristics: combining real and virtual environments (objects), real-time interaction, and three-dimensionally registered systems. AR enhances the user's perception of the real world and their interaction with it (p. 356). AR, which enriches the real world with virtual data and is formed by the combination of virtual and real, offers its user a participatory experience (Çabri, 2019; Manuri & Sanna, 2016; Somyürek, 2014). Computer Scientist Ivan Sutherland, during his professorship at the University of Utah in 1968, developed the first known successful AR headset, "The Sword of Damocles," with his student Bob Sproull. The Sword of Damocles creates the image entirely with computer graphics, without being connected to any camera (Doma, 2020).

AR, as a term, was first used in 1990 by Boeing engineer Tom Caudell for the glasses-like device he developed. Caudell described the device, which helped workers in the aircraft assembly process by showing the tasks to be done as a digital diagram, as "augmented reality" (Altun, 2021, pp. 70-71; Göçmen, 2018, pp. 176-177). The use of AR technology with mobile devices integrates this technology into daily life and makes its use more widespread. The first applications of AR technology were carried out in the military field. The technology was later used in the fields of health, industrial, entertainment and marketing (Krevelen & Poelman, 2010, p. 10; Türkyılmaz, 2023, p. 81).

AR applications significantly shape consumers' behavioral intentions by positively influencing both their utilitarian and hedonic perceptions (Yang, 2021). Brands are using AR technologies to offer their customers more interactive and engaging experiences. Amazon AR View and Ikea's AR application allow customers to have a preview of the product by showing how home and office furniture will look in a real environment before purchasing (Ong, 2017; Thompson, 2017). The GAP brand's AR application shows how three-dimensional clothes look on different bodies, giving the customer the freedom to try on the garment or not (Budak, 2017). Pepsi Max offered an immersive experience to those waiting at the bus stop by using three-dimensional digital images in its award-winning Unbelievable Bus Shelter campaign (Unbelievable Bus Shelter, n.d.). Nike has developed a FIT application that helps users take their foot measurements and choose the most suitable shoe by offering digital shopping assistance with the Nike FIT application

(Yalçinkaya, 2019). Porsche's "Mission E AR" app allows users to virtually experience their vehicles with 3D product display and virtual test drives (Porsche Presents the "Mission E Augmented Reality" App, 2018). KFC's "KFC AR Game Filter" on Instagram offers an AR game experience, allowing users to interact with the brand (Teji, 2023).

It is observed that experiential marketing applications created with AR technology have interactive, customizable, customer-oriented, experience-providing, engaging, and life-facilitating features. Interactive augmented reality applications, where user experience is at the forefront, allow the user to interact between the real world and the virtual world, get more detailed information about the product, change, control, and share the content in the digital environment.

2.3.3. Experiential Marketing Applications with AI

AI is the ability of a computer or computer-assisted machine to perform logic-requiring features that are unique to humans, such as learning from past experiences, understanding, problem-solving, and generalization. It is the ability of a system to correctly interpret external data, learn from the data obtained, and use what it has learned in a flexible and adaptable way for specific purposes and tasks (Kaplan & Haenlein, 2019; Keleş et al., 2017).

The concept of AI was first introduced at the Dartmouth Conference in 1956. Scientists from various fields, such as John McCarthy, Nathaniel Rochester, Marvin Minsky, and Claude Shannon, who aimed to improve the thinking skills of machines and enable them to solve problems, accelerated the research in this field by working together (Binbir, 2021, p. 315). Alan Turing, John McCarthy, Marvin Minsky, Herbert A. Simon and Geoffrey Hinton are pioneers who have made significant contributions to the field of AI. Turing discussed whether machines could think like humans with the "Turing Test". McCarthy was the first to use the term "artificial intelligence" and developed the Lisp programming language. Minsky worked in the fields of cognitive science, AI and robotics. Simon conducted research on AI, decision making and problem solving. Hinton is known for his work in artificial neural networks and deep learning.

Deep learning is a sub-branch of AI that analyzes complex data with multilayer artificial neural networks. It is used in areas such as image processing (e.g. Facebook's face recognition feature), natural language processing (NLP) and voice recognition (Kuruca et al., 2022). NLP is an AI technology that offers the ability to understand, interpret and process human language. Digital assistants such as Siri and Alexa respond to voice commands using technologies such as NLP and deep learning (Kaplan & Haenlein, 2019).

The widespread use of AI in the field of marketing can be listed as personalization (recommendation engines) and hyper-personalization, providing predictions, content creation, segmenting customers, image recognition (object and face recognition), speech recognition technology (voice assistants and chatbots), and emotion recognition (image-based and voice-based). Hyper-personalization is the creation of a unique experience for customers as a result of real-time monitoring and analysis of data with AI. Communication is established with each customer independently of other customers (Belhadj, 2022, pp. 12-13).

Netflix offers hyper-personalized content based on the user's viewing history, preferences and other factors with artificial intelligence-supported algorithms (Zengin, 2021, p. 722). It also selects cover images that will attract the user with AI (Türk, 2019). Personalization is done by editing cover images according to the genres and actors that the user watches (Akdağ, 2020, pp. 183-184). Amazon's Alexa and Apple's Siri are AI-powered assistants that perform tasks through voice commands. Siri performs functions such as getting information and setting alarms, while Alexa controls smart home devices and orders products from Amazon. Duolingo has developed chatbots for students to practice languages. Kellogg's aims to improve its marketing strategies by analyzing consumer emotional reactions (Ahramovich, 2023). It is observed that AI technology is most commonly used in the context of digital experiential marketing strategies for the purpose of providing personalized products, content or services and establishing interaction.

3. METHOD

This study adopts a qualitative case study design to examine the use of AI and reality technologies in digital experiential marketing practices in Türkiye. The methodology is designed to address the research objectives and questions based on qualitative data collected through expert interviews. The section is structured into two parts: research objective and research methodology.

3.1. Research Objective

Digital experiential marketing is a marketing strategy that focuses on providing positive experiences to the target audience through digital technologies. As a result of the evaluation of literature findings, no research has been found that evaluates the experiential marketing applications created with reality and AI technologies in Türkiye through expert opinions.

The main objective of the research is to identify the digital experiential marketing applications made with reality and AI technologies in Türkiye and to evaluate the potential of these applications to provide product and service experience with their features of offering sensory experience, interactive content, two-way interaction and personalized content presentation. Finding the differences between digital experiential marketing applications in Türkiye and abroad constitutes the other objective of the research.

Research questions were formed within the framework of the *Emotional Connection* and *Two-Way Interaction* stages in the "BETTER" brainstorming model developed by Smilansky for the emergence of successful experiential marketing ideas, and Schmitt's strategic experiential modules (Schmitt, 1999; Smilansky, 2009).

In this context, the research will seek answers to the following questions:

- What are the AR and VR applications implemented in Türkiye, and how effective are they in providing product and service experiences through two-way interaction, interactive content, sensory experience, and personalized content presentation?
- What are the AI applications implemented in Türkiye, and how effective are they in providing product and service experiences through two-way interaction, interactive content, sensory experience, and personalized content presentation?
- In what ways do the digital experiential marketing applications implemented in Türkiye differ from those implemented abroad?

3.2. Research Methodology

This study is a qualitative research conducted using a case study design. Qualitative research aims to explore a phenomenon in its natural context, focusing on realistic and holistic understanding (Aydın, 2018, p. 61).

Semi-structured in-depth interviews were used to collect data. This method helps understand participants' experiences, perceptions, and thoughts in detail, and allows new insights to emerge (Uslu & Demir, 2023).

Ethical approval for the study was obtained from the Ethics Committee for Social and Human Sciences at Istanbul University (Decision No: E-35980450-663.05-2564319). Participants were informed via email about the study and signed consent forms before the interviews.

Interviews were held with 10 senior managers: five from reality technology firms and five from companies developing or using AI-based solutions for corporate clients. These firms offer technologies such as augmented reality and AI to other businesses rather than to individual consumers, so the sample represents a Business-to-Business (B2B) setting. Participants were selected through purposive sampling based on their expertise.

The interviews were conducted online between May 14 and May 30, 2024. All sessions were recorded with participant consent and transcribed.

The number of participants was limited to 10 based on the principle of data saturation, which is a key criterion in qualitative research. Rather than aiming for statistical generalization, the goal was to obtain rich, conceptually meaningful data. As defined by Morse et al. (2002, pp. 18–19), saturation is reached when the categories used in the analysis are fully developed and the data are sufficiently comprehensive to allow for reliable and valid interpretation. In this study, the recurrence of similar themes across interviews signaled that no significantly new information was emerging, indicating that thematic saturation had been achieved.

A content analysis was carried out on the data. Codes and categories were developed based on the research objectives, relevant literature, and interview content. The coding process followed an inductive content

analysis approach, allowing codes to emerge directly from the data rather than relying on a predefined framework. However, the formation of categories was also informed by theoretical models used in the construction of the interview questions, such as Schmitt's Strategic Experiential Modules (1999) and Smilansky's BETTER model (2009). This ensured a theoretical alignment between the research structure and the analysis process. Codes were iteratively refined during repeated readings of the interview transcripts, with close attention to recurring themes and meaningful expressions. The coding and analysis process was conducted manually, without the use of qualitative data analysis software.

Table 2. Participants and Specialties

<i>Participant</i>	<i>Specialization</i>	<i>Area</i>
P1	Creative Director	Reality Technologies
P2	Creative Director	Artificial Intelligence
P3	Customer Experience General Assistant	Artificial Intelligence
P4	XR Specialist	Reality Technologies
P5	Design Lead and Project Manager	Reality Technologies
P6	Creative Technologist	Reality Technologies
P7	Creative Director	Reality Technologies
P8	AI Practitioner	Artificial Intelligence
P9	AI Advisor	Artificial Intelligence
P10	Art Director	Artificial Intelligence

4. FINDINGS

The findings obtained within the scope of the research are included under the headings of Experiential Marketing Applications Made with Reality Technologies in Türkiye, Experiential Marketing Applications Made with AI Technology in Türkiye, and Differences of Digital Experiential Marketing Applications in Türkiye from Applications Abroad.

4.1. Experiential Marketing Applications Made with Reality Technologies in Türkiye

A theme and category structure was developed based on the research objectives, questions, and theoretical framework, while the codes were generated inductively from the interview data. Drawing on recurring patterns in participant statements, the following codes were identified: "VR product and service experience," "AR product and service experience," and "MR training application." These codes reflect how reality technologies are used in experiential marketing to deliver interactive, sensory, and personalized content experiences. Table 3 presents these codes, the participants who referred to them, and the frequency with which each code appeared in the dataset.

Table 3. Experiential Marketing with Reality Technologies

Theme	Category	Codes	Participant IDs	Frequency
Digital Experiential Marketing	Product and Service Experience through Reality Technologies with Personalized Content Delivery, Two-Way Interaction, Interactive Content, and Sensory Experience	VR Product/Service Experience	P1, P4, P5	5
		AR Product/Service Experience	P4, P5, P7	4
		MR Training Application	P7	1

Some of the participant statements regarding the VR product and service experience code, which includes digital experiential marketing applications such as virtual showroom, fun and practical VR product experience, and training that conveys corporate culture and operation, are as follows:

P4: "...When you put on the VR headset, you see yourself in a virtual environment and in the car as if it were in front of you, and you can virtually change everything about this car's colors, rims, and interior upholstery."

P1: "...We have prepared a VR culinary adventure experience for a knife manufacturing company that includes creativity, entertainment and education."

P1: "...Interactive narratives give people multiple choices. It allows consumers to draw their own paths, their own routes on the story."

A participant statement regarding the possibility of using VR applications to enrich the sensory experience of customers who want to see the product physically closer or touch the product is as follows:

P6: "...If you have a VR application made for the gallery, you can see the other colors of the vehicle, etc. with the VR headset. In other words, VR can also be used to reinforce the product and service experience."

Since it is not possible to fit all the colors or features of the car in the gallery, the customer will be able to digitally see all the variations of the model they like, as well as experience it physically. Another application that offers a VR product and service experience with interactive content is based on a virtual driving story in an enclosed environment. A realistic city where drivers travel has been created, and in this virtual city, visitors have driven cars. The application, which also utilizes augmented reality technology, enriches the experience while promoting the digital application.

P4: "...When the Türkiye-based technological communication operator company needed to exhibit its real-time automotive information application in an enclosed environment, we utilized VR technology, which also incorporates augmented reality, to provide an immersive driving experience."

AR technology can be used within a VR application or experienced as a concept with glasses, a tablet, a phone, or a large screen. Some of the participant statements regarding the AR product and service experience code, which includes AR application examples, are as follows:

P4: "...Children see themselves on a large screen, and suddenly animals like lions and zebras pass in front of them, they pet them, then something else happens, it was an interactive AR experience where we also included sensors."

Interactive AR experiences conducted from a large screen are implemented in areas such as shopping malls without the need for any hardware, using cameras and sensors. Another example of interactive experiential marketing is the AR mobile application.

P4: "...We developed an AR mobile application that a private bank generally uses to increase sustainability at university events. A question-based scenario was created to raise awareness about people's daily routines and their consequences in line with the sustainable city concept."

P7: "...We have a 3D Customizer service that we offer in terms of providing product and service experience."

P7 stated that they made WebAR experience possible with the 3D customizer service they offer. Users experience personalized content presentation by seeing different colors of the product in their homes.

P5: "...AR filters provide personalized content presentation. We organized eye-catching campaigns on social media by developing AR applications for a chips company."

When content created with an AR filter is shared on social media platforms, it can encourage many people to try this filter and interact with the brand. In Türkiye, in addition to AR and VR technologies, experiential marketing applications are also carried out with MR technology, of which participants gave few examples. The following is a participant statement regarding the MR training application code developed using the Hololens headset:

P7: "...We developed an application for a brand using the Hololens headset. They were learning how to operate a washing machine with the headset."

Evaluation: According to the participant statements, VR and AR technologies used in digital experiential marketing were found to be effective in enhancing product and service experiences through interactive content. This observation supports Schmitt's (1999) emphasis on sensory experience as a key

experiential module influencing consumer engagement. Furthermore, the interactive nature of these technologies aligns with Smilansky's (2009) concept of two-way engagement, as users actively participate in shaping their experiences through digital interfaces. AR has an advantage over VR in offering personalized content to wider audiences as it can be experienced without glasses. While virtual showrooms and fun applications are prominent in VR, large screen interactions with sensor technology, mobile applications, AR filters and WebAR are common in AR. WebAR and AR filters stand out in AR with personalized content delivery. Except for P7 developing an educational application with Hololens, the fact that the other participants did not give any examples of MR shows that the use of mixed reality (MR) is low in Türkiye.

4.2. Experiential Marketing Applications with AI Technology in Türkiye

A theme and category structure was created based on the research objectives and theoretical framework, while codes were derived inductively from the interview data. These codes represent various ways AI technologies are used in experiential marketing, such as content personalization, two-way interaction, and creative content generation. The codes include: "Audio Creation," "Visual Creation," "Chatbot and Text Generation," "Data-Driven Content," "Face Swap," "Video and Animation Creation." These reflect the diverse applications of AI in enhancing customer engagement and delivering tailored digital experiences. Table 4 presents the codes, corresponding participant references, and their frequencies across the dataset.

Table 4. Experiential Marketing with AI

Theme	Category	Codes	Participant IDs	Frequency
Digital Experiential Marketing	Product and Service Experience through AI-Driven Personalized Content Delivery, Two-Way Interaction, Interactive Content, and Sensory Experience	Audio Creation	P9, P10	2
		Visual Creation	P1, P2, P10	3
		Chatbot and Text Generation	P3, P8, P10	3
		Data-Driven Content	P2, P3	2
		Face Swap	P4	1
		Video and Animation Creation	P10	1

Some of the participant expressions regarding the voice creation code, which includes voice, sound and music production applications through AI applications, are as follows:

P10: "...For music, we use paid tools like Suno, Udio."

P9: "...The applications we mostly do are on content production with AI. Such as visual image creation and sound production."

Suno and Udio are tools that enable music creation with AI. They are applications that make it possible to create unique songs based on a text system.

Some of the participant statements regarding the visual creation code are as follows:

P1: "...we prepared special digital visuals that we produced with the support of AI, introducing the products, and they were shown on large LED screens throughout the launch."

P2: "We had keywords containing children's dreams designed with AI. On April 23, we shared 5-6 designs made with the title 'children took over our account'."

P10: "...We realized the AI designs of both the bottle and the backgrounds of a fruit juice brand."

When the statements of the participants are analyzed, it is seen that visual content in AI is mostly used for product promotion. P1 stated that product visuals designed in AI for digital experiential marketing purposes met with visitors in a physical space through an LED screen. Furniture designed by telling children's dreams to AI met with users through social media channels. In both examples, sensory experience was provided through AI application.

Participant statements regarding the chatbot and text creation code are as follows:

P3: "...When you say your own requests in Turkish or in a different language and say I want a hotel with the following features in Antalya or Uludağ between the following dates, can you offer me the suggestions here, the chatbot can offer you those suggestions."

P10: "...Applications such as ChatGPT provide a service experience. The service provided by AI bots instead of call centers is an example of a similar service experience."

AI applications that interact with the consumer in line with the questions asked and the topic discussed both provide interaction and offer personalized content. However, there are also participant opinions that find the ability of AI in two-way interaction limitedly effective and think that it will be more effective in the future.

P8: "...do I find it effective in providing interaction, I find it half and half. We use chatbots within the company; but of course, they have the potential to develop further with new language models."

The presentation of personalized content to the target audience with AI is also done for advertising purposes, apart from chatbots that produce text content. It is aimed to provide positive experiences by presenting content that will attract the customer's interest in line with their data and to interact with the brand. Some participant opinions on the content code suitable for the data are as follows:

P2: "...AI is very effective for personalized content presentation. We can reach different types of people with different messages."

P3: "...Brands benefit from AI to present content tailored to the target audience. It is based on the person's past habits and past interactions with the brand."

The participant statement regarding the face-swapping code for personalized content created with AI face-swap technology is as follows:

P4: "...We also present personalized content with AI. AI Photo Booth (artificial intelligence photo booth), we do. With AI face-swap, you settle on the face of a superhero."

Participant statements regarding the code for creating videos and animations are as follows:

P10: "...A company asked us to prepare a personalized video for each job applicant. His portrait photo is uploaded, the city he lives in is visualized with AI, and his superpower enters the universe..."

P10: "...We had a project to transform a ready-made video into an animation style with AI. We have projects to convert image to video, text to image and text to video."

Evaluation: When the participant statements are analyzed, it is seen that AI is used intensively for content creation. Visual, audio, text and video content created in AI applications meet the target audience through digital channels such as physical or social media channels. Chatbots that enable two-way interaction and data-driven personalized content, which is mostly used for advertising purposes, are examples of product and service experience with AI. These practices align with Schmitt's (1999) notion of affective and sensory experience, while chatbot and personalized content applications resonate with Smilansky's (2009) emphasis on interactive, two-way engagement.

4.3. Differences of Digital Experiential Marketing Practices in Türkiye from Practices Abroad

This section explores how digital experiential marketing practices in Türkiye differ from those abroad, based on the research questions. The theme and category structure was developed in alignment with the research questions, while the codes were generated inductively from the participants' responses through content analysis. The key emerging codes include "Creativity and Practice," "Investment Difference," "Technological Infrastructure," "Consumer Habit," "Innovative Sectors," "Result Orientation," and "Viewpoint." These codes highlight contextual contrasts between Türkiye and global markets in terms of budget allocation, innovation capacity, and technological adoption. Table 5 presents the codes, participant identifiers, and their frequencies across the dataset.

Table 5. Differences from Practices Abroad

Theme	Category	Codes	Participant IDs	Frequency
Digital Experiential Marketing	Differences from Practices Abroad	Creativity and Practice	P10, P4	2
		Investment Difference	P3, P4, P6, P7, P8	5
		Technological Infrastructure	P2, P7	2
		Consumer Habit	P2, P7	2
		Innovative Sectors	P3, P8	2

Result Orientation	P6	1
Viewpoint	P4	1

Some of the participant statements regarding the investment difference, perspective and result orientation codes are as follows:

P4: "...The reasons for the lack of investment are Türkiye's economic situation and brands' perspectives on technology. The budget allocated to digital experiential marketing is less in Türkiye.

P3: "...The budgets allocated to digital technologies in Türkiye are very low. The phones and computers purchased are hardware, the budgets allocated to software are incredibly low. This is the most important difference.

P6: "...There are not many large-scale projects in Türkiye due to budget constraints. They question how much return I can get from this, they are result-oriented. Abroad, they are not directly result-oriented, they have the vision that let's build the infrastructure and then it will make its own advertisement."

Considering the statements of the participants, the budgets allocated to digital in Türkiye are lower compared to abroad. Investments in both digital technologies and digital projects are limited. Türkiye's economic situation and companies' perspectives on technologies are the reasons for budget constraints. This hinders the emergence of large-scale projects. While in Türkiye there is an approach that wants to get an immediate return on their investment, abroad there is an aim to establish technological infrastructure and to make the experience heard. At this point, emotional connection with the brand, which is the essence of experiential marketing, is emphasized.

Some of the participant statements regarding the creativity and implementation code are as follows:

P4: "...The quality of work, marketing idea, engineer, content producer, PR team in Türkiye can compete with the global quality. We had a Roller Coaster experience in Cevahir Shopping Mall with VR technology and we received 2-3 awards with this project. In the fairs I went abroad, I saw that very bad applications were made for very serious brands at very serious prices."

P10: "...Abroad, open source code, creativity and language advantage are utilized more. In Türkiye, tools with simple ways of use are generally used in AI. There is a big difference in film and animation."

A professional investment required for a professional job provides opportunities for global level businesses. Receiving 2-3 awards for reality technologies is proof that successful work is being done in Türkiye. Creative examples in the field of AI are generally realized with tools that require simple use. While there is no difference between Türkiye and abroad in creating visuals, there is a difference in creating movies and animations with AI.

Some participant statements regarding the technological infrastructure and consumer habits codes are as follows:

P2: "...Especially in countries such as America and Japan, etc., this experience can be provided more easily because their internet infrastructure is better. Since these countries started earlier, their target audiences, i.e. their customers, are more accustomed to it."

P7: "...Innovative work is done more intensively in the US, UK, Japan, China and Korea. The budget allocated for innovative technologies, the technological infrastructure of the country, and whether it is a society prone to technology affect this."

The fact that consumers are accustomed to technology increases their expectations from companies against innovative practices. When purchasing a product or choosing a brand, consumers do not only pay attention to quality, but also make a choice based on how the brand makes them feel.

An innovative sector code was created for sectors that are innovative and prioritize customer experience. In Türkiye, finance, tourism and automotive sectors stand out in terms of innovative practices. Some participant statements regarding the innovative sectors code are as follows:

P3: "...2-3 sectors in Türkiye are at the forefront in terms of innovation, the finance sector is one of them. For about 20-30 years, banks in Türkiye have been able to develop more innovative, digital solutions than their counterparts in Europe or America. There are similar examples in tourism and some in the automotive sector."

P8: “...We are at the same point with the world in terms of AI applications, maybe the budgets are different. I can say that we are at the same point in terms of the finance sector.”

Evaluation: Digital experiential marketing budgets in Türkiye are limited, which leads to differences. Although software investment is low, the finance, tourism and automotive sectors are ahead in innovation. While a results-oriented brand identity approach prevails in Türkiye, technological infrastructure and experience are prioritized abroad. Türkiye focuses less on AI-powered film/animation production. However, Türkiye’s marketing ideas, engineers, content producers and PR teams are producing award-winning applications that can compete globally.

5. CONCLUSION

This study aimed to explore digital experiential marketing practices in Türkiye using reality and AI technologies, focusing on product and service experiences shaped by sensory engagement, interactivity, two-way communication, and personalized content delivery. A secondary aim was to identify how these practices differ from those abroad.

The findings indicate that VR technology is primarily used in Türkiye for virtual showrooms, interactive entertainment, and training experiences, emphasizing immersive and interactive content (Code: VR Product/Service Experience). In contrast, AR applications, such as mobile apps and WebAR, focus more on personalization and interactive product display (Code: AR Product/Service Experience). The limited adoption of MR technologies, largely due to hardware costs, was also noted (Code: MR Training Application).

AI technologies were found to be mainly used for creative content production, including chatbots, visual assets, and audio generation (Codes: Chatbot and Text Generation, Visual Creation). However, there are almost no AI-generated film and animation projects in Türkiye, which indicates a limited use of AI for advanced immersive storytelling. Furthermore, the lack of three-dimensional immersion was seen as a limitation when compared to reality technologies. The combination of AI with AR/VR was highlighted as a promising way to enhance hyper-personalized and immersive experiences, aligning with consumer expectations.

In terms of global comparisons, while Turkish brands display strong creative capacity, budgetary constraints and a result-oriented mindset limit the scale and continuity of digital experiential projects (Codes: Investment Difference, Result Orientation). Despite this, some sectors such as finance, tourism, and automotive are advancing in adopting these technologies (Code: Innovative Sectors). Participants also emphasized that technological infrastructure and consumer habits differ significantly between Türkiye and technologically mature markets like the US, UK, or Japan (Codes: Technological Infrastructure, Consumer Habit).

To improve the adoption and impact of experiential marketing in Türkiye, it is essential to invest in long-term strategies, strengthen sectoral collaborations, and support innovative projects that integrate AI and reality technologies through user-centered and strategically aligned approaches.

6. LIMITATIONS & FUTURE RESEARCH

This study limits digital experiential marketing practices to reality and AI technologies and excludes other digital technologies (internet of things, gamification, etc.). In addition, collecting data by interviewing 10 Istanbul-based companies operating in the field of reality technologies and AI in Türkiye limited the sample size and diversity. The sample was limited to Istanbul-based companies due to their national and international activities. Conducting the interviews between May 14-30, 2024 is also a temporal limitation of the study.

Researchers can explore the use of AI in digital experiential marketing through emerging technologies and devices, examine integrated technological applications, and investigate experiential marketing practices involving IoT, 3D printers, and similar innovations in Türkiye.

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Makale Bilgileri:

Değerlendirme:	İki Dış Hakem /Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olumur
Benzerlik Taraması:	Yapıldı /intihal.net vb.
Etik Bildirim:	sobed@mehmetakif.edu.tr
Etik Kurul Kararı:	Bu çalışma için İstanbul Üniversitesi'nin Etik Kurulu'nda 17.04.2024 tarih, 2524403 sayılı kararla izin alınmıştır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Yapay Zekâ Kullanımı:	Yazar, bu çalışmada yapay zekâ destekli uygulama kullanmadığını belirtmiştir.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Article Information:

Peer-Review:	Double anonymized /Two External
Ethical Statement:	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks:	Yes / intihal.net etc.
Complaints:	sobed@mehmetakif.edu.tr
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Use of Artificial Intelligence:	The author has stated that no AI-assisted application was used in this study.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

REFERENCES

- Ahmed, A. (2022). Trends and prospects of AI, AR & VR in digital marketing. *International Journal of New Media Studies*, 9(2), 63-69.
- Ahramovich, A. (2023, September 19). Machine learning in marketing: 10 use cases and implementation tips. *Itransition*. <https://www.itransition.com/machine-learning/marketing>
- Akdağ, D. (2020). Kişiselleştirilmiş tasarım: Netflix küçük ölçekli görüntülerinin grafik tasarım ilkeleri kapsamında analizi. *Yıldız Journal of Art and Design*, 7(2), 117–196. <https://doi.org/10.47481/yjad.837848>
- Akköz, Ş. S. (2021). *Deneyimsel pazarlamada yapay zekâ uygulamaları* [Unpublished master's thesis]. Selçuk University.
- Alcañiz, M., Bigné, E., & Guixeres, J. (2019). Virtual reality in marketing: A framework, review, and research agenda. *Frontiers in Psychology*, 10, 1530. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01530>
- Altun, D. (2021). Karma gerçeklik deneyimsel pazarlama. In G. Telli & S. Aydın (Eds.), *Pazarlamada Dönüşüm* (pp. 65–84). Kriter Yayınevi.
- Aydın, N. (2018). Nitel araştırma yöntemleri: Etnoloji. *Uluslararası Beşerî ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, 2(2), 60–71.
- Aytekin, P., Yakın, V., & Çelik, B. H. (2020). Artırılmış gerçeklik teknolojisinin pazarlamadaki yeri. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 10(39), 87–117. <https://doi.org/10.5824/ajit-e.2019.4.004>
- Azuma, R. T. (1997). A survey of augmented reality. *Presence: Teleoperators and Virtual Environments*, 6(4), 355–385. <https://doi.org/10.1162/pres.1997.6.4.355>
- Baştuğ, M. (2018). Deneyimsel pazarlama ile hizmet kalitesi arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 20–49.
- Bayuk, M. N., & Demir, B. N. (2019). Endüstri 4.0 kapsamında yapay zekâ ve pazarlamanın geleceği. *International Journal of Social, Humanities And Administrative Sciences*, 5(19), 781–799.
- Belhadj, M. (2022). *Pazarlama sisteminde yapay zeka: Netflix öneri sistemi örneği* [Unpublished master's thesis]. Necmettin Erbakan University.
- Binbir, S. (2021). Pazarlama çalışmalarında yapay zekâ kullanımı üzerine betimleyici bir çalışma. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 5(3), 314–328.
- Bogicevic, V., Liu, S. Q., Kandampully, J. A., Seo, S., & Rudd, N. A. (2024). Experiential marketing to Gen Z: Fine-tuning brand experience through virtual reality. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 48(8), 1424–1438. <https://doi.org/10.1177/10963480241256564>
- Budak, B. (2017, February 15). GAP, artırılmış gerçeklik giyinme odalarına yatırım yapıyor. *Webrazzi*. <https://webrazzi.com/2017/02/15/gap-artirilmis-gerceklik-giyinme-odalarina-yatirim-yapiyor/>
- Çabri, B. (2019). *Deneyimsel pazarlama ve artırılmış gerçeklik üzerine nitel bir araştırma* [Unpublished master's thesis]. Bahçeşehir University.
- Cannella, J. (2018). *Artificial intelligence in marketing* [Undergraduate honor's thesis]. Barrett, The Honors College.
- Demirtaş, M. C. (2017). Limitlerin ötesini deneyimlemek: Bir deneyimsel pazarlama çabası örneği olarak Nike Sub 2. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6, 46–57.
- Doma, O. (2020). Sanal gerçeklik: Sanal ve gerçek dünyaların sınır bölgesi. *İTÜ Vakfı Dergisi*, 24–30.
- Güngörmez, T. (2018, July 22). Samsung ve NASA, sanal gerçeklik gözlüğü sayesinde ay deneyimi yaşattılar. *Webtekno*. <https://www.webtekno.com/samsung-ve-nasa-sanal-gerceklik-gozlugu-sayesinde-ay-deneyimi-yasattilar-h50199.html>
- Hirschman, E. C., & Holbrook, M. B. (1982). Hedonic consumption: emerging concepts, methods and propositions. *Journal of Marketing*, 46(3), 92–101. <https://doi.org/10.1177/002224298204600314>
- Kabadayı, M. (2020). Otel işletmelerinde sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik uygulamaları. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 17(3), 464–479. <https://doi.org/10.24010/soid.696483>
- Kaplan, A., & Haenlein, M. (2019). Siri, Siri, in my hand: Who's the fairest in the land? On the interpretations, illustrations, and implications of artificial intelligence. *Business Horizons*, 62(1), 15–25. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2018.08.004>

- Keleş, A., Keleş, A., & Akçetin, E. (2017). Pazarlama alanında yapay zekâ kullanım potansiyeli ve akıllı karar destek sistemi. *Journal of Turkish Studies*, 12(11), 109–124. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.12022>
- Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2021). *Pazarlama 5.0: İnsan için teknoloji*. Nişantaşı Üniversitesi Yayınları.
- Krevelen, D. W. F. van, & Poelman, R. (2010). A survey of augmented reality technologies, applications and limitations. *International Journal of Virtual Reality*, 9(2), 1–20. <https://doi.org/10.20870/IJVR.2010.9.2.2767>
- Künüçen, H. H., & Samur, S. (2021). Dijital çağın gerçeklikleri: Sanal, artırılmış, karma ve genişletilmiş gerçeklikler üzerine bir değerlendirme. *Yeni Medya*, 11, 38–62.
- Kuruca, Y., Üstüner, M., & Şimşek, İ. (2022). Dijital pazarlamada yapay zekâ kullanımı: Sohbet robotu (chatbot). *Medya ve Kültür*, 2(1), 88–113.
- Manuri, F., & Sanna, A. (2016). A survey on applications of augmented reality. *Advances in Computer Science : An International Journal*, 5(1), 18–27.
- Marr, B. (2023, May 12). How Mercedes-Benz uses virtual and augmented reality to sell cars, train staff, and create new customer experiences. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2023/05/12/how-mercedes-benz-uses-virtual-and-augmented-reality-to-sell-cars-train-staff-and-create-new-customer-experiences/>
- Morse, J. M., Barrett, M., Mayan, M., Olson, K., & Spiers, J. (2002). Verification strategies for establishing reliability and validity in qualitative research. *International Journal of Qualitative Methods*, 1(2), 13–22. <https://doi.org/10.1177/160940690200100202>
- Mozumder, M. A. I., Sheeraz, M. M., Athar, A., Aich, S., & Kim, H.-C. (2022). Overview: Technology roadmap of the future trend of metaverse based on IoT, blockchain, AI technique, and medical domain metaverse activity. In *Proceedings of the 2022 24th International Conference on Advanced Communication Technology (ICACT)*, (pp. 256–261). IEEE. <https://doi.org/10.23919/ICACT53585.2022.9728808>
- Newman, D., & McClimans, F. (2019). *Experience 2030: The future of customer experience is now* [White paper]. Futurum Research. <https://futurumgroup.com/research-reports/experience-2030-global-report-customer-experience/>
- Niyego, S. (2015, October 29). Sanal gerçeklik ile gezi maceraları. *Pazarlama 3.0*. <https://www.pazarlama30.com/sanal-gerceklik-ile-gezi-maceralari/>
- Ong, T. (2017, November 1). Amazon’s app now lets you place items inside your home using AR. *The Verge*. <https://www.theverge.com/2017/11/1/16590160/amazon-furniture-placement-ar-feature-too>
- Ornati, M., & Kalbaska, N. (2022). Looking for haptics. Touch digitalization business strategies in luxury and fashion during COVID-19 and beyond. *Digital Business*, 2(2). Article 100035. <https://doi.org/10.1016/j.digbus.2022.100035>
- Öztürk Göçmen, P. (2018). Artırılmış gerçeklik uygulamaları ile yeni medya reklam tasarımı. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 9, 175–191.
- Petit, O., Velasco, C., & Spence, C. (2019). Digital sensory marketing: Integrating new technologies into multisensory online experience. *Journal of Interactive Marketing*, 45, 42–61. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2018.07.004>
- Pine, B. J., & Gilmore, J. H. (1998). Welcome to the experience economy. *Harvard Business Review*, 76(4), 97–105.
- Porsche presents the “Mission E Augmented Reality” app. (2018, March 20). *Porsche Newsroom*. <https://newsroom.porsche.com/en/products/porsche-mission-e-augmented-reality-app-ar-technology-future-cooperation-google-digital-15079.html>
- Qin, H., & Lei, J. (2019). The application of virtual reality technology in advertising communication. In *Proceedings of the 2019 International Conference on Virtual Reality and Intelligent Systems (ICVRIS)*, (pp. 73–76). IEEE. <https://doi.org/10.1109/ICVRIS.2019.00027>
- Rajput, N., & Dhillon, R. (2013). Frontiers of the marketing paradigm for the third millennium: *Experiential Marketing*.
- Rietze, A. (2017, November 30). Fly the skies with Red Bull Air Race and Daydream. *Google Blog*. <https://blog.google/products/google-ar-vr/fly-skies-daydream-and-red-bull-air-race/>
- Scent marketing research. (n.d.). *Moodmedia*. <https://us.moodmedia.com/scent/scent-research/>
- Schmitt, B. (1999). Experiential Marketing. *Journal of Marketing Management*, 15(1–3), 53–67.
- Smilansky, S. (2009). *Experiential marketing: A practical guide to interactive brand experiences*. Kogan Page.
- Somyürek, S. (2014). Öğretim sürecinde Z kuşağının dikkatini çekme: Artırılmış gerçeklik. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 4(1), 63–80. <https://doi.org/10.17943/etku.8831>

- Sung, E. (Christine), Bae, S., Han, D. I. D., & Kwon, O. (2021). Consumer engagement via interactive artificial intelligence and mixed reality. *International Journal of Information Management*, 60, 102382. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2021.102382>
- Sutherland, I. E. (1965). The ultimate display. In *Proceedings of the IFIP Congress* (pp. 506–508).
- Tao, B., Huang, S., Zhang, X., Wang, B., & Liu, Q. (2023). The strategy and implications of space narrative used in the user experience design for mixed reality marketing scene. In *Design studies and intelligence engineering* (Vol. 365, pp. 616–627). IOS Press. <https://doi.org/10.3233/FAIA22075>
- Teji, J. (2023, January 22). 5 of the best branded Instagram AR filter examples. *Tej.ie*. <https://tej.ie/5-of-the-best-branded-instagram-ar-filter-examples/>
- Thompson, M. (2017, September 13). Ikea's new augmented reality app lets you try out furniture in your home. *The spaces*. <https://thespaces.com/ikea-place-app/>
- Türk, E. (2019, January 18). Netflix'in thumbnail algoritması hakkında. *Medium*. <https://enesturk.medium.com/netflixin-thumbnail-algoritmas%C4%B1-hakk%C4%B1nda-4d741aade846>
- Türkyılmaz, B. (2023). *Deneyimsel pazarlamada artırılmış gerçeklik uygulamaları ve marka deneyimi: Kozmetik sektörüne ilişkin olgubilimsel bir çalışma* [Unpublished master's thesis]. Ege University.
- Unbelievable bus shelter. (n.d.). *Grandvisual*. <https://grandvisual.com/work/pepsi-max-bus-shelter/>
- Urdea, A.-M., & Constantin, C. P. (2021). Experts' perspective on the development of experiential marketing strategy: Implementation steps, benefits, and challenges. *Journal of Risk and Financial Management*, 14(10), 502. <https://doi.org/10.3390/jrfm14100502>
- Urdea, A.-M., Constantin, C. P., & Purcaru, I.-M. (2021). Implementing experiential marketing in the digital age for a more sustainable customer relationship. *Sustainability*, 13(4), 1865. <https://doi.org/10.3390/su13041865>
- Uslu, F., & Demir, E. (2023). Nitel bir veri toplama tekniği: Derinlemesine görüşme. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 40(1), 289–299. <https://doi.org/10.32600/huefd.1184085>
- Verma, S., Sharma, R., Deb, S., & Maitra, D. (2021). Artificial intelligence in marketing: Systematic review and future research direction. *International Journal of Information Management Data Insights*, 1(2), 100002. <https://doi.org/10.1016/j.jjime.2020.100002>
- Vidrih, M., & Mayahi, S. (2023). Generative AI-driven storytelling: A new era for marketing. *arXiv*. <https://arxiv.org/abs/2302.05718>
- Xue, L., Parker, C. J., & McCormick, H. (2019). A virtual reality and retailing literature review: Current focus, underlying themes and future directions. In M. Claudia tom Dieck & T. Jung (Eds.), *Augmented reality and virtual reality: The power of AR and VR for business* (pp. 27–41). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-06246-0_3
- Yalçınkaya, G. (2019, May 9). Nike app uses AR and AI to scan feet for perfect fit. *Dezeen*. <https://www.dezeen.com/2019/05/09/nike-fit-app-ar-ai-trainers/>
- Yang, X. (2021). Augmented reality in experiential marketing: The effects on consumer utilitarian and hedonic perceptions and behavioural responses. In Z. Lee, T. Chan, & C. Cheung (Eds.), *Information technology in organisations and societies: Multidisciplinary perspectives from AI to technostress* (pp. 147–174). Emerald Publishing. <https://doi.org/10.1108/978-1-83909-812-320211006>
- Yuan, Y.-H. (Erin), & Wu, C. (Kenny). (2008). Relationships among experiential marketing, experiential value, and customer satisfaction. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 32(3), 387–410. <https://doi.org/10.1177/1096348008317392>
- Zengin, F. (2021). Yapay zekâ ve kişiselleştirilmiş seyir kültürü: Netflix örneği üzerinden sanat eserinin hiper kişiselleştirilmesi. *TRT Akademi*, 6(13), 700–727. <https://doi.org/10.37679/trta.959576>
- Zengin, Y., & Zengin, R. B. (2022). Endüstri 5.0 döneminde pazarlamaya dair genel bir bakış. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 111–138.
- Zhu, Y., & Wang, C. (2022). Study on virtual experience marketing model based on augmented reality: Museum marketing (example). *Computational Intelligence and Neuroscience*, 2022, Article 2485460. <https://doi.org/10.1155/2022/2485460>

TÜRKİYE’DE ULUSAL DEMİRYOLCULUĞUN SOSYO- MEKÂNSAL İNŞASI: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ’NDE DEMİRYOLU OKULLARI VE ATÖLYELERİ

THE SOCIO-SPATIAL CONSTRUCTION OF NATIONAL RAILROADING IN TÜRKİYE: RAILROAD SCHOOLS AND WORKSHOPS IN THE EARLY REPUBLICAN PERIOD

Başak ÖZDEN

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Yeni
Mimari Tasarım, İstanbul, Türkiye
Faculty of Architecture, Department of Architectural
Design, Istanbul Technical University, Istanbul,
Türkiye
bskozden@gmail.com

Araştırma Makalesi

Research Article

DOI: 10.20875/makusobed.1710857

Geliş Tarihi/Received

31.04.2025

Revizyon/Revision

20.08.2025

Kabul Tarihi/Accepted

01.09.2025

Yayın Tarihi/Publication Date

30.11.2025

Atıf:

Özden, B. (2025). Türkiye’de ulusal demiryolculuğun
sosyo-mekânsal inşası: Erken cumhuriyet dönemi’nde
demiryolu okulları ve atölyeleri. *Mehmet Akif Ersoy
University Journal of Social Sciences Institute*,
(42), 70-94.

Cite this article:

Özden, B. (2025) The socio-spatial construction of
national railroading in Türkiye: Railroad schools and
workshops in the early republican period. *Mehmet Akif
Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,
(42), 70-94.

This work is licensed under a Creative
Commons Attribution-NonCommercial 4.0
International License.

Öz

Bu çalışma, Türkiye’de Erken Cumhuriyet Dönemi’nde (1923–1950) benimsenen ulusal demiryolculuk idealinin hayata geçirilmesinde demiryolu okulları ve atölyelerinin rolünü incelemektedir. Ulusal demiryolculuk, bu dönemde demiryolları üzerinden yürütülen ulusallaşma, modernleşme ve kurumsallaşma süreçlerini içeren; sosyal ve mekânsal düzlemlerde eşzamanlı olarak şekillenen bir cumhuriyet ideali inşa etme sürecidir. Çalışma, 1925’te bir meslek dergisi olarak yayımlanmaya başlayan Demiryolları Mecmuası aracılığıyla bu süreci irdelemektedir. Dergi, ulusal demiryolculuk idealinin söylemsel düzeyde kurulduğu ve kurumsal temsillerinin üretildiği birincil kaynak olarak değerlendirilmektedir. Ulusal demiryolculuk kavramı çalışmada ilişkili iki düzlemde ele alınmaktadır: biri, ulusal kalkınma ideali doğrultusunda demiryollarına atfedilen rol; diğeri ise “demiryolcular” olarak anılan çalışan topluluğun ortak sosyo-mekânsal pratikleri etrafında şekillenen mesleki kimlik ve aidiyet yapılarıdır. Demiryolu okulları ve atölyeleri yalnızca kalkınmayı destekleyen kurumlar değil, aynı zamanda bir meslek kimliği ile kolektif yaşam kültürünün inşa edildiği sosyo-mekânsal kurgular olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, çalışanlar arasında gelişen ortak deneyimi tarihsel olarak inceleyecek yeni araştırmalara anlamlı bir zemin sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ulusal demiryolculuk, Demiryolları Mecmuası, Erken Cumhuriyet Dönemi, Demiryolu okulları, Demiryolu atölyeleri.

Abstract

This study examines the role of railroad schools and workshops in shaping the ideal of national railroading in Early Republican Türkiye (1923–1950). National railroading is approached as a nation-building project advanced through railroads, encompassing modernization, nationalization, and institutionalization across social and spatial dimensions. The study analyzes this process through Demiryolları Mecmuası (Railroads Journal), a professional periodical launched in 1925 by the State Railways, treated here as a key primary source that shaped the discourse and institutional identity of national railroading. The concept is explored on two interrelated levels: the role assigned to railroads within the national development ideal, and the professional identity and sense of belonging formed among railroad workers (“railroaders”) through shared socio-spatial practices. Railroad schools and workshops are seen not only as instruments of development but also as socio-spatial settings where a collective professional identity and shared living culture emerged—laying the groundwork for future historical research.

Keywords: National railroading ideal, Railroads Journal, Early Republican Period, Railroad schools, Railroad workshops.

EXTENDED SUMMARY

This study explores the role of railroad schools and workshops in advancing the ideal of national railroading in Early Republican Türkiye (1923–1950). National railroading is a nation-building project shaped through the railroads, encompassing modernization, nationalization, and institutionalization, unfolding both to social and spatial dimensions. This study examines the concept of national railroading on two interrelated levels: first, the role of railroads within the national development ideal; and second, the cultivation of a nationally spirited professional organization, —a railroaders' society.

The study draws on *Demiryolları Mecmuası* (Railroads Journal), a professional periodical launched in 1925, as its primary source. The journal is approached as a key medium in the discursive construction and institutional representation of the national railroading ideal. In this regard, it is seen not merely as an informational tool, but as a foundational realm through which the ideal of railroading is actively constructed.

During the Early Republican Period, railroads transcended their role as mere transportation infrastructure to become a driving force and symbol of military, economic, political, and socio-cultural progress. Unlike the fragmented and predominantly foreign-controlled Ottoman railroad network, the Republic sought to establish a unified, expansive system operating under a centralized institutional framework. The national railroading ideal of the period revolved around acquiring existing lines, expanding the network, and cultivating a professional workforce. In short, the spatial and professional restructuring that coalesced during this period constituted interdependent facets of a unified, integrated process.

The State Railways (*Devlet Demiryolları*), officially established in 1927, systematically developed a comprehensive landscape alongside railroad construction, encompassing workspaces and facilities providing accommodation, recreation, education, sports, and health services. Schools and workshops were complementary elements of this landscape, embodying the national railroading ideal centered on fostering a professional identity. While workshops provided maintenance, repair, and production services, schools trained a national spirit and qualified personnel for transportation operations and workshop roles. Frequently, workshops operated closely with schools, serving as training grounds where vocational students gained hands-on experience under experienced masters. Schools and workshops also played a vital role in cultivating railroaders' culture from an early age and ensuring its intergenerational continuity.

The railroad schools provided vocational training through short-term courses or long-term programs integrated with primary, secondary, and high school curricula. The Dispatching and Transportation School (*Hareket ve Münakalat Mektebi*) offered short-term courses preparing personnel for specific field duties. The Vocational High School (*Meslek Okulu*) delivered high school-level instruction combining general academic education with specialized vocational training. The apprentice schools (*çırak okulları*) offered a four-year program combining theoretical and practical training to develop skilled masters and workers, typically admitting students at the secondary school level. Finally, family schools (*aile mektepleri*) and boarding houses (*talebe pansiyonları*) provided primary education to the children and relatives of workers in remote areas, where access to formal schooling was otherwise limited. Taken together, these educational institutions helped establish railroading as a hereditary profession, with children and relatives of employees often prioritized in admissions.

Railroad workshops were initially established by foreign companies during the Ottoman period—such as the traction workshops (*cer atölyesi*) in Eskişehir, Halkapınar (İzmir), and Yedikule (İstanbul)—but were later expanded and supplemented with new constructions under the auspices of the State Railways. At the same time, entirely new workshops were constructed, including the Sivas Traction Workshop, Eskişehir Track Workshop (*yol atölyesi*), Ankara Motor Factory, and Derince (İzmit) Sleeper Factory. Initially focused on maintenance and repair, these workshops gradually evolved into production facilities, reflecting the broader ideal of institutional self-sufficiency. By the 1940s, facilities such as the Eskişehir and Sivas traction workshops had become not only centers of technical expertise but also cultural hubs, featuring dining halls, sports clubs, and social spaces that fostered a distinctive workplace culture among employees.

Finally, this study highlights the valuable potential of *Demiryolları Mecmuası* (Railroads Journal) as a key source for further historical research. Although its comprehensive narrative reflects the perspective and language of central authority rather than the workers, it nonetheless reveals traces of a collective experience rooted in workers' daily practices. In doing so, it preserves clues to a socio-spatial terrain that has largely vanished today. Thus, the journal offers valuable insights that could pave the way for alternative, largely unexplored historical narratives about the railroads in Türkiye.

1. GİRİŞ

Türkiye’de Erken Cumhuriyet Dönemi, bir ulus-devlet inşa etme ideali doğrultusunda kapsamlı bir yeniden yapılanma sürecini ifade eder. Bu sürecin temel unsurlarından biri de demiryollarının inşasıdır. Söz konusu inşa, yalnızca fiziksel bir üretim değil; aynı zamanda politik, ekonomik, kültürel ve sosyal boyutlarıyla çok katmanlı bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde benimsenen ulusal demiryolu politikaları, modernleşme hamlesinin temel taşlarından biri olarak öne çıkmış ve bu yönüyle Osmanlı İmparatorluğu’ndan radikal bir kopuşu simgeler.

1850’li yıllarda inşasına başlanan Osmanlı demiryolu ağı, büyük ölçüde İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya gibi yabancı devletlerin imtiyazları doğrultusunda şekillenir; bu da parçalı ve bütünlükten uzak bir sistemin ortaya çıkmasına neden olur (İlkin ve Tekeli, 2000, s.156). Buna karşılık, Cumhuriyet’in demiryolu politikaları, bu parçalı yapıyı ortadan kaldırarak ulusal sınırlar içinde bütüncül ve merkeziyetçi bir demiryolu ağı oluşturmayı hedefler (İlkin ve Tekeli, 2001). Bu bağlamda demiryolları, yalnızca bir ulaşım aracı olmanın ötesinde; askeri, ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel kalkınmanın hem aracı hem de simgesi olur.

Geç Osmanlı Dönemi’nde ülkenin batı kesiminde yoğunlaşan demiryolu hatları, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde inşa edilen yeni hatlarla birlikte, büyük şehirlerden küçük yerleşimlere ve batıdan Anadolu’nun iç kesimlerine doğru yayılır. Demiryolları, bu dönemde Türkiye’deki birincil ulaşım aracı olarak, devletin modernleşme ve kalkınma vizyonunda merkezi bir rol üstlenir; yoğun yatırımlarla adeta altın çağını yaşar. Dönemin ulusal demiryolculuk ideali, imparatorluk döneminden devralınan hatlarda mülkiyetin elde edilmesi, demiryolu ağının ülke çapında genişletilip bütünleştirilmesi ve işletmenin sürdürülebilirliğini sağlayacak ulusal nitelikte bir mesleki organizasyonun kurulmasını içeren çok boyutlu bir yeniden inşa projesidir. Bu hedefler doğrultusunda, bugün Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları (TCDD) ismiyle bildiğimiz kurumsal yapının temeli olan “Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi”¹ 1927’de kurulur (İlkin ve Tekeli, 2001).² Devlet Demiryolları tarafından, ülke genelinde yaygın bir demiryolu ağı ve peyzajı oluşturulurken; aynı zamanda açılan demiryolu okulları aracılığıyla ulusal çapta profesyonel bir meslek örgütlenmesi geliştirilir. Kısacası, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde demiryolları etrafında şekillenen mekânsal ve mesleki yapılanma, bu kapsamlı yeniden inşanın temel ve tamamlayıcı unsurlarıdır.

Erken Cumhuriyet Dönemi boyunca Devlet Demiryolları, merkezi bir yapıyla dâhilinde ulaşım hizmetlerini kurum ve varlıkları aracılığıyla sürdürür. Bu kapsamda, taşımacılığa doğrudan katkı sağlayan okul, fabrika, dikimevi, fidanlık ve matbaa gibi birimlerin yanı sıra, personelinin barınma, dinlenme, sağlık gibi temel ihtiyaçlarını karşılayan dolaylı bileşenleri de üretir. Demiryollarının inşasıyla eşzamanlı ve sistematik biçimde üretilen bu maddi peyzaj, demiryolu çalışanları (demiryolcular)³ için belirli bir yaşam tarzını ve bu tarzı dolayımlayan pratiklerin kurum içi tesisler aracılığıyla üretilmesini sağlar. Bu açıdan bakıldığında, demiryolcuların deneyimi; yolcular için büyük ölçüde bilinmeyen, bir tür *terra incognita* niteliği taşıyan geniş bir maddi peyzaj içerisinde gelişen gündelik yaşama dayanmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye’de ulusal demiryolculuğun sosyo-mekânsal inşasında kritik öneme sahip iki temel bileşeni — demiryolu okullarını ve atölyelerini — incelemektedir. Okullar ve atölyeler, Devlet Demiryolları’nın kurum içi hizmet politikası doğrultusunda, ulaşım hizmetlerine doğrudan katkı sağlamak amacıyla yapılandırılmış kurumsal bileşenlerdir. Demiryolu okulları, öncelikli olarak kurum bünyesinde kadrolu personel yetiştirmeyi, aynı zamanda demiryollarında çalışacak personelin çocukları ve yakınlarında mesleğe yönelik motivasyonu erken yaşlardan itibaren oluşturmayı amaçlar. Bu okullar, merkezi eğitim sisteminden bağımsız, özerk bir müfredat çerçevesinde; ilkökul, ortaokul ve lise düzeylerinde eğitim verir. Demiryolu atölyeleri ise Cumhuriyet’in ilk yıllarında bakım ve onarım hizmetlerini karşılamak üzere kurulur, zamanla üretim işlevini de üstlenerek demiryollarının ihtiyaç duyduğu teknik hizmetlerin kurum içinde karşılanmasını sağlar. Başlangıçta imparatorluk döneminden miras kalan atölyeler üzerinden yürütülen bu

¹ “Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi”, çalışmanın devamında “Devlet Demiryolları” olarak anılmaktadır.

² Demiryollarında örgütlü yapının temelleri, esasen Milli Mücadele dönemine uzanır. 1920’den itibaren kazanılan ve farklı merkezlerden yönetilen demiryolu hatları, 1927 yılında çıkarılan 1042 sayılı kanunla kurulan “Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi” çatısı altında birleştirilerek kurumsal bir bütünlük kazanır. Bu yapı, 1953’te yürürlüğe giren 6186 sayılı kanunla “Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi” adını alır (TCDD, t.y).

³ “Demiryolcu” terimi, en yaygın kullanımıyla aktif demiryolu hizmetlerinde görev yapan kadrolu personeli ifade eder. Ancak en geniş anlamıyla, demiryolculuk ideali doğrultusunda çalışan her kademedeki tüm çalışanları kapsayan bir kavramdır.

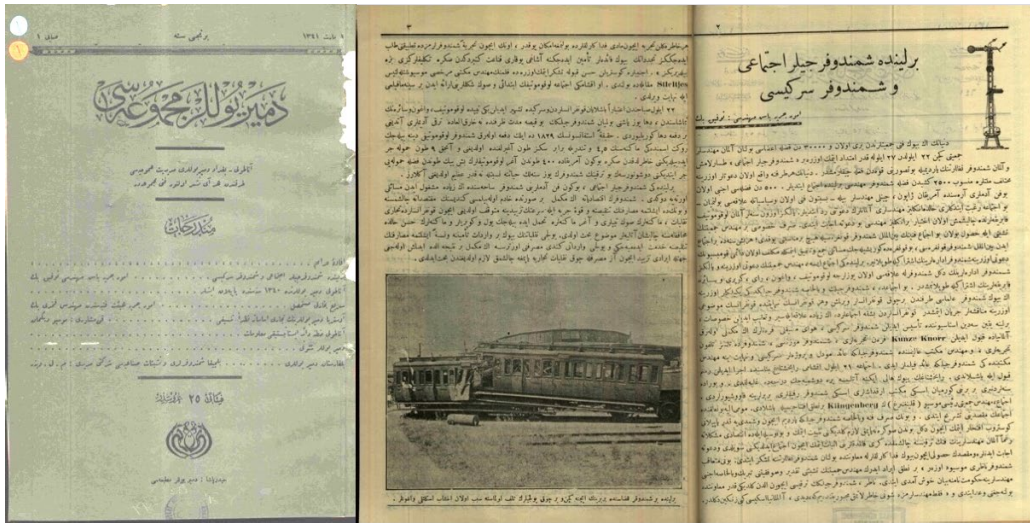
hizmetler, ilerleyen yıllarda mevcut tesislerin genişletilmesi ve ülke genelinde yeni atölyelerin inşasıyla kurumsal bir yapıya kavuşur.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde demiryolları bünyesindeki okul ve atölyeler, hem ulusal kalkınma idealinin hem de mesleki hedeflerin temel taşıyıcıları olarak birbirini tamamlayan iki ana bileşen işlevi görür. Okullar aracılığıyla, demiryollarında görev alacak nitelikli ulusal iş gücünün kurum içinde ve sistematik olarak yetiştirilmesi hedeflenir. Atölyeler ise yalnızca gerekli bakım, onarım ve üretim hizmetlerini sağlamakla kalmaz; aynı zamanda adeta birer “demiryolu okulu” olarak işlev görür. Bu okullarda öğrenim gören öğrenciler, meslek dersleri kapsamında atölyelerde ustalar eşliğinde uygulamalı eğitim alırlar.

Okullar ve atölyeler, yalnızca teknik bilginin aktarıldığı yerler olmayıp; mesleki ve kültürel kimliğin erken yaşlardan itibaren sistematik bir biçimde kazandırıldığı, kuşaktan kuşağa aktarılan kurumlardır. Bu çalışma, söz konusu kurumları ulusal demiryolu kurma projesindeki rolleri bağlamında, kronolojik olmaktan ziyade, tematik bir çerçevede incelemektedir. Bu iki sosyo-mekânsal bileşen, ulusal demiryolculuğun inşasında üstlendikleri temel roller bağlamında ele alınmakta; aynı zamanda çalışanların eğitim ve meslek yaşamları ekseninde şekillenen kolektif pratiklere de ışık tutmaktadır.

Bu çalışmanın araştırması büyük ölçüde *Demiryolları Mecmuası* adlı meslek dergisine dayanmaktadır. Dergi, Devlet Demiryolları tarafından ulusal bir meslek topluluğu oluşturma hedefiyle 1925 yılında aylık olarak yayımlanmaya başlanır. 1925-1929 yılları arasında Osmanlıca, sonrasında Türkçe olarak yayımlanır; 1998 yılına kadar, değişen isim ve içeriklerle⁴, 73 yıl yayın hayatına devam eder (Şekil 1, 2). Derginin özgünlüğü, çalışmada ele alınan ulusal demiryolculuk inşasını, Devlet Demiryolları'nın kurumsal perspektifinden ve bu inşayla eşzamanlı olarak ilk elden aktarmasında yatmaktadır. Bu yönüyle dergi, ulusal demiryolculuğun sosyo-mekânsal bileşenlerini anlamak açısından önemli bir yazılı ve görsel kaynak işlevi görür. Erken Cumhuriyet Dönemi'ne ait sayılar, teknik ve güncel konuları kapsayan zengin bir içerik sunar. Makalelerin büyük çoğunluğunda ulusal demiryolculuk fikri güçlü biçimde işlenmekte; demiryolculuk hem ulusal bir kalkınma ideali hem de bir meslek pratiği ve yaşam biçimi olarak temsil edilmektedir.

Şekil 1. Mart 1925 tarihli ilk sayı: kapak ve baş sayfalar.

Kaynak: Demiryolları Mecmuası, 1(1)

⁴ Dergi, 1925-1935 yılları arasında *Demiryolları Mecmuası*, 1936-1951 yılları arasında *Demiryollar Dergisi* adıyla yayımlanır. Uzun yıllar boyunca inşa ve işletmeye dair usullerin aktarıldığı zengin bir envanter niteliğinde olan derginin görsel formatı ve içeriği 20. yüzyılın ikinci yarısında belirgin değişimlere uğrar; uzun ve teknik makalelerin yerini gittikçe daha kısa, güncel ve popüler içerikler alır. Bu değişim, Türkiye'deki yeni ulaşım politikaları paralelinde yürürlüğe konan 1953 ve 1984 demiryolu kanunları doğrultusunda, Devlet Demiryolları'nda gelişen yapısal dönüşümlerle paralellik göstermektedir. Dergi, 1951'den itibaren *Demiryolları Dergisi*, *Demiryol*, *Demiryolcu Dergisi*, *İstasyon Magazin*, *Tren Magazin*, *Happy On Life Railway* gibi farklı isimlerle aylık olarak yayımlanır. Mali kısıtlar sebebiyle, derginin yayımlanma sıklığı bazı dönemlerde üç aylık periyotlara indirilir. 1998 yılında Başbakanlık Tasarruf Tedbirleri Genelgesi kapsamında yayını durdurulur (Uçak, 2001, ss. 272-373).

Şekil 2. Ocak 1936 tarihli sayı: kapak ve ilk sayfa.

Kaynak: Demiryollar Dergisi, 11(131)

2. ULUSAL DEMİRYOLCULUĞUN İNŞASI

Ulusal demiryolculuk kavramı, genel anlamda ulusal birlik ve kalkınma idealine; daha özelde ise bu ideal doğrultusunda modern bir meslek topluluğunun kurulması ve güçlendirilmesi amacına işaret eder. Demiryolculuğun sosyo-mekânsal inşasında okulların ve atölyelerin rolüne geçmeden önce, ulusal ilerleme ve modernleşme idealinin demiryolu inşası üzerinden nasıl somutlaştığını dergi üzerinden kısaca incelemek yararlı olacaktır.

Ulusal demiryolculuk söylemi, dergide özellikle hat ve istasyon inşaatları, yabancı mülkiyetli hatların millileştirilmesi ve kurumsal bir demiryolu yapısının oluşturulması bağlamlarında sıklıkla karşımıza çıkar. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde benimsenen ulusal demiryolculuk ideali, dergide en çok hat ve istasyon inşaatları üzerinden görünürlük kazanır (Şekil 3). Hemen her sayıda, yapımına başlanan, sürdürülen ya da tamamlanan hat ve istasyon projeleri; demiryolu uzunlukları, taşıma ve yolcu kapasiteleri gibi istatistiki veriler, kapsamlı makalelerle sunulur. Bu veriler harita, tablo ve listeler halinde sunulurak sürecin somut boyutu vurgulanır (Şekil 4). Örneğin, 1935'te yayınlanan *XII.nci Cumhuriyet Yıldönümünde Demiryollarımıza Genel Bir Bakış* adlı makalede, hatların güncel durumu şöyle aktarılır:

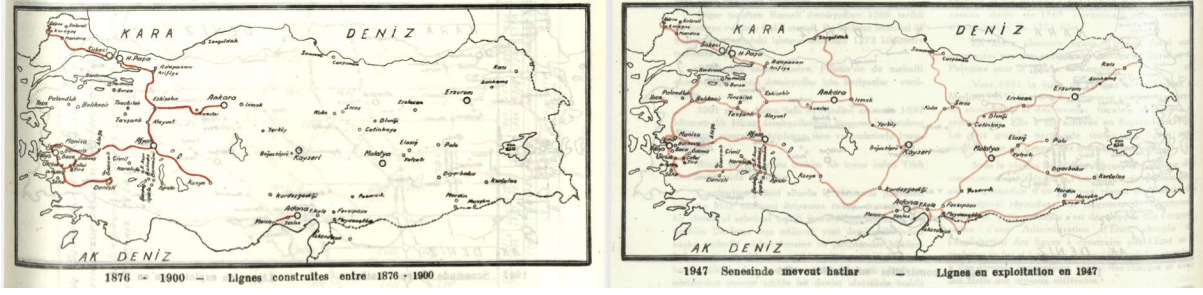
"12 inci Cumhuriyet yılındaki yeni hatlarımızın tutarı 2628 kilometre oluyor ki, bu da yılda vasatı olarak 220 kilometre eder. Yurdun dört tarafını çelikleyen bu çubuklar için 282 milyon lira sarfedildi(...) Kilometre tazminatı vermeden, yabancılara karşı finansal ve siyasal hiçbir fedakârlığa katlanmadan, onlardan borç para almadan, el emeklerimizin karşılığını dış illere akıtmadan kendi paramız, kendi bilginimiz ve kendi imanımızla yaptık. Yılda 55 kilometre yerine tam dört misli 220 kilometre döşedik. İşte Cumhuriyetin çelik izlerinden ölmez bir eser, kırılmaz hızlarından erişilmez bir rakkam!" (Demirel, 1935, s. 397)

Şekil 3. Fevzipaşa-Diyarbakır hattında köprü inşaatı.

Kaynak: ("Mecmuamız, demiryollarımız", 1934, s. 33)

Şekil 4. 1923 ve1947 yıllarında Türkiye’de demiryolu hatlarının durumu.

Kaynak: (“Cumhuriyet rejimi”, 1947, ss. 37-38)

Dergide sıklıkla yer verilen temel atma ve açılış törenleri, devlet erkânı ve halkın yoğun katılımıyla, geniş kalabalıklar eşliğinde gerçekleştirilir (Şekil 5). Büyük ölçekli istasyonların açılış törenleri, istasyon girişlerine kurulan süslü taklar ve devlet erkânı taşıyan trenlerin geçişiyle kutlanır. Bu törenlerde, başbakan yardımcısı, ulaştırma bakanı gibi üst düzey devlet yöneticileri önemli konuşmalar yaparak, ulusal demiryolculuk idealini vurgularlar. Dergideki yazılarda demiryolu inşası, “bir karış fazla şimendifer” ve “yurdu demir ağlarla örmek” gibi ifadelerle başvurularak idealize edilir.⁵ Bu ifadeler, kimi zaman devlet erkânının meclis konuşmaları ya da demiryolu açılış törenlerinde yaptığı nutuklardan alıntılanarak, kimi zaman da derginin üst düzey personelinden seçilen yazarlar tarafından kaleme alınan makalelerde yer bulur. “Ülkeyi aydınlatan bir meşale” ve “refah yolu” gibi ifadeler, ulusal demiryolculuğun bir kalkınma ideali olarak yüceltildiği söylemlerin karakteristik örneklerindendir (Kalgay, 1943b, s. 107; Kalgay, 1944, s. 9).⁶

Şekil 5. Kayseri İstasyonu’nun işletmeye açılış günü.

Kaynak: (Demirel, 1935, s. 403)

Pek çok yazıda “ulusal demiryolculuk” doğrudan bir kavram olarak karşımıza çıkar. Örneğin, *Devlet Demiryollarının İç ve Dış Yüzü* Adlı makalede, demiryolculuk yüceltilirken, çalışma hayatı da bir okul olarak, şu sözlerle tasvir edilir: “Cumhuriyet rejimimizin en kuvvetli ve ölmez eserlerinden biri ‘ulusal demiryolculuk’tur. Ulusal demiryolculuğumuz aynı zamanda binlerce özmen için büyük bir okul olmuştur.” (Devlet Demiryollarının iç ve dış yüzü, 1935, s. 406). Benzer bir anlatım, *Milli Demiryolculuk Davasının İşçileri* adlı makalede başlıklı makalede de karşımıza çıkar. Bu yazıda, demiryolu çalışanları ulusal demiryolculuk hizmeti içinde yetişen bir ordu olarak tanımlanır:

“Milli demiryolculuğumuz Cumhuriyetle beraber doğmuş ve onun yüksek idealinden feyz alarak gelişmiş ve bugünkü ileri durumuna gelmiştir (...) 30 bini mütecaviz şimendiferci ordusu milletçe birlik ve beraberlik halinde (...) sarsılmaz azim ve imanla her gün daha iyiye ve daha güzele yürümektedir.” (Etensel, 1943a, s. 32)

⁵ Bu ifadelerin yer aldığı seçili dergi makaleleri için bkz: (Atay, 1943, s. 9; Kalgay, 1943a, s. 60, 62; “Fevzipaşa-Ergani-Diyarbakır”, 1938, s. 945)

⁶ Bu ifadeler, dergide Mustafa Kemal Atatürk’ün meclis konuşmalarından aktarılan bölümlerde geçmektedir.

Demiryolu çalışanları bu dönemde, ulusal demiryolculuk idealine hizmet eden yekpare bir toplumsal beden olarak temsil edilmektedir. Örneğin, *Cumhuriyet 15, DDY 11 Yaşında* başlıklı makalede şu ifadeler yer alır:

“Nihayet, demiryollarımızın, büyüklerin bu yüksek himmetleriyle devlet ve millet işletmesine geçtikten sonra aldığı bugünkü neticede, en küçük işçisinden itibaren demiryolu mekanizmasının birer vidası demiryolu ailesinin birer ferdi olan memur ve müstahdemlerimizin kendilerine düşen işte, yalnız mesleki vazifelerini değil, daha ziyade milli bir davanın tahakkuku mücadelesinde kendilerine düşen milli vazifeyi her şeyden üstün tutmak, aşk ile çalışmalarının da büyük hissesi olduğu takdir ile anmak, vicdana zevk veren bir ödevdir.” (Erem, 1938, s. 837)

Cumhuriyet’in ilanını izleyen yıllarda, demiryolu inşasıyla eşzamanlı olarak, Devlet Demiryolları bünyesinde işçi, usta ve memur gibi kadrolu personel yetiştirmek amacıyla ilkokul, ortaokul ve lise düzeyinde okullar açılır. Bu kurumlardan mezun olanların sayısının giderek artmasıyla birlikte, nitelikli bir iş gücü oluşturulur. Bu bağlamda, “demiryolcu” kavramı, en geniş anlamıyla demiryollarına hizmet eden her seviye ve branştan çalışanı kapsayan bir üst kimliktir. Daha spesifik bir çerçevede ise, demiryolu okullarından mezun olan kadrolu çalışan topluluğunun özgün mesleki kimliğini ifade eder (Şekil 6,7).

Şekil 6. Devlet adamları ve demiryolu mühendisleri Kayaş İstasyonu önünde, 1924.

Kaynak: (Yakup, 1933, s. 459)

Şekil 7. Bostancı İstasyonu personeli istasyon önünde.

- 1: İstasyon şefi Vedat efendi
- 2: Hareket memuru Mustafa Ef.
- 3: » » Muhittin »
- 4: » » Necdet
- 5: Makasçı Kâzım Ef.
- 6: » Halil efendilerdir.

Kaynak: (İstasyonlarımız: Bostancı, 1933, s. 474)

Dergideki anlatılar doğrultusunda, ulusal demiryolculuk söylemi etrafında iki katmanlı bir anlatının inşa edildiği söylenebilir: Bir yanda, ülke genelinde yürütülen kapsamlı bir kalkınma hamlesi; diğer yanda ise neredeyse sıfırdan kurulan ve giderek kurumsallaşan bir mesleki organizasyon yapısı. Hatlar ve istasyonlar, bu kalkınma idealinin en somut mekânsal tezahürleri olarak öne çıkarken; okullar ve atölyeler, bu ideali taşıyan mesleki örgütlenmenin temel kurumları olarak önem kazanır. Yazının devamında, demiryolu okulları ve atölyelerine odaklanarak, ulusal ve mesleki düzeylerdeki inşa süreçleri arasındaki karşılıklı ilişki bağlamında, bu iki bileşenin demiryolculuğun sosyo-mekânsal inşasındaki rolü ele alınacaktır.

3. DEMİRYOLU OKULLARI ve ATÖLYELERİ

1.1. Okullar

Ulusal demiryolculuğun sosyo-mekânsal inşasında en önemli bileşenlerden biri demiryolu okullarıdır. Cumhuriyet'in ilanının ardından, kısa sürede ulusal bir meslek örgütlenmesinin kurulmasını mümkün kılan temel politika, gerekli eğitimin doğrudan kurum bünyesinde verilmesidir. Devlet Demiryolları tarafından açılan okullar aracılığıyla, personelin hem çekirdekten yetiştirilmesi hem de demiryolcu geleneğini bizzat deneyimleyerek öğrenmesi hedeflenir. Bu politikanın bir diğer sonucu ise demiryolculuğun nesilden nesle aktarılan bir meslek haline gelmesidir.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, Devlet Demiryolları bünyesinde yer alan okul sistemi; lise, ortaokul ve ilkokul seviyelerinde eğitim veren kurumlardan oluşmaktadır. Lise ve ortaokul düzeyindeki okullar, demiryollarına kadrolu personel yetiştirmek amacıyla memurluk, ustalık ve çıraklık gibi alanların birçok alt dalında mesleki eğitim verir. Buna karşılık, ilkokul seviyesindeki okulların temel amacı, çalışanların çocukları ve yakınlarına eğitim imkânı sunmak ve demiryolculuk geleneğini erken yaşlardan kazandırarak, ileride bu mesleği seçmelerini destekleyecek kültürel bir ortam oluşturmaktır.

Demiryolunda meslek eğitimi sağlayan okullarının temel hedefi, istasyonlar, istasyon sahaları ve atölyelerde görev alacak memur, işçi ve ustalar yetiştirmektir. Devlet Demiryolları, bu amaçla dönemin millî eğitim sisteminden otonom bir yapıda, kendi özgün programı doğrultusunda bir eğitim müfredatı uygular. Kurum bünyesindeki eğitim faaliyetleri “Okullar ve Kurslar Dairesi” adlı birim tarafından yürütülmektedir (Etensel, 1943b). Dergide yer alan *Cumhuriyet'in 20'nci Yılında D. Demiryollarının Personel Yetiştirme Faaliyeti: Okullar, Kurslar, Pansiyonlar* başlıklı makalede, söz konusu birimin görev tanımı ve kurum içi eğitimin çeşitliliği şu şekilde aktarılır:

“Bu daire, idarenin; Yol, Cer, Hareket, Münakalât ve Atelye gibi, hususi bilgilerle ihtisasa lüzum gösteren faal servislerinde çalışacak ve bu servislerin bütün hizmetlerini ehliyet ve muvaffakiyetle görecektir; — yüksek bir meslek duygusu ve derin bir vazife şuuru ile çalışacak hazırlıklı ve kültürlü personel yetiştirmek için Meslek Okulları, Meslek Kursları ve Pansiyonlar açmak; mevcut olanları daha müttekâmil bir seviyeye çıkarmak gibi bir vazife ile vazifelendirildi.” (Etensel, 1943b, s. 48).

Kurum içi eğitimin ilk örneklerini, ‘şimendifer mektebi’ adı verilen okullar oluşturur. Bu okullar, klasik anlamda bir eğitim kurumundan ziyade, birkaç aylık kısa süreli kurslar şeklinde, doğrudan sahada görev alacak personelin yetiştirilmesine hizmet eden kurumlardır. Dergide, bu kursların amacı şu şekilde belirtilir:

“Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğü; açtığı okullarda, bir taraftan genç nesilleri birer kültür elemanı olarak yetiştirirken diğer taraftan; yaşı ilerlemiş olan ve idarenin muhtelif sabit ve seyyar hizmetlerini gören memur ve müstahdemler için de onların iş kudret ve kabiliyetlerini ve dolayısıyla verimlerini artırmak ve aynı zamanda umumi bilgilerini ve seviyelerini yükseltmek ve kendilerine mesleki bilgiler ve teknik hazırlıklar kazandırmak maksadile kurslar da açmıştır.” (Etensel, 1943b, s. 49)

İlk kurs, Millî Mücadele döneminde, 1922 yılında Konya’da açılır (Şekil 8). Kurslar, 1924’te Haydarpaşa sahasında, Alman Osmanlı-Anadolu Şirketi tarafından 1903 yılında oryantalist üslupta pasaport ofisi olarak inşa edilen yapıya taşınır (Özdemir, 2018, ss. 79–84). Kursun adı 1928’de “Hareket ve Münakalat Mektebi”, 1933’te ise “Hareket Kursu” olarak değiştirilir; 1940’lı yıllarda Haydarpaşa Garı’nın içindeki bir bölüme taşınır (Çelebi, 2016).

Şekil 8. Konya’da açılan Hareket ve Münakalat Mektebi, 1923.

Kaynak: (“Demiryol hareket ve münakalat”, 1931, s. 446)

Dergide kurslara ilişkin ayrıntılı bilgilere yer verilir. Açılan branşlar, öğrenci sayıları, eğitim içerikleri ve mezunların görev yaptıkları alanlar gibi konular detaylı olarak aktarılır. Örneğin, *Devletdemiryolları Haydarpaşa hareket kursunun 24 ve 25inci devreleri* başlıklı makaleye göre, 1938 yılında açılan 25. devre istasyon sınıfından 71, katar sınıfından 42 kişi mezun olur (“Devletdemiryolları Haydarpaşa”, 1939, s. 1015). Başka bir makalede, 1944 yılında açılan 43. devre katar ve istasyon sınıfının eğitim süresi 4 ay, toplam öğrenci sayısı 172 olarak belirtilir (“43üncü demiryolu”, 1947, s. 48). Dergideki 1947 tarihli *Bilgi ve Teknik Yuvalarımız* adlı makaleye göre, 1923 tarihinden itibaren demiryollarındaki kurslardan “mezun olarak idare hizmetine giren öğrenci miktarı 1255’i katar ve 3265’i istasyon sınıfından olmak üzere 4540 kişi”dir (“Bilgi ve Teknik”, 1947, s. 32). Ayrıca, 1933 tarihli bir makalede Kayseri’de düzenlenen bir revizörlük kursundan bahsedilirken, 1943 yılında yayımlanan bir başka makalede Haydarpaşa’nın yanı sıra Sivas’ta yürütülen “usta kursu” ve Eskişehir’de yürütülen farklı kurslara⁷ değinilmektedir (Etensel, 1943b, ss. 49–50; “Kayseri istasyonunun”, 1933, s. 483). Dergide, mezuniyet fotoğraflarının yanı sıra dersliklerin iç mekanlarına ve ders işlenişine dair görseller aracılığıyla, kursların eğitim ortamlarına dair somut bir tasvir sunulmaktadır (Şekil 9).

Şekil 9. Derginin Ocak 1939 tarihli sayısında Hareket Kursu.

Kaynak: (“Devlet demiryolları Haydarpaşa”, 1939, ss.1016-1017)

⁷ O dönemde Eskişehir’de makinistlik, ateşçilik, revizörlük, kazancı-lavajcılık ve yol işleri gibi çeşitli alanlardan oluşan kapsamlı bir kurslar sistemi ile bir işçi kursu sistemi bulunmaktadır (Etensel, 1943b).

Dergide en sık karşılaşılan içerik, kursların mezuniyet törenlerini aktaran yazılardır. Her yılın ilgili sayılarında bu törenlere düzenli olarak yer verilir. Bu tören anlatılarından edinilen izlenime göre Devlet Demiryolları, söz konusu kurslar aracılığıyla ulusal demiryolculuk idealini yalnızca teknik ve mesleki eğitimle değil, aynı zamanda törensel bir mezuniyet geleneği inşa ederek de kurumsallaştırmaktadır. Bu törenlerde, okul yöneticileri ve dereceyle mezun olan öğrenciler tarafından yapılan konuşmalarda, ulusal demiryolculuk ideali sıkça vurgulanır. Bu konuşmalar, Cumhuriyet rejimini idealize ederken; demiryolu “milli servet”, “hayat ve medeniyetin kaynağı”, “medeniyet hali getiren bir vasıta” gibi ifadelerle tasvir edilmekte; demiryolu çalışanları ise bu ideallerin öncüsü ve savunucusu olarak temsil edilmektedir (Haydarpaşa Demiryol kursunun”, 1937). Mezuniyet törenlerinden alınan tüm konuşmalarda ortak olarak, gelenekleşmiş benzer ifadelerin demiryollarını kuran devlet yetkililerinden başlayarak çalışanlar ve mezun öğrenciler tarafından bir ritüel gibi paylaşıldığı görülür. Örneğin, 1937 yılına ait bir mezuniyet töreninde, I. İşletme Müdürü Bay Abdülhak tarafından yapılan konuşmada şu ifadelerle yer verilir:

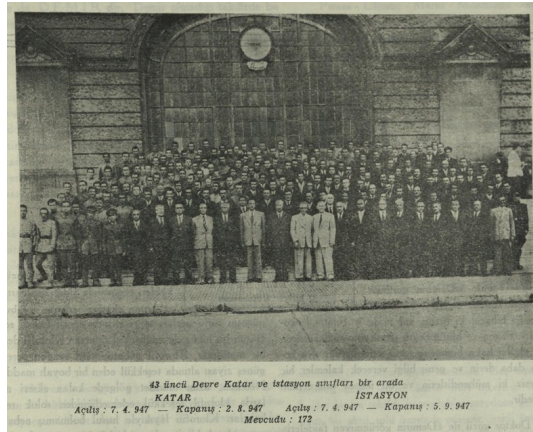
“Cümlemizin bildiği açık hakikatlerdendir ki memleketimizde demiryolculuk yani Türk demiryolculuğu aziz Cumhuriyetimizle birlikte doğdu ve o mukaddes rejimin ihtimamlı elinde büyüdü (...) uğradığı yerleri hayat ve umrana ulaştırdı (...) Bu suretle gittikçe vüsat ve azamet peydah eden hatlarımız memleketin ihtiyacını tatmin edecek ve medeniyet dünyasının takdirini celbeyliyecek surette işletmek gibi mühim bir vazife ile mükellef bulunduğumuzu unutmamaklığımız ve o vazifeyi yapmaya ehil olduğumuzu isbat etmeliğimiz vardır.” (“Haydarpaşa Demiryol kursunun”, 1937, s. 378).

Aynı yılın istasyon sınıfı ikincisi İsmail Günel’in mezuniyet konuşmasında ise şu cümleler yer alır:

“Bunan on beş sene evvel pek cuzzi olan demiryollarımız kısa bir zamanda akıllara hayret verecek kadar uzamış ve memleketimizin iliklerini somuran şirket hatların da tamamen devlete geçmiş ve milli servet meyanına girmiş bulunmaktadır. Şimendöfer medeniyete kaynağından olarak dağları delip geçen ovalarda uçarak giden ve her geçtiği yere medeniyet ruhu saçan bir vasıttadır. Bu vasıtayı işletmek vazifesi biz şimendöfercilerin omuzlarına yükletilmiştir.” (“Haydarpaşa Demiryol kursunun”, 1937, s. 379)

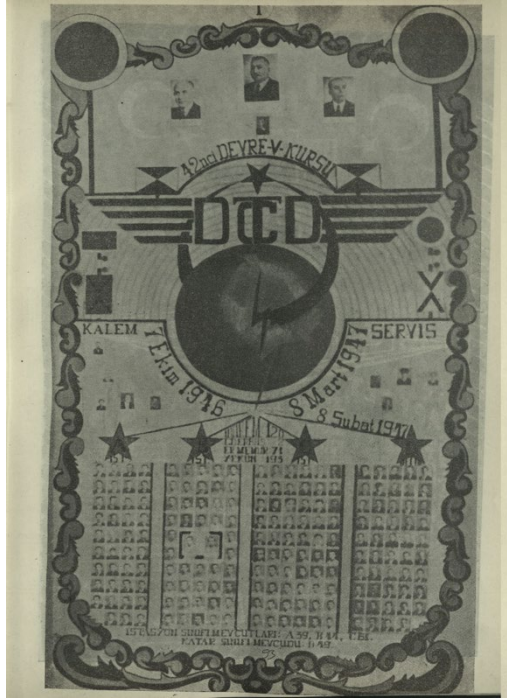
Mezuniyet törenlerinde sürdürülen önemli geleneklerden biri de okul binası önünde çekilen sınıf fotoğraflarıdır. Bu hatıra fotoğraflarında, genellikle kurs binası arka planda yer almakta; böylece mekan hem törenin hem de eğitimin ayrılmaz bir bileşeni olarak görsel hafızada yer edinmektedir. Öğrencilerin sınıfça ya da öğretmenleriyle birlikte toplu halde poz verdikleri bu mezuniyet kareleri, yıllar boyunca benzer biçimlerde tekrar edilerek adeta kurumsal bir ritüelin parçası haline gelir. Fotoğraflarda, kurs öğretmenlerinin genellikle ön sıralarda oturduğu; mezunların ise onların arkasında, mezuniyet belgeleriyle birlikte poz verdiği görülür (Şekil 9,10). Bu yerleşim düzeni, devlet demiryollarının merkezîyetçi yapısıyla uyumlu bir sosyal hiyerarşiyi yansıtmaktadır. Benzer bir hiyerarşik yapı, dergide mezuniyet hatırası olarak sunulan görsellerde de izlenebilir. Bu görsellerde, en üstte dönemin devlet veya demiryolu yöneticilerinin resimleri; merkezde Devlet Demiryolları’nı simgeleyen ve konstrüktivist etkiler taşıyan tipografik unsurlarla hazırlanmış kurum logosu, başlıklar ve tren/demiryolu görselleri; en altta ise mezun olan öğrencilerin tek tek gösterildiği fotoğraflar bulunur (Şekil 11).

Şekil 10. Hareket kursu 43. devre öğretmenleri ile mezunları kurs binası Haydarpaşa Garı önünde.

Kaynak: (“43 üncü devre”, 1947, s. 53)

Şekil 11. Hareket kursu 42. devre mezunlarını gösteren mezuniyet hatırası

Kaynak: ("43 üncü devre", 1947, s. 49)

Kurumsal nitelik taşıyan, gerçek anlamda ilk demiryolu okulları 1940'lı yıllarda açılır. Bu okullardan biri, 1942'de faaliyete geçen Demiryolu Meslek Okulu'dur ve demiryollarında lise düzeyinde eğitim veren tek okuldur. Dergide, okulun eğitim süresi ve müfredatı hakkında şu bilgiler yer alır:

"1942 senesinde Ankara'da Demiryol Meslek Okulu açılmış, ilk senelerde demiryolların Yol ve Muhasebe personeli ihtiyacını da karşılamak üzere muhtelif şubelere ayrılmıştır. (...) Meslek Okulu'na deneme ile ortamektep mezunları alınmakta (...) Genel Lise bilgisi ile birlikte şubelerine göre meslek bilgisi öğretilmektedir." ("Diploma Töreni", 1947, ss. 28-29)

Demiryolu Meslek Okulu, Ankara'nın Demiryol Mahallesi'nde⁸ Mimar Kemalettin'in tasarladığı ve 1920'lerin sonunda genel müdürlük binası olarak inşa edilen yapıda açılır⁹. (Kartal, 2014; Başar, 1945, s. 31). Okul binası, 1937 yılında inşası tamamlanan yeni (ikinci) Ankara Tren Garı'nın önündeki meydana bakmaktadır. Meslek okulu, yatılı bir erkek lisesidir. Okulda öğrencilerin yemek, barınma ve kırtasiye gibi ihtiyaçları karşılanır ve her sınıf düzeyinde belirli miktarlarda harçlık verilir. Bu okuldan mezun olan öğrencilerin Devlet Demiryolları'nda beş yıl çalışma yükümlülüğü bulunur (Başar, s. 32).

Okulun müfredatı, yatılı yaşamın günlük düzeni, öğrenci kabul koşulları, eğitim verilen branşlar ve mezunların görev aldığı alanlar ve okulun mekânsal özellikleri gibi bilgilere dergide yer verilir (Şekil 12). 1945 tarihli *Demiryolu Meslek Okulu* başlıklı makalede, yıl sonunda ilk mezunlarını vermeye hazırlanan bu okulun eğitim sistemi şu şekilde anlatılır:

"Kültür dersleri çeşitleri, birinci ve ikinci sınıflarda, lise dokuz ve onuncu sınıflar derslerinin aynısıdır (...) Üçüncü sınıfta kültür derslerinin sayısı hissedilir derecede azalır ve yerlerini meslek dersleriyle tatbikata bırakırlar (...) Okulda derslerin nazari kalmamasına önem verilmekte, bu maksatla demiryol tesisleri, inşaat yerleri, depo ve atelyeler, diğer lüzumlu ve ilgili görülen yerler ve müesseseler sık sık gösterilerek talebenin edindiği bilgilerin kökleşmesine çalışılmaktadır." (Başar, 1945, s. 31).

Aynı makalede, okulun mekânsal nitelikleri ve okuldaki gündelik yaşam şu şekilde betimlenir:

⁸ Mahallenin adı önce Ülkü, sonra Doğanbey olarak değiştirilir (Kartal, 2014).

⁹ Meslek okulu olarak kullanılan binanın inşa süreci, derginin *Demiryolları Mecmuası* ismiyle Osmanlıca yayınlandığı 1927 Eylül sayısında aktarılır.

“Talebenin bütün günlük ihtiyaçları okul binası içinde karşılanır. Yatakhane, yemekhane, sınıflar, lâboratuvarlar, revir, banyo vesair müstemilât okul binası içindedir. Bina kaloriferle ısıtılır (. ...) Demiryol Meslek Okulunda yirmi dört saat genel olarak şöyle taksim edilmiştir: Sekiz saat ders ve çalışma; sekiz saat yemek, dinlenme, oyun ve jimnastik; sekiz -saat de uyku...” (Başar: 1945, s. 32).

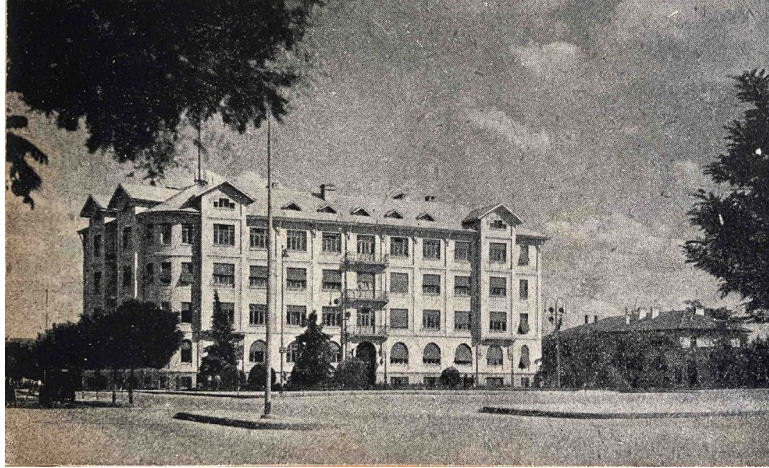
Şekil 12. Meslek Okulu’nda demiryolu iletişimine ayrılan bir derslikte eğitim çalışması.

Kaynak: (Başar, 1945, s. 33)

Dergi aracılığıyla okulun yukarıda sözü edilen mekânsal niteliklerine dair belirli bir izlenim edinilse de, sunulan görsellerin çoğunda okul binası, gündelik pratiklerden çok, demiryolu mimarisi aracılığıyla simgeleştirilen modernleşme idealinin bir temsili olarak yer alır. Bu görseller genellikle insansızdır ve belirli bir mesafeden, uzaktan çekilmiş kompozisyonlarla sunulmuştur (Şekil 13).

Şekil 13. Meslek okulu binası, Ankara Gar Meydanı’na bakan giriş cephesinden görünüm.

Kaynak: (Etensel, 1943b, s. 46).

Tıpkı kurslarda olduğu gibi, meslek lisesinin mezuniyet törenleri de, eğitim sürecinde aktarılan ulusal demiryolcu kimliğini pekiştiren törensel bir nitelik taşır. Nitekim 1947 yılına ait diploma töreninde, dergide aktarılan Genel Müdür Vekili Galip Güran’ın konuşmasında şu ifadeler yer verilir:

“Genç meslekdaşlanm. Bugün demiryol işletmecileri arasına katılıyorsunuz (. ...) Demiryolcular idealist insanlardır. Ve ancak bu sayededir ki kendilerinden beklenen ve daima sonu gelmeyen işleri başarabilirler. Demiryolcular seferber bir orduya benzer. İş her an değişen ve sürükliyen heyecanlı bir durum arzeder (. ...) Bugünkü çalışma hayatında topluluğun, birlikte çalışma ahengi esastır (. ...) Bu sebeple işlerimizde en çok ehemmiyet vereceğimiz mesele demiryol camiasının elele yekpare bir kitle halinde çalışmasıdır.” (Diploma töreni, 1947, ss. 25–27)

Dergide yer alan mezuniyet hatırası görsellerinde de, hareket kursuna ait örneklerde olduğu gibi, ulusal demiryolculuk idealini yücelten bir mizanpaj ve üslup öne çıkar. Görsellerin merkezinde, demiryolu çalışanlarını adeta koruyup kuşatan ve etrafına ışık saçan Devlet Demiryolları logosu yer alırken; en üstte okul yöneticileri ve eğitmenler, ortada mezunlar, en altta ise Ankara’da eğitim yapılan farklı okul binaları görülmektedir (Şekil 14).

Şekil 14. Ankara Meslek Okulu'nun son devre mezunlarından 3/A sınıfının mezuniyet hatırası.

Kaynak: (Meslek okulu: 1942-1949, s. 105)

Ankara'daki Demiryolu Meslek Okulu, 1949 yılında son mezunlarını verdikten sonra kapatılır. İzleyen yıllarda, okul farklı binalarda birkaç kez yeniden açılır; belirli sürelerle eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürdükten sonra tekrar kapatılır.¹⁰ 1942-1949 yılları arasında Ankara'da yürütülen yedi yıllık eğitim sürecinde yaklaşık 500 öğrenci mezun olur (Kartal, 2014).

1940'lerden itibaren demiryollarında geliştirilen meslek eğitiminin en önemli sosyo-mekânsal unsurlarından biri de "kültürlü işçilerle muhtelif sanat erbabı yetiştirmek" amacıyla açılan, "çırak okulu" veya "sanat okulu" ismiyle bilinen kurumlardır.¹¹ İlk çırak okulları, 1941 yılında Eskişehir ve Sivas'ta¹² açılır (Etensel, 1943b, s. 49). Çıraklık eğitiminin temel hedefi, öğrencilere fabrikalarda ustaların gözetiminde tesviyecilik, tornacılık, demircilik, kazancılık, dökümcülük, marangozluk, modelcilik ve elektrikçilik gibi alanlarda uygulamalı meslek eğitimi vererek, yüksek teknik donanıma sahip nitelikli personel yetiştirmektir ("Devlet Demiryollarında Cer", 1940; "Devlet Demiryollarının Mensubinin", 1932).

1940 tarihli *Devlet Demiryollarında Cer İşleri: Eskişehir San'at Çırak Okulunun Açılışı* başlıklı makaleye göre, bu kurumlara ilkokulu bitirmiş ve 13 ila 16 yaşları arasında bulunan çocuklar sınavla kabul edilmekte; kabul edilen öğrenciler, dört yıl süren teorik ve pratik eğitimi kapsayan bir öğrenim sürecine tabi tutulmaktadır. Makalede, okulla ilgili şu ifadeler yer alır:

"Bu okulun...Türk demiryolculuğu aleminde bilgili ve vazifesinin ehli san'atkar işçi yetiştirmek bakımından yepyeni bir çığır açması itibariyle fevkalade bir ehemmiyeti haiz bulunmaktadır. ... İyi bir bakım ve metodik bir çalışmayı temin maksadile okulların yatılı olması esas olarak kabul ediliyor... Çırakların yemesi, giymesi, yatması ve ders malzemesi idare tarafından temin edildikten sonra kendilerine sınıflarına ve okulda yatıp yatmadıklarına göre muayyen harçlıklar veriliyor" ("Devlet Demiryollarında Cer", 1940, s. 182).

Yine aynı makalede, okul müfredatı ile ilgili şunlar yazılıdır:

"(...) birinci sınıfta yalnızca nazari dersler gösteriliyor ve bundan başka meslek için bedeni bir hazırlık olmak üzere kafi miktarda jimnastik ve ele iptidai bir san'at melekesi vermek maksadiyle hergün elişleri dersleri veriliyor. Diğer sınıflarda ise nazari dersler haftada 12 saate kadar

¹⁰ Üç senelik eğitim süresinin verimli bulunmaması sebebiyle, 1947'den itibaren okula lise mezunlarının alınması ve eğitimin bir seneye indirilerek yalnızca meslek eğitimi verilmesi kararlaştırılır, 1949'da ise bu okul kapatılır. Okul ilerleyen yıllarda Ankara ve Eskişehir'deki farklı binalara taşınarak birkaç kez açılıp kapatılır. Ankara'daki ilk meslek okulu binası önce TCDD II. Bölge Müdürlüğü, sona TCDD misafirhanesi olarak kullanılır, 2010'lar sonunda özel bir üniversiteye tahsis edilir. 1998 yılında, Devlet Demiryolları'nda kurum içi eğitim hizmetlerinin sonlandırılmasıyla meslek listesi eğitimi de sonlanmış olur.

¹¹ Bu okulların açılmasından önce, demiryolu atölyelerinde çıraklık/çırakhane adıyla eğitim verilir (Şafak, 2010, ss. 32-33).

¹² Sivas Çırak Okulu 1944'te kapatılarak öğrencileri Eskişehir'deki okula nakledilir (Şafak, 2010, ss. 32-33).

indiriliyor ve iş müddetinin geri kalan saatleri ameli tedrisata hasrediliyor.” (“Devlet Demiryollarında Cer”, 1940, s. 183)

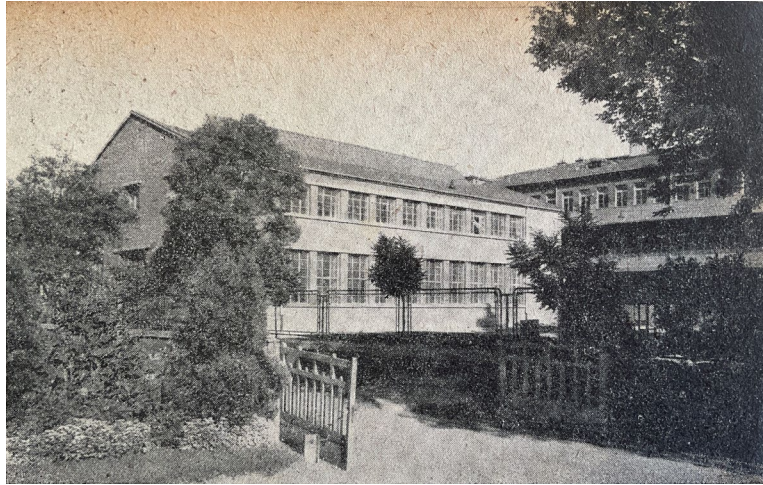
Demiryolu mensuplarının yakınlarına öncelik verilen bu okullarda yatılı eğitim verilir.¹³ Seçtikleri alanda yetkinlik kazanmak üzere uygulamalı bir eğitime tabi tutulan çırac adayları, eğitimin ikici ve üçünü yılında okulun atölyesinde, son yıl ise demiryolları atölyelerinde stajyer olarak çalışır, teorik ve uygulamalı sınavlardan geçerek mezun olurlar.

Çırac okulları yalnızca ulusal demiryolu hizmetine nitelikli iş gücü kazandırmakla kalmaz; aynı zamanda demiryolculuk kimliğinin erken yaşlardan itibaren şekillenmesinde önemli bir rol üstlenir. Bu yönüyle demiryolculuk, sadece aile içinde kuşaktan kuşağa aktarılan bir meslek geleneği olmakla kalmaz, aynı zamanda planlı ve kurumsal bir eğitim süreciyle çocukluktan yetişkinliğe uzanan bir yaşam biçimine dönüşür. Dergide çırac okullarını konu alan yazılarda da bu ‘çekirdekten yetişme’ anlayışı sıklıkla vurgulanır:

“Bu okulların esas vazifesi demiryolu müesseselerine san'atkâr işçi yetiştirmek olmakla beraber; herşeyden evvel demiryolcuyu yine demiryolcunun çocuklarından yetiştirmek suretile hem kendi mensubininin evlâtlarının istikbalini temin etmek, ve hem de işçisini demiryolcu ailelerinden yetiştirmek suretile onların idareye olan bağlılıklarını ailevi ve an'anevi bir şekle sokmak maksadile kabul imtihanlarında ciddi bir seçim yapmakla beraber Devlet Demiryolları mensuplarının aile efradına tercih hakları verilmektedir.” (“Devlet Demiryollarında Cer”, 1940, s. 182).

Görüldüğü üzere, Devlet Demiryolları bünyesinde kurum içi hizmetlere ayrılan mimari unsurlar her zaman sıfırdan inşa edilmemiştir. Kimi zaman imparatorluk döneminden kalma yapılar, işlevsel ve fiziksel dönüşümlerle yeni hizmet alanlarına uyarlanır. Örneğin, Haydarpaşa’da hareket kursu olarak kullanılan eski Pasaport Binası ve Haydarpaşa Garı, imparatorluk döneminde Almanlar tarafından inşa edilen yapılardır. Öte yandan, Devlet Demiryolları, kendi bünyesinde projelendirip inşa ettiği yapılar üretme konusunda kararlı bir politika sürdürür. Dergiye göre, Eskişehir’deki çırac okulu binası bir eğitim yapısı olarak demiryolları bünyesinde planlanıp inşa edilmiştir. Binanın mimarisinde de dönemin ulusal kalkınma ve modernleşme hedeflerini yansıtan, yalın hatlara sahip modernist bir kütle organizasyonunun benimsendiği görülür (Şekil 15).

Şekil 15. Eskişehir Çırac Okulu.

Kaynak: (Etensel, 1943b, s. 47)

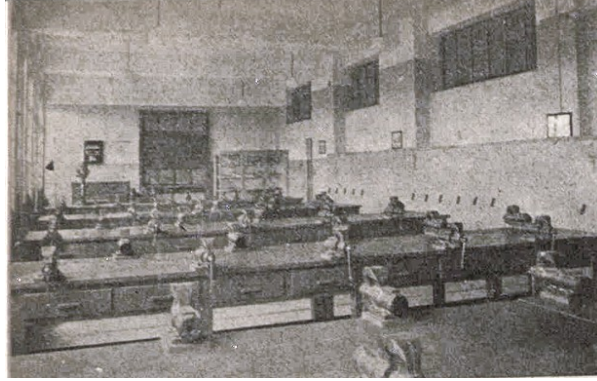
Yukarıdaki paragraflarda sözü edilen makalede, Eskişehir’deki çırac okulunun fiziksel özelliklerine de yer verilir. Aktarıldığına göre okul binası, her biri farklı işleve sahip üç ayrı bloktan oluşur. Bloklardan biri derslikler, yemekhane ve yatakhaneleri; bir diğeri atölyeleri, üçüncüsü ise spor salonunu barındırır (Şekil 16). Binanın diğer bazı mekânsal nitelikleri şöyle aktarılır:

“Birinci blok bordum katı, zemin katı ve ikinci katlardan müteşekkildir (...) Burası, kırkar kişilik 5 derslane, 1 resim odası, 1 müze, 1 kütüphane, müdür ve muallim bekleme odaları, 220 kişilik bir yemekhane, mecmuu 220 kişilik 7 yatakhane, revir, eczane, nöbetçi muallimi yatak odası,

¹³ Okula yakın bölgelerde ikamet eden demiryolu personelinin çocukları ya da yakın akrabaları, yatılı eğitim yerine gündüzlü olarak okula devam edebilmektedir.

hademe koğuşları, mutfak, kiler, soğuk hava deposu, çamaşırhane, 4 daireli modern bir sığınak, (...) havi olmak suretile tam manasiyle mükemmel ve modern bir mektep binasıdır (...) Atelye kısmı iki kat üzerine inşa edilmiştir (...) Jimnastik salonuna gelince, bu salon azameti ve tesisat ve teçhizatı bakımından Türkiye'nin en modern ve en büyük jimnastik salonlarından birini teşkil etmektedir.” (“Devlet Demiryollarında Cer”, 1940, s. 183)

Şekil 16. Eskişehir Çırak Okulu dersliklerinden biri.

Kaynak: (Etensel, 1943b, s. 48).

Çırak okulları, Erken Cumhuriyet Dönemi sanayileşme politikasında büyük öneme sahiptir. Bu okullar, 1930'lerden itibaren Türkiye'de birçok devlet kurumunun bünyesinde açılan çırak okullarının örneklerindendir. Dergide aktarıldığına göre, 1940 yılında dört yıllık eğitim veren bu okulun toplam öğrenci mevcudu 340 kişi olarak belirtilmektedir. Çırak okullarında her yıl 300-350 civarında zanaatkâr işçi yetiştirilir (Çelebi, kişisel görüşme, 2018). Bu sistemde, kurum fabrikaları da adeta birer okul olarak işler. Nitekim, çırak okullarının açılmasından önce de demiryolu atölyelerinde çıraklık/çırakhane adıyla eğitim verilmektedir (Şafak, 2010, ss. 32-33).¹⁴

Dergideki bilgilere göre, demiryollarındaki eğitim hizmeti, yalnızca çalışanlarıyla sınırlı değildir. Kente uzak alanların getirdiği mahrumiyeti ortadan kaldırmak adına, yakınında eğitim olanağı bulunmayan istasyonlarda çalışanların çocuk ve akrabaları için birçok şehirde açılan “aile mektepleri” ve “talebe pansiyonları” bulunur. Aile mektepleri ilkökul seviyesinde eğitim hizmeti veren kurumlardır, bu okullara tercihe göre normal ve yatılı öğrenci kabul edilir (Şekil 17). Devlet Demiryolları, personelinin çocukları ve yakınlarının bu okullarda eğitim görüp barınabilmeleri için, çalışanların maaşlarından cüzi bir aidat keser. Aile mekteplerinin temel amacı, bu bireylere eğitim olanağı sunmanın yanı sıra onları demiryolculuk kültürüyle yoğurarak, ileride bu mesleği benimsemelerini teşvik etmektir (“Devlet Demiryollarının mensubininin”, 1932). Devlet Demiryolları'nın ilk genel müdürü ve ulusal demiryolculuğun babası olarak anılan Behiç Erkin, *Hatırat* adlı eserinde aile mekteplerinin açılması konusundaki vizyonu şöyle açıklar:

“Personelin en büyük derdi, çocuklarının tahsil meselesidir. Bunun için Eskişehir'de bir mektep açtım. O zaman Milli Eğitim Bakanı olan rahmetli Necati Bey'den en iyi öğretmenleri aldım. Çocuklara bakmak için iki Alman kadın getirttim. Bu mektebe sonradan bir de lise kısmı ilave etmek niyetinde idim. Bir çocuğun tahsili, yemesi, İçmesi, giymesi, dâhil ayda 10 lira; eğer aynı memurun çocuğu iki ise, ikisi için ayda 15 lira alınırdı; bu iş personele büyük bir rahatlık verdi” (Erkin, 2010, s. 255).

1932 yılında Demiryolları Mecmuası'nda yayımlanan *Devlet Demiryollarının Mensubinin Hizmete Alınma ve Yetiştirilmeleri* adlı makalede ise, yakın dönemde açılmış olan bu okulun mekânsal özellikleri ve eğitim hayatına şöyle yer verilir: “Mektepte küçük bir atelye, jimnastikhane, resim ve şarkı salonları ve bir de piyano vardır. Ecnebi lisanlarından Almanca öğretilir”. Aynı yazıda, “talebe sık sık imalathanelere ve fabrikaya götürülerek hevesleri artırılır” denirken, okulun “beşinci senesini ikmal edenler (...) fabrika çıraklığına tarcihan alınırlar” ifadeleri yer alır (“Devlet Demiryollarının mensubininin”, 1932, s. 172, 174). Buradan da anlaşılıyor ki, demiryollarında hedeflenen sürdürülebilir kurum içi eğitim, yalnızca meslek

¹⁴ Çırak okulları kapatıldıktan sonra da, atölyelerde/fabrikalarda pratik eğitim dönemi çıraklık adı altında devam ettirilir. 1975'te bu eğitim faaliyetlerine tamamen son verilir (Şafak, 2010, ss. 32-33). Benzer bir hizmeti vermek üzere sonradan kurulan “Pratik sanat okulları” da 1987-1990 arasında kapatılır.

okullarından saha görevlerine veya çırak okullarından kurum atölyelerine eleman yetiştirmekle kalmayıp, ilkökul çağından itibaren demiryolu hizmetine hazırlanacak bireyleri de yetiştirmeyi amaçlamaktadır.

Şekil 17. Dergide Eskişehir’deki aile mektebine dair bir makale: öğrenciler okul önünde (solda) ve derslikte (sağda).

Kaynak: (“Almanya’da ve bizde”, 1928, ss. 124-125)

Eken Cumhuriyet Dönemi’nde eğitim kurumları henüz ülke genelinde yeterince yaygın değildir. Özellikle ‘mahrumiyet bölgesi’ olarak tanımlanan uzak köy ve kasabalardaki istasyonlarda görev yapan demiryolu personelinin çocukları, bu nedenle eğitim olanaklarına erişimde ciddi kısıtlamalarla karşı karşıyadır. Devlet Demiryolları, bu soruna çözüm olarak, personel çocuklarının farklı şehirlerde yatılı eğitim alabilmesini sağlamak amacıyla “talebe pansiyonları” açar (Şekil 18). Kurum dergisinin 1943 yılına ait iki ayrı sayısında, Eskişehir ve Konya’da pansiyonların açıldığı belirtilir (Etensel, 1943b, ss. 50–51; Kozikoğlu, 1943, s. 25). Devlet Demiryolları tarafından sunulan bu yatılı eğitim hizmeti yaklaşık otuz yıl boyunca, ülkedeki eğitim olanaklarının yaygınlaşmasına dek, kesintisiz olarak sürdürülür (Demirkol, 2018).

Şekil 18. Eskişehir talebe pansiyonu öğrencileri pansiyon binası önünde.

Kaynak: (Kozikoğlu, 1943, s. 25).

Özetle, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde benimsediği eğitim politikasıyla Devlet Demiryolları, 7’den 77’ye uzanan geniş bir kesimde demiryolculuk kimliğinin şekillenmesine öncülük ederken; kuşaklar arası özgün bir yaşam kültürünün temellerini de inşa etmiş olur. Öte yandan, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Devlet Demiryolları bünyesinde yürütülen lise, çırak okulları ve aile mektepleri gibi eğitim uygulamalarının büyük ölçüde, demiryolu alanında öncü ülkeler olan Almanya, İngiltere ve Fransa’daki uygulamalarla paralellik gösterdiği söylenebilir. Bu konuya dair çeşitli örnekler derginin farklı makalelerinde ayrıntılı biçimde ele alınmakta ve dergi, bu alanda yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar için de önemli malzemeler sunmaktadır.

1.2. Atölyeler

Ulusal demiryolculuğun inşasında temel kurucu unsurlardan biri de demiryolu atölyeleridir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, Osmanlı coğrafyasında demiryolu inşa eden yabancı şirketler tarafından kurulmuş atölyeler faaliyetlerini sürdürürken, artan ihtiyaçlar doğrultusunda yeni atölyeler de inşa edilir. Bunlar arasında bakım ve onarımdan sorumlu “cer atölyeleri”, hat ve yapı inşası hizmetleri için kurulan “yol atölyesi”, demiryolu altyapısı ve makineleri için malzeme ve onarım sağlayan travers fabrikası ve motor fabrikası gibi tesisler bulunmaktadır. Demiryolu atölyeleri, 1940'lardan itibaren büyük alanlara yayılarak önce atölye komplekslerine, ardından da fabrikalara dönüşür.

1948 tarihli *Devlet Demiryolları Atelyeleri* başlıklı makaleye göre, Eskişehir, Halkapınar (İzmir) ve Yedikule'de (İstanbul), bakım ve onarım hizmetinden sorumlu “cer atölyeleri” bulunmaktadır. Bu atölyelerde, demiryolu araçlarının—özellikle lokomotif ve vagonların—teknik bakımı, onarımı ve yenilenmesi gibi işlemler gerçekleştirilir. Aynı makaleden edindiğimiz bilgilere göre, Eskişehir Cer Atölyesi, 1894 yılında Alman sermayeli Anadolu Demiryolları Şirketi tarafından “küçük bir lokomotif tamir atölyesi” olarak kurulur; Yedikule ve Halkapınar cer atölyeleri ise sırasıyla 1867 ve 1885 yıllarında bir Fransız şirketi tarafından inşa edilir (Sirmen, 1948, s. 40). “Cer atölyesi” olarak adlandırılan bu tesislerin bir bölümü, 1950'li yıllardan itibaren yalnızca bakım ve onarım işleviyle sınırlı kalmayıp, üretim faaliyetlerini de kapsayan; geniş alanlara yayılan büyük ölçekli fabrikalara dönüşür (İlkin ve Tekeli, 2015; TURASAŞ, t.y.).

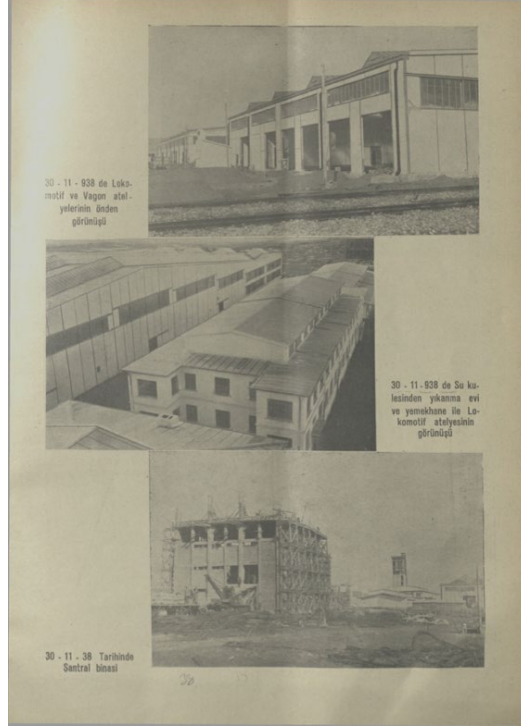
Devlet Demiryolları'nın kendi bünyesinde bakım ve onarım hizmetlerini yürütmek amacıyla sıfırdan inşa ettiği ilk atölye, 1939 yılında açılan Sivas Cer Atölyesi'dir (Şekil 19). Makaleye göre gerek mevcut atölyelerin gerekse yeni kurulan tesislerin mimari, teknik donanım ve teçhizat projelendirilmesi ve inşası, Devlet Demiryolları'nın kendi mühendisleri, teknik personeli ve işçileri tarafından gerçekleştirilir. Bu durum, ulusal demiryolculuk anlayışında merkezi bir yer tutan ‘kurumsal öz yeterlilik’ ilkesinin ve kurum içi üretimin somut bir yansıması olarak dergide aktarılır. Dergide yer alan *Devlet Demiryolları Atelyeleri* adlı makalede, Sivas Cer Atölyesi'nin teknik altyapısı ve mekânsal düzeni modern ve donanımlı bir tesis olarak şu cümlelerle idealize edilmektedir:

“Sivas cer atelyesi 1939 senesinde işletmeye açılmıştır. Atelyenin projesi İdarenin mühendisleri tarafından yapılmış ve inşaatın kontrolü ve bütün tezgâhların montajı teknik elemanları ve işçileri tarafından – icra edilmiştir. Serbest bir saha üzerinde tamamen Teknik icapıara göre kurulduğu için bu atelye diğer memleketlerdeki en modern tamir atelyelerinin evsaf ve ayarındadır. Atelye binalarının dahili ve harici inşa tarzı modern fabrika mimarisinin bir nümunesidir ve (maksada uygun olarak yapılan bir teknik tesis aynı zamanda güzeldir) kaziyesini teyit eder.” (Sirmen, 1948, s. 41)

Aynı makalede, Adapazarı'nda yolcu ve yük vagonlarının onarımına yönelik yeni bir atölye kurulacağını müjdesi de verilmektedir (Sirmen, 1948, ss. 39–44). Bu doğrultuda planlanan Adapazarı Vagon Tamir Atölyesi, 1951 yılında faaliyete geçer (TURASAŞ, t.y.b.).

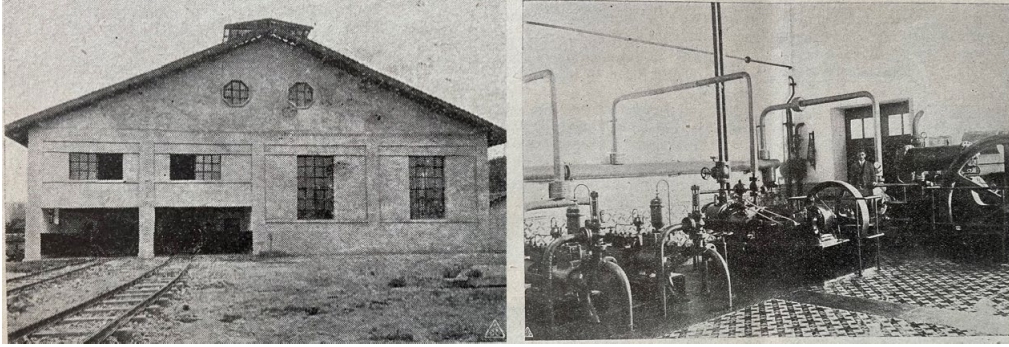
Devlet Demiryolları, bu dönemde tıpkı eğitim alanında olduğu gibi, atölyelerin kurulmasında da ulusal demiryolculuk idealinin temel hedeflerinden biri olan kendi kendine yeterlilik doğrultusunda hareket eder. Atölyeler aracılığıyla verilen bakım, onarım ve üretimi geliştirerek hem kapasiteyi artırmayı hem de mesleki eğitimden edinilen bilgi birikimi ve kurumsal organizasyondan gelen planlı işgücünün etkin kullanımı sayesinde üretimin çeşitliliğini, yeterliliğini ve verimliliğini yükseltmeyi amaçlar. Bu doğrultuda, bakım ve onarım hizmeti sunan “cer atölyeleri”nin yanı sıra, TCDD bünyesinde demiryolu faaliyetlerine yönelik malzeme üretimi yapan çeşitli tesisler de kurulur. Bunlardan biri, 1926 yılında Eskişehir'de, demiryolu hatlarının onarımı amacıyla bir “yol atölyesi”dir (Sirmen, 1948, ss. 40–41). İzmit'in Derince ilçesinde bir travers fabrikası inşa edilirken, Karabük'teki demir-çelik fabrikası demiryolu için demir travers üretimi yapmak üzere Devlet Demiryolları'nın yönetimine devredilir (As, 2013, ss. 264–265) (Şekil 20). Bunun yanı sıra, dizel lokomotifler ile mototrenlerin bakım ve onarımı için 1945 yılında Ankara Motor Fabrikası hizmete açılır (İlkin ve Tekeli, 2001, s. 52). *Devlet Demiryolları Atelyeleri* adlı makalede yer alan verilere göre, 1948 yılında Eskişehir atölyesinde 2382, Sivas'ta 2037, Halkapınar'da 604, Yedikule'de 637 ve Eskişehir'deki yol atölyesinde 561 işçi çalışmaktadır (Sirmen, 1948, ss. 41–44).

Şekil 19. Demiryollar Dergisi'nde Sivas cer atölyesi yapılarının 1938'deki durumunu gösteren resimler.

Kaynak: ("Demiryollarından Resimler", 1939, s. 1037)

Şekil 20. Derince travers fabrikası: a) doğu cephesi, b) makina odası.

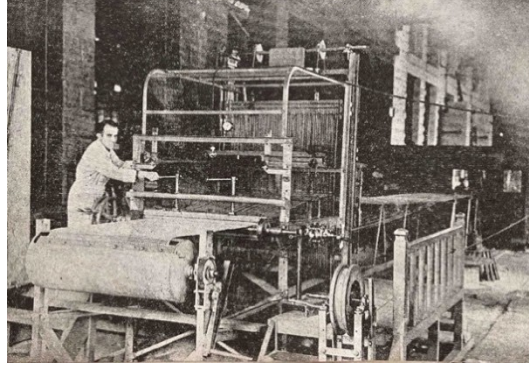

Kaynak: ("Derince'de tahsis", 1932, ss. 78-79)

Eskişehir Atölyesi, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde demiryolu altyapısının en büyük ve en kapsamlı tesisi olarak öne çıkar. 1928 yılı sonunda bu atölyede yılda yaklaşık 3-4 lokomotif ile 30 adet yolcu ve yük vagonunun onarımı gerçekleştirilmektedir (Şekil 21). 1934 yılında dergide yayımlanan bir makalede, atölyede inşa edilmekte olan yeni tesisler, "Türk tekniği ile yeniden kurulan Eskişehir fabrikamız" ifadesiyle tanıtılır ("Mecmuamız, demiryollarımız", 1934, s. 37) Atölyelerde çalışan usta ve işçi kadrosu da ulusal demiryolculuk idealine hizmet eden saygın bir çalışan topluluğu olarak aktarılır. Dergide 1948 yılında yayımlanan *Devlet Demiryolları Atelyeleri* başlıklı yazıda ise, Eskişehir Atölyesi'nin demiryolları için taşıdığı öneme şu sözlerle dikkat çekilmektedir:

"Eskişehir cer atelyesi Devlet Demiryollarının en eski büyük atelyesi olması dolayısıyla kuvvetli bir meslek geleneğine malikdir. Atelye eski zamanların değerli ustalarından bugünkü tekniğin icabettirdiği bilgilerle bilgilerle mücehhez mütehassıs işçilere kadar binlerce kalifiye işçi yetiştirmiş ve İdarenin bir çok tecrübeli teknik elemanı feyzini bu müesseseden almıştır. Atelyenin bugünkü işçi mevcudu 2382 kişidir. Atelye Devlet Demiryollarının lokomotif, yolcu ve yük vagonlarından mühim bir kısmını tamir etmektedir." (Sirmen, 1948, s. 43)

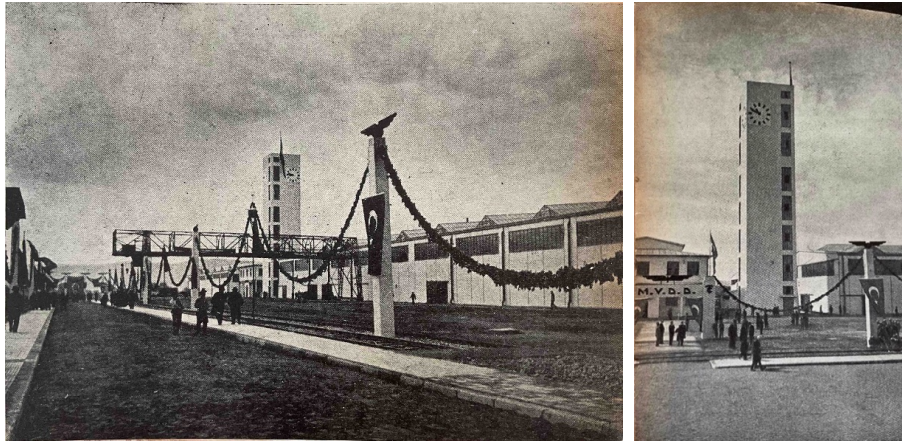
Şekil 21. Eskişehir cer atölyesinde inşa edilen kıvılcım kafesi dokuma tezgahı

Kaynak: (Sirmen, 1948, s. 39)

Nitekim, tıpkı dergide yüceltici ifadelerle kutlanan hat ve istasyon inşaları ve övgüyle aktarılan eğitim faaliyetleri gibi, kurulan atölyeler de Devlet Demiryolları'nın kendi nitelikli iş gücü ve olanaklarıyla gerçekleştirdiği inşa ve sanayi atılımının simgesi olarak görülür. 1930'larda kurum bünyesinde projelendirilen yeni atölye yapıları da dönemin mimari anlayışına uygun olarak, ulusal değerleri ve kalkınma ideallerini yansıtan modernist üslup çerçevesinde, yalın ve çizgisel öğelerin hakim olduğu kütsel formlarla tasarlanır (Şekil 22,23).

Şekil 22. Sivas Cer Atölyesi: a) genel görünüm, b) saat kulesi.

Kaynak: (Atay, 1943, s. 9, 14)

Şekil 23. Bugün TÜLOMSAŞ olarak anılan Eskişehir Cer Atölyesi'nin giriş cephesinden görünüm.

Kaynak: (Özkut, 2017, s. 41)

Önceki bölümde belirtildiği üzere, demiryolu atölyeleri, yalnızca bakım-onarım ve üretim faaliyetleri yürütülen tesisler olarak değil, aynı zamanda işgücü yetiştirilmesine yönelik birer demiryolu okulu olarak da çalışır (Şekil 24). Ulusal demiryolları bünyesinde eğitim hizmetlerinin kurumsallaşmasından önce başlayan çırak yetiştirme uygulamaları, 1940'lı yıllarda kurulan çırak okullarıyla sistemli bir yapıya kavuşur. Bu okullarda verilen eğitimin son iki senesi, öğrencilerin ustalar eşliğinde uygulamalı eğitim aldıkları meslek derslerine ayrılır. Dergide yer alan 1943 tarihli bir makalede, Eskişehir Sanat Okulu'ndaki eğitime ilişkin şu ifadeler yer verilir: "Teknik ve sanat dersleri; atelyelerde ve daha fazla ameli olarak gösterilmekte; gençler iş hayatına iş içinde ve bizzat çalışarak hazırlanmakta" (Etensel, 1943b, s. 49). Benzer şekilde, atölyelerin çıraklık eğitimindeki rolü başka bir makalede şöyle aktarılır: "Çıraklar iki sene okul atelyesinde çalıştıktan sonra dördüncü sınıfta demiryolu atelyesine geçerek kendi mesleğini alâkadar eden şubenin muhtelif postalarında çalışmak suretile bir sene staj gördükten sonra, bir heyet huzurunda vereceği ameli ve nazari imtihanların neticesinde okulu bitirerek şهادetname alıyor" ("Devlet Demiryolları'nda cer", 1940, s. 183). Bunlara ek olarak, demiryolu meslek okullarında öğrenim gören öğrenciler, bilgi ve becerilerini pekiştirmek amacıyla demiryolu atölyelerini de kapsayan teknik gezilere düzenli olarak, öğretmenleri eşliğinde, katılırlar.

Şekil 24. Eskişehir atölyesinde çıraklar iş başında.

Kaynak: ("Devlet Demiryollarının", 1932, s. 171)

Özellikle 1940'lardan itibaren Eskişehir, Sivas ve Adapazarı gibi büyük demiryolu atölyeleri, yalnızca birer iş yeri ve meslek eğitim alanı olmakla kalmayıp, barındırdığı sosyal donatılar aracılığıyla çalışanların gündelik ve kültürel yaşamlarını şekillendiren pratiklerin oluşmasını da sağlar. Yıllar içinde genişleyerek kampüs alanlarına yayılan bu atölyeler, çalışanlar için adeta bir kolektif bir yaşama kültürünü oluşturur (Şekil 25). 1948 tarihli *Devlet Demiryolları Atelyeleri* adlı makalede, Sivas Atölyesi'ndeki gündelik yaşam şu şekilde tasvir edilmektedir:

"Atelyenin büyük ve ferah bir yemekhanesi, iyi teçhiz edilmiş mutfak, sıcak, soğuk suyu ve duşları bulunan bir soyunma yıkanma yeri vardır. Yemekhane tatil günlerinde işçi ve memurlar için sinema salonu vazifesini görmektedir. Atelyenin lojmanları boldur ve ustalara kadar birçok personel lojmanda oturmaktadır." (Sirmen, 1948, s. 43)

Eskişehir'de de benzer bir işleyiş vardır. "Her atölyenin futbol, güreş, kayak, atıcılık kollarından oluşan spor kulüpleri vardır. Memur ve işçiler için lokaller bulunur ve haftanın belirli akşamlarında atölyenin misafir salonlarında sinema filmleri gösterilir, spor ve kültür toplantıları düzenlenir" (TURASAŞ, t.y.a).

Şekil 25. 1940'larda Sivas atölyesi yemekhanesi

Kaynak: (Üğüt, 1948, s. 65)

Demiryolu atölyeleri, zamanla büyük çapta üretimin gerçekleştirildiği fabrikalara dönüşür.¹⁵ Böylece, “bir bakım atelyesinden başlayarak zaman içinde bir demiryolu sanayii” geliştirilir (İlkin ve Tekeli, 2001, s. 152). Bu fabrikalar aracılığıyla, demiryollarında bakım-onarımları yıllar boyunca dışa bağımlı şekilde ve ithal araçlarla sürdürülen üretim, yerleştirilmiş olur.¹⁶

4. SONUÇ

Bu çalışma, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde ulusal demiryolculuk ideali doğrultusunda şekillenen demiryolculuğu, bir meslek organizasyonu olmanın ötesinde, sosyo-mekânsal bir varlık/kurum olarak ele almaktadır. Bu yönden çalışma, dergi aracılığıyla, demiryollarına dair yazılmış akademik metinlerin çoğunda ele alındığı politik, ekonomik ve askeri tarih eksenlerinin ötesinde, fakat bu eksenlerden tamamen azade de olmayan, bir irdelemeyi amaçlar.

Çalışanlar arasında şekillenen demiryolcu kimliği, yalnızca eğitim ve mesleki pratiklere değil, aynı zamanda ortak mekânsal deneyimlerden beslenen bir yaşam kültürüne dayanır. Okullar ve atölyeler, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde bu kültürün inşasında merkezi bir rol oynamış olsa da demiryolcu kimliğini oluşturan maddi peyzaj bunlarla sınırlı değildir. Demiryollarında inşa edilen bu geniş peyzaj, hat ve istasyonların yanı sıra atölye/fabrika, okul, lojman, kamp, spor kulübü, hastane, fidanlık, dikimevi ve matbaa gibi çok çeşitli mekânsal unsurları kapsar ve 20. yüzyılın sonlarına kadar Devlet Demiryolları bünyesinde varlığını ve işlevselliğini sürdürür. Bu unsurların, tekil rollerinden ziyade bütüncül bir peyzaj olarak ele alınması, demiryolculuğun sosyo-mekânsal inşası bağlamında mekana odaklanan daha kapsamlı araştırmalar için önemli bir katkı sağlayacaktır.

Derginin farklı sayılarında, söz konusu peyzajın çeşitli bileşenlerine ilişkin çok sayıda metin yer almaktadır. Bu metinler, sistematik bir düzen veya tematik sınıflandırma çerçevesinde kurgulanmış bütünlüklü bir yapıdan ziyade, parçalı ve epizodik bir anlatı örgüsü sergiler. Bu nedenle, her bir bileşene dair kapsamlı bir kavrayışa ve hem nicel hem de nitel betimlemelere ulaşmak çoğu zaman derginin on yıllara yayılan dizgesinde ayrıntılı bir arşiv çalışmasını gerektirir. Maddi peyzaja odaklanan anlatıların büyük bölümü, demiryollarında üst düzey görevlerde bulunmuş müdürler ve memurlar tarafından kaleme alınmıştır. Anlatılar yalnızca mekanların fiziksel niteliklerini betimlemekle kalmaz; aynı zamanda devlet demiryollarının kurumsal varlığını pekiştiren ve demiryolculuğu kolektif bir kimlik olarak idealleştiren söylemsel bir çerçeve de inşa eder. İnşa süreçleri ve mekânsal özelliklerin aktarımı, kimi zaman gündelik yaşam pratiklerine dair betimlemelerle iç içe geçer. Böylece, kurumsal ilerleme etrafında ortak mesleki idealleri paylaşan bir demiryolcu topluluğunun mekânsal pratikleri görünür hâle gelir. Bu açıdan, dergideki mekânsal anlatılar, ‘demiryolcu kimliği’, ‘maddi peyzaj’ ve ‘ortak yaşam kültürü’ arasındaki ilişkiyi izlemek için önemli bilgi kaynaklarıdır.

Erken Cumhuriyet Dönemi’nde tasarlanan demiryolu yapıları, aralarında kesin bir dil birliği bulunmamakla birlikte, döneme hâkim ulusallık ve modernlik ideallerinin somut araçları ve temsilcileri olarak okunabilir. Bu dönemde Devlet Demiryolları bünyesindeki mimari yapı stoğu yalnızca kurum içinde projelendirilen yapılarla sınırlı değildir; satın alma yoluyla elde edilen yapılar ile Osmanlı demiryollarından miras kalan tarihi yapıları da kapsar. Örneğin, Osmanlı Dönemi’nde Alman tasarımı ve sermayesiyle inşa edilen Eskişehir Atölyesi’ndeki erken dönem atölye yapısı, Alman Neoklasizmi’nin özelliklerini taşır. Ayrıca bazı tarihi yapılar, zamanla fiziksel eklerle genişletilir, dönüştürülür veya bulundukları sahalara yeni yapılar inşa edilerek büyük kampüs alanlarının parçası hâline gelir. Özetle, bu yapı stoğunu Devlet Demiryolları’nın çatısı altında üstlendikleri sosyo-mekânsal roller bağlamında, salt stilistik özelliklerinden çok bütüncül olarak değerlendirmek, daha derinlikli bir tarihsel araştırma zemini sağlar. Dahası, bu unsurların maddi niteliklerini aşarak ürettikleri ortak yaşam kültürü üzerinden bir “kültürel peyzaj” olarak ele alınması, demiryolculuğun sosyo-mekânsal inşasına dair yeni araştırmalar için verimli bir çerçeve sunacaktır.

¹⁵ Yeni birimlerle genişleyen bu atölyeler, DDY’nin teşkilatlanma yapısının değiştirildiği ve yeni demiryolu kanunu doğrultusunda TCDD adını aldığı 1953 yılını takiben birer fabrikaya dönüştürülür. 1958 Eskişehir Demiryolu Fabrikası, 1958’de Sivas Demiryolu Fabrikaları, 1961’de Adapazarı Demiryolu Fabrikası kurulur (TURASAŞ, t.y.).

¹⁶ Örneğin, 1957 yılında Eskişehir Atölyesi’nde “Mehmetçik” ve “Efe” adlarında iki küçük buharlı lokomotif, 1961’de Eskişehir Fabrikası’nda Türkiye’nin ilk lokomotifi “Karakurt” üretilir. Sivas Fabrikası’nda 1961’de ilk buharlı lokomotif “Bozkurt”, 1962’de ise ilk vagon üretimi yapılır (TURASAŞ, t.y.).

Bu çalışmada üzerinde durulmak istenen bir diğer önemli nokta, derginin hem bu araştırma hem de demiryollarına ilişkin gelecekte yapılacak çalışmalar açısından taşıdığı değerdir. Dergi, on yıllara yayılan kapsamlı üretimiyle, demiryollarında şekillenen geniş maddi peyzajın bileşenlerini tanımak için önemli bir zemin sunmaktadır. Dergi aracılığıyla yapılabilecek ikinci önemli tespit ise şudur: Erken Cumhuriyet Dönemi'nde idealleştirilen ulusal demiryolculuk inşası, her ne kadar özgün bir süreç olarak sunulsa da, aynı dönemde Almanya, Fransa ve İngiltere gibi demiryolu öncüsü ülkeler tarafından uygulanan planlamalarla dikkate değer benzerlikler taşımaktadır.¹⁷ Türkiye'de kurulan demiryolu okulları ve atölyelerinin işleyişi de, bu ülkelerdeki örneklerden esinlenen ya da doğrudan ithal edilen kurumsal modeller çerçevesinde şekillenir. Bu bağlamda, Türkiye'deki ulusal demiryolculuk pratiğinin birçok yönüyle ulus ötesi modellere dayandığı söylenebilir. Dergi bu yönüyle, ulusal söylem ile uluslararası metodolojiler arasındaki geçişliliği anlamak, Türkiye örneğini başka ülkelerle karşılaştırmalı olarak ele alacak potansiyel çalışmalar için değerli bir arşivsel kaynak niteliğindedir.

Bu çalışma, bilinçli bir tercihle, dergide yer alan anlatıları büyük ölçüde birebir aktarmaktadır. Bu yöntemin arkasındaki gerekçe, Devlet Demiryolları'nın merkezi bir kurum olarak, kendi yayın organı aracılığıyla ulusal demiryolculuğun inşasına paralel bir temsil dili kurmuş olmasıdır. Merkezi otoritenin ulusal demiryolculuk söylemi, derginin hem yazınsal hem de görsel dili aracılığıyla somutlaşmaktadır. Dergi, bir yandan demiryolu projelerinin inşa süreçlerini belgeleyen bir almanak işlevi görürken, diğer yandan ulusal demiryolculuğun ilerlemesini çalışanlarına aktarmaktadır. Bu yönüyle yalnızca bilgilendirici bir yayın olmanın ötesine geçerek, demiryolculuk kimliğini besleyen ve kurumsal aidiyet duygusunu güçlendiren bir kültürel üretim alanı hâline gelir. Bu yönden dergi, kurumsal da olsa bir özneleşme zemini olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, yalnızca teknik bir araç değil, demiryolculuğun inşa edildiği eş-zeminlerden biri olarak değerlendirilmelidir. Bununla birlikte dergi, ulusal demiryolculuğun kurulumuyla eş zamanlı olarak, merkezi otorite tarafından üretilmiş belgelerin tanıklığına dayanan planlı bir tarihsel anlatı kurma çabasını da yansıtır. Bu bağlamda, geleneksel ve merkezi bir arşiv oluşturma tahayyülünün ürünü olarak da okunabilir.

Bu çerçeveden bakıldığında, dergideki temsiliyet meselesine iki farklı bağlam üzerinden yaklaşmak mümkündür. Bunlardan ilki dilsel temsildir: Dergi, anlatılar, metinler, görseller, retorik stratejiler gibi seçimler aracılığıyla, dönemin politik *zeitgeist*'i doğrultusunda, merkezi otoritenin inşa idealini yansıtan bir temsil zemini üretmektedir. İkincisi ise tarihsel temsildir: Dergi, günümüzde büyük ölçüde erozyona uğramış bir sosyo-mekânsal organizasyonun somut ve soyut bileşenlerine ilişkin tarihsel bir içerik sunmaktadır. Türkiye'de 20. yüzyılın ikinci yarısına dek Devlet Demiryolları, hizmetlerini merkezi bir yapılanma içinde ve tek elden yürütür. Ancak 1953 ve 1984 yıllarında çıkarılan demiryolu kanunlarıyla bu yapıda köklü dönüşümler yaşanır. Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde benimsenen neoliberal ekonomi politikaları doğrultusunda, 1984 tarihli demiryolu yasası ve 2000'lerde onu izleyen yeni yasa ve düzenlemelerle birlikte kurumun merkezi yapısı çözülmeye başlarken, söz konusu sosyo-mekânsal organizasyonun da büyük ölçüde erozyona uğramasına yol açar.¹⁸ Bu anlamda dergi, çalışanların 1990'lar öncesindeki kolektif demiryolu imgesini ve bugün fiziksel olarak yıkılmış, atıl bırakılmış veya orijinal işlevlerinden koparılmış olan sosyo-mekânsal bileşenlerin işleyişinin kaydını tutan önemli bir arşivdir.

Söz konusu tarihsel temsil bağlamında, dergi yalnızca teknik ya da mesleki bir yayın olmanın ötesinde; artık büyük ölçüde ortadan kalkmış sosyo-mekânsal pratikler etrafında şekillenmiş kolektif bir yaşam kültürünün de örtük izlerini barındırmaktadır. Bu yönüyle, demiryollarına ilişkin yeni araştırmalara zemin hazırlayabilecek ipuçları sunar. Başka bir deyişle, mevcut belgeleri farklı anlam haritaları üzerinden yeniden ilişkilendirmemize imkân tanıyan bir gözlem biçimine yaslanarak, resmi ve merkezi tarih anlatılarının dışında yeni bir perspektif önermektedir. Dergide karşımıza çıkan bütünlüklü anlatıda, her ne kadar çalışanların değil merkezi otoritenin sosyo-mekânsal tahayyüllerini yansıtmak amacıyla ve onun egemen diliyle kurgulanmış olsa da, çalışanların gündelik pratiklerinden beslenen kolektif bir yaşam deneyiminin izlerini sürmek mümkündür. Bu bağlamda, bu çalışma, Türkiye'deki demiryolu çalışanlarının (demiryolcuların) deneyimini merkeze alan bir demiryolu tarihinin yazılabileceğini de öne sürmektedir.

¹⁷ Bazı örnek makaleler için bkz: (Etensel, 1943b); ("Alman Demiryollarında", 1939); ("Almanya'da ve bizde", 1928).

¹⁸ İlgili demiryolu kanunları ve yarattığı kurumsal değişimler hakkında bilgi için bkz.: (Demirelli, 2014).

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	İki Dış Hakem /Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur
Benzerlik Taraması:	Yapıldı /intihal.net vb.
Etik Bildirim:	sobed@mehmetakif.edu.tr
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muafır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Yapay Zekâ Kullanımı:	Yazar, bu çalışmada dil kontrolünde yapay zekâ destekli uygulama kullandığını belirtmiştir.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Peer-Review:	Double anonymized /Two External
Ethical Statement:	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks:	Yes / intihal.net etc.
Complaints:	sobed@mehmetakif.edu.tr
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Use of Artificial Intelligence:	The author has stated that he used an AI-assisted application for language checking in this study.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

KAYNAKÇA

- 43üncü devre hareket kursu. (1947). *Demiryollar Dergisi*, 22(267), 48–53.
- Alman demiryollarında personel seçilme usulleri. (1939). *Demiryollar Dergisi*, 14 (169), 1125–1127.
- Almanya’da ve bizde demiryol idarelerinde. (1928). *Demiryollar Mecmuası*, (4)39, 120–127.
- As, E. (2013). *Cumhuriyet Dönemi’nde ulaşım politikaları: 1923-1960*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları
- Atay, F. R. (1943). Cumhuriyetimizin 20nci yıldönümünde demiryollarımızın yol ve bina durumuna bir bakış. *Demiryollar Dergisi*, (19)224, 9–14.
- Başar, H. (1945). Demiryol Meslek Okulu. *Demiryollar Dergisi*, 21(239-241), 31–35.
- Bilgi ve teknik yuvalarımız. (1947). *Demiryollar Dergisi*, 21 (259), 31–34.
- Cumhuriyet rejimi altında demiryol politikasının kaydettiği gelişmeler. (1947). *Demiryollar Dergisi*, 21(262), 35–40.
- Demirel, F. (1935). XII.nci Cumhuriyet yıldönümünde demiryollarımıza genel bir bakış. *Demiryollar Mecmuası*, 11 (128-129), 392–405.
- Demirelli, L. (2014). 2002 Sonrasında Türkiye’de özelleştirme ve demiryolu hizmeti, 51, *Mülkiye Dergisi*, 38 (4), 41-85.
- Demiryol hareket ve münakalat mektebinin onbeşinci devresi. (1930). *Demiryollar Mecmuası*, 6(66) 445–447.
- Demiryol şunu. (1927). *Demiryollar Mecmuası*, 3(31), 267–276.
- Demiryollarından Resimler: D.D.Yolları Sivas atölyesi resimleri. (1939). *Demiryollar Dergisi*, 14(167), 1036–1037.
- Demiryollarından: Haberler-istatistikler. (1938). *Demiryollar Dergisi*, 14(163). 808–811.
- Derince’de tahsis olunan ahşap travers enjeksiyon fabrikası. (1932). *Demiryollar Mecmuası*, 8(85), 78–81.
- Devletdemiryolları Haydarpaşa hareket kursunun 24 ve 25inci devreleri. (1339). *Demiryollar Dergisi*, 14(167), 1015–1017.
- Devlet Demiryolları’nda cer işleri: Devlet Demiryolları Eskişehir San’at Çırak Okulunun açılışı. (1940). *Demiryollar Dergisi*, 16(187), 181-192.
- Devlet Demiryollarımızın iç ve dış yüzü. (1935). *Demiryollar Dergisi*, 11(128), 406-436.
- Devlet Demiryollarının mensubininin hizmete alınmaları ve yetiştirilmeleri. (1932). *Demiryollar Mecmuası*, 8(87), 168–174.
- Diploma töreni. (1947). *Demiryollar Dergisi*, 20(264), 25–29.
- Erem, A.R. (1938). Cumhuriyet 15, DDY 11 yaşında, *Demiryollar Dergisi*, 4 (163), 831-837.
- Erkin, B. (2010). (A. Birinci Ed.). *Hatırat: 1876-1958*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Etensel, Ş. (1943a). Milli demiryolculuk davasının işçileri. *Demiryollar Dergisi*, 19(224-226), 32–33.
- Etensel, Ş. (1943b). Cumhuriyet’in 20nci yılında D. Demiryollarının personel yetiştirme faaliyeti: Okullar, Kurslar, Pansiyonlar. *Demiryollar Dergisi*, 19(225), 46–52.
- Fevzipaşa-Ergani-Diyarbakır hattı bakır yolu. (1938). *Demiryollar Dergisi*, 14(164), 945-950.
- Foucault, M. (1972). *Bilginin Arkeolojisi* (A. M. Sheridan Smith, Çev.). Pantheon Books. (İlk çalışma 1969 yılında yayımlanmıştır)
- Haydarpaşa Demiryol kursunun bu seneki mezunları. (1937). *Demiryollar Dergisi*, 13(153), 375–380.
- İlkin, S. ve Tekeli, İ. (2001). Cumhuriyetin demiryolu politikalarının oluşumu ve uygulaması. *Kebikeç*, 11, 125–163. <http://www.kebikec.org/makale-liste.php?id=69>
- İstasyonlarımız: Bostancı (1933). *Demiryollar Mecmuası*, 9(103), 474–475.
- İzmir Arsiulusal Panayırında Devlet Demiryolları pavyonu. (1935). *Demiryollar Dergisi*, 11(128-129), 363–368.
- Kalgay, Y. (1943a). Bir karış fazla demiryolu politikamız ve mesut neticeleri. *Demiryollar Dergisi*, 19(224), 60–62.
- Kalgay, Y. (1943b). Diyarbakır-Cizre-Irak yolunun bugünkü durumu. *Demiryollar Dergisi*, 19(224), 94–109.
- Kalgay, Y. (1944). Cumhuriyet nafia sergisinde demiryolları pavyonunda bir dolaşma. *Demiryollar Dergisi*, 19(230), 8–11.

- Kartal, T. (2014, Ekim 2). Demiryolu meslek okulu yeniden açılır mı? *Kent ve Demiryolu*. <https://kentvedemiryolu.com/demiryolu-meslek-okulu-yeniden-acilir-mi/>
- Kayseri istasyonunun iktisadi mev'kii ve münakalatının mahiyeti ve kıymeti. (1933). *Demiryollar Dergisi*, 9(104), 478-497.
- Kozikoğlu, S. (1943). İhtimai teşekküllerimizden talebe pansiyonları. *Demiryollar Dergisi*, 19(219), 25.
- Mecmuamız, demiryollarımız, büyük bayramımız. (1934). *Demiryollar Mecmuası*, 10(109-110), 13-71.
- Meslek okulu: 1942-1949. (1949). *Demiryollar Dergisi*, 23(285), 105-108.
- Ortaylı, İ. (1981). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman nüfuzu*. Kaynak Yayınları.
- Özdemir, N. (2018). *Türkiye'de demiryollarının millileştirilmesi ve Şimendifer Mektebi*. XVII. Türk Tarih Kongresi (Cilt 5, Bölüm 1, ss. 67-87).
- Şafak, C. (2010). Kurtuluş yıllarında Haydarpaşa Sendikası (1950-1964). Sosyal Tarih Yayınları.
- Sirmen, E. (1948). Devlet Demiryolları atelyeleri, *Demiryollar Dergisi*, 22(275-278), 39-44.
- TCDD. (t.y.). *Demiryolları*. <https://www.tcdd.gov.tr/kurumsal/demiryolları>
- TURASAŞ. (t.y.). TURASAŞ: Tarihçe. <https://turasas.gov.tr/kurumsal/tarihce>
- TURASAŞ. (t.y.a). Eskişehir Bölge Müdürlüğü tarihçesi. <https://www.turasas.gov.tr/tarihcedetay/eskisehir-bolge-mudurlugu-tarihcesi>
- TURASAŞ. (t.y.b). Sakarya Bölge Müdürlüğü tarihçesi. <https://turasas.gov.tr/tarihcedetay/sakarya-bolge-mudurlugu-tarihcesi>
- Uçak, H. İ. (2001). Demiryolları Mecmuası ve Demiryolcu dergileri. *Kebikeç*, 11, 251-277. <http://www.kebikec.org/makale-liste.php?id=69>
- Yakup, H. (1933). Cumhuriyet Bayramımızın (10)uncu yıldönümü şenlikleri arasında milli demiryollarımıza umumi bir bakış. *Demiryollar Mecmuası*, 9 (104-105), 454-477.

İSTİKLAL MARŞI'NIN AYNASINDA MEHMET AKİF ERSOY VE TÜRK GENÇLİĞİNE BIRAKTIĞI MİRAS

IN THE MIRROR OF THE NATIONAL ANTHEM: MEHMET AKİF ERSOY AND HIS LEGACY TO THE TURKISH YOUTH

Elif AKAR

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Kırıkkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap

Tarihi, Kırıkkale, Türkiye

Ataturk's Principles and History of Turkish

Revolution, Kırıkkale University, Kırıkkale, Türkiye

elifakar@kku.edu.tr

Araştırma Makalesi

Research Article

DOI: 10.20875/makusobed.1757537

Geliş Tarihi/Received

03.08.2025

Revizyon/Revision

17.11.2025

Kabul Tarihi/Accepted

17.11.2025

Yayın Tarihi/Publication Date

30.11.2025

Atıf:

Akar, E. (2025). İstiklal marşı'nın aynasında Mehmet Akif Ersoy ve Türk gençliğine bıraktığı miras. *Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute*, (42), 95-104.

Cite this article:

Akar, E. (2025) In the mirror of the national anthem: Mehmet Akif Ersoy and his legacy to the Turkish youth. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 95-104.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

Bu makale, İstiklal Marşı'nı, yazıldığı tarihsel buhranın, vatan şairi Mehmet Akif Ersoy'un şahsiyet ve düşünce dünyasının ve Türk Milli Mücadelesi'ni besleyen iman-vatan-hürriyet sacayağının bir yansıması olarak ele almaktadır. Marş'ın metinsel ve sembolik katmanları, özellikle "Hak" kavramının çok boyutlu analizi ve bir "sivil din" kurucu metni olarak işlevi incelenmektedir. Çalışma, Akif'in bu metin ve tüm külliyatı aracılığıyla Türk gençliğine bıraktığı mirasın, pasif bir kaderciliği reddeden, "çalışma" ve "azim" üzerine kurulu faal bir "tevekkül" anlayışı, "Asım'ın Nesli" idealinde somutlaşan ahlaki ve entelektüel donanım ve şehitlerden devralınan bir "emanet" bilinci olduğunu savunmaktadır. Bu çalışmada Marş'ın Cumhuriyet tarihi boyunca farklı ideolojik gruplar tarafından yorumlanma biçimleri ve günümüz gençliği için taşıdığı potansiyel anlamlar da tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Akif Ersoy, İstiklal Marşı, Milli Mücadele, Asım'ın Nesli, Emanet.

Abstract

This article examines the Turkish National Anthem as a reflection of the historical turmoil in which it was written, the personality and intellectual world of the national poet Mehmet Akif Ersoy, and the triad of faith, homeland, and freedom that nourished the Turkish National Struggle. The textual and symbolic layers of the anthem, particularly the multi-dimensional analysis of the concept of "Hak" (Justice) and its function as a foundational text of a "civil religion," are examined. The study explores the legacy Akif left for Turkish youth through this text and his entire body of work, rejects passive fatalism and advocates an active understanding of "trust in God" based on 'work' and "determination," an ethical and intellectual foundation embodied in the ideal of "Asım's Generation," and a sense of "trust" inherited from the martyrs. This study also discusses the ways in which the March has been interpreted by different ideological groups throughout the history of the Republic and the potential meanings it holds for today's youth.

Keywords: Mehmet Akif Ersoy, National Anthem, National Struggle, Asım's Generation, Trust.

EXTENDED SUMMARY

Purpose of the Study:

This study aims to analyze the Turkish National Anthem not only as a mere national symbol but as a multi-layered “mirror” reflecting the turbulent historical context in which it was written, the personality and intellectual depth of its poet Mehmet Akif Ersoy, and the foundational philosophy of the Turkish National Struggle. The research intends to uncover the historical and psychological background of the anthem’s text, its connection with the poet’s character, the symbolic and conceptual universe embedded in the verses, and the essential moral and intellectual legacy imparted to Turkish youth.

Research Questions:

The study is guided by several key questions:

- How did the historical and psychological atmosphere of the National Struggle influence the content, tone, and rhetoric of the National Anthem?
- In what ways does the anthem reflect Mehmet Akif Ersoy’s personal character, moral principles, and intellectual worldview?
- What roles does the National Anthem serve as both a “founding text” and a document of “civil religion,” and how does it articulate fundamental concepts such as “justice,” “homeland,” and “freedom” within a coherent ideological framework?
- What foundational components of the legacy Mehmet Akif left to Turkish youth through the anthem and his oeuvre, particularly ideas like “Asım’s Generation,” “active resignation,” and a “sense of trust”?
- How has the legacy of the National Anthem been interpreted and appropriated by various ideological groups throughout the history of the Turkish Republic?

Literature Review:

Previous studies on the National Anthem and Mehmet Akif Ersoy have predominantly approached the text as a literary and historical artifact. This study deepens the analysis by incorporating sociological and political theoretical frameworks, enabling a richer understanding of the anthem’s social function and founding role. Robert Bellah’s theory of “civil religion” and Maurice Halbwachs’ theory of “collective memory” are employed as analytical tools to explore how the anthem transcends symbolism to construct a nation’s shared value system and sacred narrative. This approach integrates biographical and textual scholarship on Akif—such as works by M. Orhan Okay and Hasan Basri Çantay—with rigorous hermeneutic reading, revealing an intrinsic connection between the poet’s personality and the text, transformed into a profound moral testament for youth.

Methodology:

The research adopts a qualitative methodology grounded in textual analysis and historical-contextual interpretation. The anthem’s text is examined hermeneutically to unravel layered meanings. This analysis is situated within three interrelated contexts: (1) the historical and psychological atmosphere of the National Struggle, marked by imperial collapse, despair, and resistance; (2) the biography, moral stance, intellectual identity, and literary works of Mehmet Akif Ersoy, especially *Safahat*; and (3) sociopolitical theory concepts, particularly Bellah’s “civil religion” and Halbwachs’ “collective memory,” which aid understanding of the text’s social functions and symbolic dimensions. This holistic approach facilitates a comprehensive understanding of the anthem—not only as a lyrical composition but as a historically and socially impactful text carrying deep spiritual and moral weight.

Conclusion and Evaluation:

The findings indicate the Turkish National Anthem emerged as a powerful “challenge” to the collective despair caused by the Ottoman Empire’s collapse. The anthem distills Mehmet Akif Ersoy’s uncompromising moral vision, activist identity, and interpretation of “Islamic modernism.” As a founding civil religious text, it synthesizes theological, moral, and juridical dimensions of “justice,” sanctifies the homeland through “martyrs’ blood,” and frames freedom as an eternal attribute. The study highlights that the most significant legacy Akif bequeathed to youth is founded on three core pillars: the ideal of “Asım’s Generation,” merging Eastern spirituality with Western scientific rationality; an active conception of “trust in God” rejecting passive fatalism for diligent labor; and a sacred perception of homeland as a “trust” inherited from martyrs’ sacrifices. Furthermore, this legacy has been a contested, evolving moral arena, continuously reinterpreted by ideologies like Kemalism, conservatism/Islamism, and the Turkish-Islamic synthesis. Ultimately, Akif’s legacy transcends moral exhortation—it represents a revolutionary philosophical vision demanding the union of faith and reason, tradition and progress, and responsibility to build a future that renders the prayer “May Allah never again make this nation write an Independence Anthem” unnecessary.

1. GİRİŞ

Milletlerin tarihinde, ulusal kimliğin ve kolektif bilincin şekillendiği, tarihsel bir anın ruhunu kelimelere döken ve gelecek nesiller için bir ahlaki ve siyasi pusula işlevi gören “kurucu metinler” vardır (Çetin, 2014, s. 25). Bu metinler, zamanla yazıldıkları bağlamın ötesine geçerek, bir milletin varoluş felsefesini, temel değerlerini ve ortak ülküsünü temsil eden anıtsal belgelere dönüşür. Türkiye Cumhuriyeti için İstiklal Marşı, bu tanıma tam anlamıyla uyan, salt bir milli marş olmanın çok ötesinde, bir “milli mutabakat metni” (Şentop, 2021) ve devletin manevi “tapusu” niteliğinde bir metindir (Banarlı, 1985, s. 332). Sıkça törensel bir dilin sınırlarına hapsedilerek anılsa da, İstiklal Marşı, aslında bir milletin varoluşsal sancılarını, kurucu felsefesini ve ahlaki kodlarını içeren, yaşayan ve dinamik bir belgedir (Akay ve Andı, 2010, s. 167).

Bu metnin derinliği ve gücü, şairi Mehmet Akif Ersoy’un (1873-1936) şahsiyetinden, entelektüel birikiminden ve ahlaki duruşundan ayrı düşünülemez (Okay, 2011, s. 6). Akif, sadece bir şair değil, aynı zamanda Balkan Savaşları’ndan Millî Mücadele’ye uzanan çalkantılı bir dönemde milletin acılarını ruhunda hisseden bir mütefekkir, halkı irşat etmek için Anadolu’yu karış karış gezen bir eylem adamı (Arabacı, 2022, s. 117) ve en zor zamanlarda bile ilkelerinden taviz vermeyen bir ahlak abidesidir (Karakoç, 1987, s. 9). Dolayısıyla İstiklal Marşı, Mehmet Akif’in kimliğinin ve dünya görüşünün bir damıtması, onun aynasında milletin kendi aksini gördüğü bir yansımadır (Andı, 2018).

Bu çalışma, İstiklal Marşı’nı bir “ayna” metaforu üzerinden okuyarak, hem yazıldığı dönemin tarihsel ve psikolojik ruhunu hem de Akif’in karakterini ve fikirlerini yansıtmaya biçimini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu yansımadan hareketle, Akif’in metin aracılığıyla ve tüm külliyyatıyla Türk gençliğine bıraktığı entelektüel ve ahlaki “miras”ın temel unsurları ortaya konulacaktır. Bu miras, basit bir nasihatler toplamı değil, sorumluluk, proaktif bir ahlak ve sarsılmaz bir çalışma etiği üzerine kurulu, meydan okuyucu bir yaşam felsefesidir (Yeniterzi, 2000, s. 108).

Bu makale, İstiklal Marşı’nın, Türk milletin varoluş krizini, Mehmet Akif’in İslamcı modernist düşünce yapısını (Kara, 2008, s. 15) ve Millî Mücadele’yi ateşleyen iman-vatan-hürriyet sentezini yansıtan eşsiz bir ayna işlevi gördüğünü iddia etmektedir. Bu yansıma, Türk gençliği için faal bir ahlak, entelektüel ve manevi öz yeterlilik ve tarihsel sorumluluğun (“emanet”) bilinçli bir şekilde omuzlanmasına dayanan derin ve meydan okuyucu bir miras teşkil etmektedir. Bu çerçevede, metnin tarihsel zemini, Akif’in şahsiyeti, marşın kavramsal evreni, gençliğe bıraktığı mirasın temel dinamikleri ve bu mirasın Cumhuriyet tarihi boyunca farklı ideolojik gruplar tarafından nasıl algılandığı kapsamlı bir şekilde incelenecektir.

2. BİR KURUCU METNİN DOĞUŞU: TARİHSEL VE PSİKOLOJİK ZEMİN

İstiklal Marşı, kendiliğinden doğmuş bir metin değildir; aksine, bir imparatorluğun çöküşünün ve bir milletin yeniden doğuşunun en sancılı anında, ateş ve kanla yazılmış bir tarihsel anın ürünüdür. Metnin her dizesi, o dönemin psikolojik atmosferini, korkularını, umutlarını ve sarsılmaz iradesini yansıtır.

Türk milleti, 20. yüzyılın başlarında Trablusgarp Savaşı (1911), Balkan Savaşları (1912-1913) ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ile on yılı aşkın bir süredir aralıksız savaşların içindeydi (Zürcher, 2017, s. 102). Bu uzun ve yıpratıcı süreç, derin bir toplumsal yorgunluk ve travma yaratmıştı. 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi, bu yorgunluğun üzerine bir kâbus gibi çöktü (Demirbaş, 1985, s. 1110). Mütareke şartları, Osmanlı Devleti’nin fiili egemenliğini sona erdiriyor, galip İtilaf Devletleri’ne ülkenin herhangi bir stratejik noktasını işgal etme hakkı tanıyordu. Kısa süre içinde İstanbul, İzmir ve Anadolu’nun pek çok stratejik bölgesi İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan orduları tarafından işgal edildi (Zürcher, 2017, s. 140). 10 Ağustos 1920’de dayatılan Sevr Antlaşması ise Türk milletini tarih sahnesinden silmeyi amaçlayan, bir devletin kabul edebileceği değil, ancak bir milletin topyekûn reddedebileceği bir ölüm fermanıydı (Demirbaş, 1985, s. 1112).

Bu karanlık tablo, toplumda derin bir yeis, yani umutsuzluk hali yaratmıştı. Yüzyıllardır hüküm süren bir cihan imparatorluğunun başkenti işgal altındaydı, ordusu dağıtılmış, kaynakları tükenmişti (Karaosmanoğlu, 2008). Pek çok aydın ve devlet adamı dahi kurtuluşun imkânsız olduğunu düşünüyor, manda ve himaye gibi formülleri tartışıyor (Mardin, 2014). Mehmet Akif, o günlerin ruh halini Safahat’ta acı bir dille tasvir eder: “Gurbet-geh-i nisyâna sürülmekte diyârım” veya “Ah, Karşımda vatan nâmına bir kabristan” dizeleri, vatanın bir mezarlığa döndüğü hissini ve o derin acıyı yansıtır (Ersoy, 1987). İşte İstiklal Marşı’nın ilk kelimesi olan “Korkma!”, bu kolektif umutsuzluğa ve korkuya karşı bir meydan okuma, bir teselli ve bir irade beyanı olarak yükselmektedir.

Ancak bu umutsuzluk atmosferi içinde, milletin küllerinden yeni bir direniş ruhu doğuyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışıyla başlayan süreç, yerel direniş hareketleri olan Kuva-yı Milliye'nin örgütlenmesiyle topyekûn bir bağımsızlık savaşına dönüştü. Bu mücadelenin siyasi merkezi ise 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) oldu (Tunçay, 2009). TBMM'nin kurulması, işgal altındaki İstanbul Hükümeti'ne karşı millet egemenliğinin tek ve meşru temsilcisinin Ankara olduğunu tüm dünyaya ilan ediyordu (Zürcher, 2017, s. 153). Ankara'nın başkent olarak seçilmesi tesadüf değildi. Şehir, Batı Cephesi'ne yakınlığı, demiryolu ve telgraf hatlarının kavşağında bulunması ve Anadolu'nun merkezinde görece güvenli bir konumda olması gibi stratejik avantajlara sahipti (Karaosmanoğlu, 2008). Ancak aynı zamanda Ankara, dönemin tanıklıklarına göre altyapısı yetersiz, fiziki olarak köhne ve gelişmemiş bir kasaba görünümündeydi (Karaosmanoğlu, 2008). Bu durum, Millî Mücadele'nin yokluklar ve imkânsızlıklar içinde, sarsılmaz bir iradeyle nasıl yürütüldüğünün de somut bir göstergesiydi. İstiklal Marşı, işte bu mütevazı ama kararlı başkentte, milletin kaderinin yeniden yazıldığı bir merkezde doğacaktı.

Yeni kurulan Meclis ve hükümet, bağımsız bir devlet olmanın gereği olarak ulusal sembollere ihtiyaç duyuyordu. Özellikle devam eden savaşta ordunun ve milletin maneviyatını yükseltecek, mücadelenin ruhunu, amacını ve ahlaki meşruiyetini hem içeriye hem de dışarıya ilan edecek bir milli marşın yazılması acil bir gereklilik olarak ortaya çıktı (Andı, 2018, s. 10). Bir milli marş, sadece müzikal bir eser değil, aynı zamanda bir milletin ortak duygularını, heyecanlarını, hedeflerini ve birlikte yaşama azmini terennüm eden bir metin, bir tür toplumsal sözleşmeydi (Çetin, 2014, s. 25).

Bu amaçla, dönemin Maarif Vekili (Millî Eğitim Bakanı) Hamdullah Suphi Tanrıöver'in öncülüğünde, kazanacak güfteye 500 lira para ödülü vaat edilen bir yarışma düzenlendi (Bayraktar, 1987). Yarışmaya yurt genelinden 724 şiir gönderildi (Çantay, 1966). Bu yoğun katılım, milletin konuya ne denli önem verdiğini gösteriyordu. Ancak Maarif Vekaleti bünyesinde kurulan inceleme komisyonu, bu şiirlerin hiçbirini Millî Mücadele'nin "kutsal zihniyetini" ve o destansı ruhunu tam olarak yansıtacak güçte bulmadı (Çantay, 1966). Gelen metinler ya edebi olarak zayıf ya da dönemin olağanüstü atmosferini yakalamaktan uzaktı. Bu durum, büyük bir hayal kırıklığı yaratmış ve milli bir marşa duyulan ihtiyacı daha da acil hale getirmişti.

Tüm gözler, o dönemde "Vatan Şairi" olarak büyük bir üne sahip olan ve aynı zamanda Burdur Mebusu olarak Meclis'te bulunan Mehmet Akif'e çevrilmişti (Andı, 2018). Ancak Akif, "milletin eseri" ve "milletin malı" olarak gördüğü böyle kutsal bir metnin para karşılığında yazılamayacağı yönündeki sarsılmaz inancı nedeniyle yarışmaya katılmayı en başından reddetmişti (Okay, 2011). Bu tavır, Akif'in karakterinin ve daha sonra marşın ruhuna da sinecek olan "hakki" ve "onuru" her şeyin üstünde tutan ahlaki duruşunun en net göstergesiydi (Okay, 1989, s. 6).

Gelen şiirlerden bir sonuç alınamaması üzerine Maarif Vekili Hamdullah Suphi Tanrıöver, 5 Şubat 1921'de Akif'e bir mektup yazarak, bu görevi üstlenmesi için bizzat ricada bulundu (Çantay, 1966). Mektubunda, para ödülü konusundaki endişelerinin giderileceğini ve bu "etkili telkin ve heyecanlandırma vasıtasından" memleketi mahrum bırakmamasını istihdam ediyordu. Bu ricaya, Akif'in yakın dostu ve Balıkesir Mebusu Hasan Basri Çantay'ın ısrarları da eklendi. Çantay'ın, "Siz yazarsanız müsabaka şekli kalkacak" sözüyle Akif'i ikna etmesi, sürecin dönüm noktası oldu (Çantay, 1966). Akif, para ödülünü almamak şartıyla, milletin bu hayati ihtiyacına cevap vermeyi kabul etti.

Bu kararın ardından Akif, Ankara'da ikamet ettiği Taceddin Dergâhı'ndaki odasına çekildi. Milletin "ıstıraplar içinde halâs dakikalarını beklediği bir zamanda", o derin manevi atmosfer içinde, kalbinden ve ruhundan taşan ilhamla, Türk milletin bağımsızlık destanını on kıtaya sığdırdı (Okay, 2011). Akif'in "Kahraman Ordumuza" ithafıyla yazdığı şiir, kısa sürede elden ele dolaşarak büyük bir beğeni topladı ve Meclis gündemine taşındı (Çantay, 1966).

1 Mart 1921'de, bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlık ettiği oturumda, Hamdullah Suphi Tanrıöver, kürsüye çıkarak Akif'in şiirini okudu (Şentop, 2021). Meclis zabıtlarının tanıklığına göre, o gün tarihi bir an yaşanmıştı. Hamdullah Suphi'nin gür ve etkileyici sesiyle okuduğu marşın her dizesi, her kıtası, mebuslar tarafından heyecanlı alkışlarla ve gözyaşlarıyla karşılandı (Çantay, 1966). Özellikle ilk mısra "Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak" okunduğunda salonda büyük bir alkış tufanı koptu.

Marşın kabul süreci, 12 Mart 1921 tarihli oturumda nihayete erdi. Meclis'te Bolu Mebusu Tunalı Hilmi gibi bazı mebusların usule dair itirazları olsa da, Karesi Mebusu Hasan Basri Bey gibi isimlerin güçlü desteği ve Meclis'in genel iradesi, Akif'in şiirinin kabulü yönündeydi (Şentop, 2021.). Yapılan oylama sonucunda, Mehmet Akif'in şiiri, "ekseriyet-i azîme ile" (büyük bir çoğunlukla) Türkiye'nin milli marşı olarak kabul edildi.

(Çantay, 1966). O anda Meclis'te bulunan Akif, büyük bir tevazuyla salondan çıkarak alkışları kabul etmedi (Okay, 2011). Bu an, sadece bir şiirin kabulü değil, bir milletin bağımsızlık iradesinin en yüksek meşruiyet organı tarafından tescil edilmesi idi.

Bu tarihsel süreç, İstiklal Marşı'nın doğuşunu şekillendiren temel dinamikleri ortaya koymaktadır. Marş, en başta bir savaşın ortasında, ordunun ve milletin maneviyatını yükseltmek için acil bir ihtiyaçtan, bir "savaş çılgılığı" olarak doğmuştur (Andı, 2018). "Kahraman Ordumuza" ithafı ve Akif'in "O şiir, milletin o günkü heyecanının ifadesidir" sözleri, bu işlevsel başlangıcı teyit eder (Çantay, 1966). Ancak metnin, henüz savaş kazanılmadan önce, milletin en yüksek egemenlik organı olan TBMM tarafından resmi olarak kabul edilmesi, onu anlık bir ihtiyacın ötesine taşımıştır. Bu kabul eylemiyle marş, milletin varoluş nedenini, ahlaki temelini ve siyasi hedeflerini ortaya koyan resmi bir beyannameye dönüşmüştür (Çetin, 2014, s. 25). Zamanla, Mustafa Kemal'in "Bu marş bizim inkılâbımızı anlatır" sözüyle taçlanması (Banarlı, 1985, s. 332), 1982 Anayasası'nda değiştirilemez bir madde olarak yer alması ve bir "devlet ve vatanımızın tapusu" olarak görülmesiyle, tarihsel bağlamından sıyrılarak, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi gibi ulusun temel felsefesini ve değerlerini içeren zamansız bir "kurucu metin" haline gelmiştir. Bu dönüşüm, metnin gücünün sadece edebi değil, aynı zamanda sosyolojik ve politik olduğunu, bir milletin "sivil dininin" (civil religion) temel taşlarından birini oluşturduğunu göstermektedir (Bellah, 1967, s. 1).

3. AYNADAKİ YANSIMALAR: ŞAİRİN ŞAHSİYETİ VE METNİN ANLAM KATMANLARI

İstiklal Marşı, sadece tarihsel bir anın değil, aynı zamanda şairi Mehmet Akif Ersoy'un şahsiyetinin, ahlaki ilkelerinin ve entelektüel dünyasının da bir yansımasıdır (Okay, 2011, s. 6). Marş'taki her kavram, Akif'in hayatı boyunca savunduğu ve bizzat yaşadığı değerlerle örtüşür. O, fildişi kulesinde oturan bir sanatçı değil, "Artık burada duracak zaman değildir, gidip çalışmak lâzım" diyerek Anadolu'ya geçen ve Kastamonu'daki Nasrullah Camii gibi kürsülerden halkı direnişe çağıran bir eylem adamıdır (Arabacı, 2022, s. 117). Bu eylemlerini besleyen düşünsel zemin, Batı'nın ilmini ve teknolojisini almayı savunan, ancak ahlaki ve sömürgeci yüzünü "Medeniyet! dediğin tek dişi kalmış canavar" dizesiyle reddeden eleştirel bir "İslamcı modernizm" anlayışına dayanıyordu (Kara, 2008, s. 15; Ersoy, 1987, s. 355).

Akif'in şiirlerine yansıyan ahlaki değerler, kişisel hayatında da en katı şekilde uyguladığı ilkelerdi. Verilen sözü namus sayan "ahde vefa", onun karakterinin temel taşıydı (Okay, 2011). Vefat eden bir arkadaşına yıllar önce verdiği "Hangimiz önce ölürse, hayatta kalanımız diğerinin çocuklarına bakacak" sözünü tutarak, kendi zorlu koşullarına rağmen arkadaşının üç çocuğunu da himayesine alması, bu ilkenin en dokunaklı örneğidir (Çantay, 1966). Dürüstlük, tevazu ve onur da onun şahsiyetinin ayrılmaz parçalarıydı. İstiklal Marşı'nı "O benim değil, milletimin eseridir" diyerek şahsi eseri olan Safahat'a almaması bu tevazusunun kanıtıdır (Cündioğlu, 2010).

Ancak, Millî Mücadele'nin bu kilit figürü, Cumhuriyet'in ilanından sonraki radikal laik ve pozitivist devrimlerle kendini yabancılaşmış hissetti (Zürcher, 2017). 1924'te yeniden mebus seçilememesi ve rejimin gidişatından duyduğu rahatsızlık, onu çok sevdiği vatanından ayrılarak 1925'ten itibaren Mısır'da bir "gönüllü sürgün" hayatı yaşamaya sevk etti (Okay, 2011). Mısır'da geçirdiği yıllar, vatan hasreti ve maddi zorluklarla dolu olsa da entelektüel olarak verimsiz geçmemiştir; Diyanet İşleri Başkanlığı'nın talebiyle Kur'an meali üzerinde çalışmış, Kahire Üniversitesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı dersleri vermiş ve Safahat'ın son bölümü olan "Gölgeler"i burada yayımlamıştır (Andı, 2018; Cündioğlu, 2010). Bu trajik paradoks, marşın sonraki dönemlerde neden hem birleştirici bir sembol hem de bir çatışma alanı haline geldiğini anlamak için kilit bir öneme sahiptir.

İşte bu tavizsiz ve ilkeli karakter, İstiklal Marşı'nın kavramsal evrenine de derinlemesine sinmiştir. Metnin kilit taşı, "Hakkıdır, Hakk'a tapan milletimin istiklâl!" dizesinde somutlaşan "Hak" kavramıdır. Bu kavram, üç boyutu birleştirir: İlahi meşruiyetin kaynağı olarak Allah, mücadelenin ahlaki üstünlüğünü ifade eden adalet ve milletin doğuştan sahip olduğu hukuki hak ediş (Çetin, 2014, s. 25; Yerinde, 2022, s. 1). Batı'nın "çelik zırhlı duvar"ına karşı sunulan "iman dolu göğüs", manevi gücün maddi güce üstünlüğünü ilan eder (Karabulut, 2015). Vatan ise, "Bastığın yerleri 'toprak!' diyerek geçme, tanı! / Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı" dizeleriyle, şehit kanıyla kutsanmış manevi bir mekâna, bir "cennet vatan"a dönüşür (Yerinde, 2022, s. 12). Hürriyet, "Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım" dizesiyle, sonradan kazanılan bir statü değil, milletin ontolojik bir vasfı olarak tanımlanır. Bayrak ("nazlı hilâl"), ezan ("şehadetleri dinin temeli") ve mabet gibi semboller ise yeni devletin kurucu ve kutsal sembolleri olarak metne işlenir (Akay & Andı, 2010, s.

167). Bu yapı, İstiklal Marşı'nı, Robert Bellah'ın "sivil din" teorisiyle açıklanabilecek, ulusun ortak değerlerini ve kutsal anlatısını içeren bir metin haline getirir (Bellah, 1967, s. 1).

4. GENÇLİĞE BIRAKILAN MİRAS: SORUMLULUK, AZİM VE AHLAKİ DURUŞ

İstiklal Marşı ve Mehmet Akif'in tüm külliyyatı, Türk gençliğine yönelik güçlü bir ahlaki vasiyet ve bir eylem çağrısıdır (Çevik, 2007). Bu mirasın merkezinde, Tevfik Fikret'in köklerinden kopuk "Haluk" tipine bir antitez olarak sunduğu "Asım'ın Nesli" ideali yer alır. Asım, Doğu'nun ruhu ile Batı'nın aklını, imanı ile ilmi birleştiren; beden ve ahlaken sağlam, entelektüel olarak donanımlı, çalışkan, sorumlu ve şahsiyetli bir gençlik modelidir (Göçgün, 2012, s. 422; Okay, 2011).

Bu idealin hayata geçirilmesinin önündeki en büyük engel olarak Akif, İslam dünyasının ataletinin temel nedeni olarak gördüğü yanlış "tevekkül" anlayışını görür (Arslan, 2014, s. 123). O, çalışmayı ve tedbir almayı dışlayarak her şeyi doğrudan Allah'tan bekleyen pasif kaderciliği, İslam'ın özüne bir ihanet olarak niteler (Arslan, 2014, s. 123). "Çalış!" dedikçe Şeriat, çalışmadın, durdun, / Onun hesabına birçok hurâfe uydurdun! / Sonunda bir de "tevekkül" sokuşturup araya, / Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya!" dizeleri bu eleştirinin en sert ifadesidir (Ersoy, 1987). Akif'e göre gerçek tevekkül, "azim" ve "sa'y" (çalışma) sonrası gelir; insan elinden gelen tüm çabayı gösterdikten sonra sonucunu Allah'a bırakmalıdır. Bu, "Deveni bağla, sonra Allah'a tevekkül et" hadisinin ve "İnsan için ancak kendi çalışmasının karşılığı vardır" (Necm Suresi, 39) ayetinin bir yansımasıdır (Arslan, 2014, s. 124; Yeniterzi, 2000, s. 108).

Akif'in mirasının bir diğer temel direği ise "emanet" bilincidir. Vatan, bayrak ve bağımsızlık, şehitlerden devralınan kutsal bir emanettir (Yerinde, 2022, s. 12). Bu emanete sahip çıkmak, ancak güçlü bir kolektif hafıza ile mümkündür. Akif, "Düşün altındaki binlerce kefansız yatani" diyerek gençliğe geçmişe karşı ahlaki bir sorumluluk yükler. Bu, Maurice Halbwachs'ın "kolektif hafıza" kavramıyla örtüşen (Halbwachs, 1992, s. 140), milletin ortak acıları, zaferleri ve fedakârlıkları üzerine kurulu bir kimlik inşası çağrısıdır. Bu miras, sadece bir hatırlama eylemi değil, aynı zamanda o mirasa layık olma çabasını da içeren aktif bir ahlaki duruştur (Kılıç, 2001).

5. MİRASIN ALIMLANMASI: İDEOLOJİK OKUMALAR VE GÜNÜMÜZDEKİ YANKILARI

Mehmet Akif'in ve İstiklal Marşı'nın bıraktığı miras, tek tip ve homojen bir şekilde alımlanmamış; aksine, Cumhuriyet tarihi boyunca farklı ideolojik gruplar tarafından kendi dünya görüşleri çerçevesinde yeniden yorumlanarak birleştirici bir sembolden zaman zaman bir çatışma alanına dönüşmüştür (Kara, 2004, s. 36). Millî Mücadele yıllarında tartışmasız bir "millî mutabakat metni" olan marş, tek parti dönemindeki reformlarla birlikte farklı yorumlara açılmıştır (Tunçay, 2009).

Kemalist okuma, marşı ulus-devletin ve devrimin kurucu metni olarak görür ve Atatürk'ün "Bu marş bizim inkılabımızı anlatır" sözünü referans alır (Banarlı, 1985, s. 332). Bu yorumda dini referanslar, milletin "maneviyatı" veya "kültürel kodları" olarak daha seküler bir çerçevede ele alınır. Muhafazakâr/İslamcı okuma ise, "Hakk'a tapan millet", "ezanlar" gibi ifadeleri merkeze alarak, Millî Mücadele'nin İslami bir motivasyonla kazanıldığını ve marşın laik politikalarla karşı bir direniş metni olduğunu savunur (Bulaç, 2004, s. 48; Kara, 2008, s. 15). 1970'lerin radikalleşen siyasi atmosferinde ise bazı sol gruplar, marşı "şovenist" ve "gerici" bularak protesto etmişlerdir.

12 Eylül 1980 askeri darbesi, bu ideolojik çatışmalara son vermek amacıyla, "Türk-İslam Sentezi" ideolojisi çerçevesinde marşın hem millî hem de dini yönlerini birleştirerek toplumsal birliği sağlamayı hedeflemiştir (Zürcher, 2017). Bu yaklaşımın en somut sonucu, İstiklal Marşı'nın 1982 Anayasası'nda değiştirilemez bir madde olarak yer alarak anayasal bir zırha büründürülmesidir.

Bu mirasın günümüzdeki yankıları ise daha karmaşıktır. Küreselleşme ve dijitalleşme gibi yeni dinamikler karşısında, 21. yüzyıl Türk gençliğinin İstiklal Marşı ile kurduğu ilişki, önceki nesillerden farklılaşmaktadır. Mirasın geleceği, onun donuk bir ideolojik sembol olarak mı kalacağı, yoksa Akif'in arzuladığı gibi yaşayan, sorgulayan ve eyleme ilham veren dinamik bir ahlaki pusula olarak mı benimseneceğine bağlıdır.

Bu çalışma, İstiklal Marşı'nı, şairi Mehmet Akif Ersoy'un şahsiyetinin (Okay, 2011, s. 6), Millî Mücadele'nin varoluşsal ruhunun (Andı, 2018) ve yeni kurulan bir milletin kurucu ahlakının (Çetin, 2014, s. 25) yansıdığı çok katmanlı bir ayna olarak analiz etmiştir. Bu ayna, sadece geçmişin bir görüntüsünü sunmakla

kalmaz, aynı zamanda gelecek nesillere, özellikle de Türk gençliğine yönelik güçlü ve meydan okuyucu bir mirasın hatlarını da çizer.

Analizin ortaya koyduğu üzere, İstiklal Marşı, bir savaş çılgılığı olarak doğmuş, ancak zamanla bir milletin sivil dininin temelini oluşturan bir kurucu metne dönüşmüştür (Bellah, 1967, s. 1). Bu metnin gücü, “Hak” gibi kilit bir kavramda teolojik, ahlaki ve hukuki meşruiyeti birleştirmesinden (Yerinde, 2022, s. 1); vatani şehadetle kutsallaştırmasından, hürriyeti ontolojik bir vasıf olarak tanımlamasından ve imanı, maddi güce karşı en üstün siper olarak konumlandırmasından kaynaklanmaktadır. Bu kavramsal evren, bütünüyle, şairi Mehmet Akif’in ilkel, vefalı, onurlu ve eylemci karakterinin bir damıtmasıdır (Okay, 2011, s. 6). Akif’in hayatı ve marşı, Türkiye’nin modernleşme serüvenindeki temel paradoksu, yani kurucu ruh ile kurumsallaşan ideoloji arasındaki gerilimi de bünyesinde barındırır (Zürcher, 2017).

Bu aynadan yansıyan miras, gençliğe yönelik pasif bir nasihatler bütünü değildir. Aksine, iman ile aklı, gelenek ile ilerlemeyi, bireysel sorumluluk ile kolektif amacı birleştirmeyi talep eden dinamik, eyleme dönük ve devrimci bir dünya görüşüdür (Kavakcı, 2010, s. 193). Bu mirasın en temel ve en değerli unsuru, Akif’in yanlış anlaşılmış kaderciliğe ve pasif tevekkül anlayışına karşı açtığı amansız savaştır (Arslan, 2014, s. 123). Akif, gençliğe, başarının anahtarının, sebeplere sonuna kadar sarılmayı ifade eden “azimle çalışma” olduğunu (Yeniterzi, 2000, s. 108), tevekkülün ise ancak bu çetin süreçten sonra gelen bir gönül huzuru ve teslimiyet olduğunu öğretir. “Asım’ın Nesli” ideali, bu çalışma ahlakını, entelektüel donanımı ve ahlaki sağlamlığı tek bir potada eriten bir rol model sunarken (Göçgün, 2012, s. 422); “emanet” bilinci, bu mirası şehitlerden devralınan ve gelecek nesillere layıkıyla aktarılması gereken kutsal bir sorumluluk olarak tanımlar.

6. SONUÇ

Bu çalışma, İstiklal Marşı’nı, şairi Mehmet Akif Ersoy’un şahsiyetinin, Millî Mücadele’nin varoluşsal ruhunun ve yeni kurulan bir milletin kurucu ahlakının yansıdığı çok katmanlı bir ayna olarak analiz etmiştir. Bu analizin ortaya koyduğu üzere, bu ayna sadece geçmişin donuk bir görüntüsünü sunmakla kalmaz; aynı zamanda gelecek nesillere, özellikle de Türk gençliğine yönelik güçlü, dinamik ve meydan okuyucu bir mirasın hatlarını da çizer. Çalışma boyunca gösterildiği gibi, İstiklal Marşı, bir savaş çılgılığı olarak doğmuş, ancak zamanla bir milletin ortak vicdanını ve ahlaki sözleşmesini temsil eden, sivil dininin temelini oluşturan bir kurucu metne dönüşmüştür. Bu dönüşüm, metnin meşruiyetini zaman içinde farklı kaynaklardan alarak katmanlaştırmasıyla mümkün olmuştur: Başlangıçta savaşın aciliyetinden ve milletin psikolojik ihtiyacından beslenen metin, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde kabulüyle siyasi ve hukuki bir meşruiyet kazanmış, kurucu liderin sahiplenmesiyle devrimin felsefesiyle bütünleşmiş ve nihayet anayasal bir statüye kavuşarak devletin en üst normatif gücüyle perçinlenmiştir.

Marş’ın doğduğu tarihsel zemin, metnin her bir dizesine sinen o acil ve meydan okuyucu tonu anlamak için elzemdir. Bir cihan imparatorluğunun on yılı aşkın süren savaşların ardından çöküşü, başkentin işgali ve dayatılan ölüm fermanı niteliğindeki antlaşmalar, toplumun ruhunda derin bir “yeis” hali, yani kolektif bir umutsuzluk ve travma yaratmıştı. İşte bu karanlık psikolojik atmosfere karşı, metnin ilk kelimesi olan “Korkma!” bir teselliden çok daha fazlasıdır; bir irade beyanı, bir silkiniş çağrısı ve manevi bir müdahaledir. Bu hitap, o günün insanının ruhuna doğrudan seslenerek, korkunun ve umutsuzluğun imanın ve azmin karşısında yenilmeye mahkûm olduğunu ilan eder. Metin, bu yönüyle, sadece bir edebi eser değil, aynı zamanda tarihsel bir ana tanıklık eden ve o anın ruhunu şekillendiren sosyolojik bir belgedir.

Metnin kalıcı gücü ve ahlaki otoritesi, şairi Mehmet Akif Ersoy’un şahsiyetiyle olan sarsılmaz bütünlüğünden kaynaklanır. İstiklal Marşı, Akif’in hayatı boyunca savunduğu ve bizzat yaşadığı değerlerin bir damıtmasıdır. O, fildişi kulesinde oturan bir sanatçı değil, “Artık burada duracak zaman değildir” diyerek Anadolu’yu karış karış gezen, kürsülerden halkı direnişe çağıran bir eylem adamıydı. Metindeki her kavram, onun hayatında bir karşılık bulur. Para ödülünü reddetmesindeki onurlu duruşu, marşta yücelttiği “Hak” kavramının maddi çıkarların üzerinde olduğunu canlı bir kanıttır. Vefat eden dostuna verdiği sözü ömrü boyunca tutması, “ahde vefa” ilkesinin onun için ne denli bir namus meselesi olduğunu gösterir. Batı’nın ilmini almayı savunurken, onun ahlaki ve sömürgeci yüzünü “tek dişi kalmış canavar” olarak nitelendirmesi, onun eleştirel “İslamcı modernizm” anlayışının ve kör bir taklitçiliğe karşı duruşunun en net ifadesidir. Bu nedenle marşı okumak, aynı zamanda Akif’in karakterini okumaktır. Metnin ikna ediciliği, şairin hayatının, savunduğu değerlerin canlı bir kanıtı olmasından gelir; metin ve şairin hayatı arasında bir doğrulama ilişkisi mevcuttur. Akif’in hayatı ile metin arasında kurulan bu sarsılmaz tutarlılık, marşın ahlaki otoritesinin de temelini oluşturur.

Bu ahlaki temel üzerine inşa edilen metin, bir milletin sivil dininin kurucu belgesi olarak işlev görür. “Hak” gibi kilit bir kavramda teolojik (Allah), ahlaki (adalet) ve hukuki (hak ediş) meşruiyeti birleştirmesi, verilen mücadelenin sadece siyasi değil, aynı zamanda ilahi ve ahlaki bir zemine oturduğunu ilan eder. Vatan, “Bastığın yerleri ‘toprak!’ diyerek geçme, tanı!” dizesiyle coğrafi bir mekân olmaktan çıkarılıp, “altındaki binlerce kefensiz yatan” şehidin kanıyla kutsanmış manevi bir yurda, bir “emanet”e dönüştürülür. Bu, vatani savunmayı ahlaki ve manevi bir sorumluluk haline getiren, kolektif hafızayı harekete geçiren güçlü bir çağrıdır. Hürriyet, “Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım” dizesiyle, sonradan kazanılan veya birileri tarafından bahşedilen bir lütuf değil, milletin varoluşsal, ontolojik bir vasfı olarak tanımlanır. Bu, bağımsızlığın pazarlık konusu yapılamayacağını en kesin ifadesidir. Bayrak, ezan ve mabet gibi sembollerin metne işlenmesi ise, yeni devletin manevi ve kültürel kodlarını belirleyerek, ulusun ortak değerler etrafında birleştiği kutsal bir anlatı yaratır.

Bu aynadan yansıyan miras, gençliğe yönelik pasif bir nasihatler bütünü değildir. Aksine, iman ile aklı, gelenek ile ilerlemeyi, bireysel sorumluluk ile kolektif amacı birleştirmeyi talep eden, eyleme dönük ve devrimci bir ahlak felsefesidir. Bu mirasın merkezinde, Akif’in Türk gençliği için çizdiği ideal olan “Asım”ın Nesli” yer alır. Asım, sadece dindar bir genç değil; Doğu’nun ruh köklerine bağlı, ahlaken sağlam, ancak aynı zamanda Batı’nın ilmini ve tekniğini alıp ülkesinin kalkınması için kullanacak kadar donanımlı, entelektüel bir karakterdir. O, Tevfik Fikret’in köklerinden kopuk “Haluk” tipine bir antitezdir; geleneği reddetmeden ilerlemeyi, imanı akılla bütünleştirmeyi hedefler.

Akif’in mirasının belki de en devrimci ve günümüz için en geçerli unsuru, atalet ve miskinliğe batmış bir zihniyete karşı açtığı amansız savaştır. O, “tevekkül” kavramını, onu bir pasiflik ve kadercilik kılıfı olarak kullananların elinden kurtararak, İslam’ın dinamik ve eylemci ruhuna iade etmiştir. Akif’e göre gerçek tevekkül, tembelce oturup her şeyi Allah’tan beklemek değil; aksine, “azimle çalışma”yı, sebeplere sonuna kadar sarılmayı, alın teri dökmeyi ve insan olarak yapılması gereken her şeyi yaptıktan sonra sonucu bir gönül huzuruyla Allah’a bırakmayı gerektirir. “Çalış!” dedikçe Şeriat, çalışmadın, durdun” dizeleri, bu pasif kaderciliğe yönelik en sert eleştirisidir. Bu, gençliğe bırakılmış en değerli mirastır: Başarının anahtarı, mucizeler beklemek değil, sarsılmaz bir iradeyle çalışmaktır.

Mirasın bir diğer temel direği ise “emanet” bilincidir. Vatan, bayrak ve bağımsızlık, gençliğe miras bırakılmış bir mülk değil, şehitlerden devralınan ve gelecek nesillere layıkıyla aktarılması gereken kutsal bir sorumluluktur. “Düşün altındaki binlerce kefensiz yatani” dizesi, bu sorumluluğun ahlaki temelini oluşturur. Bu, sadece bir hatırlama eylemi değil, aynı zamanda o mirasa layık olma çabasını da içeren aktif bir ahlaki duruştur. Bu bilinç, bireyi kendi anlık çıkarlarının ötesine taşıyarak, onu tarihsel bir zincirin halkası haline getirir ve eylemlerine bir anlam ve ağırlık katar.

Ancak bu güçlü miras, Cumhuriyet tarihi boyunca tek bir anlama hapsedilmemiştir. Aksine, metnin zenginliği ve çok katmanlılığı, onu farklı ideolojik gruplar için bir referans noktası ve zaman zaman bir mücadele alanı haline getirmiştir. Kemalist okuma, Atatürk’ün “Bu marş bizim inkılabımızı anlatır” sözünü merkeze alarak onu ulus-devletin kurucu belgesi olarak görürken; muhafazakâr/İslamcı okuma, metindeki dini referansları ön plana çıkararak Millî Mücadele’nin İslami karakterini vurgulamış ve onu sonraki dönemlerin laik politikalarına karşı manevi bir direniş metni olarak sahiplenmiştir. 12 Eylül sonrası benimsenen “Türk-İslam Sentezi” ise bu iki yorumu birleştirerek marşı hem milli hem de dini boyutlarıyla anayasal bir güvenceye kavuşturmuştur. Bu farklı okumalar, marşın sadece geçmişe ait bir belge olmadığını, aynı zamanda Türkiye’nin kimlik ve gelecek tasavvurlarına dair süregelen tartışmaların merkezinde yer alan yaşayan ve dinamik bir metin olduğunu kanıtlamaktadır.

Sonuç olarak, Mehmet Akif’in o meşhur duası, “Allah bu millete bir daha İstiklal Marşı yazdırmasın”, bu mirasın nihai özetidir. Bu çalışma, bu duanın sadece yeni bir savaştan ve felaketten kaçınma dileği olarak okunmaması gerektiğini ortaya koymuştur. Daha derin bir anlamda bu, bir öz eleştiri ve bir idealin ilanıdır. Bu, marşta yüceltilen öz yeterlilik, birlik, adalet ve sarsılmaz çalışma ahlakını kalıcı bir milli karaktere dönüştürerek, bir daha asla böylesi bir varoluşsal çılgılığa, böylesi bir kimlik arayışına ihtiyaç duymayacak kadar güçlü, onurlu ve kendine güvenen bir millet olma idealini barındıran derin bir çağrıdır. İstiklal Marşı, sadece geçmişin yansıtan statik bir ayna olmanın ötesinde, bu ideali gerçekleştirmek için geleceği inşa etme sorumluluğu yükleyen dinamik bir metindir. Dolayısıyla, Akif’in gençliğe bıraktığı asıl miras, bu duayı gereksiz kılacak bir hayatı ve toplumu inşa etme sorumluluğunun ta kendisidir.

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	İki Dış Hakem /Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur
Benzerlik Taraması:	Yapıldı /intihal.net vb.
Etik Bildirim:	sobed@mehmetakif.edu.tr
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muafır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Yapay Zekâ Kullanımı:	Yazar, bu çalışmada dil kontrolünde yapay zekâ destekli uygulama kullandığını belirtmiştir.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Peer-Review:	Double anonymized /Two External
Ethical Statement:	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks:	Yes / intihal.net etc.
Complaints:	sobed@mehmetakif.edu.tr
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Use of Artificial Intelligence:	The author has stated that he used an AI-assisted application for language checking in this study.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

KAYNAKÇA

- Akay, H. ve Andı, M. F. (Eds.). (2010). *İstiklâl Marşı-İstikbal Marşı: 41 Dize 41 Yorum*. (1. Baskı, ss.167-170). Hat Yayınevi.
- Andı, M. F. (2018). *İstiklâl Marşı'nın Şairi Mehmet Akif Ersoy*. DBY Yayınları.
- Arabacı, C. (2022). Vatan Müdafasında Bir Model Hayat: Millî Mücadelede Akif. M. Bayyigit (Ed.), *Mehmet Akif Ersoy'a Saygı*, (1. Baskı, ss. 117-187). Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Arslan, H. (2014). Mehmet Akif'in Kader ve Tevekkül Anlayışı. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(2), 123-146.
- Banarlı, N. S. (1985). *İstiklâl Marşı* (1-2). *Kültür Köprüsü*, Kubbealtı Yayınları.
- Bayraktar, D. (1987). *Mehmet Akif Ersoy ve İstiklal Marşı*. Servet Yayın-Dağıtım.
- Bellah, R. N. (1967). Civil Religion in America. *Daedalus*, 96(1), 1-21.
- Bulaç, A. (2004). İslâm'ın Üç Siyaset Tarzı veya İslâmcıların Üç Nesli. Y. Aktay (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, (1. Baskı, ss. 48-67). İletişim Yayınları.
- Cündioğlu, D. (2010). *Âkife Dair*. Kapı Yayınları.
- Çantay, H. B. (1966). *Âkifname (Mehmed Akif)*. Ahmet Sait Matbaası.
- Çetin, N. (2014). *İstiklâl Marşı'mızı Anlamak*. *Turkish Studies*, 9(3), 29-49.
- Çevik, S. (Ed.). (2007). *Âkiften Âsım'a*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Demirbaş, B. (1985). Mondros Mütarekesi ve Sonrası. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (C. 4) İletişim Yayınları.
- Ersoy, M. Â. (1987). *Safahat* (M. E. Düzdag, Haz.). İz Yayıncılık.
- Göçgün, Ö. (2012). Mehmet Akif'in Şiirlerindeki "Âsım" Gerçeği ve "Âsım'dan Dinlediklerim *BELGİ*, 2(4), 422-430.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory* (L. A. Coser, Ed. & Trans.). University of Chicago Press.
- Kara, İ. (2004). İslâmcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri. Y. Aktay (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*. (1. Baskı, ss. 34-42). İletişim Yayınları.
- Kara, İ. (2008). *İslamcılık Düşüncesi: Metinler-Kişiler*. Dergâh Yayınları.
- Karabulut, M. (2015). *İstiklâl Marşı ve Kur'an-ı Kerim*. *Sebilürreşad*, (1026), 1,2.
- Karakoç, S. (1987). *Mehmet Akif (Hayatı, İnanç ve Düşünce Oluşumu Savaşı)* Diriliş Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2008). *Ankara*. İletişim Yayınları.
- Kavakcı, Y. Z. (2010). The Political Philosophy of an Intellectual Poet: A Reading of Mehmet Akif Ersoy's Writings. *Southeastern Europe*, 34(2), 193-219.
- Kılıç, R. (2001). *Ahlakın Dini Temeli*. Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mardin, Ş. (2014). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908*. İletişim Yayınları.
- Okay, M. O. (2011). *Mehmet Akif: Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*. Dergâh Yayınları.
- Okay, O. (1989). *Mehmet Akif: Bir Karakter Heykeltıraşı*. Akçağ Yayınları.
- Şentop, M. (2021). *Kabulünün 100. Yılında İstiklal Marşı ve Mehmet Akif Ersoy*. TBMM Yayınları.
- Tunçay, M. (2009). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yeniterzi, E. (2000). Mehmet Akif'in Çalışmaya Verdiği Önem. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (7), 383-396.
- Yerinde, A. (2022). *İstiklâl Marşı'nda Milli ve Dini Değerler*. *Manas Din Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, (1), 1-22.
- Zürcher, E. J. (2017). *Turkey: A Modern History*. I.B. Tauris.

TÜRKİYE’DE DİJİTAL İÇERİK PLATFORMLARI KULLANICI MEMNUNİYETİNİN YAPAY ZEKÂ İLE ANALİZİ

ANALYSING USER SATISFACTION OF DIGITAL CONTENT PLATFORMS IN TURKEY WITH ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Mehmet KAYAKUŞ

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Akdeniz Üniversitesi, Manavgat Sosyal ve Beşeri
Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri
Bölümü, Antalya, Türkiye
Manavgat Faculty of Social and Human Sciences,
Department of Business Information, Akdeniz
University, Antalya, Türkiye
mehmetkayakus@akdeniz.edu.tr

Sıla Nur SİNE

Akdeniz Üniversitesi, Manavgat Sosyal ve Beşeri
Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri
Bölümü, Antalya, Türkiye
Manavgat Faculty of Social and Human Sciences,
Department of Business Information, Akdeniz
University, Antalya, Türkiye
silanursine@gmail.com

Araştırma Makalesi

Research Article

DOI: 10.20875/makusobed.1740855

Geliş Tarihi/Received	14.07.2025
Revizyon/Revision	01.11.2025
Kabul Tarihi/Accepted	07.11.2025
Yayın Tarihi/Publication Date	30.11.2025

Atıf:

Kayakuş, M. ve Sine, S. N. (2025). Türkiye’de dijital
içerik platformları kullanıcı memnuniyetinin yapay
zekâ ile analizi. *Mehmet Akif Ersoy University Journal
of Social Sciences Institute*, (42), 105-121.

Cite this article:

Kayakuş, M. ve Sine, S. N. (2025). Analysing user
satisfaction of digital content platforms in turkey
with artificial intelligence. *Mehmet Akif Ersoy
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42),
105-121.

This work is licensed under a Creative
Commons Attribution-NonCommercial 4.0
International License.

Öz

Bu çalışma, Türkiye’deki dijital içerik platformlarına yönelik kullanıcı memnuniyetini, kullanıcı yorumları üzerinden yapay zekâ ve metin madenciliği teknikleriyle analiz etmektedir. Yedi aylık süreçte toplanan 1.400 yorum; TextBlob kütüphanesi ile olumlu, olumsuz ve nötr olarak sınıflandırılmış; kelime frekansları ve kelime bulutlarıyla duygusal eğilimler görselleştirilmiştir. Bulgular, kullanıcı memnuniyetinin zaman içinde dalgalandığını; Şubat ve Mart aylarında olumlu yorumların arttığını, Haziran ve Temmuz’da ise nötr tutumların öne çıktığını göstermektedir. Özellikle “senaryo”, “dizi”, “karakter” gibi içerik odaklı ifadelerin sık kullanılması, izleyici geri bildirimlerinin tematik unsurlar üzerinden şekillendiğini ortaya koymaktadır. Çalışma, dijital platformlar için içerik geliştirme ve kullanıcı deneyimi yönetimi açısından stratejik öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kullanıcı Memnuniyeti, Dijital İçerik Platformları, Yapay Zekâ, Duygu Analizi, Metin Madenciliği.

Abstract

This study analyses user satisfaction with digital content platforms in Turkey through user comments using artificial intelligence and text mining techniques. The 1,400 comments collected over a seven-month period were classified as positive, negative, and neutral using the TextBlob library, and emotional trends were visualised with word frequencies and word clouds. The findings show that user satisfaction fluctuates over time; positive comments increase in February and March, while neutral attitudes come to the fore in June and July. In particular, the frequent use of content-orientated expressions such as ‘scenario’, ‘series’ and ‘character’ reveals that audience feedback is shaped by thematic elements. The study provides strategic recommendations for content development and user experience management on digital platforms.

Keywords: User Satisfaction, Digital Content Platforms, Artificial Intelligence, Sentiment Analysis, Text Mining.

EXTENDED SUMMARY

In recent years, digital content platforms such as Netflix have significantly transformed media consumption habits in Turkey. With their personalised recommendation systems and wide content variety, these platforms attract millions of users. However, user satisfaction is shaped not only by content quality but also by technical infrastructure, subscription pricing, user interface, and customer service. In this context, user-generated reviews on digital platforms offer rich data for evaluating service quality and user experiences.

This study aims to analyse user satisfaction toward digital content platforms in Turkey through artificial intelligence-based sentiment analysis and text mining techniques. The dataset comprises user reviews collected over a seven-month period (from January to July 2025), with approximately 200 reviews per month, totalling 1,400 reviews. These comments were retrieved from mobile app stores and social media platforms and processed using natural language processing (NLP) tools.

The methodology includes several key steps. First, raw textual data underwent preprocessing—removal of punctuation, emojis, stop words, and meaningless tokens. The cleaned texts were then analysed using the TextBlob library, which classified each review into one of three sentiment categories: positive, negative, or neutral. Following sentiment classification, word frequency analysis was conducted within each category, and the most frequently occurring terms were extracted to identify thematic patterns. Word clouds were also generated to visually represent the dominant concepts associated with each sentiment type and monthly distribution.

The sentiment analysis results revealed a predominantly positive trend in user reviews across the seven-month timeframe. February and March showed a surge in positive feedback, suggesting strong audience engagement with the released content. Interestingly, while March had the highest number of positive reviews (126), it also had a notable increase in negative feedback (52), implying that high expectations may have led to mixed reactions. Neutral reviews increased steadily from April to July, peaking in July (93), which may indicate a more cautious or indecisive user attitude during the summer months.

Word frequency analysis indicated that the most frequently used words in positive reviews included "series", "season", "episode", "character", and "story", highlighting the importance of structural and narrative elements in user satisfaction. In contrast, negative reviews often included words such as "boring", "long", "disappointing", and "weak character", indicating dissatisfaction with pacing, content depth, or expectations not being met. Neutral comments generally consisted of descriptive terms such as "film", "Netflix", "Prime", or "different", without clear emotional evaluation.

Monthly word clouds supported these findings by showing the evolving focus of user discussions. For example, in February, terms like "documentary" and "addictive" were prominent, while in June and July, content-related expressions were more varied and context-dependent. The recurrence of terms such as "however" and "although" across multiple months suggests that users frequently engaged in comparative or conditional evaluations, often balancing praise with critique.

This study demonstrates that sentiment analysis and text mining offer valuable insights into user experiences and emotional trends related to digital platforms. The combination of quantitative sentiment scores and qualitative keyword analysis provides a multidimensional understanding of user satisfaction. Findings indicate that digital content platforms must not only focus on content production but also adapt their strategies based on evolving user feedback and seasonal viewing behaviours.

In conclusion, the study contributes to the literature by applying AI-based textual analysis to Turkish digital platform reviews, offering actionable insights for content providers. The results underscore the importance of understanding sentiment fluctuations, identifying satisfaction drivers, and improving platform performance in a data-driven manner. This approach also provides a methodological framework that can be adapted to other service industries aiming to improve user engagement and experience through automated analysis of user-generated content.

1. GİRİŞ

Dijitalleşmenin hızla artması, medya tüketim alışkanlıklarında köklü dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Özellikle dijital içerik platformları, kullanıcıların diledikleri zaman ve mekânda içeriklere ulaşabilmelerini sağlayarak geleneksel televizyon yayıncılığına alternatif bir yapı sunmaktadır. Netflix, Amazon Prime, Disney+ ve BluTV gibi platformlar, sadece içerik sunum biçimleriyle değil; aynı zamanda kullanıcı odaklı arayüzleri, algoritma temelli öneri sistemleri ve mobil uygulama entegrasyonlarıyla da ön plana çıkmaktadır. Türkiye'de de bu platformların kullanım oranı giderek artmakta; kullanıcılar hem içerik kalitesi hem de teknik hizmet deneyimleri açısından dijital platformları değerlendirmektedir.

Ancak dijital içerik platformlarında kullanıcı memnuniyetini belirleyen unsurlar, sadece içerik kalitesiyle sınırlı değildir. Teknik altyapı, fiyatlandırma politikaları, mobil deneyim, müşteri desteği, içerik çeşitliliği ve yerel uyarlamalar gibi pek çok faktör kullanıcı deneyimini şekillendirmektedir. Bu bağlamda kullanıcı yorumları, sadece bireysel görüşlerin bir yansıması değil; aynı zamanda kolektif deneyimlerin, beklentilerin ve şikâyetlerin somutlaştığı önemli bir veri kaynağıdır. Kullanıcılar tarafından dijital ortamlarda paylaşılan yorumların sistematik analizi, platformların hizmet kalitesini iyileştirmeleri ve kullanıcı odaklı stratejiler geliştirmeleri açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışma, Türkiye'deki dijital içerik platformlarına yönelik kullanıcı memnuniyetini, yapay zekâ destekli metin madenciliği teknikleri kullanarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Yedi aylık bir dönemde toplanan kullanıcı yorumları; doğal dil işleme (NLP) yöntemleriyle temizlenmiş, ardından TextBlob kütüphanesi kullanılarak duygu analizine tabi tutulmuştur. Yorumlar olumlu, olumsuz ve nötr olarak sınıflandırılmış; her sınıf için en sık kullanılan kelimeler belirlenmiş ve kelime bulutları aracılığıyla görselleştirilmiştir. Bu analizler sayesinde kullanıcıların hangi dönemlerde daha memnun oldukları, hangi içeriklerin eleştiri aldığı ve memnuniyetin zaman içindeki değişimi ortaya konmuştur.

Literatürde, dijital içerik platformlarına dair kullanıcı davranışları, kullanıcı bağlılığı ve içerik tercihi üzerine çeşitli çalışmalar mevcuttur. Ancak bu çalışmaların önemli bir bölümü ya anket temelli nicel analizlere dayanmakta ya da belirli platformlarla sınırlı kalmaktadır. Ayrıca Türkçe sosyal medya verisi üzerinde yapılmış duygu analizi ve metin madenciliği temelli çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Bu yönüyle çalışma, hem Türkçe yorumlar üzerinde doğrudan analiz gerçekleştirmesi hem de duygusal eğilimleri zaman serisi biçiminde incelemesi açısından literatüre yenilikçi bir katkı sunmaktadır.

Bu makale, kullanıcı yorumlarını veri kaynağı olarak merkeze alan ve yapay zekâ temelli yaklaşımlarla kullanıcı memnuniyetini çok boyutlu şekilde değerlendiren özgün bir çerçeve önermektedir. Elde edilen bulgular, sadece mevcut kullanıcı eğilimlerini anlamaya değil, aynı zamanda dijital içerik platformlarının içerik üretimi, kullanıcı deneyimi tasarımı ve stratejik karar alma süreçlerinde faydalanabilecekleri analitik bir temel sunmaktadır.

2. LİTERATÜR

Dijital içerik platformlarının yaygınlaşmasıyla birlikte, kullanıcı memnuniyetinin anlaşılması ve ölçülmesi hem akademik araştırmalar hem de sektör uygulamaları açısından stratejik bir önem kazanmıştır. Özellikle yapay zekâ, duygu analizi ve metin madenciliği gibi teknolojiler; kullanıcı deneyimlerini daha derinlikli, otomatik ve ölçeklenebilir biçimde analiz etmeyi mümkün kılmaktadır.

Dutta ve arkadaşları (Dutta vd., 2021), yapay zekâ temelli analizlerin müşteri memnuniyetini ölçmede sunduğu olanakları vurgulamış; doğal dil işleme (NLP) ve makine öğrenmesi tekniklerinin geleneksel anket yöntemlerine kıyasla daha gerçekçi ve zamanında içgörüler sunduğunu göstermiştir. Kitsios ve arkadaşları ise büyük veri ve metin madenciliği ile dijital pazarlama ortamlarında elektronik ağızdan ağıza (eWOM) iletişimi analiz ederek müşteri memnuniyetine ilişkin eğilimleri ortaya koymuştur (Kitsios vd., 2021).

Türkiye özelinde yapılan çalışmalar da dijital ortamlarda kullanıcı deneyimlerini analiz etmeye odaklanmaktadır. Şaylan ve arkadaşları, yapay zekânın dijital pazarlama stratejileri üzerindeki etkilerini kavramsal düzeyde tartışarak kişiselleştirme, kullanıcı deneyimi ve öngörücü analiz gibi unsurların önemine dikkat çekmiştir (Şaylan vd., 2025). Cömert ve Yücel ise çevrimiçi ürün incelemelerinden anlamlı bilgiler elde etmek amacıyla yapay zekâ destekli analizler gerçekleştirmiş, özellikle müşteri duyarlılığı ve satın alma sonrası memnuniyeti belirlemede bu tür analizlerin etkinliğini göstermiştir (Cömert ve Yücel, 2023).

Turizm ve otelcilik alanında yapılan çalışmalar da kullanıcı yorumlarının metin madenciliği ile analiz edilmesine yönelmiştir. Gürbüz ve arkadaşları, Antalya'daki otellere ilişkin çevresel içerikli yorumları analiz etmiş ve çevresel duyarlılığın müşteri memnuniyetinde önemli bir faktör olduğunu göstermiştir (Gürbüz vd., 2024). Erdoğan ve arkadaşları (Erdoğan vd., 2025) ise sürdürülebilir turizm bağlamında otel yorumlarını derin öğrenme ile analiz ederek duygusal memnuniyetin sadakat üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Çaylak ve arkadaşları, Booking ve Expedia gibi seyahat uygulamalarına yönelik kullanıcı deneyimlerini duygu analizi ve konu modelleme ile inceleyerek mobil deneyim ve hizmet kalitesinin önemine vurgu yapmıştır (Çaylak vd., 2024).

Dijital içerik platformlarına özel çalışmalar da literatürde giderek artmaktadır. Yılmaz ve Erdem, Netflix örneği üzerinden dijital platformlara yönelik üyelik devamlılığını etkileyen faktörleri analiz etmiş ve içerik kalitesi, fiyat algısı ve kullanım kolaylığının belirleyici olduğunu belirtmiştir (Yılmaz ve Erdem, 2022). Sohtorik ise Netflix'in sosyal medya pazarlama faaliyetleri ile marka güveni arasındaki ilişkiyi incelemiş ve kullanıcı sadakatine etkisini ortaya koymuştur (Sohtorik, 2022).

Uluslararası literatürde de Netflix ve benzeri platformlara yönelik memnuniyet analizleri dikkat çekmektedir. Chen ve arkadaşları, Netflix kullanıcılarının memnuniyet düzeylerini kültürel farklar bağlamında ele almış; içerik tercihlerinin ve hizmet kalitesine ilişkin beklentilerin memnuniyet üzerinde etkili olduğunu göstermiştir (Chen vd., 2023). Thomas ve arkadaşları, Netflix kullanıcı yorumları üzerinde istatistiksel duygu analizi yaparak içerik türü ve yayın zamanına göre duygusal farklılıkları incelemiştir (Thomas vd., 2024). Kondaveti ve arkadaşları ise izleyici memnuniyetini tahmin etmek amacıyla LSTM tabanlı duygu analizleri geliştirmiş ve derin öğrenme modellerinin başarı oranlarını vurgulamıştır (Kondaveti vd., 2025). Omeragić ve arkadaşları, kullanıcı memnuniyetini maksimize etmeye yönelik makine öğrenmesi tabanlı öneri sistemleri geliştirmiştir (Omeragić vd., 2023).

Bunun yanı sıra sosyal medya, mobil bankacılık, eğitim ve e-ticaret gibi alanlarda da benzer yöntemlerle kullanıcı memnuniyeti analiz edilmiştir. Baj-Rogowska ve Sikorski, sosyal medya uygulamalarının kullanılabilirliğini metin madenciliğiyle değerlendirirken (Baj-Rogowska ve Sikorski, 2023); Alrizq ve Alghamdi, mobil bankacılık uygulamalarındaki memnuniyeti öngörücü öğrenme teknikleriyle analiz etmiştir (Alrizq ve Alghamdi, 2024). Abdullah (Abdullah, 2025) ile Andrian ve arkadaşları (Andrian vd., 2022), mobil sağlık ve dijital bankacılık uygulamalarına dair kullanıcı memnuniyetini metin analizi ile değerlendirmiştir. Nilashi ve arkadaşları, devasa çevrim içi kurs platformlarında öğrenci memnuniyetini kullanıcı yorumlarından yola çıkarak analiz etmiş (Nilashi vd., 2022); Park ise çevrimiçi yorumlardan elde edilen memnuniyet düzeylerini metin madenciliği ve veri zarflama (DEA) yöntemiyle birlikte değerlendirmiştir (Park, 2023).

Türkiye'deki Türkçe veri analizi örnekleri ise oldukça sınırlıdır. Kıvrak, Trendyol'daki akıllı saat yorumlarını analiz ederek tüketici algısını incelemiştir (Kıvrak, 2025). Atılğan ve Yoğurtcu, Twitter gönderileri üzerinden kargo firmalarına yönelik duygu analizi gerçekleştirmiştir (Atılğan ve Yoğurtcu, 2021).

Türkiye'deki dijital içerik platformlarına ilişkin Türkçe kullanıcı yorumlarının, zamana bağlı olarak analiz edildiği ve duygu eğilimlerinin dönemsel değişimini ortaya koyan kapsamlı bir araştırmaya literatürde rastlanmamaktadır. Mevcut çalışmalar çoğunlukla belirli bir zaman diliminde sabit veri setleriyle yürütülmüş; içerik platformlarına dair kullanıcı memnuniyetini zamansal bağlamda değerlendirme yönü ihmal edilmiştir.

Bu çalışma, yedi aylık bir süre boyunca toplanan Türkçe kullanıcı yorumlarını doğal dil işleme, duygu analizi ve kelime frekansı teknikleriyle analiz ederek literatüre önemli bir katkı sunmaktadır. Her ay için oluşturulan kelime bulutları, duygu türlerine göre tematik farklılıkları görselleştirmekte ve kullanıcıların zamanla değişen tutumlarını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle çalışma, yalnızca nicel bir duygu sınıflandırması değil, aynı zamanda içerik temelli nitel desenlerin ortaya çıkarılmasına olanak sağlamaktadır.

Bu çalışma dijital içerik platformlarına yönelik Türkçe kullanıcı yorumlarını zamana duyarlı bir yaklaşımla analiz eden hem yöntemsel hem de uygulamalı düzeyde yenilikçi ve özgün bir çerçeve sunmaktadır. Elde edilen bulgular, dijital platformların içerik stratejilerini kullanıcı geri bildirimlerine dayalı olarak şekillendirmesi açısından değerli içgörüler sunmakta ve literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışma, Türkiye'deki dijital içerik platformlarına (özellikle Netflix'e) ilişkin kullanıcı yorumlarından oluşan bir veri setine dayanmaktadır. Yorumlar, Ocak–Temmuz 2025 tarihleri arasında her ay

yaklaşık 200 adet olmak üzere toplam 1.400 yorumdan oluşan bir veri setiyle toplanmıştır. Veriler çevrimiçi platformlardan elde edilmiş ve analiz öncesi doğal dil işleme (NLP) teknikleriyle ön işleme tabi tutulmuştur. Bu kapsamda noktalama işaretleri, özel karakterler ve anlamsız sözcükler temizlenmiş; yorumlar küçük harfe dönüştürülerek analiz için hazır hale getirilmiştir. Duygu analizi için Python programlama dili kullanılarak TextBlob kütüphanesi aracılığıyla yorumlar “olumlu”, “olumsuz” ve “nötr” şeklinde sınıflandırılmıştır. Her duygu sınıfı için en sık geçen kelimeler belirlenmiş, bu kelimeler bağlaç, zarf ve edat gibi anlamsal katkısı sınırlı ifadelerden arındırılmıştır. Her ay ve her duygu kategorisi için kelime bulutları oluşturularak kullanıcı memnuniyeti eğilimleri görselleştirilmiştir.

3.1. Veri Seti

Bu çalışmada yalnızca Netflix dijital içerik platformuna yönelik kullanıcı yorumları analiz edilmiştir. Netflix’in tercih edilmesinin temel nedeni, Türkiye’de dijital içerik tüketiminde en yüksek kullanıcı sayısına sahip platformlardan biri olması ve kullanıcılar tarafından düzenli olarak içeriklerle ilgili yorum ve değerlendirme yapılmasıdır (JustWatch, 2025). Ayrıca Netflix, geniş içerik yelpazesi ve güçlü marka bilinirliğiyle, kullanıcı memnuniyetinin dönemsel olarak nasıl değiştiğini incelemek için ideal bir örnek teşkil etmektedir (Netflix, 2025).

Yorumlar, X (eski adıyla Twitter) platformundan X API (Application Programming Interface) aracılığıyla toplanmıştır. X platformunun seçilmesinin nedeni, kullanıcıların içerikleri izledikten sonra deneyimlerini kamuya açık şekilde paylaştıkları en yoğun sosyal medya ortamlarından biri olmasıdır (Shi vd., 2014). Ayrıca X API, zaman damgalı ve kullanıcı tarafından üretilmiş özgün metinlere ulaşma imkânı sunduğu için duygu analizi ve metin madenciliği çalışmalarında sıkça tercih edilen bir veri kaynağıdır (Amrich vd., 2015). Veriler yalnızca “Netflix” anahtar kelimesini içeren Türkçe tweetler arasından çekilmiştir.

Çalışmada Ocak 2025 – Temmuz 2025 tarihleri arasındaki yedi aylık dönem analiz edilmiştir. Bu zaman aralığı, Netflix’in içerik politikasının mevsimsel olarak nasıl algılandığını görmek ve kullanıcı memnuniyetindeki dönemsel değişimleri ortaya koymak açısından özellikle seçilmiştir. İlkbahar ve yaz aylarını kapsayan bu periyot, farklı içerik stratejilerinin etkisini kıyaslamaya elverişlidir.

Her ay için ortalama 200 tweet olacak şekilde toplam 1.400 kullanıcı yorumu toplanmıştır. Bu örneklem hacmi hem nitel hem de nicel analizler için yeterli çeşitliliği sağlamaktadır. Ayrıca, yorumların farklı dönemlere yayılması sayesinde zaman serisi perspektifinden duygusal eğilimlerin değişimi incelenebilmiştir. Yorum sayısının dengeli tutulması, analiz sonuçlarının aşırı uçlardan etkilenmeden, genel eğilimleri yansıtacak şekilde elde edilmesine olanak sağlamıştır. Bu nedenle, 1.400 yorumlu veri seti hem temsil gücü yüksek hem de analiz açısından yönetilebilir bir büyüklüktedir.

Örnek veri seti Tablo 1 ‘de verilmiştir.

Tablo 1. Örnek veri seti (X Platform, 2025)

Aylar	Yorumlar
Ocak	Fantastik sahnelerin az olmuş olması beni hayal kırıklığına uğratmıştı
	Hayatımda izlediğim hiç abartısız en saçma doğal felaket filmi.
Şubat	The Night Agent, izlediğim en sürükleyici dizilerden biri. Bitene kadar uykusuz kalabilirim...
	Deniz, güneş ve manzara içimi, ruhumu ısıttı. O yüzden sevdim filmi.
Mart	Beğenmedim bıraktım izlemeyi. Çok sıkıcı ve ağır
	İzlediğim en iyi dizi olabilir! Senaryo, diyalog ve kesintisiz kamera çekimiyle !
Nisan	Netflix Türkiye’deki film seçeneği çok az!
	Fallout gece izlenir; sonrasında yaşıyor sanki bir yıkımın kalıntısını taşıyorum.
Mayıs	Çok kötü bi bölüm ve sezon
	Bridgerton 3. sezon tam olarak “skandal, şıklık ve sessiz kahkahalar” sezonu olmuş.
Haziran	Efsane yeniden dönüyor. Bir başyapıt Squid Game
	Maestro izleyince klasik müziğe merak saldım. Diziler bazen insanın ruhunu değiştiriyor.
Temmuz	Netflix bu Temmuz “evde otur dizini izle” ayı ilan etmiş. Her hafta yeni bir şey düşüyor.
	Bu Temmuz Netflix resmen dolup taşmış. Sadece başlıkları okurken bile kararsızlık yaşıyorum.

Tablo 1’deki örnek yorumlar, kullanıcıların farklı aylarda dijital içerik platformlarına yönelik hem olumlu hem de olumsuz görüşler paylaştığını göstermektedir. Bazı aylarda içerik çeşitliliği ve kalite öne çıkarken, bazı dönemlerde ise beklentilerin karşılanmadığı görülmektedir. Bu durum, kullanıcı memnuniyetinin zamana ve izlenen içeriğe göre değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

3.2. Metin Madenciliği

Metin madenciliği, yapılandırılmamış metin verilerinden anlamlı ve kullanılabilir bilgiler elde etmeyi amaçlayan bir veri analizi sürecidir (Nesca vd., 2022). Günümüzde kullanıcılar, sosyal medya, forumlar, uygulama mağazaları ve dijital platformlar üzerinden birçok yorum paylaşmaktadır. Bu metin tabanlı yorumlar, insanların ne düşündüğünü ve hizmetlerden ne kadar memnun kaldığını anlamak için değerli bilgiler sunar. Özellikle dijital içerik platformlarında yapılan yorumlar, kullanıcıların deneyimlerini doğrudan yansıttığı için, anketlere göre daha doğal ve gerçek zamanlı geri bildirimler sağlar. Bu bağlamda metin madenciliği, kullanıcı deneyimini ölçmek ve yorumlardaki gizli anlamları ortaya çıkarmak için güçlü bir yöntem haline gelmiştir. Bu genel çerçevede doğrultusunda, çalışmada metin madenciliği yöntemi Netflix'e ilişkin Türkçe kullanıcı yorumlarını analiz etmek amacıyla uygulanmıştır. Bu çalışmada metin madenciliği, kullanıcıların Netflix'e ilişkin Türkçe yorumlarını analiz etmek amacıyla kullanılmıştır. Öncelikle, ham veri olarak elde edilen tweetler ön işleme sürecine tabi tutulmuştur. Bu aşamada yorumlardan noktalama işaretleri, sayılar, özel karakterler, URL bağlantıları ve anlam taşımayan ifadeler temizlenmiştir. Ardından veriler küçük harfe dönüştürülmüş, Türkçe diline özgü bağlaçlar, zarflar ve edatlar gibi anlamsal katkısı sınırlı kelimeler veri setinden çıkarılmıştır. Bu işlem, gereksiz bilgileri temizleyerek asıl konuların daha açık şekilde görülmesini sağlamıştır. Temizlenmiş veriler üzerinden kelime frekans analizi gerçekleştirilmiş, en sık kullanılan kelimeler her ay ve her duygu kategorisi (olumlu, olumsuz, nötr) için ayrı ayrı belirlenmiştir. Bu analizler sayesinde kullanıcıların hangi dizi türleri veya karakterler ile ilgili memnun ya da memnun olmadıkları tespit edilmiştir.

Çalışmada kelime bulutu tekniği kullanılarak görsel temsiller oluşturulmuştur. Bu teknik, en çok tekrar eden kelimelerin boyutlarına göre görselleştirilmesini sağlar ve kullanıcı yorumlarında hangi temaların öne çıktığını hızlıca kavramaya olanak tanır (Alam vd., 2023). Her ay için ayrı kelime bulutları oluşturularak, kullanıcıların dönemsel olarak hangi kavramlar etrafında yoğunlaştıkları analiz edilmiştir.

Metin madenciliği, kullanıcıların açıkça söylemediği duyguları, kullandıkları kelimelerden çıkarma imkânı sunar. Bu nedenle bu çalışma sadece hangi kelimelerin sık geçtiğini göstermekle kalmamış, aynı zamanda yorumlardaki konuları da incelemiştir. Böylece dijital içerik platformlarının güçlü ve zayıf yönleri daha iyi anlaşılmıştır. Bu çalışmada kullanılan metin madenciliği yöntemi, Netflix kullanıcı yorumlarını farklı yönlerden incelemeyi mümkün kılmıştır. Bu sayede kullanıcı memnuniyetinin zamanla nasıl değiştiği ve bu değişimde hangi içeriklerin etkili olduğu görülmüştür. Bu yöntem, dijital platformların kullanıcı beklentilerine uygun içerikler üretmesine yardımcı olabilecek veri temelli bir yaklaşımdır.

3.3. Duygu Analizi

Duygu analizi, metinlerde ifade edilen duygusal eğilimleri tespit etmeye yönelik bir doğal dil işleme (NLP) tekniğidir. Bu yöntem sayesinde kullanıcıların olumlu, olumsuz ya da nötr değerlendirmeleri otomatik olarak sınıflandırılabilir. Özellikle sosyal medya paylaşımları, kullanıcı yorumları ve ürün değerlendirmeleri gibi metinlerin anlamlandırılmasında duygu analizi hem akademik araştırmalarda hem de sektörel uygulamalarda sıkça kullanılmaktadır (Nandwani ve Verma, 2021). Duygu analizinde başlıca üç temel yaklaşım bulunmaktadır: Kelime tabanlı yöntemler, makine öğrenmesine dayalı yöntemler ve hibrit yöntemler. Kelime tabanlı yöntemler önceden tanımlanmış duygu sözlüklerini kullanarak metindeki kelimelere duygu puanları atar. Her kelime, pozitif, negatif veya nötr olarak sınıflandırılır ve metnin genel duygu tonu bu puanların ağırlıklı ortalamasıyla belirlenir. Yöntemin en büyük avantajı yorumlanabilirlik ve uygulanabilirlik kolaylığıdır; ancak deyim, ironi ya da bağlam değişkenliğine karşı hassas değildir (Kumar vd., 2025). Makine öğrenmesine dayalı yaklaşımlar, etiketlenmiş veri setlerinden öğrenen algoritmalarla (örneğin Naive Bayes, SVM, LSTM) metinleri duygu kategorilerine ayırır. Model, eğitim verisindeki örneklerden yola çıkarak yeni metinlerin duygusunu tahmin eder. Bu yöntemler, büyük veri setleriyle oldukça başarılı sonuçlar verebilir; ancak etiketleme süreci zahmetli ve modelin eğitimi zaman alıcıdır (Minaee vd., 2021). Hibrit yöntemler, kelime tabanlı ve makine öğrenmesine dayalı yaklaşımların güçlü yönlerini birleştirir. Öncelikle sözlük temelli analiz yapılır, ardından bu sonuçlar makine öğrenmesi modelleriyle desteklenir. Bu sayede daha dengeli ve bağlama duyarlı sonuçlar elde edilebilir (Islam vd., 2024).

Bu çalışmada, duygu analizi için kelime tabanlı bir yöntem olan TextBlob kütüphanesi tercih edilmiştir. Python tabanlı bu kütüphane, dil işleme görevlerini kolaylaştıran kullanışlı bir araçtır ve metinlere duygu puanları atamak için yerleşik bir sözlük kullanır. TextBlob, her cümleye -1 ile +1 arasında bir duygu değeri (polarity) verir; bu değerler negatif, pozitif ya da nötr duyguyu temsil eder. Ayrıca öznellik (subjectivity) puanları da belirlenebilir, ancak bu çalışmada yalnızca duygu yönelimi (olumlu, olumsuz, nötr) dikkate

alınmıştır (Suanpang vd., 2021). TextBlob'un tercih edilmesinin başlıca nedeni, yorumların çoğunlukla kısa ve açık ifadeler içermesi nedeniyle sözlük temelli analiz için uygun bir yapıya sahip olmasıdır. Ayrıca yorumların Türkçeye çevrilerek analiz edilmesi, TextBlob'un İngilizce odaklı sözlük yapısından verimli şekilde yararlanılmasını mümkün kılmıştır. Böylece veri etiketleme ya da model eğitimi gerektirmeksizin hızlı ve tutarlı duygu sınıflandırmaları yapılabilmektedir.

Bu çalışmada uygulanan duygu analizi yöntemi, kullanıcı yorumlarının duygusal yönünü ölçmede etkili bir araç olarak kullanılmış; böylece kullanıcıların Netflix içeriklerine yönelik tutumları dönemsel olarak takip edilebilmiştir.

4. BULGULAR

Bu bölümde, Netflix kullanıcılarına ait yedi aylık dönemi kapsayan tweet yorumlarının analizinden elde edilen bulgular sunulmaktadır.

Veri temizliğinin ardından duygu analizi aşamasına geçilmiştir. Yorumlar, TextBlob kütüphanesi yardımıyla olumlu, olumsuz ve nötr olmak üzere üç duygu kategorisine ayrılmıştır. TextBlob, her metni kelime tabanlı duygu sözlükleri üzerinden değerlendirerek yorumun duygu yönelimini belirlemiş ve otomatik olarak sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırma sayesinde, kullanıcıların hangi dönemlerde platformdan daha memnun oldukları ya da ne zaman daha fazla eleştirel oldukları gözlemlenebilmiştir.

Duygu analizi sonuçları incelendiğinde, yorumların büyük çoğunluğunun olumlu yönde olduğu görülmektedir. Özellikle Şubat ve Mart aylarında olumlu yorumların belirgin şekilde arttığı; buna karşın Mart ayında olumsuz yorumların da diğer aylara göre yüksek seyrettiği dikkat çekmektedir. Bu durum, Mart ayında kullanıcı ilgisinin yoğun olduğunu, ancak bazı beklentilerin tam olarak karşılanmadığını düşündürmektedir. Haziran ve Temmuz aylarında ise nötr yorumlarda belirgin bir artış görülmüş; bu da kullanıcıların içeriklere daha tarafsız veya kararsız yaklaştığını göstermektedir.

Kullanıcıların dönemsel duygu durumlarını daha ayrıntılı biçimde inceleyebilmek amacıyla her ay için ayrı duygu sayımları yapılmış ve sonuçlar tablo hâlinde sunulmuştur. Tablo 2'de aylara göre duygu durumu istatistikleri yer almaktadır.

Tablo 2'de aylara göre duygu durumu istatistikleri görülmektedir.

Tablo 2. Aylara göre duygu durumu istatistikleri

	Olumlu	Olumsuz	Nötr
Ocak	105	29	66
Şubat	118	22	60
Mart	126	52	22
Nisan	101	21	78
Mayıs	93	23	84
Haziran	83	26	91
Temmuz	86	21	93

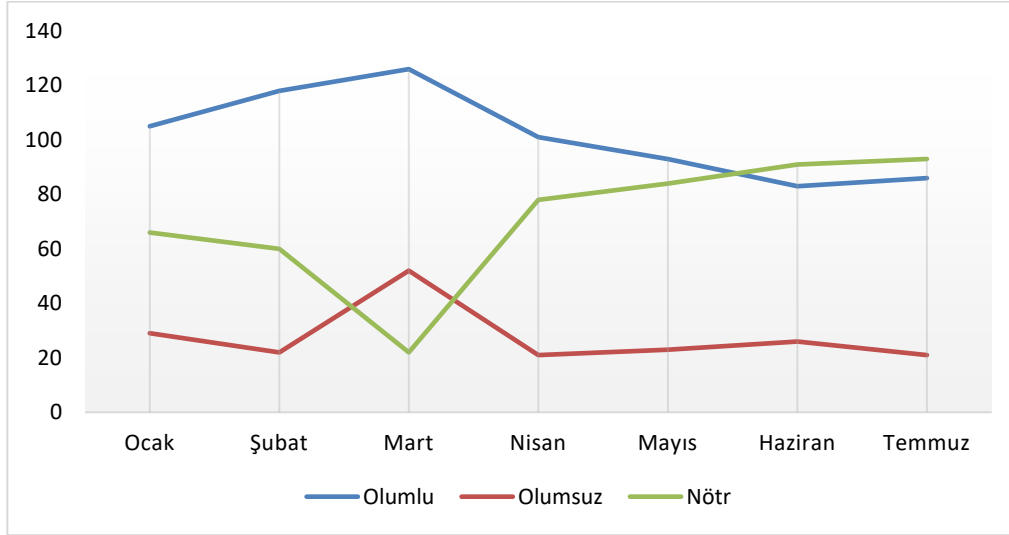
Tablo 2, Ocak 2025 ile Temmuz 2025 tarihleri arasında kullanıcıların Netflix'e yönelik paylaştığı yorumların duygu analizine göre dağılımını göstermektedir. Her ay yaklaşık 200 yorum üzerinden gerçekleştirilen analizlerde, yorumlar "olumlu", "olumsuz" ve "nötr" olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Bu tablo, kullanıcı memnuniyetinin zaman içerisinde nasıl dalgalandığını ve içeriklere yönelik duygusal yaklaşımların hangi dönemlerde değiştiğini görselleştirmektedir.

Genel olarak tablo incelendiğinde, tüm aylar boyunca olumlu yorumların sayıca baskın olduğu görülmektedir. En yüksek olumlu yorum sayısı Mart ayında (126) ile kaydedilmiş; bu ayı Şubat (118) ve Ocak (105) ayları takip etmiştir. Bu veriler, kış aylarında Netflix'in kullanıcılar nezdinde daha olumlu karşılandığını ve içeriklerin yoğun ilgi gördüğünü düşündürmektedir. Ancak dikkat çeken bir diğer nokta da Mart ayında olumsuz yorumların (52) diğer tüm aylara göre belirgin şekilde fazla olmasıdır. Bu durum, Mart ayında platforma olan ilginin yüksek olduğunu ancak bazı içeriklerin beklentileri karşılamayarak hayal kırıklığı yarattığını göstermektedir.

Olumsuz yorumlar açısından en düşük değerler Şubat (22), Nisan (21) ve Temmuz (21) aylarında kaydedilmiştir. Bu dönemlerde kullanıcıların platforma karşı daha az eleştirel olduğu söylenebilir. Şubat ayı hem yüksek olumlu yorum oranı hem de düşük olumsuzluk seviyesiyle en pozitif dönem olarak öne çıkmaktadır.

Öte yandan, nötr yorumların zamanla arttığı dikkat çekmektedir. Özellikle Haziran (91) ve Temmuz (93) aylarında nötr yorum sayılarında belirgin bir yükseliş gözlenmiştir. Bu durum, yaz aylarına doğru kullanıcıların içeriklere yönelik daha tarafsız ya da kararsız bir tutum sergilediğini ortaya koymaktadır. Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında da nötr yorumlar pozitif yorumlara oldukça yaklaşımıştır. Bu artış, içeriklerin kullanıcılar üzerinde güçlü bir olumlu ya da olumsuz izlenim bırakmaktan çok, daha dengeli tepkiler aldığı şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 2 kullanıcıların dönemsel memnuniyet seviyelerini karşılaştırmalı olarak değerlendirmeye imkân tanımaktadır. Netflix içeriklerinin bazı dönemlerde yüksek memnuniyet yarattığı; bazı dönemlerde ise beklentilerin altında kaldığı anlaşılmaktadır. Bu eğilimler, platformun içerik stratejilerinde dönemsel farkındalık oluşturması açısından değerli geri bildirimler sunmaktadır.

Şekil 1. Aylara göre duygu durumu değişimi

Şekil 1, Ocak 2025 ile Temmuz 2025 tarihleri arasında Netflix kullanıcı yorumlarının duygu analizine göre dağılımını zaman serisi şeklinde göstermektedir. Grafikte, olumlu (mavi), olumsuz (kırmızı) ve nötr (yeşil) yorum sayıları aylık olarak karşılaştırılmıştır. Bu görselleştirme, kullanıcı memnuniyetinin zaman içinde nasıl dalgalandığını ve duygusal eğilimlerin dönemsel olarak nasıl farklılaştığını ortaya koymaktadır.

Şekil 1 incelendiğinde, olumlu yorumların tüm dönem boyunca en baskın duygu türü olduğu açıkça görülmektedir. Ocak ayında 105 olan olumlu yorum sayısı, Şubat ayında artış göstererek 118'e, Mart ayında ise zirve noktası olan 126'ya ulaşmıştır. Bu artış, Netflix'in kış aylarında kullanıcılar nezdinde daha olumlu bir izlenim bıraktığını göstermektedir. Ancak Marttan sonra olumlu yorumlarda düşüş eğilimi gözlenmiş ve Temmuz ayında 86'ya kadar gerilemiştir.

Öte yandan, olumsuz yorumlar görece düşük seviyelerde seyretmiş; Şubat ayında en düşük seviyeye (22) inerken, Mart ayında dikkat çekici bir artışla 52'ye yükselmiştir. Bu ani artış, Mart ayında yayınlanan içeriklerin kullanıcı beklentilerini karşılamada yetersiz kaldığını ya da tartışma yaratan yapıların etkili olduğunu düşündürmektedir. Takip eden aylarda olumsuz yorumlar yeniden düşüşe geçmiş ve Temmuz ayında tekrar 21 seviyesine inmiştir.

Nötr yorumlar ise özellikle Nisan ayından itibaren belirgin bir artış göstermektedir. Mart ayında yalnızca 22 olan nötr yorum sayısı, Nisan ayında 78'e yükselmiş ve Temmuz ayında 93 ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bu artış, kullanıcıların yaz aylarına doğru içeriklere karşı daha temkinli, kararsız veya duygusal olarak tarafsız bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir. Nötr yorumların olumlu yorumlara yaklaşması, izleyici kitlesinin içeriklere ilişkin net bir memnuniyet ya da memnuniyetsizlik belirtmek yerine daha gözlemleyici ve tanımlayıcı bir dil kullandığına işaret edebilir.

Şekil 1 kullanıcı memnuniyetinin zaman içinde durağan bir yapı sergilemediğini, içeriklere ve dönemsel faktörlere bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, dijital içerik platformlarının kullanıcı geri bildirimlerini dönemsel olarak takip ederek içerik stratejilerini dinamik biçimde şekillendirmesi gerektiğini göstermektedir.

Tablo 3. Aylara göre kelime frekans Listesi

	Pozitif	Negatif	Nötr
Ocak	Sezon İzlendi Harika Beğendim	Sahne Film Bölüm Uzun	Sezon Film Panda Küçük
Şubat	Sezon İyi Harika Yeni sezon	Karakter Küçük Bağımlı Sezon	Bölüm İzleniyor Netflix Farklı
Mart	Beğendim Mart İzlenen Bölüm	Rahatsız edici Zaman İzlenen Bölüm	İzleme Yol Ev Gün
Nisan	Beğendim İzleme Zaman Sezon	Dizi Karanlık Periferik Duygusal olarak	Dizi Beğen İzle Sorun
Mayıs	Dizi İyi Tatlı Sezon	Gün İzliyor Sahne Çocuk	Sezon Dizi Aralık Döküntü
Haziran	İzleme Beğenmek Seri Netflix	Araları açılmak Mevsim Ne zaman Tekrar	Sezon Aralık Netflix Prime
Temmuz	Beğenmek Seri Var olan Tatlı	Erkekler Beğenmek İzleme Bridgestone	Seri Beğenmek Yaz Sahip olmak

Tablo 3'te sunulan kelime frekans listesi, her ay için olumlu, olumsuz ve nötr duygu sınıflarına ait kullanıcı yorumlarında en sık kullanılan kelimeleri göstermektedir. Bu tablo, kullanıcıların hangi kavramlar etrafında olumlu ya da olumsuz geri bildirimde bulunduğunu ve hangi konularda daha tarafsız bir dil kullandıklarını anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır.

Olumlu yorumlarda, sık geçen kelimeler arasında “sezon”, “beğendim”, “iyi”, “harika”, “tatlı”, “dizi” ve “seri” gibi ifadeler öne çıkmaktadır. Bu kelimeler, kullanıcıların özellikle dizilerin yeni sezonlarını ve genel izleme deneyimini takdir ettiğini göstermektedir. “Beğenmek” fiili ve “izleme” eylemi de olumlu bağlamda sıkça kullanılmıştır; bu da içeriklerin kullanıcıları memnun ettiğini yansıtmaktadır.

Olumsuz yorumlara baktığımızda ise, “sahne”, “uzun”, “rahatsız edici”, “karakter”, “dizi”, “çocuk”, “döküntü” ve “mevsim” gibi kelimeler dikkat çekmektedir. Bu ifadeler, bazı kullanıcıların içeriklerin süresinden, konu işlenişinden ya da karakterlerden memnun kalmadığını göstermektedir. Özellikle “rahatsız edici”, “karanlık”, “döküntü” gibi olumsuz çağrışımlı kelimeler içeriklerin bazı kullanıcılar için negatif duygular uyandırdığını ortaya koymaktadır.

Nötr yorumlarda ise genellikle tanımlayıcı ve gözleme dayalı ifadeler ön plana çıkmıştır. “Film”, “sezon”, “bölüm”, “dizi”, “farklı”, “yaz”, “prime”, “bridgestone” gibi kelimeler kullanıcıların belirli bir içerik hakkında olumlu ya da olumsuz yargı belirtmeksizin görüş paylaştığını göstermektedir. Bu da kullanıcıların bir kısmının içerikleri betimlemekle yetindiğini ya da net bir duygu yönelimi göstermediğini düşündürmektedir.

Tablo 3, kullanıcıların içeriklerin türü, sezon yapısı, karakter derinliği ve sunum biçimi gibi konularda memnuniyet ya da memnuniyetsizlik ifade ettiğini ve zaman zaman tarafsız bir dille sadece bilgi verdiğini göstermektedir. Dijital platformlar için bu tür frekans analizleri, kullanıcı geri bildirimlerini anlamada ve içerik geliştirmede oldukça işlevsel olabilir.

Şekil 7’deki Haziran ayı kelime bulutu, Haziran ayında kullanıcıların dijital içerik platformlarına yönelik yaptıkları yorumlarda en sık kullandıkları kelimeleri ortaya koymaktadır. “Zaman”, “ancak”, “beğenmek”, “seri” ve “izleme” gibi kelimelerin öne çıkması, kullanıcıların içerikleri değerlendirirken hem olumlu yönleri vurguladığını hem de bazı eleştirel ifadelerle denge kurduklarını göstermektedir. “Zaman” kelimesinin merkezî şekilde yer alması, içeriklerin temposu, uzunluğu ya da izlemeye ayrılan süreyle ilgili yorumların yoğunlaştığını düşündürmektedir.

Ayrıca “açılmak”, “dış”, “araları”, “vurmak”, “astarı”, “eşit” gibi çeşitli ve bağlamsal kelimelerin yer alması, yorumların sadece izlenim değil, içeriklerin detaylarıyla ilgili teknik ya da metaforik anlatımlar da içerdiğini göstermektedir. “Olumsuz” ve “ancak” gibi kelimelerin varlığı, kararsız ya da eleştirel değerlendirmelerin varlığına işaret ederken; “beğenmek”, “tatlı”, “maestro” ve “Netflix” gibi olumlu çağrışımlar kullanıcı memnuniyetinin tamamen olumsuz olmadığını göstermektedir. Bu kelime bulutu, Haziran ayında kullanıcıların izledikleri içeriklere dair hem zaman yönetimi hem de içerik kalitesi açısından çeşitli değerlendirmeler yaptıklarını ortaya koymaktadır.

Şekil 8. Temmuz ayı kelime bulutu

Şekil 8’deki Temmuz ayı kelime bulutu, Temmuz ayında kullanıcıların dijital içerik platformlarına ilişkin yaptıkları yorumlarda öne çıkan ifadeleri yansıtmaktadır. En dikkat çeken kelimeler “beğenmek”, “ancak”, “olumsuz”, “yaz”, “var” ve “seri” şeklindedir. “Beğenmek” ve “ancak” kelimelerinin birlikte sık kullanılması, kullanıcıların içeriklere karşı genel olarak olumlu bir yaklaşım sergilese de bazı eleştirel değerlendirmeler de yaptığını göstermektedir. Bu, memnuniyetle birlikte beklentilerin tam olarak karşılanmadığına işaret edebilir.

“Olumsuz” kelimesinin belirgin biçimde yer alması, bazı içeriklerin hayal kırıklığı yaratmış olabileceğini gösterirken; “yaz” ve “Temmuz” gibi kelimeler, yorumların mevsimsel içeriklerle veya yaz ayına özel programlarla ilgili olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca “erkekler”, “kol”, “vurmak”, “açılmak”, “salon” gibi çeşitli tematik ve bağlamsal kelimelerin yer alması, içeriklerin farklı temalar ve kitlelere hitap ettiğini göstermektedir. Genel olarak bu kelime bulutu, Temmuz ayında kullanıcıların yaz temalı içerikleri değerlendirdiğini, beğeniyle birlikte belirli düzeyde eleştiriler de getirdiklerini ortaya koymaktadır.

5. SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye’deki dijital içerik platformları özelinde kullanıcı memnuniyetini yapay zekâ tabanlı metin madenciliği ve duygu analizi yöntemleri ile incelemeyi amaçlamıştır. Özellikle Netflix platformuna odaklanılarak Ocak–Temmuz 2025 tarihleri arasında X platformu üzerinden toplanan Türkçe kullanıcı yorumları analiz edilmiştir. Her ay yaklaşık 200 olmak üzere toplam 1.400 yorumdan oluşan veri seti, doğal dil işleme süreçlerinden geçirilmiş, ardından TextBlob kütüphanesi ile kelime tabanlı duygu analizine tabi tutulmuştur. Yorumlar, olumlu, olumsuz ve nötr olmak üzere üç ana kategoriye ayrılmış; kelime frekans analizleri ve kelime bulutlarıyla birlikte kullanıcıların değerlendirmeleri tematik açıdan da incelenmiştir.

Analiz sonuçlarına göre, tüm dönem boyunca kullanıcı yorumlarının çoğunlukla olumlu olduğu görülmüştür. Özellikle Şubat ve Mart aylarında olumlu yorumlar artış göstermiştir. Ancak Mart ayında aynı zamanda olumsuz yorumlarda da dikkat çekici bir yükselme yaşanmıştır. Bu durum, dönemsel olarak ilgi çeken içeriklerin yüksek beklenti oluşturduğunu, ancak bu beklentilerin bazı kullanıcılar açısından tam anlamıyla karşılanamadığını göstermektedir. Nisan ayından itibaren nötr yorumlarda belirgin bir artış gözlenmiş, Temmuz ayında nötr yorum sayısı en yüksek düzeye ulaşmıştır. Bu eğilim, kullanıcıların yaz aylarında içeriklere karşı daha temkinli, kararsız veya gözlemci bir yaklaşım sergilediklerine işaret etmektedir.

Bu çalışma, literatürdeki benzer araştırmalardan birkaç yönüyle ayrılmaktadır. Öncelikle, araştırmada yalnızca Türkçe sosyal medya verileri kullanılarak, Netflix kullanıcılarının memnuniyet eğilimleri zamana bağlı olarak incelenmiştir. Bu yaklaşım, Chen vd. (2023) ve Thomas vd. (2024) gibi İngilizce odaklı çalışmalardan farklı olarak, yerel kullanıcı algılarını kültürel bağlamda analiz etme fırsatı sunmaktadır. Ayrıca Yılmaz ve Erdem (2022)'in dijital platformlara yönelik üyelik devamlılığını açıklamaya dönük nicel yaklaşımının aksine, bu çalışma metin madenciliği ve duygu analizi teknikleriyle doğrudan kullanıcı ifadelerine dayalı bir analiz gerçekleştirmiştir. Bulgular, Gürbüz vd. (2024) ve Erdoğan vd. (2025)'in turizm odaklı metin analizleriyle paralel biçimde, kullanıcı memnuniyetinin tematik unsurlarla (örneğin içerik kalitesi, karakter derinliği, sezonsal tercih) ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle çalışma, sosyal medya temelli duygu analizinin dijital içerik sektöründe nasıl uygulanabileceğine dair hem teorik hem metodolojik bir örnek ortaya koymakta ve Türkçe veriyle yürütülmüş öncü çalışmalardan biri olma niteliği taşımaktadır.

Çalışmanın özgün yönlerinden biri, yalnızca Türkçe sosyal medya verisi kullanılarak Netflix'e ilişkin kullanıcı eğilimlerinin dönemsel bazda analiz edilmesidir. Literatürde yer alan pek çok çalışma, sabit zamanlı veya İngilizce içerikler üzerinde yoğunlaşırken; bu çalışma, duygu durumlarının zaman içindeki değişimini, dilsel örüntülerle birlikte ortaya koyarak farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Ayrıca kelime frekansları ve kelime bulutları aracılığıyla içerik temelli memnuniyet unsurlarının da belirlenmesi sağlanmıştır. Bu bağlamda, çalışma hem yöntemsel hem de uygulamalı düzeyde dijital içerik platformlarına yönelik kullanıcı deneyimini daha derinlikli biçimde analiz edebilen bir model ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, yalnızca Netflix platformuna odaklanılmış olması, bulguların genellenebilirliğini sınırlamaktadır. Diğer dijital platformlar (örneğin Amazon Prime, Disney+, BluTV vb.) da benzer yöntemlerle incelenerek karşılaştırmalı analizler yapılabilir. İkinci olarak, verilerin yalnızca X platformu üzerinden elde edilmesi, diğer sosyal medya ve dijital mecralardaki kullanıcı yorumlarının dışarıda kalmasına neden olmuştur. Ayrıca çalışmada kullanılan kelime tabanlı duygu analiz yöntemi, deyim, ironi ve bağlamsal nüansları tam olarak tespit edememektedir. Bu durum, bazı duygusal değerlendirmelerin sınıflandırmasında hata payı oluşturabilir.

Gelecek çalışmalarda, daha uzun zaman aralıklarını kapsayan veri setleri kullanılarak makine öğrenmesi veya derin öğrenme (örneğin BERT, LSTM gibi) yöntemleriyle daha doğru ve anlamlı analizler yapılabilir. Ayrıca kullanıcıların yaş, cinsiyet gibi özelliklerine veya izledikleri içerik türlerine göre gruplandırılması, platformların daha kişisel ve etkili içerik stratejileri geliştirmesine yardımcı olabilir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda, dijital içerik platformu yöneticilerine yönelik bazı somut stratejik öneriler geliştirilebilir. Öncelikle, kullanıcı yorumları periyodik olarak izlenmeli ve duygu eğilimleri aylık ya da üç aylık raporlarla değerlendirilmelidir. Bu raporlar, hangi dönemlerde memnuniyetin azaldığını ve hangi içerik türlerinin daha fazla beğeni topladığını gösterecektir. İkinci olarak, olumsuz duygu içeren yorumlarda sık tekrar eden anahtar kelimeler (örneğin “sıkıcı”, “uzun”, “zayıf senaryo”) düzenli olarak analiz edilerek içerik üretim ekiplerine geri bildirim sağlanmalıdır. Üçüncü olarak, kullanıcıların yoğun etkileşim gösterdiği içerik türlerine (örneğin kısa diziler, belgeseller veya yerel yapımlar) yönelik öneri algoritmaları güçlendirilmeli, bu sayede izleme deneyimi daha kişisel hale getirilmelidir. Ayrıca yaz aylarında artan nötr yorumlar, kullanıcıların kararsız veya ilgisiz kalma riskini gösterdiğinden, bu döneme özgü kampanyalar, interaktif içerikler veya kullanıcı katılımını artıracak yarışma ve ödül mekanizmaları uygulanabilir. Son olarak, platform yöneticilerinin kullanıcı memnuniyetini yalnızca içerik kalitesiyle değil, fiyatlandırma, müşteri desteği ve arayüz deneyimi gibi çok boyutlu unsurlarla bütünsel biçimde değerlendirmesi önerilmektedir.

Bu çalışma kullanıcı yorumları üzerinden dijital içerik platformlarına yönelik memnuniyet eğilimlerini anlamaya yönelik önemli ve güncel bir çaba ortaya koymaktadır. Netflix özelinde yürütülen analizler, dönemsel duygu dalgalanmalarını ortaya koyarak içerik üreticileri ve dijital platform yöneticileri için kullanıcı odaklı stratejilerin geliştirilmesine yönelik somut veriler sunmaktadır. Böylece kullanıcı deneyimi, yalnızca izlenme oranlarına değil, kullanıcıların ifade ettikleri duygulara dayalı olarak da değerlendirilmiş olmaktadır.

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	<i>İki Dış Hakem /Çift Taraflı Körleme</i>
Etik Beyan:	<i>* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur</i>
Benzerlik Taraması:	<i>Yapıldı /intihal.net vb.</i>
Etik Bildirim:	<i>sobed@mehmetakif.edu.tr</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Yapay Zekâ Kullanımı:	<i>Yazar, bu çalışma için İngilizce özetlerde yapay zekâ destekli uygulama kullandığını belirtmiştir.</i>
Yazarlar katkı oranı:	<i>Yazarların katkı oranı birinci yazar %70, ikinci yazar %30'dur.</i>
Telif Hakları & Lisans:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>
Article Information:	
Peer-Review:	<i>Double anonymized /Two External</i>
Ethical Statement:	<i>* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks:	<i>Yes / intihal.net etc.</i>
Complaints:	<i>sobed@mehmetakif.edu.tr</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Use of Artificial Intelligence:	<i>The author stated that they used an AI-assisted application for the English abstracts in this study.</i>
Authors' Contribution Rate:	<i>The authors' contribution rates are 70% for the first author and 30% for the second author.</i>
Copyrights & Licence:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i>

KAYNAKÇA

- Alrizq, M., & Alghamdi, A. (2024). Customer satisfaction analysis with Saudi Arabia mobile banking apps: a hybrid approach using text mining and predictive learning techniques. *Neural Computing and Applications*, 36(11), 6005-6023. <https://doi.org/10.1007/s00521-023-09400-4>
- Abdullah, D. (2025). Proposal: Evaluating user satisfaction in mobile medical applications using text mining and sentiment analysis. *Journal of Computational Medicine and Informatics*, 52-61.
- Alam, A., Mellinia, R., Ratnasari, R. T., & Ma'aruf, A. (2023). A systematic review of halal hotels: A word cloud and thematic analysis of articles from the Scopus database. *International Journal of Advanced and Applied Sciences*, 10(8), 166-175. <https://doi.org/10.21833/ijaas.2023.08.019>
- Amrieh, E. A., Hamtini, T., & Aljarah, I. (2015, November). *Preprocessing and analysing educational data set using X-API for improving student's performance*. In 2015 IEEE Jordan conference on applied electrical engineering and computing technologies (AEECT) (pp. 1-5). IEEE. <https://doi.org/10.1109/AEECT.2015.7360581>
- Andrian, B., Simanungkalit, T., Budi, I., & Wicaksono, A. F. (2022). Sentiment analysis on customer satisfaction of digital banking in Indonesia. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 13(3), 466-473. <https://doi.org/10.14569/IJACSA.2022.0130356>
- Atılgan, K. Ö., & Yoğurtcu, H. (2021). Kargo firması müşterilerinin Twitter gönderilerinin duygu analizi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 31-39.
- Baj-Rogowska, A., & Sikorski, M. (2023). Exploring the usability and user experience of social media apps through a text mining approach. *Engineering Management in Production and Services*, 15, 86-105. <https://doi.org/10.2478/emj-2023-0007>
- Chen, S. H., Chen, Y. J., & Leung, W. C. (2023). Analyzing differences in customer satisfaction on the video streaming platform Netflix. *Annals of Management and Organization Research*, 4(3), 193-209. <https://doi.org/10.35912/amor.v4i3.1554>
- Cömert, Ö., & Yücel, N. (2023). Müşteri duyarlılığını keşfetmek için yapay zekâ destekli analiz ile çevrimiçi ürün incelemelerinden anlamlı bilgiler elde etme. *Fırat Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 35(2), 679-690. <https://doi.org/10.35234/fumbd.1305932>
- Çaylak, P. Ç., Kayakuş, M., Eksili, N., Yiğit Açıkgöz, F., Coşkun, A. E., Ichimov, M. A. M., & Moiceanu, G. (2024). Analysing online reviews consumers' experiences of mobile travel applications with sentiment analysis and topic modelling: the example of Booking and Expedia. *Applied Sciences*, 14(24), 11800. <https://doi.org/10.3390/app142411800>
- Dutta, J., Saxena, S., & Itanager, A. P. (2021). Customer satisfaction analysis by recent artificial intelligence technology platforms. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt*, 18(1), 4640-4648.
- Erdoğan, D., Kayakuş, M., Çelik Çaylak, P., Eksili, N., Moiceanu, G., Kabas, O., & Ichimov, M. A. M. (2025). Developing a deep learning-based sentiment analysis system of hotel customer reviews for sustainable tourism. *Sustainability*, 17(13), 5756. <https://doi.org/10.3390/su17135756>
- Gürbüz, M., Sürmeli, D., Taşkın, K., & Cebeci, H. İ. (2024). Otelere için paylaşılan çevre ile alakalı yorumların metin madenciliği ile analizi: Antalya otelleri üzerine bir araştırma. *Business & Management Studies: An International Journal*, 12(1), 218-239. <https://doi.org/10.15295/bmij.v12i1.2369>
- Islam, M. S., Kabir, M. N., Ghani, N. A., Zamli, K. Z., Zulkifli, N. S. A., Rahman, M. M., & Moni, M. A. (2024). Challenges and future in deep learning for sentiment analysis: a comprehensive review and a proposed novel hybrid approach. *Artificial Intelligence Review*, 57(62), 1-79. <https://doi.org/10.1007/s10462-023-10651-9>
- JustWatch (2025). *JustWatch Türkiye*. www.justwatch.com/tr, Erişim Tarihi: 11.07.2025
- Kıvrak, O. (2025). Trendyol üzerindeki kullanıcı yorumlarıyla akıllı çocuk saatlerine yönelik tüketici algısının tematik analizi: güvenlik, işlevsellik ve ebeveyn deneyimi üzerine bir inceleme. *International Journal of Management Information Systems and Computer Science*, 9(1), 67-76. <https://doi.org/10.33461/uybisbd.1688885>

- Kitsios, F., Kamariotou, M., Karanikolas, P., & Grigoroudis, E. (2021). Digital marketing platforms and customer satisfaction: Identifying eWOM using big data and text mining. *Applied Sciences*, 11(17), 8032. <https://doi.org/10.3390/app11178032>
- Kondaveti, R., Rao, P. S., Ramana, G. V., Srinivas, B., & Nageswari, K. V. (2025). Predicting viewer satisfaction on streaming platforms using LSTM-based sentiment analysis. In *Algorithms in Advanced Artificial Intelligence* (pp. 646-652). CRC Press. <https://doi.org/10.1201/9781003641537-98>
- Kumar, M., Khan, L., & Chang, H. T. (2025). Evolving techniques in sentiment analysis: a comprehensive review. *PeerJ Computer Science*, 11, e2592. <https://doi.org/10.7717/peerj-cs.2592>
- Minaee, S., Kalchbrenner, N., Cambria, E., Nikzad, N., Chenaghlu, M., & Gao, J. (2021). Deep learning--based text classification: a comprehensive review. *ACM computing surveys (CSUR)*, 54(3), 1-40. <https://doi.org/10.1145/3439726>
- Nandwani, P., & Verma, R. (2021). A review on sentiment analysis and emotion detection from text. *Social network analysis and mining*, 11(1), 81. <https://doi.org/10.1007/s13278-021-00776-6>
- Nesca, M., Katz, A., Leung, C. K., & Lix, L. M. (2022). A scoping review of preprocessing methods for unstructured text data to assess data quality. *International Journal of Population Data Science*, 7(1), 1757. <https://doi.org/10.23889/ijpds.v7i1.1757>
- Netflix (2025). *Netflix Türkiye*, www.netflix.com, Erişim Tarihi: 11.07.2025.
- Nilashi, M., Abumalloh, R. A., Zibarzani, M., Samad, S., Zogaan, W. A., Ismail, M. Y., ... & Akib, N. A. M. (2022). What factors influence students' satisfaction in massive open online courses? Findings from user-generated content using educational data mining. *Education and Information Technologies*, 27(7), 9401-9435. <https://doi.org/10.1007/s10639-022-10997-7>
- Omeragić, D., Kečo, D., Jukić, S., & Isaković, B. (2023, June). *The employment of a machine learning-based recommendation system to maximize Netflix user satisfaction*. In International Symposium on Innovative and Interdisciplinary Applications of Advanced Technologies (pp. 300-328). Cham: Springer Nature Switzerland. https://doi.org/10.1007/978-3-031-43056-5_23
- Shi, Z., Rui, H., & Whinston, A. B. (2014). Content sharing in a social broadcasting environment: evidence from twitter. *MIS quarterly*, 38(1), 123-142. <https://doi.org/10.25300/MISQ/2014/38.1.06>
- Sohtorik, S. (2022). *Sosyal Medya Pazarlama Faaliyetlerinin Sadakat Niyetine Etkisinde Marka İlişki Kalitesinin ve Marka Güveninin Rolü: Netflix Üzerine bir Araştırma* (Master's thesis, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Suanpang, P., Jamjuntr, P., & Kaewyong, P. (2021). Sentiment analysis with a TextBlob package implications for tourism. *Journal of Management Information and Decision Sciences*, 24, 1-9.
- Şaylan, O., Taşkın, E., & Abdulwahid, O. I. A. (2025). Yapay zekanın dijital pazarlama stratejileri üzerindeki etkisi: kavramsal bir çalışma. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Çalışmalar Dergisi*, 6(1), 350-367. <https://doi.org/10.62001/gsijses.1687324>
- Park, J. (2023). Combined text-mining/DEA method for measuring level of customer satisfaction from online reviews. *Expert Systems with Applications*, 232, 120767. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2023.120767>
- Thomas, J., Sateesh Kumar, T. K., Menon, V. A., & Thomas, L. P. (2024, April). *Analyzing sentiment in Netflix user opinions: a statistical examination*. In International Conference on Information and Communication Technology for Intelligent Systems (pp. 587-601). Singapore: Springer Nature Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-97-6678-9_51
- X Platform (2025). *X Platform*, <https://x.com/home>, Erişim Tarihi: 12.07.2025
- Yılmaz, E. S., & Erdem, A. (2022). Dijital platform üyeliklerinin devamlılığına etki eden faktörler: Netflix örneği. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 7(17), 47-67. <https://doi.org/10.25204/iktisad.970186>

ESKİ TÜRKÇE SİŖ- FİİLİ VE TÜREVLERİ HAKKINDA

ON THE OLD TURKIC VERB SİŖ- AND ITS DERIVATES

Utku IŞIK

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu
Dekanlığı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara,
Türkiye

Department of Turkish Language and Literature,
Turkish Military Academy, National Defense
University, Ankara, Türkiye
isikutku00@gmail.com

Araştırma Makalesi

Research Article

DOI: 10.20875/makusobed.1745275

Geliş Tarihi/Received

17.07.2025

Revizyon/Revision

21.09.2025

Kabul Tarihi/Accepted

01.10.2025

Yayın Tarihi/Publication Date

30.11.2025

Atıf:

Işık, U. (2025). Eski Türkçe siŖ- fiili ve türevleri hakkında. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 122-136.

Cite this article:

Işık, U. (2025). On the old Turkic verb siŖ- and its derivatives. *Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute*, (42), 122-136.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

Sözcüklerin karşılayabilecekleri anlam kümesi, eş zamanlı olarak var oldukları bağlamlar içerisinde, art zamanlı düzlemdeyse dili kullananların zaman içerisinde değişen düşünce yapıları neticesinde çeşitlenmektedir. Bu farklı kullanımlar, sözcüklerin iç anlam yapısı, anlamsal ve söz dizimsel esneklikleri ve sınırlılıkları, konuşurların yüzyıllar içerisinde sözcüğe böylece daha genel kapsamda söz konusu kavram alanına bakış açısındaki farklılıkları belirlemede önemli ipuçları vermektedir. Özellikle fiillerin sıklıkla söz dizimi içerisinde dil bilgisel olarak farklı değerlere sahip yapıların merkezi konumunda yer alması, söz dizimsel özelliklerin anlamla ilgili çıkarımlarda bulunma imkânını artırmaktadır. Bu çalışmada, Eski Türkçeye ait metinlerden günümüze dek istikrarlı şekilde kullanılan siŖ-fiilinin bağlamlara ve dönemlere göre karşılamış olduğu anlamlar istem dil bilgisine ait özellikleri temelinde sınıflandırılarak ele alınmıştır. Eski Türkçeye ait sözlüklerdeki karşılıkları ve kullanıldığı metinler içerisinde karşılamış olduğu anlamlar çerçevesinde fiilin iç yapısına ait tespitlerde bulunulmuştur. Çalışmanın sonucunda siŖ- fiilinin bitiş dönüşümlü iç anlam yapısına sahip oluşunun farklı bağlamlarda kullanım imkânlarını artırdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, siŖ-, Anlam Bilimi.

Abstract

The semantic range that words can cover varies synchronously within the contexts in which they exist and diachronically due to changes in the thought structures of language users over time. These different uses provide significant clues in determining variations in the internal semantic structure, semantic and syntactic flexibilities and limitations of words, as well as differences in how speakers perceive the relevant conceptual domain over centuries. The fact that verbs often serve as central elements in grammatical constructions within syntax enhances the potential for making meaning-related inferences through syntactic features. In this study, the meanings that the Old Turkic verb siŖ- encountered in various contexts and periods were classified based on features of valency grammar, which is concerned with the syntactic and semantic behavior of verbs. The meanings recorded in Old Turkic dictionaries and those observed in the texts in which the verb was used were analyzed to determine its internal structure. The study concluded that the verb siŖ- possesses a finitranformative internal structure expressing which expanded its usage across various contexts.

Keywords: Old Turkic, siŖ-, Semantics.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

Although the verb *siḡ-* has been attested since the earliest written texts in Turkic, it has been interpreted in various ways in different editions of the texts. However, no independent study has been conducted regarding the semantic boundaries of this word in relation to other lexemes with which it shares overlapping conceptual domains. Furthermore, there is no comprehensive analysis of the semantic layers of the word and its derivations.

Research Questions

What are the semantic properties of the verb's internal phase structure? In which valency categories is the verb used, and with what meanings? Has there been any semantic shift in its usage throughout history? Which words derived from the Old Turkic verb *siḡ-* have been attested from Old Turkic to the present day? Are the verb and its derivations part of any specific conceptual metaphors?

Literature Review

There is no independent study in the literature that solely focuses on the verb *siḡ-*. It has been identified that the Old Turkic verb *siḡ-* was used with various meanings and valency structures. To analyze the verb from a semantic perspective, studies related to valency grammar by scholars such as Aikhenvald and Dixon (2000), Allerton (2006), and Tesnière (2015) have been consulted and referenced in the introduction. Due to the way different usages highlight distinct phases of the verb's internal phase structure, the placement of *siḡ-* within Johanson's Aktionsart categories has been questioned. To determine whether the verb forms serial verb constructions and, if so, what features these constructions exhibit, the work of Hirik (2019) on serial verbs has also been reviewed.

Methodology

This study adopts qualitative research methods. Document analysis was used as the data collection method, while content analysis was used for data interpretation. The various semantic appearances and layers of the verb *siḡ-* in Old Turkic were examined in light of valency grammar data. The verb's usage in historical Turkic dialects from Old Turkic to the present, as well as in contemporary Turkic varieties, has been summarized. The contexts in which the verb was used in pre-Islamic and Karakhanid periods have been analyzed to determine if there were any significant shifts in meaning. Dictionary definitions of the word and its derivatives have been reassessed based on their contextual usage in textual sources.

Results and Conclusions

It has been established that the verb has been consistently attested in all historical periods of the Turkic language from Old Uyghur Turkic to the present and is still widely used in contemporary Turkic dialects. The verb should be classified under Johanson's "finitransformative" category of Aktionsart. The action expressed by the verb involves two stages: "diffusion" and "integration". It is possible to interpret the meanings such as "to hide," "to adapt," "to be digested," and "to disappear" as developments within the semantic scope defined by these two core stages.

Based on attestations from Old Turkic texts, the verb is observed in both monovalent and bivalent usages. In Old Turkic texts, *siḡ-* appears as a bivalent verb meaning "to penetrate," "to hide," "to adapt," and as a monovalent verb with meanings such as "to be digested," "to integrate," and "to disappear." In Old Uyghur texts, the verb *siḡ-* is used to describe scenes where sacred spirits enter and integrate with the human body. In Karakhanid texts, while the verb appears in a sacred context, it is more frequently used in the senses of "disappearing" and "integration," which might indicate an intentional avoidance of references to pre-Islamic religious imagery.

It has been determined that in Old Turkic, several derivatives of the verb *siḡ-*, including *siḡir-*, *siḡür*, *siḡdür-*, *siḡiş-*, *siḡir*, and *siḡek*, are attested, and their semantic and morphological relationship to the root verb *siḡ-* has been examined.

1. GİRİŞ

Bağlama dayalı olarak yahut konuşurların yüzyıllar boyunca geçirdiği zihinsel dönüşümler neticesinde sözcüklerin karşılıkları bazı anlamlar ön plana çıkarken bazılarıysa geri plana düşmektedir. Bunlar içerisinde özellikle fiillerin gerçek hayatta karşılıkları eylemlerin özelliklerine göre bazı koşullar altında farklılıklara sahip olduğunu söylemek mümkündür. Sözcüklerin değişen bağlamlardaki farklı anlamları söz dizimsel bazı ipuçlarıyla ayırt edilebilmektedir. Özellikle fiillere bağlanan dil bilgisel parçaların söz dizimsel rolleri, fiilin bağlam içerisindeki anlamıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu noktada istem dil bilgisi, fiillerin iç anlamları, çevresindeki kavramlar ve gerçek dünya ile ilişkilerini anlamada önemli bir yer tutmaktadır.

Allerton (2006, s. 301) istem (*valency*) kavramını sözcüklerin özellikle de fiillerin kendilerine bağlanabilecek sözcük kapasiteleri olarak tanımlamıştır. Tesniere (2015, s. 97) cümlelerin *fiillerden*, *katılanlardan* (*actants*) ve *eklentilerden* (*circumstants*) oluştuğunu söylemiştir. Katılanlar kategorisini ise birinci, ikinci ve üçüncü derece katılanlar olarak alt kategorilere ayırmıştır. Birinci derece katılanlar yüklem bildirdiği eylemi yapan veya durumda bulunan öznelere, ikinci derece katılanlar birincil nesnelere, üçüncü derece katılanlar ikincil nesnelere oluşmaktadır. Tesniere, “Alfred gives the book to Charles.” cümlesinde *book* ve *Charles* unsurlarının *Alfred*’e göre katılan özelliğini daha az taşımadığını belirtmiştir. Buna göre pasif bir şekilde dahi olsa eyleme katılmalarından dolayı *book* ve *Charles* da katılan olarak görev almaktadır. Eyleme katılan ve isim biçiminde görünen katılanlar dışında eklentiler de cümlede yer, zaman ve tarz vb. bildiren zarflar olarak görev almaktadır. Tesniere’nin *actant* (katılan) olarak ifade ettiği unsurları Aikhenvald ve Dixon (2000, s. 2) *core arguments* (zorunlu istemler) olarak, *circumstants* (eklentiler) olarak ifade ettiği unsurları ise *peripheral arguments* (seçimli istemler) olarak adlandırmıştır. Ayrıca zorunlu istemlerin cümleden çıkarılması durumunda anlamın düşeceğini, buna karşın seçimli istemlerin eksikliğinde cümlelerin anlamında düşme yaşanmayacağını belirterek evrensel iki cümle türünün bulunduğundan bahsetmiştir:

- (a) Tek zorunlu istem olarak geçişsiz bir öznenin bulunduğu, geçişsiz cümle
- (b) Geçişli özne ile geçişli objeden oluşan iki zorunlu ögeli geçişli cümle

Tesniere (2015, ss. 240-259) istemsiz örnekler dışında kalan fiilleri zorunlu istem sayılarına göre tek istemli, iki istemli, üç istemli ve dört istemli olarak kategorilere ayırmaktadır. Yalnızca öznenin zorunlu istem olduğu ve genellikle geçişsiz cümleler tek istemlidir. Bir özne ve birincil nesnenin bulunduğu cümleler iki istemli, özne, birincil nesne ve ikincil nesnenin bulunduğu cümleler üç istemli olarak ortaya çıkmaktadır. Dört istemli cümlelerin ise insan zihninin gelişimiyle birlikte daha kompleks cümleler oluşturmasıyla ortaya çıkacağını söylemiştir. Buna göre şu örneğin üç istemli bir cümle olduğunu söylemek gerekmektedir:

● [Ali], (dün) [bana] [bir soru] sordu.

Örnekte köşeli parantez içerisinde verilen *Ali*, *bana* ve *bir soru* parçaları zorunlu istem, *dün* ise seçimli istem olarak cümlede görev almıştır. *Ali* birinci dereceden katılan, *bir soru* ikinci dereceden birincil nesne, *bana* ise üçüncü dereceden ikincil nesne olarak karşımıza çıkmaktadır.

İstem, söz diziminin yanı sıra semantikle de ilişkili dil bilgisel bir bağdır. Özellikle fiillere bağlanma potansiyeli olan morfolojik yapıların konuşur tarafından tercihi fiilin anlamını doğrudan etkilemektedir. Bu durum, fiilin çok anlamlılığıyla alakalı olduğu kadar her bir anlam katmanının özneye ve nesnelerle ilişkisini ortaya koymak açısından da değerli kabul edilmektedir. Bununla ilgili olarak Liu (2011, s. 218) istemle çokanlamlılığın ilişkisinden bahsetmiş ve istem arttıkça çokanlamlılığın da arttığını belirtmiştir. Doğan (2011, s. 59-60) ise cümlede fiile bağlarken tercih edilen morfolojik yapıların fiilin farklı anlamlarını öne çıkarmasına “vur-” fiilini örnek göstermiştir. [isim_belirtme] + vur- şeklinde kullanıldığında fiilin “öldürmek” anlamının, [isim_yönelme] + vur- şeklinde tercih edildiğinde ise “elini veya elinde tuttuğu bir şeyi bir yere hızla indirmek” anlamının geçerli olduğu örnekler vermiştir. Semantik araştırmalarda istem analizi verilerinden yararlanmak, fiillerin temsil ettiği eylemlerin gerçek dünyada oluş biçimlerine ve dili kullanan toplulukların eylemin icrasına bakış açısını göstermesi açısından önemlidir. İki dil arasında birbirinin karşılığı kabul edilen fiil türünden sözcüklerin farklı istemlere sahip oluşu, toplumların eylemlerin gerçekleşme biçimlerini farklı algıladığını göstermektedir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Veri toplama türü olarak doküman incelemesi, veri analiz türü olaraksa içerik analizinden yararlanılmıştır. Araştırma, Eski Türkçeden günümüz Türk lehçelerine dek kesintisiz biçimde tanıklanan *siğ-* fiilinin iç anlam yapısıyla fiilin türevlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Türevlerin kök olarak tanımlanan *siğ-* fiiliyle ilişkisi ve benzer kavram alanlarına giren ve

bazen Türkiye Türkçesine aynı şekilde aktarılan diğer sözcüklerle mukayese edilmesi çalışmanın amaçları arasındadır. Bu çalışmada, Eski Türkçe Dönemi'ne ait Altun Yaruk 1-10, Berliner Turfantexte 1-2-3-5-7-8-13-18-20-21-29-37-38-43, Dişastvustık, Eski Türk Şiiri, Xuanzañ 3-8-9-10, Kuanşı İm Pusar, Manichaica 1-2-3, Maytrisimit Nom Bitig, Türkische Turfantexte 1-10, Uigurica 1- 3, İrk Bitig, Sekiz Yükmek, İyi Prens Kötü Prens Öyküsü, Altı Dişli Fil Hikâyesi, Üç İtigsizler, Yenisey Yazıtları, Dîvânı Lugâtî't-Türk, Kutadgu Bilig, Atabetü'l-Hakâyık, Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası), Dîvân-ı Hikmet metinleri taranmıştır. Çalışmada birbirinden farklı anlamlara sahip olduğu görülen *siñ-* fiili ve ondan türeyen diğer sözcüklerin Eski Türkçe metinlerdeki kullanımları semantik açıdan ele alınacak, sözcüğün anlam katmanları hakkında bazı değerlendirmelerde bulunulacaktır.

2. BULGULAR

2.1. *siñ-* Fiili

Eski Türkçede *siñiş-*, *siñir-/siñür-*, *siñdür-* ve *siñir* gibi türevleri olan *siñ-* fiilinin günümüze dek aralıksız şekilde tanıklandığı görülmektedir: **Uyg.** “batmak, çökmek, girmek, dalmak” (Wilkens, 2021, s. 615), **Krh.** “sinmek, emilmek, saklanmak” (DLT, 2014, s. 509), **Har.** *siñ-* ‘sinmek, yemek hazmolunmak’ (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 725), **Kıp.** *siñ-* ‘gizlenmek için bir yere sinmek, yatmak’ (Özyetgin, 2001, s. 626), **EOT.** *siñ-* ‘1. saklanmak, gizlenmek 2. hoş gitmek, yaramak 3. hazmolunmak’ (Ciğa, 2013, s. 689), **Çağ.** *siñ-* ‘batmak, toprağın altına girmek’ (Eckmann, 1988, s. 277), **Osm.** *siñ-* ‘hazmolunmak’ (Tulum, 2011, s. 1597), **TT.** *siñ-* ‘1. hazmolunmak, vücuda mal olmak 2. Nüfuz etmek, etkilemek, yerleşmek 3. Hoşa gitmek, içine sinmek, yaramak 4. Gizlenmek, saklanmak, yer tutmak’ (TS, 1983, s. 188). Eski Uygur Türkçesi metinlerinden itibaren tanıklanan *siñ-* fiili ve türevleri; Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi (Ercilasun, 1992, s. 782), Kırgız Türkçesi (KS, 2011), Tatar Türkçesi (TTS, 2014), Karakalpak Türkçesi (KTS, 2019), Hakas Türkçesi (HTS, 2007), Karaçay-Malkar Türkçesi (KMTS, 2000), Özbek Türkçesi (ÖS, 2018) ve Tuva Türkçesinde (Tuv. 2003) kullanılmaya devam etmektedir.

Sözcüğün hangi kılınış kategorisinde yer aldığı elbette sözcüğün bağlamlarda ön plana çıkan anlamın değerlendirilmesi açısından önemlidir. Johanson (2000, s. 58) fiilleri dönüşümlü (transformative) ve dönüşümsüz (*non-transformative*) olarak ikiye ayırmış, dönüşümlü fiillerin başlangıç dönüşümlü (*initiotransformative*) ve bitiş dönüşümlü (*finitransformative*) olarak iki kategoride incelenmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Buna göre *siñ-* fiilinin “(ortama) girme ve bütünleşme” şeklinde gerçekleştiği göz önünde bulundurulduğunda kritik eşiğinin sonda olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla *siñ-* fiilinin Johanson’un kılınış kategorilerinden bitiş dönüşümlü (*finitransformative*) fiillerden olduğunu söylemek mümkündür. Zira bu eylemin gerçekleşmesi için kritik eşik bütünleşme aşamasıdır. Kılınış her ne kadar fiilin iç zaman yapısı (*internal phase structure*) olarak tanımlansa da (Johanson, 2000, s. 58) fiilin hangi zaman özelliğinin kullanılmak istediği de önemlidir. Bir sözlük unsuru değil bağlamın bir parçası olarak ele alındığı takdirde fiillerin ön plana çıkan özellikleri değişebilir. Zira Şarkışla (2023, s. 209) da fiilin gerçekleşme tarzının zamanla kesişmesi demek olmasına rağmen kullanıma bağlı olarak fiilin farklı zaman özelliklerinin ortaya çıkabileceğine değinmiş, “kanepeye uzan-” (başlangıç aşaması) ve “kanepede uzan-” (devamlılık) örneklerini vererek fiilin kullanıma bağlı kılınış özelliklerini ön plana çıkarmak için farklı hâl eklerinin seçilebileceğinden bahsetmiştir. Bu durum tam olarak fiilin bağlam içerisindeki zaman anlamının istemle ilişkisine yöneliktir ve çalışmanın konusuyla da örtüşmektedir. Eski Türkçe *siñ-* fiilinin farklı istem kategorilerindeki kullanımlarının fiilin iç anlam yapısıyla ilişkisini incelemek, fiili semantik açıdan daha iyi tanımayı sağlayacaktır.

Özellikle Eski Uygur Türkçesi metinleri incelendiğinde sözcüğün değişen bağlamlara göre “girmek”, “hazmedilmek”, “nüfuz etmek”, “saklanmak”, “bütünleşmek” gibi anlamlarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu anlamlar, eş seslilik sebebiyle birbirinden farklı *siñ-* fiillerine ait olarak değerlendirilebilir. Bu anlamların aralarındaki farklılıklarla birlikte tarihî Türkçe metinlerdeki örnekler göz önünde bulundurulduğunda *girmek* ve *ortamla bütünleşmek* anlamları çerçevesinde ortaklaştıkları da görülmektedir. Metin örneklerinde ortaya çıkan anlam boyutları, fiilin süreç bildiren bir eylemi belirttiğini düşündürmektedir.

Tarihî Türkçe metinlerde *siñ-* fiilinin Uyg. “batmak, çökmek, **girmek**, dalmak” (Wilkens, 2021, s. 615), Çağ. *siñ-* ‘batmak, toprağın altına **girmek**’ (Eckmann, 1988, s. 277), **TT.** *siñ-* ‘1. hazmolunmak, vücuda mal olmak 2. Nüfuz etmek, etkilemek, **yerleşmek** 3. Hoşa gitmek, içine sinmek, yaramak 4. Gizlenmek, saklanmak, yer tutmak’ (TS, 1983, s. 188) anlamları da göz önünde bulundurulduğunda eylemin (ortama) girmek ve bütünleşmek biçiminde iki aşamadan oluştuğu ve böylece çokanlamlılığa kavuştuğunu söylemek mümkündür. Ayrıca günümüzde de Türkçe Sözlük’te *sin-* için verilen “Yenilen besin maddesini sindirim

sisteminde gereken değişikliklere uğratarak kana karışabilir bir duruma getirmek; hazmetmek” (Türk Dil Kurumu, 2025) şeklinde verilen anlam da sinmenin farklı aşamaları ifade eden bir anlam yapısına sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Metindeki cümleler söz dizimsel olarak incelendiğinde *siñ-* fiilinin tek istemli olarak ve yönelme hâliyle iki istemli şekilde farklı kullanımlarının olduğu görülmektedir. Buna göre Köktürkçe metinlerde tanıklanmayan fiilin, Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesine ait metinlerde istem kategorilerine göre farklı anlamlarla kullanıldığı görülmektedir.

[İsim] + [İsim_Yönelme] + [Fiil] Yapısı

siñ- fiili tarihî Türkçe metinlerde anlamsal açıdan incelendiğinde fiilin genel olarak iki aşamadan oluştuğunu söylemek mümkündür: “girmek → bütünleşmek”. Fiilin farklı istemlere sahip olduğu bağlamlarda anlamın bu çerçeve içerisinde çeşitlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yönelme ekli nesneye sahip iki istemli olarak kullanıldığı örnekler incelendiğinde fiilin “*girmek*”, “*nüfuz etmek*”, “*gizlenmek*”, “*uyum sağlamak*” anlamlarının karşılandığı görülmektedir.

siñ- fiilinin “girmek” anlamıyla kullanıldığı *kañ kiruka yme yürekinteki xuñ usikke siñip xuñ usik yme iyin keşigçe çekke siñmek erser inçe kaltı için oot birsi l-siñe siñmişçe okşadı erür* (BT VII, 1976, s. 41) “Heruka Han da kalbindeki hum hecesine girip hum hecesinin de bindiye nüfuz etmesi ateşin birbirine nüfuz etmesine benzer.” örneğinde eylemin aşamalı bir süreçten oluşması göze çarpmaktadır. İlk aşamada kullanılan *siñ-* fiilinin, kalpteki hum hecesine girmesi ikinci aşamada ise hum hecesinin bindiye işlemesi söz konusudur. Bu örnek *siñ-* fiilinin önce “*girmesi*” sonra *bütünleşmesi* aşamalarını iç yapısında barındırdığını göstermesi açısından ilginç bir parçadır.

Fiilin “*nüfuz etmek*” anlamıyla kullanıldığı örnek sayısı oldukça fazladır. Bu anlam bir ortama derinlemesine etki etmeyi bildirmesi açısından fiilin ilk aşamasını ifade etmektedir. *alku burxanlar bodistvlarnıñ adışitleri et’özke siñip kirip turur* (BT VII, J 33) “Tüm burkanlar (ve) bodisattvaların büyüleri bedene nüfuz ederek girer.” parçasında *siñip kirip tur-* ifadesi bir altsıralama (subordination) yapısı olarak ele alınabilir¹. Gabain bu yapının son analitik bölümünü temsil eden *-(I)p tur-* biçimine *küzet-ip tur-* örneğini vererek tasvirî fiiller içerisinde değerlendirmiştir (1988, s. 91). *-(I)p tur-* parçası bu örnekte *kir-* fiilinin esas fiil olduğu düşüncesini desteklemektedir. Bu durum cümle içerisindeki anlamla da örtüşmektedir. *siñ-* fiili *kir-* fiilinin tarzını koyduğu takdirde *kir-* ile ifade edilen büyüün bedene girmesi olayı noktasal yahut beden içerisinde sınırlı bir girişi değil bedenin tümüne etki edecek şekilde derinlemesine girme eylemini nitelendirmiş olmaktadır.

Aslında *siñ-* fiilinin *kir-* fiilinin anlamını da içerdiği düşünüldüğünde *siñip kir-* ifadesinin kullanımı ilginçtir. Burada *siñ-* fiilinin “nüfuz etme” anlamı bu bağlam için ön plana çıkarılmış görülmektedir. Türkçede seri fiiller olarak ele alınan bu tür yapıları Hirik (2019, s. 130) tek fiilde çok hareketi bildiren *ye-* (*çiğne-* + *yut-*), *sürükle-* (*it-/çek-* + *götür-*), *yakın-* (*sızlan-* + *anlat-*) gibi örneklerle açıklamıştır. *sürükle-* fiili *it-/çek-* + *götür-* şeklinde iki eylem anlamını içermesine rağmen Türkçede *sürükleyerek götür-*; *yakın-* fiili *sızlan-* + *anlat-* eylemlerini ifade etmesine rağmen *yakınarak anlat-*; *ye-* fiili *çiğne-* + *yut-* eylemlerini ifade etmesine rağmen *çiğneyerek ye-* şeklinde kullanılabilen yapılarıdır:

- Mağara adamlarının eşlerini saçlarından **sürükleyerek götürdüğü** karikatürize edilir.
- Bütün gün başına gelenleri **yakınarak anlattı**.
- Evladım, ekmeği **çiğneyerek ye**.

Örneklerde daha kapsamlı olan *sürükle-* ve *yakın-* fiillerinin zaten kendi anlam daireleri içerisindeki daha dar kapsamlı fiilleri nitelediği görülmektedir. Bu ilginç durum, daha kapsamlı olan ve söz dizimsel olarak merkezdeki fiili niteleyen fiilin bağlam içerisinde merkez fiilin anlamı dışında kalan ikinci veya diğer anlamları ifade etmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle (a) örneğinde vurgulu parça “sürükleyerek götürmek” değil “çekerek götür-” ve (b) örneğinde “yakınarak anlatmak” değil “sızlanarak anlatmak” anlamlarını taşımaktadır. (c) örneğinde de aynı durum söz diziminin farklılaşmasına rağmen geçerlidir. *ye-* fiili *çiğne-* eylemini de kapsamaktadır ve önce dar anlamlı *çiğne-* sonra daha geniş anlamlı *ye-* fiili kullanılmıştır. Bu örnek (a) ve (b)’nin aksine daha kapsamlı anlama sahip olan fiilin söz dizimsel olarak merkezde yer aldığı, diğer fiilin tarz bildirdiği bir örnektir. Bu durumda da daha kapsamlı olan fiilin (*ye-*) dar

¹ *Sıralama* (coordination), cümleler, ifadeler ve sözcükler gibi eşit söz dizimsel değere sahip dil bilimsel parçaların birleşmesi olarak (Crystal, 2008, s. 115), *altsıralama* (subordination) ise birbirine bağımlı olan ve farklı söz dizimsel değerlere sahip parçaların birleşmesi (Crystal, 2008, s. 462) olarak tanımlanmaktadır.

anlamli ve tarz bildiren fiil anlamı (çiğnemek) bağlam içerisinde yok sayılarak diğ er anlamıyla (yutmak) ön plana çıkarılmıştır. Yani *çiğneyerek ye-* aslında bu bağlam içerisinde “çiğneyerek yutmak” anlamına gelmekte, *ye-* fiili “çiğneme” aşaması yok sayılarak “yutmak” anlamıyla kullanılmaktadır.

Yukarıda (a) ve (b) örneklerindeki durum *siñip kir-* yapısı için de geçerlidir. (a) ve (b)’de olduğu gibi *siñip kir-* yapısında da daha kapsamlı anlama sahip olan *siñ-* ‘girmek + bütünleşmek’ fiili merkez konumdaki *kir-* ‘girmek’ anlamını zaten taşımaktadır. Dolayısıyla *siñ-* fiilinin bu bağlam içerisinde “nüfuz etmek” anlamının ön plana çıktığını ve parçanın “nüfuz ederek girmek” şeklinde anlamlandırılabilceğini söylemek mümkündür. Böylece Budist öğretilerdeki büyüün kişinin bedenine derinlemesine ve etki ederek girişinden söz etmek mümkün olmaktadır.

kışıl öñlüg a uzık körklüg yaruklar ünüp tıtsınıñ tamgakıña siñip tiltaki ayıg kılınç arıp “Kırmızı renkli ışık ışınlarının gurunun boğazındaki ah hecesinin şekinden çıkıp müridin boğazına kadar nüfuz ettiğini, (böylece) konuşmanın kötü işlerinin temizlenip” (BT VIII, 1977, s. 53), *anta basa öğ tñri kızı kañ kirukaka siñip kañ kiruka yme yıgılı bir yüüzlüg iki koollug bolmak erser* (BT VII, 227-229) “Ondan sonra tanrı kızı (olan) anne(nin) Heruka Han’a nüfuz etmesi ve Baba Heruka’nın da toparlanıp bir yüzlü ve iki kollu olması ise”, *baxşınıñ adıştıti öziñe siñdi* (BT VIII, 1977, s. 39) “Bahşının büyüü kendine nüfuz etti.” gibi örneklerde “bir ortama girip tamamen oraya dağılıp karışmak”, “nüfuz etmek” anlamı bulunmaktadır. Bu örneklerde özellikle bir ruhun diğ er bedene geçmesi, büyüün bir bedene etki etmesini karşılamak için kullanılmaktadır. *ol çek yme inçke bolup añ üşlünçüsinte köşünmez bolmışın sakınmak erser inçe kaltı tuz suvka siñmişine okşadı erür* (BT VII, 1976, s. 41-42) “O nokta da ince olup nihayet görünmez olmasını düşünmekse tuz(un) suya nüfuz etmesine benzer.” parçası *siñ-* fiilinin süreç bildiren bir eylemi bildirmesi açısından ilginç bir örnektir. Noktanın küçülmesi ve nihayet görünmez hâle gelmesinin tuzun suda çözünmesine benzetildiği bu cümlede bir yemeğin sindirim sistemi içerisinde parçalanma, dağılma, küçülme süreciyle paralellik göze çarpmaktadır. Bu durum sadece sindirim süreci için de geçerli değildir. Herhangi bir nesnenin veya soyut varlığın da bir ortama girip dağılarak nüfuz etmesi tuzun su içinde dağılmasıyla benzerlik göstermektedir. Ortama homojen şekilde dağılma ve ortamla bütünleşme sürecinin *osuglug yaruklar ünüp tıtsınıñ et’özi tili köñülü barçaka tegip siñip et’özteki tilteki köñülteki ayıg kılınçlar yıdıp* (BT VIII, 1977, s. 54) “Faydalı ışıklar görünüp öğrencinin bedeni, dili ve gönlüne bütünüyle ulaşarak nüfuz edip bedendeki dildeki gönlündeki kötü işler yok olup” parçasında da kademeli şekilde ortaya çıktığı tanıklanmaktadır. *siñ-* fiilinden hemen önce kullanılan *teg-* ortama ulaşma aşamasının cümlede ön plana çıkmasını sağlamıştır. Kutsal ışıkların dini öğrenen kişinin bedenine, diline ve ruhuna tamamen ulaşarak ona nüfuz etmesi artık ortamda bulunan kötülüklerin de ortamdan dışarı çıkmasına sebep olmuştur. Böylece nüfuz etme, işleme eyleminin ortama uyum sağlamak kadar ortamı da etkilediğ inden söz etmek gerekmektedir.

Özellikle Eski Uygur Türkçesine ait metinlerde fiilin “nüfuz etmek” anlamıyla kullanıldığı pek çok örnek bulunmaktadır. Bu örneklerin insan ruhunun kutsal ruhlara veya kutsal ruhların insana nüfuz etmeleri için kullanıldığı anlaşılmaktadır: *sol atsız eñrek üze alınka tamgakka yürekke tegürüp divatalar öz etözke siñmişin sakınıp* (BT VII, 1976, s. 45) “Sol yüzük parmağı ile alınına boğazına ve kalbine dokunup divataların kendi bedenine nüfuz ettiğini hayal edip”, *bı bıçgu ol tınl(ı)gnıñ etözinte arıtı kirmegey ... y(i)ti agu y(e)me siñmegey* (D, 2005, s. 116) “Bıçak o canlının bedenine asla girmeyecek ... Zehir de (bedenine) işlemeyecek.”

Fiilin Karahanlı Türkçesi metinlerinde “**gizlenmek**” anlamıyla da kullanıldığı görülmektedir: (*siñ-*) *ördek kamışka siñdi* “Ördek vb. kamışlık veya eşya döküntülerinin arasına girip saklandı. Herhangi biri bir şeye girerse mesela adam bir insanın evine vb. yerlere izinsiz girerse yine aynıdır.” (DLT, 2014, s. 509), *siñip köşünmez bolmışı erser suv kaparması suvka siñmişine kök kalıkta yili kögen köşünmez bolmışıña okşadı erür* (BT VII, 1976, s. 42) “Saklanıp görünmez olması ise su(yun) kabarması (ve) suya saklanmasına, gökkuşağının gökte kaybolmasına benzer.” ve *işim tip inanıp sır ayma sakın / neçe me inançlıg iş erse yakın / serip sinde razıñ siñip turmasa / serer mü işinde muni ked sakın* “En yakın ve inanılır arkadaşına bile, sakın / Arkadaşım diye inanıp sırrını söyleme / Sırrın kendinde sabretmez ve saklanmazsa / Arkadaşında sabreder mi, iyi düşün.” (AH, 1951, s. 54) parçalarında da *siñ-* “gizlenmek ve saklanmak” anlamlarıyla kullanılmıştır. Bu anlam katmanındaki geri planda ve pasif kalma durumunun günümüz Türkiye Türkçesinde de *sin-* fiilinin “1. Kendini göstermemek için büzülerek saklanmak; pısmak, pusmak, 2. Korku, yılgınlık vb. sebeplerle konuşmamak, hareket etmemek veya tepki göstermemek.” (Türk Dil Kurumu, 2025) anlamlarında kullanılmasına imkân vermiş olmalıdır.

siñ- fiilinin metinlerde geçen bir başka anlamı da ortama “**uyum sağlamak**”tır. Uyum gerek somut gerekse soyut açıdan bütünüün olağan bir parçası hâline gelmek demektir. Bu aşamada ortamla bütünleşerek kaybolma aşamasından önceki evreyi temsil etmektedir. Uyum sağlama aşaması dış unsurun kabulü ve

onaylanmasıyla da ilişkili olarak mecazlaşmaya olanak tanımaktadır. Eski Türkçe metinler incelendiğinde mecazi açıdan “uyum sağlamak” anlamıyla ilgili örnekler, sözcüğün bu anlamı Karahanlı Dönemi’nde kazanmış olduğunu göstermektedir.

bilge eren sawların algıl öğüt / edgü sawıg edlese özke siñe.r “Akıllıların sözlerini öğüt olarak al, çünkü insan güzel sözü yetiştirip büyütürse hikmet kalbine siner.” (DLT, 2014, s. 411) ve *söz köñülke sindi söz gönüle tesir etti ve işledi* (DLT, 2014, s. 509) parçalarında fiilin soyut olarak deyimleştiği görülmektedir. Günümüz Türkiye Türkçesinde “içine sinmek” olarak da düşünebileceğimiz deyim ilk tanıkları sayılabilecek *özke sin-* ve *köñülke siñ-* ifadelerinde ortam kişinin özü / gönlü iken nüfuz eden dış varlık etkileyici sözlerdir. Bu sözlerin insan ruhuna yabancı olmaması ve yadırganmaması ruha *uyum göstermesini* sağlamaktadır. Zira tıpkı somut sindirimde olduğu gibi vücuda faydalı besin de vücut tarafından yadırganmayarak hazmedilmektedir. *ya esrük tütüş kılga aħsumlagay / aşıñ siñmegey tek köñül agrıgay* “Ya da ziyafettekiler sarhoş olup kavga eder / Yediğin içine sinmez yalnızca canın sıkılır.” (KB, 2008, ss. 786-787) örneğinde fiilin somut olarak sindirim sistemine soyut olaraksa gönle uygun gelmeme ve rahatsızlık verme anlamlarındaki kinayeli kullanımı sözcüğün 11. yüzyıldaki semantik tekamülüne işaret etmektedir.

Sözcüğün herhangi bir kurala yahut beklentiye uygun gelme, böylece kabul görme ve onayı da belirtecek şekilde kullanımı, onu Karahanlı Dönemi’nde nezaket teorisi açısından değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Uyum (Crystal, 2008, s. 373), iş birliği (Leech, 1983) ve onaylama (Brown ve Levinson, 1987, s. 13) nezaket teorisinin temel kavramları arasında yer almaktadır. *kalı siñmese kör bu kılmış tapug* “Eğer onun yaptığı hizmet makbule geçmezse” (KB, 2008, ss. 808-809) parçasında fiilin mecazi anlamda kullanıldığı görülmektedir. Günümüz Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bir insanın gönlüne girip oraya uyum sağlamak, gönülle bütünleşmek anlam katmanı *siñ-* fiilinin ortama uyum sağlama ve ortamda olağan görünme anlamıyla örtüşmektedir. Aynı zamanda asttan üste gösterilen saygı ve emeğin beklentiye karşılayacak şekilde icra edilmiş olması ve onaylanması *siñ-* fiilinin pozitif nezaketi (Brown ve Levinson, 1987: 13) işaretleyecek şekilde kullanıldığı göstermektedir.

kelir kut kişiğe ağırlar anı / siñer ol ağırlık yorısa köni “Mutluluk kişiye gelir ve onu yükseltir / Kişi doğru hareket ederse bu itibar ona yâr olur.” (KB, 2008, s. 362-363) parçasında *siñ-* fiilinin “uyum sağlamak / yakışmak” anlamlarında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Son dizede yönelme içeren nesnenin eksiltili oluşu yönelme durumunun bağlam içerisinde söz konusu “doğru davranan kişi”ye (*kişiğe*) ait olduğu açık olduğu için veya şiirdeki ölçüyü tutturmakla ilişkili olabilir. Ayrıca *silig erke devlet siñimlig bolur* “Nazik insan mutluluğu hazmeder” (KB, 2008, ss. 470-471) örneğinde olduğu gibi *siñ-* fiilinin isimleşerek “isim + yardımcı fiil” şeklinde birleşik fiil hâlini aldığı ve “uyumlu olmak”² anlamını karşıladığı bir analitik yapıdan bahsetmek mümkündür. Bilindiği üzere Eski Türkçede “uymak” anlamı için *uđ-* (Caferoğlu, 1968, s. 262) fiili de kullanılmaktadır: *bu begler baş ol kança barsa başı / uğula barır barça uğmış kişi* “Bu beyler baştır; baş nereye giderse, / Onu izleyen bütün insanlar da ona uyar.” (KB, 2008, s. 876-877), *yarattı ol ugan tününj kündüzünj / uçup biri birke yorır öñ soña* “O Kadir (Tanrı senin) geceni ve gündüzünü yarattı / (Bunlar) birbirine uyup birbirinin ardı sıra giderler.” (AH, 1951, s. 42). *silig erke devlet siñimlig bolur* dizesinde uyumlu olmayı ifade etmek için *uğumlug bol-** şeklinde bir yapının tercih edilmemesi dikkat çekicidir. Bu tercihte *uđ-* fiilinin “uymak” anlamının “takip etmek, itaat etmek, kabul etmek” ile ilişkili olması kadar *devlet* kaynağının *silig er* hedefine doğru yönelen girme ve bütünleşme hareketi etkili de olmalıdır. Eski Uygur metinlerinde kutsal bir ruhun kişinin bedenine girişi için kullanılan *siñ-* fiilinin Karahanlı metinlerinde bu dinî anlamdan sıyrıldığı fakat kutsallığın insana sinmesi imajının İslam dışı öğelerden arındırılarak aynı kaldığı anlaşılmaktadır.

[İsim] + [Fiil] Yapısı

Tek istemli olarak kullanılan ve bağlam içerisinde “*hazmedilmek, bütünleşmek, kaybolmak*” anlamlarına sahip olan *siñ-* örnekleriyle de Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde karşılaşılmaktadır. Yönelme durumlu iki istemli örneklere göre sayıca daha az olan bu parçalarda *siñ-* fiilinin gerçekleşme sürecinin son merhalesi olan “yok olma, ortamla bütünleşme, fark edilmez olma” anlamları ön plandadır. Yalnızca *aş siñer erken tepreyür* (AY IX, 2020, s. 579) “Aş hazmedilirken yerinden oynar.” örneğinde yok oluştan hemen önceki aşamadan bahsedilmekle birlikte bağlamın yine vücutta yok olmakla ilişkili olduğu görülmektedir. Sindirim sisteminde besinin hazmedilmesiyle ilgili şu örnekte ise *siñ-* fiilinin son merhalesi olan “hazmolmak, parçalanıp vücutla bütünleşmek, kaybolmak” söz konusudur: (*siñ-*) *aş siñdi yemek sindi*

² *siñimlig bolur ol tili uz kişi / sözi uz yorısa yarar er işi* “Hoşsohbet kişiler her yerde iyi kabul görür / Sözde usta kişi işinde de başarılı olur.” (KB, 2008, ss. 502-503) Kutadgu Bilig’de *siñimlig bol-* fiilinin yer aldığı diğer örnektir. İfadenin bu örnekte de “uyumlu olmak” anlamıyla kullanıldığı görülmektedir.

(DLT, 2014, s. 509). Zira örnek *siğ-* eyleminin son aşaması olan “hazmolunma, vücutta parçalanıp yok edilme” aşamasının da tamamlandığını göstermektedir.

Eski Uygur Türkçesine ait metinlerde *siğ-* fiilinin “kutsal bir ruhtan kişiye yöneldiğinde kaybolmak” anlamıyla değil “nüfuz etmek” anlamıyla kullanılması kutsal ruhun başka bir kişinin ruhuna girmesiyle ancak belki de kutsallığından dolayı kaybolmaması, fark edilmez olmaması inancıyla ilişkili olabilir. *siğ-* fiilinin gerçekleştiği yön burada pay sahibi olmalıdır. Bu noktada tek istemli *xuñ bañ hoo tip kentü özüğ siğmişin sakınp* (BT VII, 1976, s. 36) “Xuñ bañ hoo diyerek kendi özünün bütünleştiğini tasavvur edip” örneğindeki gibi kutsal bir söz söyleyip daha kutsal bir ruhla özdeşleşmek isteyen fani varlığın ise kutsal ruhta kaybolmayı³ hayal etmesi astan üste bir hayranlık ve saygıyla ilişkilidir. Aynı şekilde yine tek istemli *ayında basa kökke uçtum teñip / özüüm belgüsüz boldı örlep siğip* “Ondan sonra havaya yükselerek göğe uçtum / Ve yükselip gözden kayboldum” (KB, 2008, ss. 1000-1001) örneğinde de ast konumdaki ve yer yüzündeki insanın yukarı yükselmesi ve ilahiliğin temsili olan gökle bütünleşmesi Eski Uygur Türkçesine ait bir önceki örnekle örtüşmektedir.⁴ İslamiyet öncesi ve sonrasına ait bu iki örnek fani insanın kutsallıkla bütünleşmesi farklı bağlamlarda da olsa *siğ-* fiiliyle gerçekleştirdiğini göstermektedir. İki örnekte de ast konumdan üst konuma erişmek söz konusu olduğu hâlde *teg-* “erişmek, ulaşmak” (Clouston, 1972, s. 484) yerine *siğ-* fiilinin kullanılması, “ulaşma”nın ötesindeki “bir olma, bütünleşme” anlamıyla ilişkili olmalıdır.

Anlamlar göz önünde bulundurulduğunda *siğ-* fiilinin iç anlamının noktasal bir eylemi değil süreç içerisinde evrilen bir eylemi belirttiği anlaşılmaktadır. Bu süreklilik ve devinin içerisinde “başlayıp, devam edip son bulan” asıl eylemin, farklı bağlamlarda söz konusu sürecin belli bölümlerini ön plana çıkaracak şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Fiilin gerçekleşme sürecindeki temel aşamaların girmek > bütünleşmek olduğu düşünülebilir. Bu sürecin son aşamasında ortama giren, nüfuz eden ve görünmez olan varlık ortamla bütünleşmektedir. Genellikle soyut anlama ulaşan ve din bağlamında karşılaşılan bütünleşme eylemi tıpkı aşın sinmesine paralel olarak görünmez olmakla ilişkilidir. KB’de geçen *yokaru uçup bu özüüm teñdüki / yaşıl kökke örlep teñip siğdüki* “Benim yukarı çıkıp kaybolmam / Mavi göğe çıkıp boşluğa karışmam” (2008: 1004-1005) parçası *siğ-* fiilinin somut ve soyut son merhalesi olan kaybolma evresine bir örnek oluşturmaktadır. Zira bu parçada da göğe karışmak ile ruhun bedenden çıkıp göğe uçuşması ve gökle bir olmasından bahsedilmektedir. Gökle bütünleşen ruh göğün içine sinerek gökten farksız hâle gelir. Burada fiilin nesnesiz ve tek istemli kullanımı kaybolma eyleminin Türkçe dil anlayışında tek istemli oluşuyla da uyum göstermektedir. *siğ-* fiilinin son merhalesi olan kaybolmak kavram alanındaki diğer sözcüklerin hangi istemlerle kullanıldığına bakıldığında *öç-*, *alkın-*, *seril-*, *tarık-*, *tüken-*, *yaş-*, *yit-*, *yokad-*, *adın-*, *amrıl-*, *bat-*, *ket-*, *kıyıl-* gibi fiillerle karşılaşılmaktadır. Bu fiillerin kaybolmanın gerçekleşme sürecine dair nüanslar içermekle birlikte tek istemli olarak kullanılması *siğ-* eyleminin son gerçekleşme evresi olan “bütünleşme, kaybolma” anlamıyla paralellik göstermektedir. Kaybolmak eyleminin iç anlamının herhangi bir nesneye ihtiyaç duymaması Eski Türkçe kaybolma kavram alanına ait *siğ-* fiili kadar diğer fiillerde de kendisini göstermektedir. Dolayısıyla *yaşıl kökke örlep teñip siğdüki* parçası “Yeşil göğe yükselip çıkarak kaybolmam.” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilir.

2.2. *siğ-* Fiilinin Türevleri

Eski Türkçe metinlerin taranması sonucu *siğ-* fiilinin kök durumunda olduğu *siğir-*, *siğür-*, *siğdür-*, *siğiş-*, *siğir* ve *siğek* türevlerinden söz etmek mümkündür. Bu türevlerin bazı bağlamlarda *siğ-* sözcüğünü ifade eden asıl kavramlarla temelde ortaklaşırken farklı kavram alanlarına yaklaştığı görülmektedir. Belirtme hâlli nesnesiz kullanılan *siğ-* fiili, ettirgenlik eki aldığı belirti hâl ekli nesneye sahip olabilmektedir. *siğir-* fiilinin böylece “yalayıp yutmak, tıkmak, yutmak; sindirmek; soğurmak, absorbe etmek, emmek; (zehri) zararsız hâle getirmek; batırmak; (bitki) kaplamak; sindirmek, yutmak (Wilkens, 2021, s. 615), “yutmak, hazmetmek, sindirmek” (Caferoğlu, 1968, s. 206) gibi anlamlara sahip olduğu görülmektedir.

Yemek eylemi için Eski Türkçe *ye-* (Wilkens, 2021, s. 882) sözcüğü kullanılabilecekken bazı örneklerde *siğir-* fiilinin kullanılmış olduğu görülmektedir. *bırı siğirmiş ol taluy ögüzüg* “Kalemi okyanusu yutmuş” (Xuan IX, 2000, s. 12), *ol yemiş aşig siğürü umazlar* (BT XXIX, 2011, s.116) “O meyveyi hazmedemezler.”,

³ Buna karşın kutsal olandan fani olana bir ruhsal karışma yaşandığında *siğ-* fiilinin kaybolma merhalesinden bahsetmek kutsal varlığa bir saygısızlık olarak düşünülebilir. Bu sebeple kutsal ruhun insana karıştığı *alku burxanlar bodistvların adıştitleri et’özke siğip kirip turur* (BT VII, J 33) “Tüm burkanlar (ve) bodisattvaların büyüleri bedene nüfuz ederek girer.” gibi örneklerde *siğ-* fiili “kaybolma” değil, “nüfuz etme” anlamıyla kullanılmıştır, denilebilir.

⁴ Ögdülmüş sonraki dizelerde KB 3036’daki bu ifadenin kutla ve bahtla ilişkisini açıklamaktadır.

(*siñir- siñür-*) *ol tançu siñirdi* o, lokma vb.ni yuttu (DLT, 2014, s. 510) gibi örneklerde *ye-* fiili yerine *siñir-* fiilinin kullanımı besinin yenmesi, yutulması ve sonraki aşama olan vücutta parçalanarak hazmedilmesi süreçlerini de kapsamaktadır. Burada *siñir-* fiilinin tercihi ile besinin vücuda girmesiyle birlikte sonraki aşama olan vücuda yok olma çağrışımı da devreye girmektedir. *siñir-* fiili bu hâliyle *ye-* fiilinden sadece katı besinlerin değil sıvı besinlerin de vücuda girip sindirilmesi yönüyle ayrılmaktadır: *sundari kız nomlug arsiyanıg kan-a siñirip* “Sundari kızı öğretme iksirini doyasıya içtikten sonra” (BT III, 1974, s. 37). Bu parçada her ne kadar metaforik bir anlam söz konusu olsa da, *siñir-* fiilinin *ye-* fiiline göre daha kapsamlı bir kavram alanına sahip olduğu görülmektedir.

Sözcüğün “yemek-içmek ve vücutta öğütme, sindirmek” anlamının henüz Eski Uygur Türkçesi Dönemi’nde metaforlaştığından bahsetmek mümkündür. *ayagka tegimlig mayrı urbilvani balıktaki sinayani braman oğlu bolup sekiz yaşına kalı çahnu arzi ganğ ögüz suvin siñirürçe alku şastar bilge bilig simridi boşguntı* “Hürmete layık Mayrı, Uruvilvā şehrindeki Senāyāni adlı bir brahmanın oğlu olarak dünyaya geldi. Sekiz yaşında münzevī Jahnu’nun Ganj Nehri’nin suyunu yuttuğu gibi bütün şaşıraları, hikmetleri öğrendi.” (Maytr., 2019, ss. 52, 195) parçasında Tekin, *siñürürçe* sözcüğünü “yuttuğu gibi” olarak aktarmıştır. Ancak sözcük bilgiyi edinmek ve hazmetmekle ilişkili bir bağlamda kullanılmıştır. Zira buradaki bilgi pozitif bilimlerin alanındaki bilginin aksine dinî hikmetler üzerinedir. Dolayısıyla bilgi edinmenin yanı sıra istiğrak, idrak ve yaşam biçimi hâline getirmek gibi ileri düzey zihinsel işlemleri kapsamaktadır. Bu ileri düzey zihinsel etkinlikler, sindirimdeki besinin ileriki aşamalarda vücutla uyum sağlaması, onunla bütünleşmesiyle paralellik göstermesi açısından ilgi çekicidir. *siñir-* fiilinin cümlede benzetildiği eylemin *simri-* ve *boşgun-* fiilleriyle verilmiş olması günümüz Türkiye Türkçesinde de geçerli olan “öğrenmek sindirmektir” kavramsal metaforunun dönem metinlerinde de kendisini gösterdiğini düşündürmektedir. “Öğrenmek sindirmektir” kavramsal metaforu -tıpkı besinin sindirim sistemindeki yolculuğu gibi- bilginin zihne girmesi, analizi, hatırlanması, ifadesi ve uygulanması gibi tüm zihinsel süreçlerin tamamlandığı fiili ifade etmektedir. Bu kavramsal metaforun Eski Uygur Türkçesi Dönemi’nde de varlığını göstermesi metaforun tarihsel derinliğini ortaya koymaktadır.⁵

Eski Uygur Türkçesine ait metinlerde *siñir-* fiili, *siñ-* fiilinin “nüfuz etme” anlamı sayesinde “bir şeyi yayma, ortamı bir şey ile kaplama” anlamı kazanmıştır. Bu nesne tespit edilen iki örnekte yemek veya kutsal bir ruh değildir. *buz boganak taralıp bogar amrılur y(a)ruk siñire* (BT XXXVIII, 2019, s. 148) “Buz (ve) sis dağılır, kaybolur ışık yayarak” örneğinde nesnenin ışık olduğu, *[ka]mag siñirteçi bulutlar teg [ol] şilabadre [aç]ri samsto [açar]ig öge küüleyü* (Xuan X, 2010, s. 177) “Bütün kaplayıcı bulutlar gibi Şilabadre Üstat, Samsto Üstat’ı överek” örneğinde ise nesnenin “bulut” olduğu anlaşılmaktadır. Böylece somut olarak *siñir-* fiilin başka nesneler için de kullanımının mümkün olduğu tanıklanmaktadır. Bu durum *siñir-* fiilinin genel bir kullanım alanına sahip olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde (*siñir- siñür-*) *yāgnı teri.ke siñirdi* yağ deriye yedirdi (DLT, 2014, s. 510) parçası da *siñir-* fiilinin genel “yayma, nüfuz ettirme” anlamına bir örnektir.

Fiilin Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesine ait metinlerde “bütünleştirmek” anlamıyla son ünlüsü düz yuvarlak şekilde *siñür-* olarak kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır: *öñdünki teg alku burxanlrig bodistvlrig siñirgü ol* (BT VII, 1976, s. 52) “Öncesinde olduğu gibi burkanları ve bodisattvaları bütünleştirmeli”, *iki ermez töz tüp bolmuş tip sakınmak erser inyana satuanı siñürmek erür* (BT VII, 1976, s. 36) “İki değil aynı olduklarını hayal etmekse bilgidен oluşmuş varlığı bütünleştirmektir.” vb. Bunun dışında *siñür-* fiilinin metaforlaşmaya uğramış bir örneğinden de bahsetmek gerekmektedir. *anlar kim hezine kılurlar kējlik hâlde hem tarlık hâlde hem siñürgenlerni öwkeni hem afv’ êtenler boğundın, ol Tañrı sewer edgü işlignerni* (KT, 2013, s. 3) “Onlar (takvâ sahipleri) bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever.” (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2025) parçasında *siñür-* fiilinin YENMEK SİNDİRMEKTİR kavramsal metaforunun bir yansıması olduğu görülmektedir. Burada *siñ-* fiilinin bütünleşme ve yok olmayla ilişkisi sebebiyle ettirgen türev olan *siñdir-*’in “yok etmek” anlamıyla ilişkili olması gerekir.

Sözcüğün *-Dİr* ettirgenlik ekini alarak oluşturduğu *siñdür-* biçimi Karahanlı Türkçesinde görülmektedir: (*siñdür-*) *süçig aşıg siñdürdi* şarap, yemek vb.ni hazmettirdi (DLT, 2014, s. 617), (*siñdür-*) *ol anı ewke siñdürdi* o, (onu) eve soktu ve evdeki insanı araştırttı (evdeki insan hakkında bilgi toplattı.) (DLT, 2014, s. 617). İlk örnek somut olarak kullanılmış olan ve *siñir-* biçimiyle aynı anlama sahip bir örnektir. Ancak ikincisi oldukça ilginç bir parçadır. Ettirgenlik bir kişinin başka bir kişiyi bir eve yerleştirmesiyle ortaya çıkmaktadır. Kaşgarlı’nın, bir kişiye bir eve yerleşme görevi verme ve oradan bilgi alma bağlamında *yaş-*

⁵ Benzer şekilde parçada geçen *simri-* fiili de öğrenmekle ilişkilendirilerek “Öğrenmek Yemektir” kavramsal metaforunu oluşturmaktadır. *simri-* “yemek, içmek, doymak, şişmek” anlamında kullanılan bir sözcükken burada metaforik olarak “bilgiyi algılamak, zihne almak” olarak kullanılmıştır.

‘gizlenmek, saklanmak’ (Wilkens, 2021, s. 874), fiilin ettirgen biçimi *yaşur-* ‘gizlemek, örtmek’ (DLT, 2014, s. 958) kullanılabilecekken *siñdür-* biçiminin tercih etmesi bu iki fiil kökü arasında bir fark olması gerektiğini düşündürmektedir. DLT’de evden gizli bilgi almak için *yaş-* fiilinin tercih edilmemesinin sebebi *yaş-* fiilinin “gizlenmek ve saklanmak” aşamasında kalmış olması olabilir: *ol yaşru keldi* o, gizlice geldi. *yaşru iş* içinde sır (gizlilik) olan. (DLT, 2014, s. 361), *ol meni körüp yaşdı* o beni görünce gizlendi. Atasözü: *tewe münüp kōy ara yaşmas*. Anlamı: Deveye binen kendisini koyunlar arasında gizleyemez. Şöhret bulmuş bir işi saklamak için söylenir. (DLT, 2014, s. 376), *yaşruş- olar sözüğ yaşruşdı* o ikisi sözü vb. şeyleri gizlemede anlaştı. (DLT, 2014, s. 389), *Ol nēñ yaşurdı* o, nesneyi gizledi (DLT, 2014, s. 379). *yaş-* yalnızca “saklanmak, gizlenmek” anlamlarıyla kullanılırken *siñ-* tarihî Türkçe metinlerde “girmek ve kendi formunu değiştirerek ortama uyum sağlamak, ortamla bütünleşmek” aşamalarını kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Gerçekten de Kâşgarlı’nın verdiği bağlamda istihbarat açısından ajanın gizlenmesi değil ajanın bilgi alacağı düşman, rakip vb. toplulukla aynı görünmesi gerekmektedir. *yaş-* fiili bu bağlam içerisinde kullanılsaydı karşı grubun ajanı da görmemesi gerekirdi. Evde gizli bir yerde bekleyen ve saklanıp görünmeyen, gizlice evdekileri dinleme görevinden değil evin içine girip ev halkıyla yakınlaşma ve onlara uyum sağlayarak onlardan (belki de sürekli) bilgi almayı amaçlayan bir görev için *siñ-* fiili tercih edilmiş olduğu düşünülebilir.

Fiilin bir akışkanın başka bir ortama girmesiyle ilişkin olarak kullanımı göze çarpmaktadır. Bu çerçevede değerlendirilebilecek *siñiş-* türevi de DLT’de “*sūwlar kamug sinişdı* sular çekildi. Herhangi bir sıvının parçacıkları bir başka şeye girerse yine aynıdır.” (DLT, 2014, s. 511) şeklinde açıklanmıştır. Sözcük Wilkens (2021: 616) tarafından “kaynaşmak, birleşmek” şeklinde tanımlanmıştır. Fiil köküne eklenen *-(I)ş* ekinin karşılıklılık anlamı katarak “iki şeyin birbirine sinmesi, bütünleşmesi” şeklinde ortaya çıktığı düşünülebilir.

siñ- fiilinin türevleri içerisinde *siñir-* fiilinin dışında *siñir* ismi de bulunmaktadır. Clauson (1972, s. 841) sözcüğün “kas, sinir, et, ten” anlamlarına geldiğini ve modern Türk lehçelerinin hepsinde kullanıldığını belirtmiştir. *siñir* ismi TT VII 22/6-7’de geçmektedir: *suksumur bir bağır bışığ siñir üç bağır* “Kakule bir yemek kaşığı, haşlanmış tendon üç yemek kaşığı” (1936, s. 33). Burada sözcüğün “tendon” olarak aktarıldığı görülmektedir. *bışığ siñir* ifadesini Jens Wilkens (2021, s. 168) “kuru zencefil” olarak anlamlandırmıştır. Clauson (1972, s. 841) da bu ifadeyi sözlük anlamıyla “pişirilmiş tendon” olarak açıklamakla birlikte “zencefil” şeklinde de anlamlandırmıştır. U III’te geçen *siñiri tamırı sōñükınetegi közüñüp* “Tendonları ve damarları kemiklerine kadar görünüyordu.” (Müller 1922, s. 35) parçasında *siñir* yine “tendon” olarak anlamlandırılmıştır. Gülensoy (2007, s. 784) Türkiye Türkçesinde kullanılan *sinir* sözcüğünü “duygu ve hareket uyarılarını beyinden organlara, organlardan beyine ileten beyazımsı teller ve bu tellerin oluşturduğu demet” olarak açıklamış, sözcüğün Eski Türkçede *siñir* olarak kullanıldığını bahsetmiştir. Sözcüğün kökeni olarak da *siñ-* fiiline işaret etmiştir. Starostin vd. (2003, s. 1254) Tunguzca **sire-*, Moğolca **sinda-su*, Türkçe **siñir* ve Korece **si’ür* olarak tasarladığı sözcüğün anlamını “sinew (kas kirişi, sinir)” olarak vermiştir. Resenen (1969, s. 423) Eski Uygur Türkçesine ait *siñir* sözcüğünü “sehne (tendon)” olarak tanımlamıştır. Tietze (2019, s. 373-375) iki ayrı *siñir* madde başı vermiş ve ilk madde başında Gülensoy’un tarifi üzere beyin ve organlar arası iletimi sağlama işlevi olan organdan, ikinci madde başındaysa dizle ayak bileği arasındaki tendondan bahsetmiştir. Tietze’nin sinir ve tendon ayrımı önemlidir çünkü sinir deri altında çok kolay görünmeyen bir hâlde iken tendon daha açık bir şekilde görülebilmektedir. Tendon “Çizgili kasların üzerindeki bağdokunun ak zar uzantısından oluşan ve bu kasların kemiğe tutunmasını sağlayan kordon ya da şerit şeklindeki yapı” (Türkiye Bilimler Akademisi, 2025) olarak tanımlanmakta ve bu tanıma uygun olarak kasları kemiklere bağlayan yapı ve kasla iç içe olan yapı olarak bilinmektedir. Dolayısıyla aşağıda “tendon veya sinir” olarak Türkiye Türkçesine aktarılan örneklerin bazılarında kas ve tendon ayrımı yapılmamış olabilir. Zira dönemin tıp bilgisi sebebiyle yahut kaslarla tendonların iç içe geçmiş olması sebebiyle bir ad aktarması yoluyla *siñir* sözcüğü yerine kasların da işaret edilmiş olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Zira DLT’de *bu er ol siñiri kurulgan* ifadesinin “vücuduna sürekli kramp giren bu adamdır.” şeklinde kaslarla ilişkili olarak Türkiye Türkçesine aktarılması (DLT, 2014, s. 259), *siñir* sözcüğünün kasları ifade etmek için de kullanılabileceği fikrini desteklemektedir.

sōñükleri adrılıp içi içegüsi taşılısar arıgsız aka siñiri tamırı üzülüp (Müller, 1922, s. 60) “Kemikleri ayrıldığında içi dışına çıktığında pislikleri dışarı aktığında, bağları ve damarları koptuğunda”, *alku tişlerinin siñirleri ... üzülüp kesilip* (Müller, 1922, s. 60) “Tüm diş etleri koparılıp”, *yürekimde sançığ kirip siñirim barça bıçılmış teg* “Kalbime bir bıçak saplanıyormuş ve sinirlerim kesiliyormuş gibi” (Müller, 1922, s. 37) örnekleri arasında sözcüğün özellikle ilk ve son örneklerde “sinir” şeklinde çevrilmiş olmasına rağmen kastedilen vücut parçasının “et” olabileceği akla gelmektedir. İkinci örnekteki *tişlerinin siñirleri* ifadesi de diş etlerini belirtmesi itibarıyla bu fikri desteklemektedir.

Türkmen (2006, s. 99) *siñir* sözcüğünün *siñ-* fiilinin “hazmetme ve çekme” anlamından dolayı kas lifi anlamına gelebileceğini ifade etmiştir. *söñükleri adrılıp içi içegüsi taşılısar arıgsızı aka siñiri tamurı üzülüp* (Müller, 1922, s. 60) örneğinde sözcüğün *tamur* ile birlikte kullanılması *siñ-* fiiline eklenen, tıpkı *tamur* sözcüğünde olduğu gibi, *-Ir* ekinin varlığını desteklemektedir. *tamur* nasıl ki *tam-* “damlamak” fiilinden “damlayan nesnenin bulunduğu yer” olarak isimleşmişse *siñir* de *siñ-* “nüfuz etmek” fiilinden “girilen, nüfuz edilen yer” olarak “kasın kemiğe bağlandığı doku” olarak türemiş olmalıdır. Türetim, kaslar veya kaslarla kemikleri birbirine bağlayan bağların vücudun her bölümüne girerek nüfuz etmesi mantığıyla işlemiş olmalıdır. Eski Türkçede *sinir* isminin “kas kirişi” anlamından hareketle yayın kirişi ile bir benzerlik kurulduğu görülmektedir. DLT’de *siñirle-* ‘yaya kiriş takmak’ (2014, s. 516) fiili kasları kemiklere bağlayan bağlarla yay kirişine şeklen ve gerginlik açısından benzetildiği anlaşılmaktadır.

Clauson’un *siñ* ‘vızıldama sesi’ (1972, s. 832) ismine dayandığı *siñek* ‘vızıldayan sinek’ (1972, s. 838) sözcüğünün ilk kez Uygur Türkçesi Dönemi’nde tanıklandığından bahsetmiştir. DLT’de (2014, s. 496) sözcük “*siñek*: yerleşik olanların dilinde sinek (*culex pipiens*). Göçebeler ise karasineğe (*stomoxys calcitrans*) bu adı verirler. *Sende kopar çağanla.r / kudgu siñek yılanla.r / dük miñ kayu tümenle.r / kudruk tügüp yügrüşü.r*. Yaz ile kışın münazarasını niteliyor. Kış yaza diyor ki: Akrepler, karasinekler, sivrisinekler halka eza veren kurtçuklar, yılanla sendedir. Kuyruklarını kıvrarak insanlara saldırırlar.” şeklinde açıklanmıştır. Sözcüğün Harezmi (Özçamkan Ayaz, 2023, s. 725), Kıpçak (Toparlı vd., 2007, s. 237), Eski Oğuz Türkçesi (Sıbiç, 2015, s. 111) ve Osmanlı Türkçesindeki (Tulum, 2011, s. 1597) *siñek* ve günümüzde Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde *sinek* (Ercilasun, 1992, s. 782) şeklinde de tanıklanıyor oluşu Türk dilinin tarihsel süreçleri açısından kesintisiz kullanımı göstermektedir. Sözcüğün ortaya çıkışı ile ilgili olarak Nişanyan da Clauson gibi *sin* ‘çınlama, vınlama sesi’ isminin bir türevi olduğunu ifade etmiştir. Nişanyan (2025) bu yansıma isme gelen bir *+Ak* ekiyle sözcüğün oluştuğundan bahsetmektedir. Ancak bu, şüpheyle karşılanmalıdır. Zira Clauson’un açıklamasında *siñek*, fiilin öznesini bildirecek şekilde “vızıldayan sinek” şeklinde anlamlandırılmış olmasına rağmen sözcük fiil değil isim kökü olarak ele alınmıştır. *+Ak* ekinin ise küçültme ve sevgi anlamı kattığı (Eraslan, 2012, s. 94) ve özne bildirmediği dikkat çekmektedir.

siñek sözcüğünün *siñ-* fiilinin “nüfuz etmek, işlemek” anlamı göz önünde bulundurularak sineğin deriye yapışması ve işlemesi anlam bağlantısıyla türemiş olması mümkün görünmektedir. Böylece Eski Türkçede fiilden isim türeten *+Gak* ekinin (Gabain, 2000) *siñ-* fiil köküne eklenerek *siñek* türevini oluşturduğu, bu oluşum sırasında ektaki /g/ ünlüsünün /ɲ/ sesinin etkisiyle erimiş olabileceği akla gelmektedir. Eraslan (2012, s.105) *+Gak* fiilden isim yapım ekinin nadir kullanıldığını ve fiilin öznesini bildirdiğini söylemiştir. “Deriye işleyen, yapışan” anlamıyla fiilin öznesini bildiren bir *siñek* sözcüğünün *siñ-* fiilinin türevi olması ihtimali yüksek görünmektedir.

3. SONUÇ

Fiilin Eski Uygur Türkçesinden başlayarak günümüze dek Türkçe tüm tarihî dönemlerde kesintisiz bir biçimde tanıklandığı, günümüz Türk lehçelerinde de yaygın olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Eski Türk diline ait metinlerde *siñ-* fiilinin karşıladığı anlamlar göz önünde bulundurulduğunda fiilin iç anlam yapısının noktasal bir eylemden ziyade bitiş dönüşümlü eylem olarak bir süreci yansıttığı anlaşılmaktadır: girmek > bütünleşmek. Sözcüğün tespit edilen “gizlenmek, uyum sağlamak, hazmedilmek, kaybolmak” anlamlarının da iki ayrı aşamayı oluşturan “girmek” ve “bütünleşmek” çerçevesinde geliştiğini söylemek mümkündür.

siñ- fiilinin Eski Türk diline ait metinlerde iki istemli olmak üzere “girmek, nüfuz etmek, gizlenmek, uyum sağlamak” ve tek istemli olarak “hazmedilmek, bütünleşmek, kaybolmak” anlamlarıyla kullanıldığı görülmektedir. Bunlar içerisinde iki istemli yapıların fiilin iç anlamındaki ilk merhaleler olan “girmek” ve “bütünleşmek”, tek istemli yapıların ise “bütünleşmek” aşaması için kullanıldığı göze çarpmaktadır.

siñ- fiilinin Eski Uygur Türkçesine ait metinlerde ruh transferi için kullanıldığı görülmektedir. Bir ruhun başka bir bedene girerek yayılıp ve onda kaybolması / onunla bütünleşmesi Budist metinlerde sıklıkla karşılaşılan bir sahnedir. Bu sahne içerisinde *siñ-* fiilinin her iki aşaması da olaya yansımaktadır. Dolayısıyla ruhun bedene girişi ve bedenle bütünleşmesi *siñ-* fiilinin iç zaman yapısını yansıtmaktadır. Karahanlı Türkçesi Dönemi metinlerinde *siñ-* fiilinin kutsal bağlam söz konusu iken bu anlamlar dışında “kaybolmak, bütünleşmek” anlamlarında kullanılmış olması, dinî bir gaye ile eski inanç sistemine ait bir sahneyi hatırlatmaktan imtina etmekle ilişkili olabilir.

Eski Türkçe metinlerde *siñir-*, *siñür-*, *siñdür-*, *siñiş-*, *siñir* ve *siñek* gibi türevlerin varlığı sözcüğün türeme yoluyla kullanım alanlarının ve anlam dairesinin genişlediğini göstermektedir. Bu türevler içerisindeki

sinir ismi tıpkı *tamur* “damar” sözcüğünde olduğu gibi *-Ir* ekiyle türemiş ve tüm vücuda yayılmış olması özelliğiyle türetilmiş olmalıdır. Sinir ve damarların vücuttaki iç içe geçmiş durumu düşünüldüğünde sözcüklerin aynı ekle türetilmiş olması da mantığa uygun düşmektedir. Eski Türkçe metinlerde sözcüğün genel olarak “tendon” ve “kas kırı” olarak anlamlandırıldığı görülmektedir. Sözcüğün *alku tişleriniñ sinirleri ... üzülüp kesilip* “Tüm dış etleri koparılıp” gibi örneklerde “sinir, tendon” anlamlarının dışında ad aktarması yoluyla “deri, et” anlamlarıyla da kullanıldığını söylemek mümkündür.

sindür- fiili, istihbarat sağlamak için bir yere casus olarak yerleştirmek anlamında kullanılmıştır ve bu anlamını *siğ*- fiilinin (bir ortama) girmek > ortamla özdeşleşmek ve ortamdakilerden farksız olmak (kaybolmak) anlam geçişleri ile kazanmış olmalıdır. Ettirgenlik eki vasıtasıyla bir özne kazanan fiilden casus olma görevinin bir üst tarafından verildiği anlaşılmaktadır. Casus olarak atamak için *siğdür*- yerine *yaşur*- fiilinin tercih edilmemesinin sebebi *yaş*- fiilinin gizlenmeyi ifade etmesi ancak casus olarak girilen ortamda gizlenmekten ziyade ortama uyum sağlama ve ortamla bütünleşme gereksinimi etkili olmuştur, denilebilir.

KISALTMALAR

AH	→ Atebetü'l-Hakayık
AY	→ Uyurca Altun Yaruk
BT	→ Berliner Turfantexte
D	→ Uyurca Dışastvustık
DLT	→ Dîvânu Lugâti't- Türk
HTS	→ Hakaşça- Türkçe Sözlük
KB	→ Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig
KMTS	→ Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü
KS	→ Kırgız Sözlüğü
KT	→ Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi
KTS	→ Karakalpak Türkçesi Sözlüğü
Maytr.	→ Maytrisimit- Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uyurca İptidaî Bir Dram
ÖS	→ Türkçe-Özbekçe Sözlük
TS	→ Yeni Tarama Sözlüğü
TT	→ Türkische Turfantexte
TTS	→ Türkçe-Tatarca Sözlük
Tuv.	→ Tuva Türkçesi Sözlüğü
U	→ Uigurica

Xuan IX → The Uyur-Turkic Biography of the Seventh-Century Chinese Buddhist Pilgrim
Xuanzang IX-X

Xuan. X → Die Altürkische Xuanzang-Biographie X

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	İki Dış Hakem /Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur
Benzerlik Taraması:	Yapıldı /intihal.net vb.
Etik Bildirim:	sobed@mehmetakif.edu.tr
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Yapay Zekâ Kullanımı:	Yazar, bu çalışma için İngilizce özetlerde yapay zekâ destekli uygulama kullandığını belirtmiştir.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Peer-Review:	Double anonymized /Two External
Ethical Statement:	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks:	Yes / intihal.net etc.
Complaints:	sobed@mehmetakif.edu.tr
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Use of Artificial Intelligence:	The author stated that they used an AI-assisted application for the English abstracts in this study.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

KAYNAKÇA

- Aikhenvald, A. ve Dixon, R. M. W. (2000). Introduction. R.M.W. Dixon ve A. Aikhenvald (Ed.) içinde, *Changing valency case studies in transitivity* (ss. 2-29). Cambridge University Press.
- Allerton, D. J. (2006). Valency grammar. K. Brown (Ed.), *Encyclopedia of language and linguistics* (ss. 301-314). Elsevier.
- Arat, R. R. ve Eberhard, W. (1936). *Türkische Turfan texte VII*. Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- Arat, R. R. (1951). *Atebetü'l-Hakayık*. Ateş Basımevi.
- Arat, R. R. (2008). *Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig*. Kabalcı Yayınevi.
- Arıkoğlu, E. ve Kuular, K. (2003). *Tuva Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (2013). *Karahanlı Türkçesinde ilk Kur'an tercümesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Barat, K. (2000). *The Uygur-Turkic biography of the seventh-century Chinese Buddhist Pilgrim Xuanzang IX-X*. Indiana University Research Institute for Inner Asian Studies.
- Brown, P. ve Levinson S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ciğâ, Ö. (2013). *Süheyl ü Nev-bahâr (metin-aktarma-art zamanlı anlam değişimleri-dizin)*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford University Press.
- Crystal, D. (2008). *A dictionary of linguistics and phonetics*. Blackwell Publishing.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni tarama sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (20 Şubat 2025). *Kur'an meali*. Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C3%82l-i-%20%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/426/133-135-ayet-tefsiri>
- Doğan, N. (2011). *Türkiye Türkçesinde isteme göre anlam değişiklikleri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Eckmann, J. (1988). *Çağatayca el kitabı*. G. Karaağaç (Çev.). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ehmetyanov, R.; Mühemmetdinov, R.; Nurieva, F. ve Ganiev, F. (2014). *Türkçe-Tatarca sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1992). *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü I*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ercilasun, A. B.; Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lügât'it Türk*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gabain, A. von (1988). *Eski Türkçenin grameri*. M. Akalın (Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gürsoy Naskali, E.; Butanayev, V.; İsina, A.; Şahin, E.; Şahin, L. ve Koç, A. (2007). *Hakasça-Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hirik, E. (2019). Seri fiil yapıları ve Türkçe. *Karadeniz Araştırmaları*, 16 (61), 120-141.
- Johanson, L. (2000). Viewpoint operators in European languages. Östen Dahl (Ed.), *Tense and aspect in the languages of Europe* (ss. 27-187). Mouton de Gruyter.
- Kaljanova, E. (2005). *Uygurca Dışavustık*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Kara, G. ve Zieme, P. (1976). *Fragmente tantrischer werke in Uigurischer übersetzung: Berliner Turfantexte VII*. Akademie Verlag.
- Kara, G. ve Zieme, P. (1977). *Die uigurischen übersetzungen des guruyogas "tiefer weg" von sa-skya paññita und der manjuśīnāmasaṃgīti: Berliner Turfan-Texte VIII*. Akademie Verlag.
- Kasai, Y. (2011). *Der Alttürkische kommentar zum Vimalakīrtinirdeśasūtra: Berliner Turfantexte XXIX*. Brepols.

- Kasai, Y. ve Ogihara, H. (2017). *Die Altuigurischen fragmente mit Brāhmī-elementen: Berliner Turfantexte XXXVIII*. Brepols.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Lakoff, G. ve Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. The University of Chicago Press.
- Leech, G. (1983). *Principles of pragmatics*. Longman.
- Liu, Haitao (2011). Quantitative properties of English verb valency. *Journal of Quantitative Linguistics*, 18 (3), 207-233. <https://doi.org/10.1080/09296174.2011.581849>
- Mirsultan, A. (2010). *Die Alttürkische Xuanzang-Biographie X*. Harrassowitz Verlag.
- Müller, F. W. K. (1922). *Uigurica III*. Verlag Der Akademie Der Wiessenschaften.
- Nişanyan, S. (17 Şubat 2025). *Nişanyan sözlük*. <https://www.nisanyansozluk.com/>
- Özçamkan Ayaz, G. (2023). *Mukaddimetü'l-Edeb Paris ve Yozgat nüshaları (giriş-metin-dizin)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özyetgin, M. A. (2001). *Ebū Hayyān Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk fül: Tarihi-karşılaştırmalı bir gramer ve sözlük denemesi*. KÖKSAV.
- Resenen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen wörterbuchs der Türksprachen*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae.
- Sıbiç, B. (2015). *Kıyasü'l-Enbiyâ tercümesi (giriş-inceleme-metin-sözlük)*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Starostin, S. A.; Dybo, A. V. ve Mudrak, O. A. (2003). *An etymological dictionary of Altaic languages*. Brill.
- Şarkışla, Ş. (2023). Kılınış kategorisi ve zaman. *Türük*, 35, 207-217. <https://doi.org/10.12992/TURUK1373>
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (2019). *Maytrisimit- Burkancıların Mehdisi Maitreya ile buluşma Uygurca iptidai bir dram*. Türk Dil Kurumu.
- Tesniere, L. (2015). *Elements of structural syntax*. T. Osborne ve S. Kahane (Çev.). John Benjamins Publishing Company.
- Tezcan, S. (1974). *Das Uigurische Insadi-Sūtra: Berliner Turfantexte III*. Akademie-Verlag.
- Tietze, A. (2019). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati* (VII. cilt). TÜBA.
- Toparlı, R.; Vural, H. ve Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tulum, M. (2011). *17. yüzyıl Türkçesi ve söz varlığı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Turner, M. (1998). Figure. A. N. Katz, C. Cacciari, R. W. Gibbs ve M. Turner (Haz.) *Figurative language and figurative thought* (ss. 44-87). Oxford University Press.
- Türk Dil Kurumu. (20 Şubat 2025). *Güncel Türkçe sözlük*. <https://sozluk.gov.tr>
- Türkiye Bilimler Akademisi. (23 Şubat 2025). *Türkçe bilim terimleri sözlüğü*. <http://terim.tuba.gov.tr/>
- Türkmen, S. (2006). *Eski Anadolu Türkçesinde tıp terimleri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Kırıkkale Üniversitesi.
- Uygur, C. V. (2019). *Karakalpak Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen*. Universitetsverlag Göttingen.
- Yudahin, K. K. (2011). *Kırgız sözlüğü*. A. Taymas (Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yunusoğlu, M. K. (2016). *Budist Türk çevresi eserlerde metaforlar*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yusupova, N. (2018). *Türkçe-Özbekçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

ATEBETÜ'L-HAKAYIK'TA YÖNELTİCİ EDİMSELLER: ÖĞÜT VERMEK EDİMSÖZ EDİMİ

DIRECTIVES IN ATEBETU'L-HAKAYIK: ILLOCUTIONARY ACT OF ADVICE

Ezgi DEMİREL KAMANLI RÖR
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Burdur,
Türkiye
Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish
Language and Literature, Burdur Mehmet Akif Ersoy
University Burdur, Türkiye
edemirel@mehmetakif.edu.tr

Araştırma Makalesi
Research Article

DOI: 10.20875/makusobed.1783040

Geliş Tarihi/Received	12.09.2025
Revizyon/Revision	07.11.2025
Kabul Tarihi/Accepted	10.11.2025
Yayın Tarihi/Publication Date	30.11.2025

Atf:

Kamanlı, E. D. (2025). Atebetü'l-Hakayık'ta yönettici edimseller: öğüt vermek edimsöz edimi. *Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute*, (42), 137-151.

Cite this article:

Kamanlı, E. D. (2025). Directives in Atebetu'l-Hakayik: illocutionary act of advice. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 137-151.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

Atebetü'l-Hakayık bulunuşundan itibaren geleneksel dil bilgisi çalışmaları çerçevesinde araştırmacılar tarafından çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Eserin modern dil biliminin sunduğu yeni yöntemlerle değerlendirilmesi onun farklı niteliklerini ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Bu nedenle *Atebetü'l-Hakayık*, çalışmada edim biliminin ilkelerine göre ele alınmıştır. Edim bilimi araştırmacıları imaları anlayabilmek için çeşitli kuramlar geliştirmiştir. "Söz edimi" kuramı da bunlardan biridir. Söz edimi kuramına göre sözcüklerin kullanıldıkları bağlam içerisinde kazandıkları anlamlar değişmektedir. Herhangi bir sözcük farklı bağlamlarda bambaşka anlamlara sahip olabilmektedir. Bu çalışmanın sınırları içinde Searle'nin "yönettici" başlığı altında ele aldığı "öğüt vermek" edimsöz edimi üzerinde durulmaktadır. Öğüt vermek edimselinin eserde "pend al-" edimseliyle doğrudan kullanılmasının yanında "bul-, eşit-, büt-, kizle-" gibi edimsellerle de örtük olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Atebetü'l-Hakayık*, Edim bilimi, Edimsöz edimi, Yönettici, Öğüt vermek.

Abstract

Since its discovery, *Atebetü'l-Hakayık* has been studied from various perspectives by researchers within the framework of traditional grammar studies. Evaluating the work using new methods offered by modern linguistics is important because it reveals its distinct qualities. Therefore, *Atebetü'l-Hakayık* is examined in this study according to the principles of pragmatics. Pragmatics researchers have developed various theories to understand the implications mentioned above. Speech act theory is one such theory. According to speech act theory any word can have completely different meanings in different contexts. Within the scope of this study, the focus is on the illocutionary act of "giving advice", which Searle discusses under the heading of "directors". It has been determined that the illocutionary act of "giving advice" is not only used directly with the illocutionary act "pend al-" in the work, but also implicitly with illocutionaries such as "bul-, eşit-, büt-, kizle-."

Keywords: *Atebetü'l-Hakayık*, Pragmatics, Illocutionary act, Directives, Advice.

EXTENDED SUMMARY

Atebetü'l-Hakayık is among the rare sources from the Karakhanid Turkish era in the history of the Turkish language. This period is crucial in the study of the Old Turkic language due to the lack of materials from that time. The text embodies religious and ethical attributes and seeks to provide guidance to readers. The current study has been examined in multiple analyses for its grammatical features. However, more investigation is required regarding its linguistic implications. The objective of this study is to analyse Atebetü'l-Hakayık through the principles of pragmatics, a branch of linguistics. In this way, Atebetü'l-Hakayık will be investigated in all its aspects.

Pragmatics examines the relationship between human behaviour and linguistic expression. Pragmatics analyses the impact of human behaviour on language utilisation. This study focusses exclusively on a singular facet of speech act theory, given the subject's wide scope. Searle categorises illocutionary acts into five groups: assertives, directives, commissives, expressives, and declarations. Moreover, the directions analysed in this study are categorised into distinct classifications.

The primary issues to be examined in the research focus on clarifying the utilisation of the illocutionary act of advising, as defined by speech act theory proposed by pragmatics theorists, within the work.

The research relies on the paper authored by Reşit Rahmeti Arat for Atebetü'l-Hakayık. Moreover, the contributions of researchers like Austin and Searle, who pioneered speech act theory within pragmatics and conducted significant investigations on the topic, serve as a reference point. Additionally, other primary sources on the subject were also used.

This paper will use textual analysis as a qualitative research methodology. We recognised and analysed the illocutionary acts of advising, a category of directive illocutionary act present in Atebetü'l-Hakayık. These interpretations were derived from the ideas of illocutionary act theory. The study analyses illocutionary acts of advising categorised under eight headings. These headings are “greediness, the benefit of knowledge and the harm of ignorance, the preservation of the language, the variability of the world, praising generosity and denouncing stinginess, humility and arrogance, generosity, gentleness and other good deeds, and the degradation of contemporary people” and are the headings originally given by Edip Ahmet Yükleki, author of Atebetü'l-Hakayık. In this study, the headings are taken verbatim and the quatrains within these headings are interpreted.

Our research reveals that the illocutionary act of advising was employed under multiple categories. The most common advice given was on good manners and language maintenance. The study found that both explicit and implicit illocutionary acts were utilized. Implicit illocutionary acts were utilised with more frequency. The illocutionary act of advising is expressly conveyed solely through the phrase “pend al-” in the text, while it remains implicit in all other cases. Examples of illocutionary acts in which the implicit act of giving advise is employed in the work include: ula-, tut-, denk-, keçür-, sözle-, küdez-, kizle-, ay-, tile-, izle-, kör-, köçür-, sakın-, azla-, bil-... The illocutionary acts of advising in Atebetü'l-Hakayık predominantly employ the second person singular in the imperative form. The illocutionary act of providing advise is also employed alongside with the necessitative.

1. GİRİŞ

“Atebetü'l-Hakayık” Karahanlı Türkçesi döneminde yazılan eserler arasında yer almaktadır. Bir ahlak ve öğüt kitabı olan eserin yazarı Edib Ahmed B. Mahmud Yükneci'dir. Eser, 12. yüzyılda yazılmıştır.

Arat (2006, s. 6-8), Atebetü'l-Hakayık'ta Kutadgu Bilig'in tersine bir ahlak hocası misali “kaba ve cansız” bir üslup kullanıldığını düşünmektedir. Hatta Arat'a göre Yusuf Has Hacip ve Edib Ahmed'i hem şair hem de düşünür olarak karşılaştırmaya bile imkân bulunmamaktadır. Eserde Arslan Hoca Tarhan'a ait on beyitlik parçadan memleketinin Yüknec olduğu ve eserini “Kaşgar dilinde” yazdığı bilgisi yer almaktadır. Eserin çeşitli nüshalarında Atebetü'l-Hakayık'ın “Türk ve Acem hükümdarı, milletlerin efendisi yüce emir Muhammed Dâd İspehsalar Beyée sunulduğu bilgisi vardır. Eser, Türk-İslam kültür çevresinde insanların eğitimi için düzenlenmiş kuralları Türkçe ve manzum olarak aktaran bir ahlak kitabıdır.

Atebetü'l-Hakayık'ın, Hollanda nüshası hariç olmak üzere diğer nüshalarda on dört bab olarak yazıldığı belirtilmektedir. Eserin; Semerkand, Ayasofya, Topkapı, Uzunköprü ve Hollanda olmak üzere beş nüshası bulunmaktadır (Çakmak, 2019, s. 24-33).

1.1. Edim Bilimi

Dilin kullanımı üzerine odaklanan edim biliminin çeşitli dil bilimi sözlüklerinde “edim bilimi” ve “kullanım bilimi” maddelerinde benzer tanımları yapılmıştır. İmer ve arkadaşları (2011, s. 110) şu tanımları yapar:

“Dili kullanıcı açısından ele alan dal; dil-bağlam ilişkisini inceleyen alan. Anlambilim ve sözdizim ile birlikte göstergebilimin üç alanından birisi. Başlangıcı 1930'lara değin uzanmakla birlikte kapsamının belirlenmesindeki güçlükler nedeniyle günümüzde sınırları açıklıkla çizilememektedir. Kısaca, dili kullanıcı açısından ele alan inceleme alanı olarak tanımlanabilir.”

Vardar (2002, s. 88-89) ise edim bilimini aşağıdaki gibi tanımlamaktadır:

“Özellikle mantıksal kökenli kuramlarda (Ch. W. Morris, R. Carnap, J. L. Austin, J. R. Searle) dilsel göstergelerin birleşim kurallarını inceleyen sözdizimle, bunların göndergelerle ilişkisini sağlayan anlambilime karşıt olarak, bildirişim durumu içindeki konuşucuların göstergeleri kullanmasını, bu edime eşlik eden çeşitli olguları (güdülenme, tepki, etkileşim, vb.) inceleyen dal.”

Bunların dışında Karaağaç (2013, s. 575) edim bilimini “Dil kullanımını, sözlüklük ve söz dizimlik göstergeler ile onları kullanan kişiler arasındaki ilişkileri konu edinen bilim dalı, kullanım bilgisidir.” şeklinde açıklarken Hengirmen (1999, s. 267) “Dili, konuşulduğu ortam, çevre etkileri, konuşucuların niyeti, duyguları, konuşucu ile dinleyici arasındaki etkileşim açılarından inceleyen, böylece dilin kullanılması ile ilgili olguları dikkate alan dilbilim dalı.” diye vermektedir.

Yukarıdaki sözlüklerde de belirtildiği üzere edim bilimi hem dilin kullanımını hem de dili oluşturan çeşitli unsurların bir bağlamda edindikleri anlam üzerine incelemeler yapan bir dil bilimi dalıdır.

Kerimoğlu (2022, s. 139), edim biliminin “aslında ne dedi” incelemesi olduğunu düşünmekte ve bu dil bilimi alanının Morris, Pierce, Carnap, Frege, Austin, Searle, Grice gibi felsefecilerin liderliğinde geliştiğini ifade etmektedir.

Kıran ve Kıran (2018, s. 298) da edim biliminin bir bağlamda sözcelerin anlamını ele aldığını ve özellikle sözün ortaya koyduğu dil ediminin işlevini açıklamak istediğini söylemektedir.

Dilin bağlama göre özel kullanımlarını ele alan edim biliminin önemli araştırma alanlarından biri ise söz edimidir. Söz edimi, bir kuram olarak çeşitli araştırmacılar tarafından ele alınmış ve bu kuramın çeşitli sınıflandırmaları yapılmıştır.

1.2. Söz Edimi Kuramı ve Öğüt Vermek Yöneltili Edimselleri

Bazı kaynaklarda “sözylem” bazı kaynaklarda ise “edimsöz” terimiyle karşılanan bu kavram, konuşmacının belirli bir bağlamda ima ettiği anlamı ifade etmektedir.

Bir şey söylerken aynı zamanda bir harekette bulunduğumuzu belirten Yaylagül Üstünel (2020, s. 129), söz edimlerinin “yalnızca bir sözün söylenmesiyle gerçekleştirilen eylemler” olduğunu düşünmektedir.

Yule'a (1996, s. 47) göre insanlar kendilerini ifade etmeye çalışırken yalnızca dil bilgisi yapıları ve sözcükler içeren ifadeler üretmezler, aynı zamanda bu ifadeler aracılığıyla eylemler gerçekleştirirler.

Söylemler aracılığıyla gerçekleştirilen eylemlere genellikle “söz edimleri (speech act)” denir ve bunlara İngilizcede genellikle özür, şikâyet, iltifat, davet, vaat veya talep gibi daha özel adlandırmalar yapılmaktadır.

Söz edimlerinin analitik olarak sınıflandırılabilmesini söyleyen Yaylagül Üstünel (2020, s. 129), bunları “bağlı bir cümle parçası + söz veriyorum vb. bir fiilin yer aldığı cümlelerde konuşmacı niyetlerine odaklanan edimsellerin kullanımı” ve “tanımlayıcı kullanım” olarak açıklamaktadır. Aslında bu tanımlamalar aynı zamanda Austin’in (1962, s. 69) söz edimlerinin açık ya da örtük olarak ifade edilebileceğine dair görüşüyle paralellik arz etmektedir.

Örneğin “Odanı topla!” cümlesinde örtük olarak bir emir verme durumu söz konusudur ve bu nedenle örtük edimsel kullanılmıştır. Ancak “Emrediyorum, odanı topla!” cümlesinde ise doğrudan “emretmek” edimsöz edimi kullanılarak açık edimselden yararlanılmıştır.

Söz edimi kuramının temellerini atan Austin (1962, s. 101), bunları üç başlık altında toplamıştır: Düz söz edimi, edimsöz edimi ve etkisöz edimi.

“Bana, ‘Bunu yapamazsın.’ dedi. (Düz söz edimi)

Bunu yapmama itiraz etti. (Edimsöz edimi)

Beni kaldırdı, kontrol etti. (Etkisöz edimi)” (Austin, 1962, s. 102).

Burada düz söz edimi için verilen örnekte bir dilin kurallarına (ses bilgisi, söz dizimi, anlam bilgisi) uygun bir cümle kurulduğu görülmektedir. Düz söz edimleri dilin kurallar bütününe göre oluşturulan eylemlere işaret etmektedir. Edimsöz ediminin örneğine baktığımızda hem dinleyiciye bir şey söylemek hem de aynı zamanda bunu yapmak söz konusudur. Eylemle aynı anda söz ediminin gerçekleştiği görülmektedir. Etkisöz ediminde ise dinleyici üzerinde bir etki yaratmak amaçlanmaktadır.

Yule (1996, s. 48-49) da Austin’in söz edimi sınıflandırmasıyla ilgili çeşitli açıklamalarda bulunmuştur. Herhangi bir durumda, bir söz üretme eylemi üç ilişkili eylemden oluşacaktır. İlki, söz söylemenin veya anlamlı bir dilsel ifade üretmenin temel eylemi olan bir “düz söz edimi (locutionary act)”dir. Çoğunlukla sadece amaçsızca düzgün biçimlendirilmiş ifadeler üretmeyiz. Bir söylemi belirli bir işlev düşünerek oluştururuz. Bu, ikinci boyut veya “edimsöz edimi (illocutionary act)”dir. Edimsöz edimi, bir söylemin iletişimsel gücü aracılığıyla gerçekleştirilir. Bir beyan, teklif, açıklama yapmak veya başka bir iletişim amacı için konuşabiliriz ve bu genellikle ifadenin edimsöz gücü olarak da bilinir. Elbette, işlevi olan bir ifade oluştururken onun bir etkisi olmasını amaçlamadan basit bir ifade yaratmayız. Bu üçüncü boyut, “etkisöz edimi (perlocutionary act)”dir. Koşullara bağlı olarak, dinleyicinin niyet ettiğiniz etkiyi fark edeceği varsayımıyla konuşuruz ve bu genellikle etkisöz etkisi olarak da bilinir.

Searle (2000, s. 49), Austin’in yaptığı edimsöz sınıflandırmasını bazı noktalarda eleştirmekte ve edimsöz edimleri beş grupta incelemektedir: “Kesinleyiciler (assertives), yönelticiler (directives), yükleyiciler (commissives), dışavurucular (expressives), bildirgeler (declarations)”.

Kesinleyiciler, ifade edilen önermenin “söylenildiği gibi olduğu”nu göstermektedir. Searle (2000, s. 49-50), bu sınıfta “ileri sürmek, iddia etmek, bildirmek, yadsımak, savunmak, bilgi vermek, aktarmak, (bir şeyin...olduğunda) ısrar etmek, varsaymak, tahmin etmek, (...olduğuna) yemin etmek, itiraf etmek, tanıklık etmek, öndeyide bulunmak, şikâyet etmek” gibi eylemleri ele almaktadır. Yönelticiler, dinleyiciye bir şey yaptırmayı amaçlamaktadır. Bu grupta “sormak, emretmek, buyurmak, rica etmek, yalvarmak, dua etmek yasaklamak, izin vermek, önermek, (...yapması konusunda) ısrar etmek” gibi edimsöz edimleri yer almaktadır. Yükleyiciler konusunda Austin ile aynı düşünen Searle, bu sınıftaki edimsöz edimlerinin konuşan kişinin gelecekteki eylemi konusunda onu bir yükümlülüğe sokmak amacını taşıdığını söylemektedir. Burada “söz vermek, tehdit etmek, (...yapacağına) yemin etmek, (...yapmayı) reddetmek, (...yapmayı) teklif etmek, (...yapacağı konusunda) güvence vermek” gibi edimsöz edimleri vardır. Dışavurucular, konuşanın ruhsal hâlini yansıtmak için kullanılmaktadır. Bu grupta “teşekkür etmek, tebrik etmek, özür dilemek, taziyede bulunmak, esef etmek” gibi edimsöz edimleri bulunmaktadır. Bildirgeler ise dünyada bir değişiklik yapmayı amaçlayan edimsöz edimleridir ve bu gruba “istifa etmek, işten kovmak, atamak” gibi eylemler girmektedir.

Bu çalışmanın sınırları içinde yalnızca yöneltici edimsöz edimlerinin “öğüt vermek” ifade eden edimselleri üzerinde durulacağından dolayı yönelticileri ayrıca ele almak gerekmektedir.

Yöneltici edimsöz edimlerinin konuşanın dinleyiciye bir şey yaptırmayı amaçladığını belirten Searle (2011, s. 36), “talep etmek, emretmek, buyurmak, rica etmek, yalvarmak, niyaz etmek, dua etmek, temenni etmek, (yapmaya) davet etmek, (yapmasına) izin vermek, tavsiye etmek, hodri meydan demek, sıkıysa yap

demek, meydan okumak” gibi edimselleri bu sınıfta ele almaktadır. Searle (2011, s. 46), “Sana burayı terk etme emri veriyorum.” ve “Sana esas duruşta bekleme buyruğu veriyorum.” gibi cümleleri yöneltici edimsöz edimlerine örnek göstermektedir.

Yaylagül Üstünel (2020, s. 133), yöneltici edimsellerin dinleyiciye “bir şey yaptırmak istemesi” olduğunu söylerken bunun doğrudan ya da dolaylı olarak yapılabileceğine dikkat çekmektedir.

Yönelticiler, konuşmacıların başka birini bir şey yapmaya ikna etmek için kullandıkları türden konuşma eylemleridir. Konuşmacının ne istediğini ifade ederler. Bunlar emir, buyruk, istek, öneridir ve gösterildiği gibi olumlu veya olumsuz olabilirler (Yule, 1996, s. 54).

Yöneltici edimseller içinde yer alan “öğüt verme edimsöz edimi” dinleyiciye birtakım tavsiyelerde bulunarak onda bazı değişiklikler yapma amacına hizmet etmektedir. Doğrudan öğüt verme anlamı taşıyan eylemlerle kullanılabileceği gibi başka eylemlere bu anlamı yükleyerek de öğüt verme edimsöz edimi gerçekleştirilebilmektedir.

Yaylagül Üstünel (2020, s. 135), “öğüt vermek” edimsöz edimleriyle ilgili bir noktaya dikkat çekmektedir. Kullanılan edimsöz ediminin “konuşmacının yararına bir eylemi gerçekleştirmek üzere yapılmasını ortaya koyduğunda” emir; “dinleyicinin yararına bir eylemi gerçekleştirmek üzere yapıldığında” ise “öğüt vermek” ya da “uyarı” ifade etmektedir.

2. İNCELEME

Atebetü'l-Hakayık'ta doğrudan ve dolaylı olarak öğüt vermek edimsöz edimlerinden yararlanıldığı görülmektedir. Öğüt vermek edimsöz edimi eserde “pend al-” edimseliyle doğrudan kullanılabildiği gibi “bul-, yıga tut- eşit-, büt-, kizle-, eşit-, küdez-, ay-, sözle-” vb. edimsellerle de örtük olarak kullanılmıştır. Bu edimselleri içinde geçtiği dörtlükleri ele alarak değerlendirmek gerekmektedir.

2.1. “Açgözlülük” Hakkındaki Öğüt Vermek Edimsöz Edimleri

“yime *pendim al* kel uzatma emel

emel asrasında busuğlı eçel

emel timişim dost uzun sanmak ol

uzun sanma sakınç öküş kıl *Öamel*” (Arat, 2006, s. 64).

Verilen dörtlük, “Gel, yine *öğüdümü dinle*, fazla emel besleme / Emelin altında ecel saklıdır / Ey dost, emel dediğim, uzun düşündürmektir / Düşünceyi uzun etme, (daha) çok amel kıl” (Arat, 2006, s. 93) anlamına gelmektedir. Dörtlükte yer alan “pend al-” edimseli doğrudan öğüt vermeyi ifade ettiği için edimselin açık olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir. Eserde açık olarak kullanılan tek edimsel “pend al-” edimselidir. Şair, okuyucuya doğrudan öğüt vererek içinde fazla istek barındırmamasını ve istekten kastının da çok düşünmek olduğunu belirterek öğüt vermek edimsöz edimini kullanmaktadır.

2.2. “Bilginin Faydası Bilgisizliğin Zararı” Hakkındaki Öğüt Vermek Edimsöz Edimleri

“biligdin urur men sözümke ula

biligligke ya dost özünjni *ula*

bilig birle bulnur sa'adət yolu

bilig bil sa'adət yolını bula” (Arat, 2006, s. 47).

Dörtlüğün anlamı Arat tarafından “Bilgiden sözüme temel atarım /Ey dost, bilgiliye *yaklaşmağa çalış* / Sa'adət yolu bilgi ile bulunur / Bilgi edin ve sa'adət yolunu bul.” şeklinde açıklanmıştır (2006, s. 85). Dörtlüğün ikinci dizesinde kullanılan “ula-” eyleminin temel anlamı “bağlamak, eklemek” demektir. Yükneki, burada öğüt vermek edimsöz edimini örtük bir şekilde yaparken okuyucusuna bilgili kişiye yakın olmasını “ula-” edimseliyle yapmaktadır. Çünkü sadece bilgiyle mutluluk yolunun bulunabileceğini bu edimselle aktarmaktadır.

2.3. “Dilin Muhafazası” Hakkındaki Öğüt Vermek Edimsöz Edimleri

“eşitgil biliglig negü tip ayur
edebler başı til küdezmek tiyür
tilinj bekte **tutğıl** tişinj sınmasun
kalı çıksa bektin tişinjni sıyur” (Arat, 2006, s. 50-51).

Dörtlük, “Dinle, bilgili ne diyor / Edeplerin başı, dili gözetmektir / Dilini muhafaza altında **tut**, dışın kırılmasın / Eğer muhafaza altından çıkarsa, dışını kırar” (Arat, 2006, s. 87) şeklinde anlamlandırılmıştır. Burada emir kipi 2. şahısta çekimlenen “tut-” edimselinin okuyucuya bir öğüt vermek için kullanıldığı görülmektedir. Kişinin konuştuklarına dikkat etmemesi durumunda bundan zarar göreceğine dikkat çekilerek öğüt vermek edimsöz ediminden yararlanılmaktadır.

“sanıp sözlegen er sözi söz sağı
öküş yanjšağan til unulmaz yağı
sözünj **boşlağ ıdma yığa tut** tilinj
yeter başka bir kün bu til boşlağı” (Arat, 2006, s. 51).

“Düşünerek konuşan adamın sözü, sözün iyisidir / Çok gevezelik eden dil, karşı konulmaz bir düşmandır / Sözü **başı-boş bırakma**; dilini **sıkı tut** / Dilin başı-boşluğu bir gün başa bela olur” (Arat, 2006, s. 87) şeklinde anlamlandırılan dörtlükte yer alan “boşlağ ıd-” ve “yığa tut-” edimselleriyle Yükneki, okuyucuya ağzından çıkan her sözden sorumlu olduğunu hatırlatarak dikkatli olması konusunda öğüt vermek edimsöz ediminde bulunmaktadır.

“hıredliğımu bolur tili boş kişi
telim başını yidi bu söz til boşı
öçüktürme erni tilin bil bu til
başıktursa bütmez büter ok başı” (Arat, 2006, s. 51).

Bu dizeler, “Boş-boğaz adam akıllı olur mu? / Bu boş-boğazlık ve ağız gevşekliliği çok başları yedi / İnsanı dil ile **kızdırma**; bil ki, ok yarası kapanır / Fakat dilin açtığı yara kapanmaz” (Arat, 2006, s. 87) anlamına gelmektedir. Şair, emir kipi 2. tekil şahısta olumsuz olarak kullandığı “öçüktür-” edimseliyle okuyucunun yararına bir uyarıda bulunmak suretiyle öğüt vermek edimsöz ediminde bulunmaktadır. Konuştuklarına dikkat etmeyen kişinin karşısındaki kişinin kalbini kırabileceğini ve bunun da unutulmayacağını söylemektedir.

“ne kim kelse erke tilindin kelür
tilindin kim edğü kim isiz bolur
eşit büt bu sözke kamuğ tanjda ten
turup tilke yükñüp tazarruñ kılur” (Arat, 2006, s. 52).

Verilen dörtlüğün “İnsana ne gelirse, dilinden gelir / Dili yüzünden kimi iyi, kimi kötü olur / **Dinle** ve bu söze **inan** ki, vücut her sabah / Kalkıp, eğilerek, dile yalvarır” (Arat, 2006, s. 88) anlamına geldiği görülmektedir. Emir 2. tekil şahısta çekimlenen “eşit-” ve “büt-” edimselleriyle öğüt vermek edimsöz edimi gerçekleştirilmektedir. Yükneki, okuyucularına insanın başına ne gelirse dilinden geldiği için bu konuda dikkatli olmaları konusunda öğüt vermektedir.

“tili yalğan erdin **yırağ tur teze**
keçür sen me Öümrünj könilik öze
ağız til bezeki köni söz turur
köni **sözle** sözni tilinjni **beze**” (Arat, 2006, s. 52).

Verilen dizeler “Yalan söyleyen adamdan **uzak dur, kaç** / Sen ömrünü doğruluk ile **geçir** / Ağzın ve dilin ziyneti doğru sözdür / Sözü doğru **söyle**, dilini **süsle**” (Arat, 2006, s. 88) şeklinde açıklanmaktadır. “Yırak tur-”, “tez-”, “sözle-” ve “beze-” edimselleriyle öğüt veren Yükneki, okuyucularına yalan söyleyen kişilerden

uzak durmaları gerektiğini ve daima doğru sözden yana olmaları gerektiğini söylemektedir. Ayrıca ikinci ve dördüncü dizelerde de okuyucularının ömrünü doğrulukla geçirmeleri ve doğru söyleyerek dillerini süslemeleri konusunda bir öğüt verme söz konusudur.

“küdeşgil tilinjni kel *az kıl* sozünj
küdeşilse bu til küdeşlür özünj
reşul erni otka yüzün atğuçı
til ol tidi yığ til yul ottın yüzünj” (Arat, 2006, s. 52).

Arat, bu dörtlüğü “Dilini *sıkı tut*, gel, sözünü *kısa kes* / Dil korunursa, kendin korunmuş olursun / Resul: -“İnsanı yüzü koyun ateşe atan dildir”- dedi / Dilini sıkı tut, yüzünü ateşten kurtar” şeklinde açıklamıştır (2006, s. 88). Burada şair, ilk dizede kullandığı “küdeş-” ve “az kıl-” edimselleriyle öğüt verme edimsöz ediminde bulunmaktadır. Yükneki, dilini sıkı tutan ve sözünü kısa kesen kişinin kendini koruduğunu Hz. Muhammed’in hadisine dayandırmakta ve böylece okuyucusunu ikna etmeye çalışmaktadır.

“köni söz Öaşel teg bu yalğan başal
başal yip *açıtma* ağız yi Öaşel
bu yalğan söz ig teg köni söz şifaó
bu bir söz ozaķı urulmuş meşel” (Arat, 2006, s. 53).

Dörtlüğün anlamı, “Doğru söz, bal ve yalan söz, soğan gibidir / Soğan yeyip, ağzı *actlandırma*; bal ye / Yalan söz, hastalık ve doğru söz, şifa gibidir / Bu söz eskiden söylenmiş bir meseldir” (Arat, 2006, s. 88) şeklinde açıklanmıştır. Yükneki burada örtük olarak kullandığı “açıt-” edimseliyle öğüt vermektedir. Yalan sözü soğana benzeten şair, yalan söyleyip boşuna başına dert açmaması gerektiği konusunda okuyucuya öğüt vermektedir.

“katıg *kizle* razınj kişi bilmesün
sözünjdin özünjke ökünç kelmesün
ķamuğ yaşru işinj bolup aşkara
bu körgeñ eşitgeñ sanja külmesün” (Arat, 2006, s. 54).

“Sırrını iyi *sakla*, kimse bilmesin / Sözünden kendine pişmanlık gelmesin / Bütün gizli işlerin aşıkâr olup / Gören ve duyan sana gülmesin” (Arat, 2006, s. 88) şeklinde açıklanan dörtlükte “kizle-” edimseliyle öğüt vermek edimsöz ediminden yararlanılmaktadır. Dörtlükte, sırrını saklamayıp herkese söyleyen kişinin kendi söylediğinden dolayı pişman olacağı, gizli işlerinin açığa çıkacağı ve böylece insanların kendisine güleceği hatırlatılarak okuyucuya bir öğüt verilmektedir.

“işim tip inanıp sır *ayma* sakın
neçe me inançlıg iş erse yakın
serip sinde razınj sinjip turmasa
serermü işinjde munı keç sakın” (Arat, 2006, s. 54).

Arat, dörtlüğü “En yakın ve inanılır arkadaşına bile, sakın / Arkadaşım diye inanıp, sırrını *söyleme* / Sırrın kendinde sabretmez ve saklanmazsa / Arkadaşında sabreder mi; bunu iyi düşün” (2006, s. 88) şeklinde anlamlandırmıştır. Dörtlükte emir 2. tekil şahısta olumsuz olarak çekimlenen “ay-” edimseliyle öğüt verildiği görülmektedir. Kişinin en yakın arkadaşına bile sırrını söylememesi gerektiği; çünkü insanın kendisinin de sabredip saklayamadığı sırrı başkasının söyleme ihtimali olduğu için sırrın saklanması gerektiği konusunda öğüt vermek edimsöz ediminden yararlanılmıştır.

2.4. “Dünyanın Dönekliğı” Hakkındaki Öğüt Vermek Edimsöz Edimleri

“könjöldin çıkarğıl tavar suķlukın
keğm birle tap tut ķarın toklukın
ķığaylık yarınlık azuķ yoklukı

çığaylık tip ayma tavar yokluğun” (Arat, 2006, s. 55).

Dörtlük, “Mal hırsını gönülden çıkar / Giyim ve karın tokluğu ile iktifa et / Fakirlik, yarının azığının yokluğudur / Mal yokluğuna fakirlik deme” şeklinde açıklanmaktadır (Arat, 2006, s. 89). Yükneki, okuyucularına mal hırsına kapılmamaları; giyim ve karın tokluğuyla yetinmeleri gerektiği konusunda öğüt verirken “könjüldin çıkar-” edimselinden faydalanmıştır. Ayrıca son dizede şairin mal sahibi olunmamasına fakirlik denmemesi gerektiği konusunda da “ay-” edimselini kullanarak öğüt verdiğini söylemek mümkündür. Bu örneklerde de öğüt vermek edimsöz edimi için emir kipi çekiminin kullanıldığı görülmektedir.

“bu dünya nenjindin yigü keđgölük
al artuğ **tileme** vebal yüdgölük
tarıglık tip aymış ajunnı reşul
tarıglıkta katlan tarı edgölük” (Arat, 2006, s. 55).

Verilen dörtlük, “Bu dünya malından yiyecek ve giyecek (kadarını) / Fazlasını **isteme**, (fazlası) yüklenilecek vebaldır / Resul, dünya için, tarladır demiş / Tarlada çalış-çabala ve iyilik ek” anlamına gelmektedir (Arat, 2006, s. 89). Şair, burada okuyucularına sahip olduklarından fazlasını istememeleri konusunda öğüt verirken “tile-” edimselini kullanmıştır. Bunu yaparken emir kipi 2. tekil şahıs olumsuz çekimden yararlanmıştır.

“yılan teg bu ajun yılan **oklağı**
yokamakka yumşak içi pür ağı
yılan yumşak erken yavuz fıÖl iter
yıray turğı yumşak tip **azılmağı**” (Arat, 2006, s. 55).

“Bu dünya yılan gibidir, yılanı **oklamak lazımdır** / (O) el ile yoklanırsa, yumuşaktır; fakat içi zehir doludur / Yılan yumşak olduğu halde, kötülük yapar / (Ondan) uzak durmalı ve yumşak diye yanııp **tutmamalı**” (Arat, 2006, s. 90) şeklinde açıklanan dörtlükte gereklilik kipiyle kurulan “okla-” ve “azıl-” yapılarıyla şair okuyucuya öğüt vermektedir. Dünya bir yılanla benzetilerek ona kanılmaması ve yumuşaklığına aldanılmaması gerektiği konusunda öğüt vermek edimsöz ediminden yararlanılmaktadır.

2.5. “Cömertliğin Medhi ve Hasisliğin Zemmi” Hakkındaki Öğüt Vermek Edimsöz Edimleri

“aya dost biliglig izin **izlegil**
kalı sözlesenj söz bilip **sözlegil**
akı erni **öggil** öger erse sen
bahılka katıg ya okun **kezlegil**” (Arat, 2006, s. 58).

Arat, bu dizeleri “Ey dost, bilginin izini **takip et** / Eger söz söylersen, sözü bilerek **söyle** / Öğersen, cömert adamı **öğ** / hasise kuvvetli yay ve ok ile **nişan al**” şeklinde aktarmıştır (2006, s. 90). Bu dörtlükte bütün dizelerde Yükneki’nin öğüt vermek edimsöz ediminden yararlandığı görülmektedir. “İzle-, sözle-, öğ-, kezle-” edimselleri emir kipi 2. tekil şahısta çekimlenerek okuyucuya öğüt verilmiştir.

“kamuğ til akı er şenasın ayur
akılık kamuğ Öayb kirini yuyur
akı bol sanja **söz sökünç kelmesün**
sökünç kелgü yolnı akılık tıyur” (Arat, 2006, s. 58).

Verilen dizeler, “Bütün diller cömert adamın medhini söyler / Cömertlik bütün ayıbların kirini temizler / Cömert ol, sana **söz, sövme gelmesin** / Sövme gelecek yolu cömertlik kapatır” şeklinde anlamlandırılmıştır (Arat, 2006, s. 90-91). Yine emir kipinde çekimlenen bir eylemle yapılan üçüncü dizede şair okuyucusuna cömert olduğunda herhangi bir sözle karşılaşmayacağını hatırlatarak öğüt vermek edimsöz ediminde bulunmaktadır.

“aķı er biligni yete bildi **kör**

anın sattı malın şena aldı **kör**

tirildi ulamsız ulamı bolup

ajunda at edgü koçup bardı **kör**” (Arat, 2006, s. 59).

“Cömert adam bilgiyi yedebildi, **bak** / Malını onunla sattı ve sena aldı / Muhtacların yardımcısı olarak yaşadı / **Bak**, dünyada iyi ad bırakıp gitti” (Arat, 2006, s. 91) şeklinde anlamlandırılan dizelerde kurulan “kör” edimseliyle öğüt verme edimsöz ediminden yararlanılmıştır. Yükneki, bu dizelerde cömert bir kişinin yaptıklarını anlatmakta onun bilgiyle her işini hallettiğini, muhtaçlara yardım ettiğini ve böylelikle iyi bir ad bırakarak dünyadan göçtüğünü söyleyip okuyucusuna örnek göstererek öğüt vermektedir.

“bu buçun talusu aķı er turur

aķılık řerē cah cēmal arturur

sevimek tilesenj kişiler ara

aķı bol aķılık sini sevdürür” (Arat, 2006, s. 61).

Bu dizeler, “Bu halk arasında en iyi adam, cömert adamdır / Cömertlik şeref, ikbal ve cemali artırır / İnsanlar arasında sevimek istersen / *Cömert ol*; cömertlik seni sevdire” anlamına gelmektedir (Arat, 2006, s. 91). Şair burada cömertliği övmek suretiyle öğüt vermektedir. Son dizede kullanılan ve emir kipinde çekimlenen “aķı bol-” edimseliyle okuyucuya kişi eğer cömert olursa halk arasında sevilen bir kişi olacağı öğütlenmektedir.

2.6. “Tevazu ve Kibir” Hakkındaki Öğüt Vermek Edimsöz Edimleri

“yana bir kereklig sözüm bar sanja

ayayın men anı **kulak tut** manja

ol ol kim teķēbbürni yirdin salıp

tevazu^Önü **berk tut yapuş** keç anja” (Arat, 2006, s. 61).

Arat, bu dizeleri “Sana lüzumlu bir sözüm daha var / Bana **kulak ver**, onu (sana) söyleyeyim / O (söz) şudur: kibri yere çalıp / Tevazuu **sıkı tut** ve ona kuvvetle **sarı**!” şeklinde açıklamıştır (2006, s. 92). Dizelerde kullanılan “kulak tut-, berk tut-, yapuş-” edimselleriyle öğüt vermek edimsöz ediminden yararlanılmıştır. Yükneki, okuyucusuna kibirli olmayıp alçak gönüllü olması gerektiği konusunda öğüt vermektedir.

“ķamuğ kazğanıglı ajun malını

yyümedi bardı **körünj** ģalini

tişisi ķalıp bir adın er bile

ol anda yatıpan birür sanını” (Arat, 2006, s. 62).

Verilen dörtlük, “Dünya malını kazananların hepsi / (Onu) yiyemeden gitti, hallerini **görün** / Karısı başka bir erkek ile kalıp / Onun yanında yatarak, vücudunu verir” şeklinde açıklanmaktadır (Arat, 2006, s. 92). İkinci dizede kullanılan ve emir kipi 2. çoğul şahısta çekimlenen “körünj” edimseliyle okuyucuya dünya malına değer verenlerin ne duruma düştüğünü düşünerek davranmaları gerektiği konusunda uyarıda bulunulmuş öğüt verilmektedir.

“teķēbbür lıbasın keçip tap **salın**

kerip ģalkķa kögzünj tap **uslan** tilin

müöminlik nişanı tevazu^Ö erür

eğer müömin ersenj **tevazu^Ö kılin**” (Arat, 2006, s. 62).

“Kibir libasını giydin ise, derhal **çık** / Halka karşı göğüs kabarttın ise, dilini derhal düzelt / mü’minlik nişanı tevazudur / Eger mü’min isen, mütevazi ol” (Arat, 2006, s. 92) şeklinde açıklanan dizelerde “salın,

uslan, tevazu’Ö kılın” edimselleriyle öğüt verilmektedir. Kibrin müminlik ile ters bir durum arz ettiğini ifade eden şair okuyucuya eğer iyi bir mümin olmak istiyorlarsa alçak gönüllü olmalarını öğütlemektedir.

“tevazu’Ö kılığın kötrür içi
tekebbür tutar erni kemşür çoğı
uluğsınma zınhar uluğ bir bayat
uluğluk meninj siz alınmanj tidi” (Arat, 2006, s. 63).

Arat (2006, s. 92), bu dizeleri “Tevazu göstereni Tanrı yükseltir / Kibirli olanı aşağı atar / *Uhluluk taslama*, sakın, ulu yalnız Tanrıdır / O ‘ululuk benimdir, siz üzerinize almayın’ dedi.” şeklinde açıklamıştır. Yükneki, üçüncü dizede emir kipi 2. tekil şahısta olumsuz gövdeyle kullandığı “uluğsınma” edimseliyle öğüt vermektedir. Büyüklüğün sadece Tanrı’ya ait olduğu okuyucuya hatırlatılarak hiç kimsenin kendisini büyük görmemesi gerektiği söylenmekte ve böylece öğüt vermek edimsöz ediminden yararlanılmaktadır.

2.7. “Kerem, Yumuşak Huyluluk ve Diğer İyilikler” Hakkındaki Öğüt Vermek Edimsöz Edimleri

“müşulmanka müşfık bolup mihriban
sanja sandukunj teg müşulmanka **san**
cefa kıldaçınjka **yanut kıl** vefa
arımaz neçe yusa kan birle kan” (Arat, 2006, s. 66-67).

“Müslümana karşı şefkatli ve merhametli ol / Kendin için düşündüklerini müslüman için de **düşün** / Sana cefa edene vefa ile **mukabele et** / Ne kadar yıkanırsa yıkansın, kan kan ile temizlenmez” (Arat, 2006, s. 94) şeklinde aktarılan dörtlükte okuyucuya “san-” ve “yanut kıl-” edimselleriyle öğüt verilmektedir. Müslümanlara karşı merhametli olunması gerektiği ve kendisi için istediklerini başkaları için de istenmesi, kötülük edenlere bile vefa ile karşılık verilmesi gerektiği öğütlenmektedir.

“yarağlıg aşınjnı kişike **yitür**
yarağ bulsanj oprak yalınjnı **bütür**
küç emgek tegürme kişike kalı
sanja tegse emgek kişidin **kötür**” (Arat, 2006, s. 67).

Bu dörtlük, “Yemeğe yarar yemek (varsa), aç insana **yedir** / Giymeğe yarar elbise bulursan, çıplağa **giydir** / Başkasına **zorluk ve zahmet çekirme** / Eger sana başkası eziyet ederse, **tahammül et**” anlamına gelmektedir (Arat, 2006, s. 94). Verilen dörtlükte “yit-, büt-, küç emgek tegür-, kötür-” edimselleriyle öğüt vermek edimsöz ediminden yararlanılmıştır. Yükneki, okuyucuya aç insanı yedirmesi, çıplağı giydirmesi, insanlara zorluk çıkartmaması ve sıkıntılar karşısında sabretmesi konusunda öğüt vermektedir.

“isiz kılğan erke sen **edgü kıla**
keşemninj başı bu erür **keç bile**
eğer kelse erdin sanja edgölük
öküş kıl ol ernin şenasın **tile**” (Arat, 2006, s. 67).

Verilen dörtlük, “Kötülük yapan adama sen **iyilik yap** / Keremin başı budur, bunu **iyi bil** / Eger bir kimseden sana iyilik gelirse / O adamı çok **medhet** ve (onun medhini) **iste**” şeklinde anlamlandırılmaktadır (Arat, 2006, s. 94). Bu dörtlükte Yükneki, öğüt verme edimsöz edimini “edgü kıl-, keç bil-, öküş kıl-, tile-” edimselleriyle sağlamaktadır. Okuyucuya kötülük yapanlara bile iyilikle karşılık vermesi ve iyi insanları da övmesi gerektiği konusu öğütlenmektedir.

“yazukluğ kişinin yazukın **keçür**
Öadavet kökini kazıp sen **köçür**
yalınlansa tutnup gazağ hıkd otı

halimlik suvın **saç** ol otnı **öçür**” (Arat, 2006, s. 67).

Arat, dördlüğü “Kusurlu adamın kusurunu **affet** / Duşmanlık kökünü kazıp, **ortadan kaldır** / Hiddet ve düşmanlık ateşi tutuşarak, alevlenirse / Yumuşaklık suyunu **serp** ve o ateşi **söndür**” şeklinde anlamlandırmıştır (2006, s. 94). Bu dördlükte de şairin emir kipi 2. tekil şahıs çekiminden yararlanarak öğüt verme edimsöz edimini kullandığı görülmektedir. Yükneki, okuyucuları insanların kusurlarını affetmeleri, düşmanlığı ortadan kaldırmaları ve yumuşak huylu olarak düşmanlık ateşini söndürmeleri konusunda uyararak öğüt vermektedir.

“**küdezigil** aya dost uluğlar hakın
asığısız mizah hem çedeldin **sakın**
uluğların buşrup sanja bu mizah
kiçiglerini küstah kılar **bil yakın**” (Arat, 2006, s. 68).

Arat, dördlüğü “Ey dost, büyüklerin hakkını **gözet** / Lüzumsuz alay ve mücadeleden **sakın** / Bu alay büyükleri sana karşı hiddetlendirir / Küçükleri ise, küstah yapar; bunu **hakikat bil**” olarak anlamlandırmıştır (2006, s. 95). Yükneki, bu dördlükte üç dizede kullandığı edimsellerle öğüt verme yoluna gitmiştir. “Küdez-, sakın-, yakın bil-” edimsellerini emir kipiyle çekimleyerek okuyucuya öğüt veren şair ilgili dizelerde büyüğün hakkını gözetmesi, gereksiz alaydan sakınması konusunda okuyucuyu uyarılmak suretiyle öğütlenmektedir.

“bela kelse **şabr it** ferahka küdüp
küdüp tur ferahka bela renc yodup
öçer miñnet otı keçer nevbeti
kalur şabr idisi şevabın yüdüp” (Arat, 2006, s. 69).

Bu dizeler, “Bela gelirse, ferahı bekleyerek, **sabret** / Bela ve zahmeti yok etmeğe çalışarak, **ferahı bekle** / Mihnet ateşi söner; nevbeti geçer / Sabır sahibi sevab kazanmakla kalır” anlamına gelmektedir (Arat, 2006, s. 95). Dördlüğü ilk iki dizesinde “şabr it-” ve “küdüp tur-” edimselleriyle öğüt vermek edimsöz ediminden yararlanılmıştır. Şair, okuyucuya bela geldiğinde dahi sabretmesi ve bela karşısında da ferahı beklemesi gerektiğini öğütlemektedir.

“uluğlukka tegsenj **yanjılma** özünj
kalı keşsenj atlas **unutma** bözünj
uluğ boldukunja tüzünrek bolup
uluğka kiçigke **sılığ kıl sözünj**” (Arat, 2006, s. 69).

Yukarıdaki dördlük, “Büyüklüğe erişirsen, kendini **şaşıрма** / Atlas giyersen, bözünü **unutma** / Yükseldikçe daha çok yumuşak huylu ol / Büyüğe ve küçüğe **tatlı dil kullan**” anlamına gelmektedir (Arat, 2006, s. 95). Yükneki verilen dizelerde “yanjılma, unıtma, sılığ kıl sözünj” edimselleriyle öğüt vermek edimsöz ediminden yararlanmıştır. Emir kipinde ve olumsuz gövdeyle kullanılan bu örneklerde şairin okuyucuyu yükseldikçe kendini şaşırmaması, aslını unutmaması ve herkese karşı tatlı dilli olması konusunda öğütlemektedir.

“**ukup sözle** sözni **ivip sözleme**
sözünj kizle kişin **başınj kizleme**
minj er dostunj erse **öküş körmegil**
bir er düşman erse anı **azlama**” (Arat, 2006, s. 69).

Dördlük, “**Sözü düşünerek söyle, acele etme** / **Sözünü sakla** ki, sonra **başını saklamayasın** / Bin kişi dostun olsa, **çok görme** / Bir kişi düşman olsa, **azımsama**” anlamına gelmektedir (Arat, 2006, s. 95). Yükneki, bu dördlükte tüm dizelerde öğüt vermek edimsöz edimini kullanmıştır. Bütün örneklerde emir kipi çekimiyle okuyucuya uyarıda bulunarak öğüt veren şairin insanların düşünerek konuşması ve böylece söylediklerinden pişman olmaması; çok fazla dostu olsa da düşmanlarını sayı olarak azımsamaması konusunda onları öğütlemektedir.

“ne iş utru kelse anja **keç bakın**

ol işninj **önjini sonjını sakın**

sevinç erse kiğin **könjül tut** anja

ökünç erse andın **ozaraķ sakın**” (Arat, 2006, s. 70).

Arat, dörtlüğü “Hangi işle karşılaşırsan, onu iyice **gözden geçir** / O işin **başını ve sonunu düşün** / Sevinç çıkacaksa, öyle ona **gönül bağla** / Pişmanlık olacaksa, **daha önce sakın**” olarak açıklamıştır (2006, s. 95). Yükneki, bu dizelerinin hepsinde öğüt vermek edimsöz ediminden emir kipiyle çekimlenen edimsellerle yararlanmıştır. İnsanların yaptıkları işi iyice gözden geçirmeleri gerektiği, bunların başını ve sonunu iyice düşünmeleri ve ona göre mutluluk mu pişmanlık mı getirecekleri konusunda etraflıca düşünerek hareket etmeleri konusunda okuyucu öğütlenmektedir.

“iş edğü bolsa er edğü bolur

er iş edğüsindin öküş hayr bulur

isizke **yavuma** isiz şuhbeti

sini terkin isiz kılıklığ kılur” (Arat, 2006, s. 70).

Verilen dörtlük, “İnsanın arkadaşı iyi olursa, kendisi de iyi olur / İnsan arkadaşının iyi olmasından çok hayır görür / Kötüye **yaklaşma**, kötü sohbeti / Seni hemen kötü huylu yapar” şeklinde açıklanabilmektedir (Arat, 2006, s. 96). Yükneki, “yavuma-” edimseliyle öğüt vermektedir. Kötünün yanında olanın da kötü olacağına dikkat çeken şair okuyucularını kötünden uzak durmaları konusunda öğütlenmektedir.

2.8. “Zamanenin Bozukluğu” Hakkındaki Öğüt Vermek Edimsöz Edimleri

“meçaz boldı dostluk haķıķat kanı

minjer dostta biri bulunmaz köni

öküşrek kişininj içi ğadr erür

köni dostunj erse taşı **bil** muni” (Arat, 2006, s. 71).

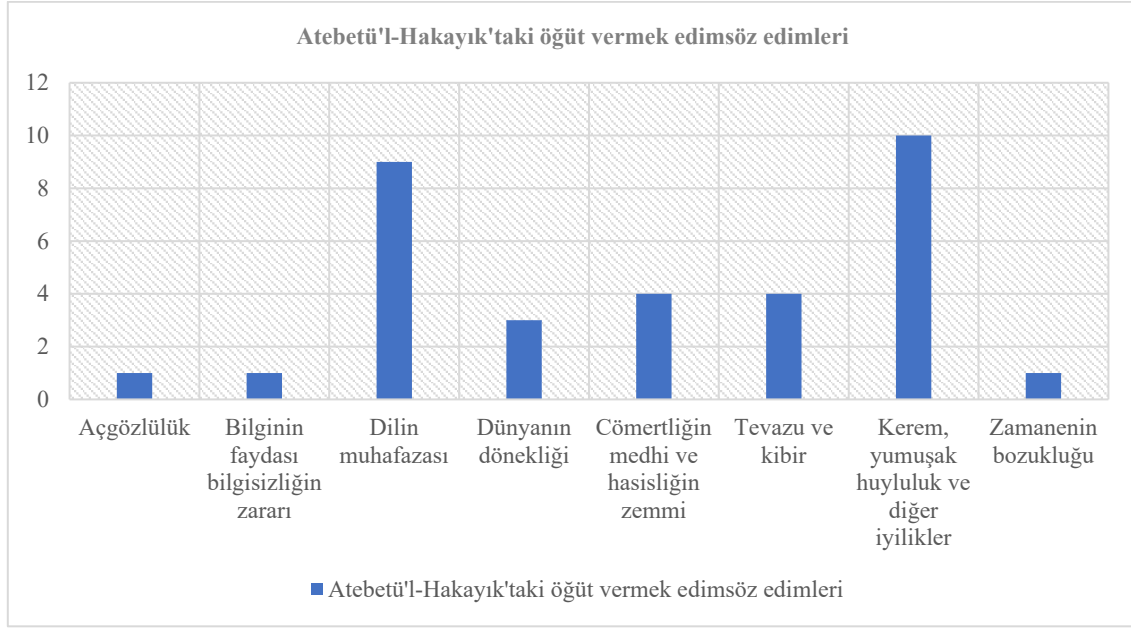
Dörtlük, “Dostluk mecaz oldu, hakikat hani / Binlerce dosttan bir gerçeği bulunmaz / Bir çok insanlar dıştan hakiki dost gibi görünüyorsa da / İçten vefasızdırlar; bunu **bil**” anlamına gelmektedir (Arat, 2006, s. 96). Şair, bu dörtlükte “bil-” edimseliyle öğüt vermek edimsöz ediminde bulunmaktadır. Okuyucusunu insanların her ne kadar dost gibi görünse de gerçek dostun zor bulunacağı konusunda uyarmakta ve böylece onlara öğüt vermektedir.

3.SONUÇ

12. yüzyılda Karahanlı Türkçesi ile yazılan Atebetü'l-Hakayık'ın içerdiği beyit ve dörtlükler ele alındığında ahlak ve öğüt ile ilgili olduğu görülmektedir. Eser, bu çalışmada edim biliminin söz edimi kuramı çerçevesinde yer alan yöneltici edimsellerden “öğüt vermek” edimsöz edimleri bakımından irdelenmiştir. Buna göre;

1- Atebetü'l-Hakayık'ta “açgözlülük, bilginin faydası bilgisizliğin zararı, dilin muhafazası, dünyanın döneκliđi, cömertliğin medhi ve hasisliğin zemmi, tevazu ve kibir, kerem, yumuşak huyluluk ve diğer iyilikler, zamanenin bozukluğu” başlıklarında öğüt vermek edimsöz edimlerinden yararlandığı görülmektedir. Bunların kullanım oranlarını aşğıdaki grafikteki gibi göstermek mümkündür:

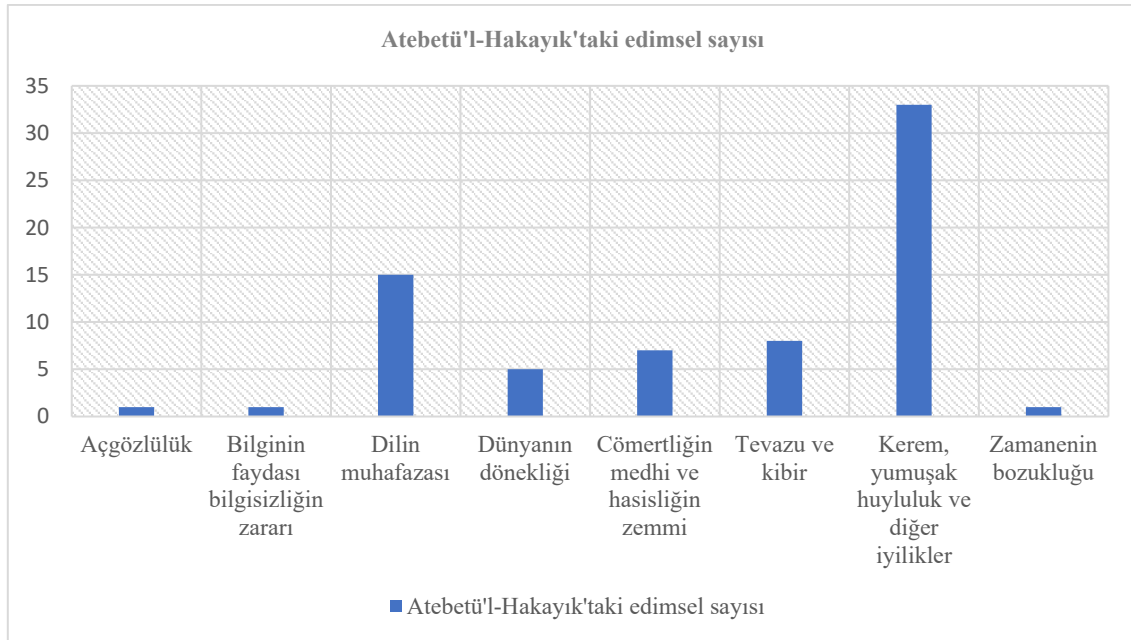
Grafik 1: Atebetü'l-Hakayık'taki Öğüt Vermek Edimsöz Edimleri

2- Grafik 1 incelendiğinde Yükneci'nin en fazla öğüt vermek edimsöz ediminden yararlandığı başlığın “cömertliğin medhi ve hasisliğin zemmi” olduğu ve bunu “dilın muhafazası başlığının izlediği görülmektedir. Açgözlülük, bilginin faydası bilgisizliğin zararı ve zamanenin bozukluğu başlıkları ise öğüt vermek edimsöz edimini en az kullandığı kavramlardır.

3- Atebetü'l-Hakayık'taki başlıklarla ilgili kullanılan öğüt vermek edimsellerinin sayısı ise aşağıdaki grafikteki gibidir:

Grafik 2: Atebetü'l-Hakayık'taki Edimsel Sayısı

4- Eserde öğüt vermek edimsöz ediminin sadece “pend al-” edimseliyle açık olarak kullanıldığı diğer bütün örneklerde ise örtük olarak bulunduğu tespit edilmiştir.

5- Eserde öğüt vermek edimsöz ediminin örtük olarak kullanıldığı edimsellerden bazıları şunlardır: ula-, tut-, eşit-, keçür-, sözle-, küdez-, kizle-, ay-, tile-, izle-, kör-, köçür-, sakın-, azla-, bil-... Yazar, kültürel nezaket formlarına ve tasavvufi öğretim geleneğine uygun olarak açık bir öğütten ziyade davranış

yönlendirme, ahlaki bilinç uyandırma ve davranış modellendirme amaçlarını bu eser aracılığıyla gerçekleştirme isteğini gösterir. Eserde öğüt verme edimsellerinin çeşitliliği eserin ahlaki ve öğretici yönünü güçlendirirken bir şeyi doğrudan buyurmak yerine fark ettirmek amacıyla olduğunu gösterir.

6- Atebetü'l-Hakayık'ta kullanılan öğüt vermek edimsöz edimlerinin genellikle emir kipi 2. tekil şahısta çekimlenerek kullanıldığı dikkat çekerken gereklilik kipi çekimiyle öğüt vermek edimsöz ediminden yararlanıldığı görülmüştür. Yazarın emir kipinin çekimlenmesi yoluyla verdiği öğütlerde toplumsal ve ahkale kesinlikleri vurgulama, emirden ziyade uyarma amacıyla olduğu, gereklilik kipi çekimiyle verdiği öğütlerinde ise bireyin içsel farkındalığını uyandırma amacıyla olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Yükneki'nin hem otoriteyle yönlendiren hem de düşündürerek bilinç kazandıran bir öğretim anlayışı benimsediği açıktır.

Tarihi metin çalışmalarında dil biliminin sunduğu imkanlardan yararlanmak bu eserlerin farklı bakış açılarıyla değerlendirilmesini sağlamaktadır. Bu çalışmanın sınırları içinde Atebetü'l-Hakayık yöneltici edimsellerden öğüt vermek edimsöz edimleri bakımından irdelenmiş ve böylece eserin yazıldığı yüzyılda hangi konularda şairin okuyucusunu uyardığı, sosyokültürel bakımdan o dönemde nelere dikkat edildiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	İki Dış Hakem /Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur
Benzerlik Taraması:	Yapıldı /intihal.net vb.
Etik Bildirim:	sobed@mehmetakif.edu.tr
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Yapay Zekâ Kullanımı:	Yazar, bu çalışmada yapay zekâ destekli uygulama kullanmadığını belirtmiştir.
Yazarlar katkı oranı:	Yazarların katkı oranı eşittir.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Peer-Review:	Double anonymized /Two External
Ethical Statement:	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks:	Yes / intihal.net etc.
Complaints:	sobed@mehmetakif.edu.tr
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Use of Artificial Intelligence:	The author has stated that he did not use any AI-assisted application in this study.
Authors' Contribution Rate:	The contribution of the authors is equal.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

KAYNAKÇA

- Arat, R. R. (2006). *Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki Atebetü'l-Hakayık*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Clarendon Press.
- Çakmak, S. (2019). *Atebetü'l-Hakayık (inceleme-tenkitli metin-tıpkıbasım)*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Hengirmen, M. (1999). *Dilbilgisi ve dilbilim terimleri sözlüğü*. Engin Yayınevi.
- İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, S. A. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kerimoğlu, C. (2022). *Kuram ve uygulamalarla dilbilim, göstergebilim ve Türkoloji genel dilbilime giriş*. PEGEM Akademi.
- Kıran, Z., Eziler Kıran, A. (2018). *Dilbilime giriş*. Seçkin Yayıncılık.
- Searle, J. R. (2000). *Söz edimleri*. (Çev. R. Levent Aysever). Ayraç Yayınevi.
- Searle, J. R. (2011). *Söylemek ve anlatmaya çalışmak*. (Çev. R. Levent Aysever). Bilgesu Yayıncılık.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual.
- Yaylagül Üstünel, Ö. (2020). *Edim bilimi bakış açısıyla Kutadgu Bilig*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford University Press.

KARADENİZ'DE TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ İLE TRABZON RUM İMPARATORLUĞU ARASINDAKİ HÂKİMİYET MÜCADELESİ VE SONUÇLARI

IN THE MIRROR OF THE NATIONAL ANTHEM: MEHMET AKİF ERSOY
AND HIS LEGACY TO THE TURKISH YOUTH

Feyzullah GÜLEÇ

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Isparta, Türkiye
Faculty of Humanities and Social Sciences,
Department of History, Süleyman Demirel University,
Isparta, Türkiye
feyzullahgulec97@gmail.com

Galip BİNGÖL

Anne Tanenbaum Centre for Jewish Studies, Toronto
Üniversitesi, Toronto, Kanada
Anne Tanenbaum Centre for Jewish Studies,
University of Toronto, Toronto, Canada

Araştırma Makalesi

Research Article

DOI: 10.20875/makusobed.1784048

Geliş Tarihi/Received 12.09.2025
Revizyon/Revision 07.11.2025
Kabul Tarihi/Accepted 17.11.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 30.11.2025

Atf:

Güleç. F. ve Bingöl. G. (2025). Karadeniz'de Türkiye
Selçuklu devleti ile Trabzon Rum imparatorluğu
arasındaki hâkimiyet mücadelesi ve sonuçları. *Mehmet
Akif Ersoy University Journal of Social Sciences
Institute*, (42), 152-172.

Cite this article:

Güleç. F. ve Bingöl. G. (2025). The struggle for
dominance between the sultanate of Rum and the
empire of Trebizond in the black sea and its
consequences. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 152-172.

Öz

On ikinci yüzyılın sonlarında Bizans'taki iç çekişmeler Komnenos Hanedanı'nın 1185'te sona ermesine yol açtı. Ancak 1204'te Aleksios ve David Komnenos, Gürcü hanedanıyla ittifak kurarak Trabzon merkezli bir devlet kurdular. Aynı dönemde Latinlerin İstanbul'u işgali ve İznik Rum Devleti'nin direnişi, Trabzon'u zorluklarla karşı karşıya bıraktı. 1214'te David Komnenos'un ölümüyle Trabzon Rum İmparatorluğu Türkiye Selçuklularına tâbi oldu ve toprak kayıpları yaşadı. İki devletin ilişkileri, Karadeniz ticaret yollarının güvenliği ekseninde şekillendi. Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1206'daki Samsun Seferi ve Sinop'a yönelik harekâtları, Selçukluların bölgesel ticaret stratejisinin parçasıydı. 1220'deki Moğol istilası, Cengiz Han'ın komutanlarının Kafkasya ve Karadeniz'in kuzeyine yönelen akınlarını ifade etmekte olup ticareti olumsuz etkilerken, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Kırım'da nüfuzu arttı. Buna karşılık Selçuklular Suğdak Seferi'ni düzenleyerek ticaret yollarında denetim sağlamaya çalıştı. Bu çalışma, iki devletin siyasi ve ekonomik ilişkilerini çatışma ve işbirliği bağlamında ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Selçuklu Devleti, Trabzon Rum İmparatorluğu, Komnenos, Latinler, Orta Karadeniz.

Abstract

At the end of the twelfth century, internal conflicts within Byzantium brought the Komnenos dynasty to an end in 1185. However, in 1204 Alexios and David Komnenos, forging an alliance with the Georgian dynasty, established a state centered in Trebizond. In the same period, the Latin occupation of Constantinople and the resistance of the Empire of Nicaea created serious challenges for Trebizond. In 1214, with the death of David Komnenos, the Empire of Trebizond became a vassal of the Seljuk Sultanate of Rum and suffered territorial losses. Relations between the two states were shaped around the security of Black Sea trade routes. Sultan Ghiyath al-Din Kaykhusraw I's campaign against Samsun in 1206 and his operations toward Sinope were part of the Seljuks' regional trade strategy. The Mongol invasion of 1220, referring to the campaigns of Genghis Khan's generals into the Caucasus and the northern Black Sea, disrupted trade, while the Empire of Trebizond expanded its influence in Crimea. In response, the Seljuks launched the Sudak campaign in an effort to secure control over the trade routes. This study examines the political and economic relations between the two states in the context of both conflict and cooperation.

Keywords: Seljuk Sultanata of Rum, Trebizond of Rum, Komnenos, Latins, Central Black Sea.

This work is licensed under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

EXTENDED SUMMARY

The fall of the Komnenian dynasty in 1185 and the Latin conquest of Constantinople in 1204 reshaped the political map of the eastern Mediterranean. In this environment, Alexios and David Komnenos, with Georgian support, founded the Empire of Trebizond on the Black Sea coast. While claiming to inherit Byzantine legitimacy, the new state faced rivalry from the Empire of Nicaea and pressure from the Seljuk Sultanate of Rum. This study examines Trebizond's political and economic transformation between the late twelfth century and the early thirteenth century, emphasizing its interactions with the Seljuks.

Aim and Method: The research explores Trebizond's rise, setbacks, and strategies for survival. A comparative historical approach is applied, using Byzantine chronicles, Seljuk annals, Georgian records, and modern scholarship. The focus is on the intersection of warfare, diplomacy, and trade policies that shaped regional dynamics.

Formation and Expansion: David Komnenos initially expanded westward, occupying ports from Samsun to Heraclea. However, Nicene resistance halted this growth, and his death in 1214 ended Trebizond's ambitions in the western Black Sea. Meanwhile, the Seljuks advanced north, seeking access to maritime trade. Sultan Ghiyath al-Din Kaykhusraw I's 1206 campaign against Samsun and the later conquest of Sinop under Izz al-Din Kaykaus I proved decisive.

Turning Point: The Fall of Sinop: The capture of Sinop in 1214 and Emperor Alexios' brief imprisonment forced Trebizond into vassalage, establishing tribute obligations to the Seljuks. This marked a strategic shift: Seljuks secured a vital maritime outlet, while Trebizond lost its western commercial base and was compelled to adjust its trade policies.

Trade and Economic Dimension: Black Sea commerce grain, slaves, furs, and luxury goods was central to both states. Seljuk control of Sinop enabled direct engagement in long-distance trade, while Trebizond redirected its networks toward Crimea and the Caucasus. Thus, economic adaptation became a survival strategy, ensuring Trebizond's continued relevance despite political subordination.

Diplomacy and Balance of Power: Trebizond balanced submission with autonomy. Tribute to the Seljuks coexisted with imperial symbolism rooted in Byzantine tradition. Georgia remained an ally, while occasional Latin contacts were pursued. This diplomacy illustrates Trebizond's dual identity: simultaneously a successor of Byzantium and a tributary of the Seljuks.

Seljuk Hegemony and the Sudak Campaign: From Sinop, the Seljuks launched naval operations, notably the Sudak expedition under Ala al-Din Kayqubad I. This demonstrated their ability to project power across the Black Sea and challenged Trebizond's northern trade ambitions. Although subordinate, Trebizond remained an intermediary, mediating commerce between Asia Minor, Crimea, and the Caucasus.

Impact of the Mongols: The Mongol invasions after 1220 destabilized trade routes but also offered Trebizond new opportunities in Crimea. For the Seljuks, Mongol expansion created existential risks, yet their earlier control of Sinop secured lasting maritime access. Both states were thus reshaped by external pressures yet remained interconnected through the Black Sea economy.

Contribution By focusing on Trebizond, this study shifts scholarly attention away from Nicaea and Epirus, highlighting the strategic importance of the Black Sea. It argues that Seljuk maritime policy, rather than purely Byzantine dynastic claims, decisively shaped Trebizond's history. Trade and economics emerge as central determinants of political outcomes.

Conclusion: The empire of Trebizond illustrates the dual realities of fragility and resilience. The loss of Sinop curtailed independence and imposed Seljuk overlordship. Yet Trebizond survived by adapting its trade orientation and preserving imperial prestige. Its history shows that commerce, diplomacy, and geography, more than dynastic ambition alone, defined the fate of states on the medieval black sea.

1. GİRİŞ

1185 yılında Bizans İmparatorluğu'nda yaşanan otorite krizi, yalnızca bir hanedanın sonunu değil, aynı zamanda imparatorluğun siyasi yapısında köklü bir kırılmayı da beraberinde getirmişti. Halkın ağır vergiler, yolsuzluklar ve merkezi otoritenin zayıflamasına karşı duyduğu hoşnutsuzluk, İmparator I. Andronikos Komnenos'un tahttan indirilip öldürülmesiyle sonuçlanmış, böylece yaklaşık bir asır boyunca Bizans tahtında bulunan Komnenos hanedanı iktidardan uzaklaştırılmıştı. Ancak bu hanedanın mirası tamamen silinmedi; çünkü Andronikos'un torunları Aleksios ve David, Bizans iç siyasetindeki çalkantılardan kurtulmak için Gürcistan'a sığınmışlardı. Gürcü Kraliçesi Tamara, hem akrabalık bağları hem de Bizans'taki istikrarsızlıktan faydalanma arzusu nedeniyle bu iki genç prensin hamisi olmuş, onlara siyasi ve askerî destek sağlamıştı. 1204 yılına gelindiğinde, IV. Haçlı Seferi'nin Konstantinopolis'i işgali Bizans dünyasında büyük bir otorite boşluğu yaratmıştı. Latinlerin İstanbul'u ele geçirmesi, Bizans aristokrasisinin farklı kollarını kendi bölgelerinde bağımsız siyasi yapılar kurmaya yöneltti. İznik'te Laskarisler, Epir'de Angeloslar yeni devletler kurarken, Karadeniz'in doğusunda da Komnenos hanedanının temsilcileri Aleksios ve David, Gürcü desteğiyle Trabzon merkezli bir devlet tesis ettiler. Bu yeni yapılanma, tarih yazımında "Trabzon Rum İmparatorluğu" veya "Komnenosların Trabzon Devleti" olarak anılmıştır. Trabzon'un seçilmesi tesadüf değildi. Şehir, hem Karadeniz ticaret yollarının kavşağında bulunuyor hem de dağlık coğrafyası sayesinde savunmaya elverişli bir merkez oluşturuyordu. Ayrıca Komnenos ailesinin Doğu Karadeniz halkıyla geçmişten gelen bağları, bu bölgede meşruiyet kazanmalarını kolaylaştırdı. Aleksios, imparator unvanını alarak hanedanın Bizans'taki ihtişamını yeniden canlandırmaya çalışırken, kardeşi David batıya doğru ilerleyerek Sinop ve Paflagonya kıyılarına kadar hâkimiyet alanını genişletmeye girişti. 1185'te Konstantinopolis'te sona eren Komnenos iktidarı, 1204'te Trabzon'da yeniden doğmuş; bu yeni devlet, hem Bizans'ın mirasını sürdürmüş hem de Karadeniz'in siyasi ve ticari dengelerinde yüzyıllar boyunca etkili bir aktör hâline gelmiştir (Hahanov, 2004, s. 17-20; Brosset, 2003, s. 412-413; Ostrogorsky, 2006, s. 393-395).

1204'de gerçekleşen IV. Haçlı Seferi sonucunda Latinlerin Konstantinopolis'i ele geçirmesiyle oluşan otorite boşluğu, Aleksios ve David'e Karadeniz'in güney kıyılarında genişleme imkânı vermişti. Gürcistan kraliçesi Tamara'nın sağladığı askeri destek sayesinde harekete geçen kardeşlerden Aleksios, Samsun'a kadar olan bölgeyi denetimi altına alırken, David, doğudan batıya doğru ilerleyerek Sinop'tan Karadeniz Ereğli'sine kadar uzanan kıyı şeridini hâkimiyeti altına almıştı. Bu iki kardeşin başlattığı hızlı yayılma, onların nihai hedefi olan Bizans İmparatorluğu'nun yeniden tesisi doğrultusunda stratejik bir adım olarak görülmüştü. Zira bu iki kardeşin nihai gayesi, Latinlerin hâkimiyeti altında olan Konstantinopolis'i yeniden geri almak ve Bizans İmparatorluğu'nu eski ihtişamıyla vücuda getirmektir (Niketas Khoniates, 2004, s. 211, 226-228; Runciman, 2019, s. 111). Ancak bu hedefin önünde güçlü bir rakip bulunmaktaydı. Bu rakip İznik'te Bizans geleneğini yaşatmaya çalışan ve kendi iddiasını meşrulaştırmaya çalışan I. Theodore Laskaris idi. Bu süreçte David Komnenos'un kuvvetleri, Laskaris'in kurduğu savunma hattını aşmakta başarılı olamayınca, Sakarya Irmağı'ndan Karadeniz Ereğli'sine kadar geri çekilmek zorunda kalmış ve böylece Trabzon merkezli Komnenos dirilişi, batıya yönelik ilerleyişinde ciddi bir engelle karşılaşmıştı (Çopur, 2012, s. 178-188; Tellioğlu, 2009, s. 21-30; Miller, 2007, s. 11-12). Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kurucuları olan Aleksios ve David Komnenos kardeşler, Karadeniz'in doğu kıyılarından batıya doğru sahil boyunca sürdürdükleri genişleme politikası sürecinde ilk başta mühim başarılar elde etmiş olsalar da, bu kazanımları uzun vadede muhafaza etmeyi başaramamışlardı. Nitekim David Komnenos'un batıya yönelik ilerleyişi, İznik merkezli Bizans mirasçısı devleti kuran I. Theodore Laskaris tarafından durdurulmuş; akabinde meydana gelen bir askerî çatışma neticesinde David, 1214 yılında mağlup edilmiş ve hayatını kaybetmiştir. Bu mağlubiyet, yalnızca David'in şahsî sonunu değil, aynı zamanda Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Batı Karadeniz'deki tüm askerî ve siyasi varlığının sona ermesini de beraberinde getirmiş bir hadise olarak görülmüştür (Ostrogorsky, 2006, s. 399).

Öte yandan, Aleksios Komnenos'un Orta Karadeniz havzasında etkisini pekiştirme yönündeki faaliyetleri de ciddi engellerle karşılaşmıştı (Turan, 1988, s. 110). Türkiye Selçuklu Devleti'nin Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1206 yılında düzenlediği Samsun Seferi, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun bölgedeki etkinliğini sınırlamıştı (Baykara, 1997, s. 33-34). Bunun akabinde Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un 1214'te gerçekleştirdiği Sinop Seferi ise Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Anadolu'daki nüfuzunu daha da geriletirerek Trabzon Rum İmparatorluğu'nun hâkimiyet alanının, Samsun'un doğusuna kadar çekilmesine sebep olmuştu (Şahin & Tunç, 2018, s.701-710; Koca, 1997, s. 29-30). Böylece, Trabzon Rum İmparatorluğu kısa bir süre içerisinde sınırlarını Karadeniz Ereğli'sine kadar genişletmeyi başarmıştı. Bu devlet yalnızca on yıl gibi kısa bir süre zarfında topraklarının yaklaşık üçte ikisini kaybetmişti (Ostrogorsky, 2006, s. 399). Trabzon Rum İmparatorluğu'nun yaşamış olduğu bu toprak kayıpları, sadece devletin coğrafi anlamda bir daralmasına değil, aynı zamanda siyasî özerkliğini de zayıflatmıştı (Turan, 1988, s. 110). Nitekim 1214 yılı itibarıyla Trabzon Rum İmparatorluğu, tam bağımsız bir siyasi yapı olmaktan çıkarak Türkiye Selçuklu Devleti'ne tâbi bir devlete dönüşmüştü (Cahen, 2002, s. 69). Bu gelişme, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun gelecekteki statüsünü belirleyen dönüm noktalarından biri olarak görülmektedir. Bu çalışma, 1204 yılında kurulan Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kuruluş sürecini, genişleme stratejilerini ve bu stratejiler doğrultusunda devletin karşılaştığı siyasi ve askerî engelleri tarihsel bağlamda ele almayı amaçlamaktadır. Özellikle Komnenos hanedanının yeniden diriliş girişiminin, Bizans İmparatorluğu'nun mirası üzerindeki meşruiyet rekabeti çerçevesinde nasıl şekillendiği ve bu girişimin Anadolu'daki diğer siyasi aktörler tarafından nasıl sınırlandırıldığı, çalışmanın temel bilimsel problemini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kısa süreli yükselişi ile sınırlı kalmış olan yayılma politikası, Bizans sonrası çok aktörlü siyasi yapının dinamikleri içinde yeniden değerlendirilecektir (Çopur, 2012, s. 178-188; Tellioglu, 2009, s. 30-35).

2. SELÇUKLU-TRABZON RUM İMPARATORLUĞU MÜNASEBETLERİ

Selçuklu hâkimiyetinin Anadolu'da tesis edilmesiyle birlikte Trabzon, Türk akınlarının hedefi haline gelmişti (Metin, 2014, s. 13-26). Selçuklu hâkimiyetinin Anadolu'da tesis edilmesinden önce dahi, XI. yüzyılın başlarından itibaren Türkmen akınları Anadolu'nun farklı bölgelerinde etkisini göstermeye başlamıştı. 1018 yılından itibaren başlayan bu akınlar, günümüz Afyon'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada Bizans vilayetlerini hedef aldı. Bu saldırılar, dönemin Ermeni ve Bizans kaynaklarında ayrıntılı biçimde aktarılmaktadır. Örneğin, Ermeni tarihçi Stepanos Asoğik (XI. yüzyıl) Türkmenlerin Anadolu içlerine yönelen akınlarını kaydederken, Bizanslı tarihçi Mihail Attaleiates ise XI. yüzyıl ortalarında Anadolu'da artan Türk baskınlarını eserinde ayrıntılı biçimde tasvir etmiştir. Ayrıca Yahya el-Antakî (ö. 1066) kroniğinde 1018 ve sonrasındaki Türkmen akınlarının Suriye ve Anadolu'ya etkilerini zikretmektedir. Malazgirt Zaferi'nin ardından ise Orta Anadolu'ya yayılan Türkmen boyları, kısa sürede Karadeniz kıyılarına yönelerek Trabzon'un stratejik limanı ve dağlık hinterlandını baskı altına aldılar. Böylece Trabzon, XI. yüzyılın sonlarından itibaren Türkmen akınlarının sürekli hedefi hâline gelmişti (Asoğik, 1999; Attaleiates, 1853; Yahya el-Antakî, 1924; Forsyth, 1977).

Danişmendliler ve Saltuklular gibi beyliklerin düzenlediği akınlar, Bizans'ın bölgedeki otoritesini zayıflatırken Trabzon'un ileride bağımsız bir hanedan tarafından yönetilecek küçük bir imparatorluğa dönüşmesinin de zeminini hazırladı. Bu akınlar yalnızca ganimet amacı taşıyor, aynı zamanda Türkmenlerin yaylak-kışlak düzeni içinde bölgeye yerleşmelerine de imkân veriyordu. Böylece Karadeniz'in dağlık köyleri ve ticaret yolları sürekli tehdit altında kalıyor, Trabzon'un hinterlandındaki ekonomik hayat kesintiye uğruyordu. Selçuklu hâkimiyetinin Anadolu'da tesis edilmesinden önce dahi, XI. yüzyılın başlarından itibaren Türkmen akınları Anadolu'nun farklı bölgelerinde etkisini göstermeye başlamıştı. 1018 yılından itibaren başlayan bu akınlar, günümüz Afyon'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada Bizans vilayetlerini hedef almıştı. Bu süreçte Bizans hâkimiyetindeki Ermeni nüfus da doğrudan etkilenmişti. Özellikle Vaspurakan Krallığı, Kral Senekerim tarafından 1021'de Bizans'a bırakılmış ve halkı Sivas bölgesine nakledilmiştir. Aynı

şekilde Bagratuni Krallığı, XI. yüzyıl ortalarında Bizans'ın baskısıyla ilhak edilmiş, Ermeni soylu ailelerin bir kısmı Bizans aristokrasisine katılmış, bir kısmı ise siyasal gücünü yitirmiştir. Bu ilhaklar, Ermeni siyasi özerkliğinin sona ermesine ve soylu kesimin büyük ölçüde tasfiye edilmesine yol açmıştır. Bizans, güvenlik gerekçesiyle doğu sınırlarından getirdiği Ermeni nüfusu Orta Anadolu'nun Sivas ve Kayseri hattına yerleştirmiştir. Kırsal bölgelerde yaşayan Ermeniler Türkmen akınlarının hedefi olurken, şehir merkezlerinde ticari faaliyetleri daralmış, Selçuklu ilerleyişi, bir kısmının batıya göç etmesine, bir kısmının ise Bizans'ın daha güvenli bölgelerine çekilmesine yol açmıştır. Böylece Trabzon'daki Ermeni varlığı giderek zayıflamış ve siyasî ağırlığı sınırlı kalmıştır. Anadolu'daki Türkmen akınları, Trabzon'un Türk-İslam dünyasıyla ilişkilerini güçlendirmiş; buna karşılık Bizans ve Ermeni topluluklarının bölgede kalıcı bir güç olarak varlık göstermesini zorlaştırmıştır. Bu durum, hem nüfus yapısındaki değişimin hem de siyasî parçalanmanın başlıca nedenlerinden biri olmuştur (Garsoian, 1997; Greenwood, 2017; Ahmed bin Mahmud, 2011, s. 112-113; Köprülü, 2022, s.15; Komnene, 2009, s. 245; Turan, 2010; Tellioglu, 2009, s.163-172; Bryer & Winfield, 1985; Güleç & Bingöl, 2025 s. 71).

Tarihi kaynaklar, 1081'de Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah (1072-1092) döneminde şehrin kısa bir müddet Türk idaresine geçtiğini belirtmiştir. Ancak bu hâkimiyet uzun ömürlü olmamış, Bizanslı komutan Theodoros Gabras tarafından şehir yeniden ele geçirilmişti. Bizans İmparatorluğu döneminde Trabzon'a atanan valilerin ekserisi Bizans hanedanına mensup kişilerden seçilmesi, bölgede zaman zaman yarı bağımsız idarelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştı. Özellikle 1104'de Trabzon Dukası Gregorios Taronites ile Konstantin Gabras'ın idaresi, şehrin fiilen bağımsız bir statü kazandığı bir dönemi temsil etmekteydi. Türkiye Selçuklu Devleti döneminde ise Trabzon üzerindeki askeri ve siyasi baskı daha yoğun bir şekilde hissedilmişti. 1204'de Latinlerin Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'de hâkimiyet kurlmaları üzerine Bizans hanedan mensubu Aleksios Komnenos Trabzon'a sığınmış ve burada kendisini hükümdar ilan etmişti. Bu gelişme Trabzon'un yeni kurulan Trabzon Rum İmparatorluğu'nun merkezi haline gelmesine yol açmış olup aynı zamanda "Pontus" adı da bu devlet için kullanılmaya başlanmıştı (Kesik, 2004, s.58-59; Kafesoğlu, 2019; Lowry & Emecen, 2012, s. 296-301).

Trabzon Rum İmparatorluğu ile Türkiye Selçuklu Devleti arasındaki ilk siyasi temas, Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in hükümdarlığı döneminde olmuştur. Bu ilişki, yalnızca bölgesel siyasi dengelerle değil, aynı zamanda Karadeniz ticaretinin de güvenliği ve sürekliliği ile de doğrudan bağlantılı olmasından son derece ehemmiyete haizdir. Aleksios ve David Komnenos kardeşlerin, 1204 sonrası dönemde Karadeniz'in güney kıyılarında hâkimiyet tesis etme girişimleri, bölgede yalnızca siyasi bir istikrarsızlık yaratmakla kalmamış, aynı zamanda İç Anadolu'dan Karadeniz limanlarına kadar uzanan ticaret güzergâhlarında kesintiye uğramasına yol açmıştı. Dolayısıyla bu süreç kuzey-güney ekseninde işleyen uluslararası ticaret ağlarının ciddi biçimde zarar görmesine neden olmuştu (Bryer, 1980, s. 178-182; Savvides, 1991, s. 54-59). Bu gelişmeler, ekonomik çıkarlarını korumaya büyük önem veren Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'i harekete geçirmişti (Turan, 1988: 110). Özellikle Karadeniz limanları üzerinden gerçekleşen dış ticaretin devamlılığını sağlamak amacıyla I. Gıyaseddin Keyhüsrev, 1206 yılında Aleksios Komnenos'un kontrolündeki Samsun şehri üzerine bir sefer düzenlemişti (Baykara, 1997, s. 33-34). Bu askerî harekât, Türkiye Selçuklu Devleti için yalnızca stratejik bir müdahale değil, aynı zamanda Selçuklunun Karadeniz'e yönelik ekonomik ve siyasi vizyonunun bir yansıması olarak görülmekteydi (Darkot, 1953, s. 174). Seferin sonucunda Aleksios mağlup edilmiş, böylelikle Orta Karadeniz kıyılarında Selçuklu etkisinin yeniden tesis edilerek ve Anadolu'da ki ticaret yollarının güvenliğini sağlanmıştır (Turan, 1988, s. 110). 1211 yılında Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Alaşehir (Philadelphia) civarında Bizans kuvvetleriyle giriştiği muharebede hayatını kaybetmesinin ardından, Türkiye Selçuklu Devleti'nin idaresine devlet erkânının kararıyla I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğlu I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) getirilmişti. I. İzzeddin Keykâvus'un hükümdarlık dönemi, özellikle Karadeniz ticareti bağlamında Trabzon Rum İmparatorluğu ile Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasi ilişkisinin yeniden askeri ve ekonomik ekseninde şekillendiği bir dönem olarak dikkat çekmekteydi (Cahen, 1968, s. 120-125; Korobeinikov, 2014, s. 87-92).

Sultan I. İzzeddin Keykâvus, selefinin dış ticarete verdiği önemi sürdürmekle kalmamış, bunu daha sistematik bir hale getirmiştir. Keykâvus bu süreçte Türkiye Selçuklu Devleti'ni "sahillere açılma politikası" çerçevesinde geliştirmeyi amaçlamıştı (Korobeinikov, 2014, s. 93-95). Bu politika, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Anadolu'daki kuzey kıyılarını denetim altına alarak hem ithalat hem de ihracat faaliyetlerinin güvenliğini sağlama gayreti içinde olduğunu göstermekteydi. Bu süreçte Türkiye Selçuklu Devleti dış ticarete doğrudan bir aktör olarak yer almayı hedeflemekteydi (Peacock, 2006, s. 141-143). Bu bağlamda, Karadenizin güney kıyısında yer alan ve jeopolitik konumu itibarıyla yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda uluslararası ticaret açısından da büyük önem taşıyan Sinop Limanı, Selçuklu siyasetinin öncelikli hedeflerinden biri hâline gelmişti (Shukurov, 2016, s. 167-169).

Sultan I. İzzeddin Keykâvus bu süreçte hem Trabzon Rum İmparatorluğu'nun bölgedeki varlığına son vermek hem de Sinop'u Selçuklu hâkimiyetine almak maksadıyla sistemli bir askerî hazırlık süreci başlatmıştı. Böylece Türkiye Selçuklu Devleti Anadolu'nun Karadeniz'e açılan kapılarını doğrudan kontrol altına almayı hedeflemişti. Bu sefer, yalnızca Türkiye Selçuklu Devleti için bir toprak kazanımı değil, aynı zamanda Selçuklunun iktisadi hâkimiyetini pekiştiren stratejik bir hamle olarak görülmekteydi. Sultan I. İzzeddin Keykâvus, Karadeniz ticareti üzerinde doğrudan ve sürdürülebilir bir denetim kurmayı hedeflemiştir. Bu amaçla ekonomik temelli bir askerî harekât planlamıştır. Planın temel hedefi, Karadeniz havzasında giderek büyüyen transit ticaret yollarını kontrol altına almaktır. Ayrıca bölge ülkeleriyle doğrudan ticari ilişkiler geliştirilerek Türkiye Selçuklu Devleti'nin dış ticaretten elde ettiği gelirlerin artırılması amaçlanmıştır (Çopur, 2012, s. 178-188). Böylece, Anadolu'nun kuzeyinde stratejik limanlar üzerinden gerçekleşen ithalat ve ihracat faaliyetleri, Selçuklunun eliyle sistematik biçimde yönlendirilip denetlenebilecekti. Keykâvus'un bu politikası, yalnızca ekonomik bir kalkınma aracı değil, aynı zamanda siyasi etki alanını genişletmeye yönelik bir güç stratejisiydi. Bu bağlamda, özellikle Karadeniz'in merkezî konumundaki liman kenti olan Sinop şehri, bu stratejinin kilit noktası hâline gelmişti. Ancak I. İzzeddin Keykâvus'un bu hedefleri, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kurucusu olan I. Aleksios Komnenos'un bölgedeki yayılmacı ve benzer biçimde ekonomik temelli politikalarıyla doğrudan çatışmaktaydı. I. Aleksios, 1204 yılında Trabzon'da kurduğu devleti Karadeniz'in doğusundan batısına kadar uzayan bir ticari hâkimiyet alanına dönüştürmeyi hedeflemişti. I. Aleksios özellikle Orta Karadeniz üzerindeki uluslararası ticaret ağını bütünüyle kendi denetimi altına alma çabası güdüyordu. Bu durum, Türkiye Selçuklu Devleti açısından yalnızca ticari değil, aynı zamanda stratejik bir tehdit anlamına gelmekteydi. Zira Komnenos hanedanının bu genişleme politikası, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Karadeniz üzerindeki ticari nüfuzunun tamamen ortadan kalkması riskini de beraberinde getirmekteydi. Dolayısıyla Türkiye Selçuklu Devleti'nin Karadeniz taraflarına başlatmış olduğu bu askerî harekât, sadece bir liman kentinin ele geçirilmesine değil, aynı zamanda bölgesel ekonomik hegemonyanın yeniden tesis edilmesine yönelik bir hamle olarak görülmekteydi (Tunç, 2020, s.285-312; Cahen, 2002, s. 69; Çopur, 2012, s. 178-188).

3. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN SİNOP SEFERİ'NİN TRABZON RUM İMPARATORLUĞU'NA ETKİSİ

Türkiye Selçuklu Devleti ile Trabzon Rum İmparatorluğu arasındaki Karadeniz ticaretine dair çıkar çatışmaları, başlangıçta diplomatik yollarla çözülmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede taraflar arasında elçiler gönderilmiş, ticaret yollarının güvenliği, tüccarların korunması ve gümrük vergilerinin düzenlenmesi üzerine müzakereler yürütülmüştür. Selçuklu sultanları, Karadeniz'e açılan ticaret yollarının serbestçe kullanılmasını talep ederken, Trabzon yönetimi yüksek gümrük vergileriyle bu ticareti kendi lehine sınırlamaya çalışmıştır. Bu nedenle vergilerin düşürülmesi veya sabitlenmesi yönünde görüşmeler yapılmış, ancak Trabzon Rum İmparatorluğu gelir kaybına uğramamak için taviz vermekte isteksiz davranmıştır. Zaman zaman Bizans geleneğinin bir parçası olarak evlilik ittifakları gündeme gelmiş, Komnenos hanedanı ile Anadolu'daki Türk beyleri veya Selçuklu hanedanı arasında bağlar kurulmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra Trabzon Rum

İmparatorluğu, Selçuklu baskısını hafifletmek amacıyla bazı dönemlerde haraç ödemeyi kabul etmiş, bu da geçici bir barış sağlamıştır. Ancak bütün bu diplomatik girişimler, Karadeniz ticaretinin stratejik önemi nedeniyle kalıcı bir çözüm üretememiştir. Özellikle I. İzzeddin Keykâvus'un 1214'te Sinop'u fethetmesiyle birlikte Selçuklular Karadeniz'e doğrudan açılmış, Trabzon'un ticaretteki tekeldi konumu kırılmıştır. Bu gelişme, diplomatik yolların tükendiğini ve askeri üstünlüğün belirleyici hâle geldiğini göstermiştir. Dolayısıyla Selçuklu-Trabzon ilişkilerinde diplomatik girişimler elçi gönderimleri, ticari müzakereler, gümrük düzenlemeleri, evlilik ittifakları ve haraç ödemeleri şeklinde gerçekleşmiş; ancak bu girişimler kalıcı barış sağlayamamış, sorunlar nihayetinde askeri müdahalelerle çözülmüştür. Bu bağlamda, Sultan I. İzzeddin Keykâvus, kapsamlı bir harp hazırlığına girişmiş ve Sinop üzerine yürümeye karar vermişti. Sinop, yalnızca bölgesel bir liman kenti değil, aynı zamanda Türkiye Selçuklu Devleti'nin Karadeniz ticaretine doğrudan erişimini mümkün kılacak kilit bir merkez konumundaydı (Sarıyıldız, 2022, s.459-474; Cahen, 1984, s. 121-123; Çopur, 2012, s. 178-188).

Sefer esnasında, sınır hattında vazifeli birliklerden gelen bir istihbarat, harekâtın seyrini hızlandırıcı bir etki yaratmıştır. Bu bilgiye göre, Trabzon Rum Hükümdarı I. Aleksios Komnenos, herhangi bir askerî hazırlık ya da koruma olmaksızın çıktığı bir av sırasında dikkatsizlik sonucu yakalanarak Selçuklu kuvvetleri tarafından ele geçirilmişti. Bu gelişme, Selçuklu ordusunun moral ve stratejik üstünlük kazanmasını sağlarken, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun moralini ve direnişini ciddi biçimde zayıflatmıştı (Korobeinikov, 2014, s. 158). Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un huzuruna getirilen I. Aleksios Komnenos Keykâvus'tan merhamet etmesini istemiş, bunun üzerine Türkiye Selçuklu Sultanı, Komnenos'a Sinop'u feth etmeden dönmeyeceğini ve kendisini serbest bırakmayacağını ifade etmişti. Sultan, eğer şehri teslim etmezlerse şehirdeki hiç kimsenin sağ kalmayacağını kesin bir dille ifade etmişti. Şehir halkı bu süreçte Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un gazabından korktukları ve Selçukluya karşı koymanın manasız olduğunu idrak etmiş ve şehri teslim için Sultan I. İzzeddin Keykâvus'a elçi göndermişlerdi. Nihayet şehir halkı Trabzon Rum Hükümdarı I. Aleksios Komnenos'a dokunulmaması ve kendisinin serbest bırakılması şartıyla teslim olmayı kabul ettiklerini bildirmişlerdi. Şehir halkının bu teklifini kabul eden Sultan I. İzzeddin Keykâvus kaleme almış olduğu ahidnameyi şehre göndermişti (Yinanç, 2020, s. 29-30).

1214 yılında Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un gerçekleştirdiği Sinop Seferi, yalnızca bir şehir fethi değil, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Karadeniz'deki hâkimiyetini kalıcı kılan ve devletin denizcilik faaliyetlerini yeni bir boyuta taşıyan bir dönüm noktası olmuştur. 2 Kasım 1214'te tamamlanan kuşatma sonucunda Sinop Selçuklu hâkimiyetine girmiş, bu gelişme hem askeri hem de siyasi açıdan büyük sonuçlar doğurmuştur. Şehrin alınmasıyla birlikte Selçuklular, Karadeniz kıyısında stratejik bir limana sahip olmuş, bu liman kısa sürede Selçuklu donanmasının en önemli üslerinden biri hâline gelmiştir. Daha önce Antalya'da kurulan donanma üssü ile birlikte Sinop, Selçuklulara hem Akdeniz'de hem de Karadeniz'de Bizans ve Latin güçleriyle mücadele edebilme imkânı sağlamıştır. Sinop'un doğal limanı, Anadolu içlerinden gelen ticaret yollarının Karadeniz'e açıldığı nokta olması ve Kırım'a yakınlığı, Selçuklular için ekonomik ve stratejik bakımdan büyük bir avantaj yaratmıştır. Bu fetihle birlikte Selçuklular, Karadeniz ticaretine doğrudan katılma imkânı bulmuş, kuzeydeki Kıpçak bozkırları ve Kırım limanlarıyla doğrudan temas kurabilmiştir. Böylece Anadolu'nun kuzey ticaret yolları canlanmış, Selçuklu ekonomisi güçlenmiş ve devletin uluslararası ticaretteki rolü artmıştır. Ayrıca Sinop'un alınması, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Selçuklulara haraç ödemek zorunda kalmasına yol açmış, bu da Selçuklu üstünlüğünün diplomatik bir göstergesi olmuştur. Fetih sonrasında Sultan Keykâvus, şehrin surlarına Arapça ve Yunanca iki dilli bir kitabe koydurarak hâkimiyetini ilan etmiş, bu da hem Müslüman hem de Hristiyan halka yönelik bir mesaj niteliği taşımıştır. Sinop'un fethi, yalnızca Keykâvus döneminde değil, ondan sonra tahta geçen I. Alâeddin Keykubad'ın politikalarında da belirleyici olmuştur. Keykubad, Sinop'u üs olarak kullanarak 1225 yılında Karadeniz'in kuzeyine, Kırım'daki Suğdak limanına sefer düzenlemiş ve burayı Selçuklu hâkimiyetine katmıştır. Suğdak Seferi, Selçukluların Karadeniz ticaretinde söz sahibi olmalarını sağlamış, kuzeydeki Kıpçaklarla doğrudan ilişkiler kurulmasına imkân vermiştir. Böylece Sinop'un fethi, yalnızca bir şehir kazanımı değil, Selçukluların denizcilik ve uluslararası ticaret

politikalarının temelini atan bir gelişme olmuştur. Sonuç olarak, 1214 Sinop Seferi, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Karadeniz'de kalıcı hâkimiyet kurmasını sağlamış, donanma gücünü iki denize birden taşıyarak Bizans ve Latinlerle mücadele kapasitesini artırmış, aynı zamanda Anadolu'yu Karadeniz ticaretine entegre etmiştir. Bu fetih, Selçuklu denizciliğinin gelişmesinde ve Keykubad dönemindeki genişleme siyasetinde temel bir basamak olarak değerlendirilmelidir (Usta, 2019, s. 204; Demir, 2015, s. 254; Öztuna, 1964, s. 107; Kuşçu, 2016, s. 330-335).

I. İzzeddin Keykâvus'un gerçekleştirdiği bu fetih, yalnızca bir şehrin ele geçirilmesiyle sınırlı kalmamış, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Karadeniz'de kalıcı bir güç olarak ortaya çıkmasını sağlayan stratejik bir dönüm noktası olmuştur. Sinop'un alınmasıyla birlikte Selçuklular, Karadeniz'e açılan en önemli kapılardan birini kontrol altına almış, böylece hem ticaret yollarını güvenceye almış hem de bölgesel güç dengelerini kendi lehlerine çevirmiştir. Bu gelişme, Selçukluların yalnızca Anadolu içlerinde değil, Karadeniz üzerinden kuzey bozkırları ve Kırım limanlarıyla doğrudan temas kurmasına imkân tanımış, devletin ekonomik ve siyasi nüfuzunu genişletmiştir. Sinop'un fethi, aynı zamanda Selçuklu donanmasının Karadeniz'de üslenmesini mümkün kılarak, devletin hem Akdeniz'de hem de Karadeniz'de Bizans ve Latinlerle mücadele edebilecek çift yönlü bir deniz gücüne ulaşmasını sağlamıştır. Böylece bu fetih, Selçuklu denizciliğinin gelişmesinde ve Anadolu'nun uluslararası ticaret ağlarına eklenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır (İbn Bibi, 1996, s. 169-173; Freely, 2012, s. 82; Rice, 2015, s.69-71).

Bu gelişmeler neticesinde, Sultan I. İzzeddin Keykâvus, Karadeniz ticaretinin hem güvenliğini hem de ekonomik kazanç boyutunu Türkiye Selçuklu Devleti lehine yeniden yapılandırmayı başarmışlardı (Hahanov, 2004, s. 20-21; Çopur, 2012, s. 178-188). Sinop'un Selçuklu hâkimiyetine girmesi, yalnızca Selçuklu için coğrafi bir genişleme değil, aynı zamanda Karadeniz ticaret yolları üzerindeki denetimini kurumsal ve kalıcı hâle getiren bir dönüm noktası olmuştur (Çopur, 2012, s. 178-188; Koca, 1997, s. 30-33). Bu sayede Türkiye Selçuklu Devleti, kuzey ticaret ekseninde etkin bir aktör hâline gelmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti bu süreçte Anadolu'nun dış dünyayla olan ekonomik entegrasyonunu önemli ölçüde pekiştirmeye muvaffak olmuştur (Miller, 2007, s. 13-14). Karadeniz'deki önemli bir liman kenti olan Sinop'un Selçuklu hâkimiyetine girmesi Avrupalı tacirlerin dikkatinden kaçmamıştı. Bu süreçte Venedik, Türkiye Selçuklu Devleti ile yapılan ticaret anlaşması Selçuklu ekonomisine büyük katkı sağlamıştı. Bu süreçte Venedik ile yapılan ticaret anlaşması, Selçuklu ekonomisine doğrudan katkı sağlayan önemli bir gelişme olmuştur. Anlaşma ile Venedikli tüccarlara Selçuklu topraklarında serbestçe ticaret yapma hakkı tanınmış, gümrük vergilerinde kolaylıklar sağlanmış ve ticaret yollarında güvenlik garantisi verilmiştir. Buna karşılık Selçuklu tüccarları da Venedik limanlarında aynı haklardan yararlanmış, böylece iki taraf arasında karşılıklı ticari serbestlik tesis edilmiştir. Bu düzenleme, Anadolu'nun uluslararası ticaret ağlarına daha güçlü biçimde eklenmesine imkân tanımış, Selçuklu Devleti'nin Karadeniz ve Akdeniz ticaretinde kalıcı bir aktör hâline gelmesini pekiştirmiştir (Laiou & Morisson, 2023, s. 310).

Öte yandan, savaş sırasında esir düşen Trabzon Rum Hükümdarı I. Aleksios Komnenos'un akıbeti de bu süreçte siyasi sonuçlar doğurmuştu. Aleksios, serbest bırakılabilmek için Türkiye Selçuklu Devleti'ne bağlılık göstermeyi kabul etmiş ve Türkiye Selçuklu Devleti'yle vassal konumunu resmîleştirmek üzere bir tâbiyet anlaşması imzalamıştı. Bu anlaşmaya göre, Trabzon Rum İmparatorluğu, Selçuklu sultanına bağlı bir tâbi devlet statüsüne indirgenmiş, böylece hem siyasî hem de ekonomik anlamda Selçuklu üstünlüğünü tanımak zorunda kalmıştı. (Çopur, 2012, s. 178-188). Bu gelişme, Selçukluların yalnızca askeri değil, diplomatik ve ekonomik açıdan bölgedeki üstünlüğünü pekiştirdiğini göstermekteydi (Ostrogorsky, 2006, s. 399). İmzalanan tâbiyet anlaşması uyarınca, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Hükümdarı I. Aleksios, Türkiye Selçuklu Devleti'ne bağlılığını resmen kabul etmiş ve bundan böyle hükümdarlık ünvanını, Selçuklu sultanının üstünlüğünü tanıma koşuluyla sürdürebileceğini beyan etmişti. Anlaşmaya göre, Selçuklular tarafından doğrudan kontrol altına alınan stratejik liman kentleri Sinop ve Samsun dışındaki Karadeniz kıyı şeridi, özellikle Canik bölgesinden başlayarak doğuya, Trabzon'a kadar uzanan arazi parçası, I. Aleksios'un idaresine bırakılmıştı. Ancak bu idarî yetki, mutlak hâkimiyet anlamına gelmemekte, Türkiye Selçuklu Devleti'nin yüksek hâkimiyeti ve denetimi altında, belirli tâbiyet

şartlarına ve yükümlülüklerle bağlı olarak devam ettirilme şartıyla sürdürülecekti (Çopur, 2012, s. 178-188; Hahanov, 2004, s. 21-22). Bu yükümlülükler arasında, Trabzon Rum İmparatorluğu, Selçukluya düzenli vergi, gerektiğinde askerî destek ve diplomatik düzlemde Selçuklu sultanının üstünlüğünün tanınması gibi klasik vassallık unsurları yer almaktaydı. Böylelikle I. Aleksios'un yönettiği Doğu Karadeniz bölgesi, sembolik anlamda özerkliğini korusa da, fiilî olarak Selçukluya bağlı bir idare hâline gelmişti. Bu durum, hem bölgesel güç dengelerinde Selçuklular lehine bir kırılma yaratmış hem de Trabzon Rum İmparatorluğu'nun bağımsız hareket kabiliyetini önemli ölçüde sınırlandırmıştı (İbn Bibi, 1996, s. 173-174).

Bu çerçevede, Trabzon Rum İmparatorluğu Hükümdarı I. Aleksios, 1 Şubat 1222'de hayata gözlerini yumana kadar Türkiye Selçuklu Devleti'ne bağlı bir hükümdar olarak varlığını sürdürmüş, Selçuklu otoritesine herhangi bir açık direniş göstermeksizin hükümlarlığını devam ettirmişti. Bu dönemde I. Aleksios, hem Selçuklu yönetimiyle uyumlu bir siyaset izlemiş hem de Trabzon'un ekonomik potansiyelini geliştirmeye yönelik politikalar yürütmüştü. Özellikle Karadeniz üzerinden kuzeye, Kırım sahillerine kadar uzanan ticaret yollarının aktif bir biçimde kullanılmasıyla, Trabzon merkezli deniz ticaretinde ciddi bir artış yaşanmasına katkı sağlamıştı (Keçiş & Mıynat, 2020, s. 70-92). Bu sayede bölgenin ekonomik ve diplomatik nüfuzu da önemli ölçüde artmıştı. Ancak I. Aleksios'un bu politikalarının, uzun vadede Selçuklu-Trabzon ilişkilerinde istikrarsızlığa neden olduğu görülmekteydi. Zira Selçuklu toprakları üzerinden gerçekleştirilen bazı ticari ve ekonomik faaliyetlerin, zamanla Selçuklu çıkarlarıyla çelişmeye başlaması, ilişkilerdeki dengeyi bozmuştu (Çopur, 2012, s. 178-188). Trabzon Rum İmparatorluğu'nun, tâbiyet ilişkisine rağmen Türkiye Selçuklu Devleti, kendi çıkarlarını önceleyen stratejiler izlemiş ve iki taraf arasında yeni gerilim alanları ortaya çıkmıştı. Özellikle bölgedeki Selçuklu otoritesinin zayıfladığı anlarda Trabzon'un daha bağımsız hareket etmeye başlaması, bu gerginliklerin temelini oluşturmuştu. Sonuç olarak, 1214-1222 yılları arasında Türkiye Selçuklu Devleti ile Trabzon Rum İmparatorluğu arasında genel olarak istikrarlı ve karşılıklı çıkar temelli bir ilişki sürdürülmüştü. Bu dönemde Trabzon'un Selçuklu'ya bağlı kalması ve ticaretin teşvik edilmesi, her iki tarafın da ekonomik ve stratejik menfaatlerine hizmet etmişti. Ancak bu denge, zamanla değişen siyasi konjonktür ve tarafların çıkar odaklı politikaları doğrultusunda sarsılmaya başlamış, ilerleyen yıllarda ilişkilerde belirgin bir gerilim sürecine girilmişti (Hahanov, 2004, s. 21-22).

4. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN SUĞDAK SEFERİ

Sinop'un Türkiye Selçuklu Devleti tarafından ele geçirilmesi Selçuklular için denizasıırı ticaret ve seferler açısından stratejik bir çıkış noktası olarak görülmekteydi Zira Sinop'un Kırım yolunu açan bir dayanak noktası olması Selçukluların gözünden kaçmamıştı. 1214 yılında Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un Sinop'u fethetmesiyle birlikte Sinop şehri adeta Selçuklu donanmasının bir durağı ve denizasıırı seferleri için bir harekât merkezi haline gelmişti (Gordlevski, 2015, s. 39). Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) döneminde, Karadeniz ticaretinin güvenliği ve ekonomik getirileri doğrultusunda atılan adımlar artarak sürdürülmüştü. Türkiye Selçuklu Devleti, ülke ekonomisini güçlendirme ve uluslararası ticaretteki payını artırma hedefiyle, Karadeniz güzergâhının emniyetini sağlama ve Sinop limanı üzerinden kuzey ülkeleriyle ticari ilişkileri geliştirme stratejisini benimsemişti (İbn Bibi, 1996, s. 169-173; Çopur, 2012, s. 178-188; Turan, 2010, s. 380-388).

Bu doğrultuda, dönemin dış gelişmeleri doğrultusunda ticaret yollarının güvenliğini sağlamak amacıyla askerî harekâtlar ve seferler düzenlenmesine karar verilmişti. Ancak Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Karadeniz'in kuzey kesimlerinde, özellikle Kırım kıyılarında siyasi ve ticari nüfuz kurma yönündeki girişimleri, Türkiye Selçuklu Devleti ile Trabzon Rum İmparatorluğu arasında Karadeniz ticareti üzerinde kâr elde etme hedefiyle bir hâkimiyet mücadelesinin doğmasına neden olmuştu. Söz konusu bu rekabet zeminini hazırlayan dış gelişmelerin başlangıcı ise, dönemin ekonomik ve stratejik koşullarıyla şekillenmişti (Heyd, 2000, s. 328-329). 13. yüzyılın başlarında Orta Asya'dan batıya doğru hızla yayılan Moğol istilası, (Şen, & Bingöl, 2022, s.381-392). Kısa sürede Horasan üzerinden Batı İran'a ulaşmıştı. 1221 yılının sonbaharında, Moğollar Kafkaslar'a

doğru ilerleyerek Gürcistan topraklarında büyük bir tahribata yol açmış, ardından Karadeniz'in kuzeyine ilerleyerek özellikle Güney Rusya'daki Kıpçak sahasına yönelmişlerdi. 1223 yılı başlarında ise kuzey ve güney bölgeleri arasında stratejik bir ticaret merkezi konumunda olan Kırım'daki Suğdak şehrini ele geçirmişlerdi (İbnü'l-Esir, 1987, s. 323-343).

Moğol istilasının bölgeye ulaşmasıyla birlikte Suğdak şehrinin sakinlerinin büyük bir kısmı bölgedeki yerleşim yerlerini terk etmek zorunda kalmıştı. Özellikle tüccar ve varlıklı kesim, değerli eşyalarını yanlarına alarak birkaç gemiyle Anadolu sahillerine yönelmiş ve Türkiye Selçuklu topraklarına sığınmıştı. Böylece Karadeniz'in kuzey ve güney kıyıları arasında ticaret faaliyetleri kesintiye uğramıştı. Bu durum, Anadolu, Rusya, Kıpçak sahası ve diğer bölgesel aktörler arasında yürütülen kara ve deniz ticaretinin geçici olarak durmasına neden olmuştu (İbnü'l-Esir, 1987, s. 344). Moğolların bölgeden çekilmesinin ardından, Suğdak şehri, Karadeniz'in kuzey-güney hattındaki ticaret merkezi olma niteliğini yitirmiş, sahipsiz ve düzensiz bir yapıya bürünerek kaotik bir ortama dönüşmüştü. Bu durumdan istifade eden Trabzon Rum İmparatorluğu, Türkiye Selçuklu Devleti'ne bağlı bir konumda olmakla birlikte, Kırım'a yönelik ticari ilgisini göstermek amacıyla Suğdak'a Rum nüfus yerleştirmeye başlamıştı (Yakubovski, 1954, s. 216-218). Öte yandan, Türkiye Selçuklu Devleti ve Anadolu halkı da Sinop Limanı üzerinden hareket ederek Kırım aracılığıyla Kıpçaklar ve Ruslarla ticari ilişkiler kurmuş, bu güzergâh üzerinden Anadolu ile Rusya arasında önemli bir ekonomik alışveriş gerçekleştirilmişti (Turan, 2010, s. 380-381).

Moğol İmparatorluğu, 13. yüzyılın başlarında Orta Asya'dan batıya doğru ilerlerken Karadeniz'in kuzey bozkırlarını ve Kırım sahillerini de etkisi altına almıştır. 1220'li yıllarda Cengiz Han'ın komutanları Subutay ve Cebe'nin öncülüğünde gerçekleştirilen akınlar, Kafkasya üzerinden Karadeniz'in kuzeyine yönelmiş, Kıpçak bozkırları ve Kırım'daki ticaret merkezleri bu saldırılardan doğrudan etkilenmiştir. Bu akınlar sırasında Kıpçaklar ağır kayıplar vermiş, bölgedeki siyasi istikrar bozulmuş ve Karadeniz'in kuzeyindeki ticaret yolları güvenliğini yitirmiştir. Karadeniz ticaretinde önemli bir rol oynayan Suğdak, Kefe ve Tana gibi liman şehirleri, Moğol akınlarının baskısı altında kalmış, bu durum hem yerel tüccarların hem de Venedik ve Ceneviz gibi Avrupalı tacirlerin faaliyetlerini sekteye uğratmıştır. Özellikle Kıpçak bozkırları üzerinden Anadolu'ya ve Ortadoğu'ya uzanan ticaret yolları, Moğol saldırıları nedeniyle kesintiye uğramış, malların güvenli taşınması zorlaşmıştır. Moğol akınlarının bir diğer sonucu, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Kırım'da nüfuz elde etme girişimlerini hızlandırması olmuştur. Moğol tehdidi karşısında bölgedeki güç dengeleri değişmiş, Trabzon yönetimi Karadeniz'in kuzeyindeki ticaret merkezlerinde etkinlik kurmaya çalışmıştır. Bu durum, Selçuklular açısından hem ekonomik hem de stratejik bir tehdit olarak algılanmıştır. İşte bu bağlamda Sultan I. Alâeddin Keykubad, Karadeniz ticaretinin güvenliğini yeniden tesis etmek ve Selçuklu hâkimiyetini pekiştirmek amacıyla 1227'de Suğdak Seferi'ni düzenleme kararı almıştır. Bu sefer, yalnızca Trabzon Rum İmparatorluğu'nun nüfuzunu sınırlamayı değil, aynı zamanda Moğol akınlarının yarattığı istikrarsızlığa karşı Karadeniz ticaretini güvence altına almayı hedeflemiştir. Sultan I. Alâeddin Keykubad, Karadeniz'in uluslararası ticaret potansiyelinden yararlanmak ve ülke ekonomisinin dış ticaretten elde edeceği payı arttırmak amacıyla küresel ölçekte iktisadi ilişkiler kurmaya yönelik bir siyaset takip etmişti. Bu süreçte, Sultan I. Alâeddin Keykubad, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Kırım'da nüfuz elde etme girişimlerine mani olmak ve Moğol akınları sonucunda sekteye uğrayan Karadeniz ticaretinin güvenliğini yeniden tesis etmek amacıyla harekete geçmişti. I. Alâeddin Keykubad, söz konusu ticaretin sürekli denetim altında tutulmasını sağlamak maksadıyla Suğdak şehri üzerine askeri hazırlıklara başlamış ve 1227'de bölgeye yönelik bir sefer düzenleme kararı almıştı. Sultan I. Alâeddin Keykubad bu süreçte, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Kırım'a nüfuz etme girişimlerine mani olmak ve Moğol akınları sonucu sekteye uğrayan Karadeniz ticaretinin güvenliğini yeniden tesis etmeyi amaçlamıştı (Özgüdenli, 2020, s. 225-229; Roux, 2020; Spuler, 2011; Kafalı, 1993, s. 367-369; Merçil, 2006, s. 144; Niğdeli Kadı Ahmed, 2015, s. 442; Köymen, 2020; Turan, 2010, s. 381; Bingöl, 2025, s. 267-285; Çopur, 2012, s. 178-188).

Kırım ile Sinop arasında yoğun ticaret faaliyetlerinin sürdürüldüğü Suğdak bölgesinde ortaya çıkan güvenlik sorunlarının, özellikle Müslüman tüccarları olumsuz etkilediği bilinmekteydi. Çok

sayıda tüccar, mallarının gasp edilmesi nedeniyle mağdur olmuş, yaşadıkları haksızlıkları doğrudan Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad'a iletmek üzere huzuruna çıkmışlardı. Bu gelişmeler bölgedeki ticaretin güvenliğini sağlamak amacıyla alınacak tedbirlerin ne denli elzem olduğunu açık bir biçimde ortaya koymaktaydı. Suğdak seferinin temel gerekçelerinden biri, I. Alâeddin Keykubad'ın Karadeniz ticaretinin güvenliğini temin etme ve bu hattı sürekli denetim altında tutma yönündeki stratejik düşüncesi idi. Bu doğrultuda, Sinop'ta bir donanma hazırlatan I. Alâeddin Keykubad, 1226'da orada inşa ettirdiği donanmayı Kastamonu Uç Beyi olan Hüsâmeddin Çoban'ın emrine vererek Çoban'ı seferin komutanı olarak vazifelendirmiş ve Selçuklu kuvvetlerini Kırım'a sevk etmişti (Yazıcı, 2008, s. 288). İbn Bibi, söz konusu seferi teferruatlı bir şekilde aktarmış olup, kendisi Türkiye Selçuklu Devleti'nin Karadeniz'deki ticaretin emniyetini sağlamak amacıyla harekete geçtiğini ve yerine bölgedeki istikrarsızlık ve güvensizliği bertaraf etmek üzere kapsamlı bir askeri hazırlığa giriştiğini nakletmekteydi (Kafesoğlu, 2014, s. 63; İbn Bibi, 1996, s. 316-317). Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın emriyle Karadeniz ticaretinin güvenliğini sağlamak ve bölgedeki emniyetsizliği ortadan kaldırmak amacıyla Kırım'a hareket eden Hüsâmeddin Çoban Bey, 1227 yılında Suğdak limanına ulaşmıştı. Hüsâmeddin Çoban Bey komutasındaki Selçuklu kuvvetleri, Suğdak'ta oluşan olumsuz ticaret koşullarını iyileştirmek ve Müslüman tüccarların uğradığı ekonomik zararları telafi etmek amacıyla harekete geçmişti (Yücel, 2018, s. 38; Müneccimbaşı, 2001, s. 66-67). Bu aşamada Suğdak şehrinin ileri gelenleri, Hüsâmeddin Çoban'ın büyük bir donanma ile kıyılarında belirmesinin ardından kendisine bir elçi göndererek gelme maksadını öğrenmek istemişlerdi. Eğer Selçuklunun başlatmış olduğu bu askeri harekât, geçiş ücretiyle ilgili bir ihmalden kaynaklanıyorsa, bu eksikliği fazlasıyla telafi etmeye hazır olduklarını ifade etmişlerdi. Aksi takdirde, eğer seferin nihai hedefi Rus topraklarına yönelikse, Selçuklu ordusuna askeri teçhizat ve lojistik destek sağlama konusunda da iş birliğine açık olduklarını belirtmişlerdi (Çopur, 2012, s. 178-188).

Bu süreçte Suğdak şehrinin ileri gelenleri, Selçuklu ordusunun kalabalık bir birlikle bölgeye doğru hareket etmekte olduğunu, gelişmeler karşısında duydukları endişe ve tedirginliği bir elçi vasıtasıyla Kıpçaklara haber etmişlerdi. Kırım ve çevresinde siyasi ve askeri hâkimiyetini sürdüren Kıpçaklar, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad'ın büyük bir Selçuklu kuvvetini deniz yoluyla Suğdak'a sevk ettiğini haber aldıktan sonra Rus Knezliği ile bir ittifak kurarak Kıpçak ve Rus askerlerinden müteşekkil yaklaşık on bin kişilik bir kuvvetle Suğdak'a doğru harekete geçmişlerdi (İbn Bibi, 1996, s. 325-345). Suğdak şehrinin elçisi Hüsâmeddin Çoban Bey'e bir dizi teklifte bulunmuştu. Elçi, Selçuklu ordusunun geri çekilmesini talep etmiş, şehir halkının mazideki kusurlarını telafi etmek üzere imkânları ölçüsünde takdimde bulunacaklarını, bağlılık yükümlülüklerini yerine getirmeye hazır olduklarını ifade etmişti. Ayrıca, Selçuklunun sefer masraflarının karşılığı olarak elli bin dinar ödemeyi teklif etmişti. Hüsâmeddin Çoban Bey, Suğdak şehrinin temsilen gönderilen elçinin sunduğu teklif karşısında oldukça öfkelenmişti. Teklifi kesin bir dille reddeden Çoban Bey, Suğdak elçisine şu ifadelerle karşılık vermişti: *"Sultanın fermaniyle bu orduyu buraya, savaş meydanına para karşılığında pazarlık konusu yapmak üzere getirmedi. Bu tür söylemlere itibar ederek vazifemden zinhar vazgeçmem. Sultanın fermanının dışına çıkanları bekleyen son esaret olacaktır. Fakat aman dileyip, itaat etmeyi seçenler iyilik görecekler"* şeklinde sert ve ciddi bir uyarıda bulunmuştu (İbn Bibi, 1996, s. 325-345).

Elçi, Hüsâmeddin Çoban Bey'in sert cevabı karşısında biçare Suğdak'a geri dönerken, Selçuklu ordusu sahile çıkarak askeri teçhizat ve mühimmatını karaya indirmeye başlamıştı. Ertesi gün, Kıpçak ordusunun bölgeye yaklaştığına dair haber alınması üzerine Hüsâmeddin Çoban komutasındaki Selçuklu kuvvetleri süratla harekete geçmişlerdi (Müneccimbaşı, 2001, s. 66-67). Suğdak sahrasında düşman kuvvetleriyle karşı karşıya gelen Selçuklu kuvvetleri, ilk gün gerçekleşen çatışmalarda Kıpçak ordusunun savaş taktiklerini dikkatle gözlemleyerek muharib gücün zayıf ve güçlü yönlerini tesbit etmişlerdi. İkinci gün ise yoğun hücum akınlarıyla gerçekleştirilen stratejik saldırılar neticesinde, Selçuklu kuvvetleri düşmanı kesin bir şekilde mağlup etmeyi başarmıştı (Turan, 2010, s. 380; Çopur, 2012, s. 178-188).

Hüsâmeddin Çoban Bey komutasındaki Selçuklu ordusunun, Kıpçak askerlerinden oluşan büyük bir orduyu yenilgiye uğrattığını öğrenen Rus Knezi, devlet adamlarıyla görüşerek durum değerlendirmesinde bulunmuştu (İbn Bibi, 1996, s. 325-345). Sonunda, Türkiye Selçuklu Devleti ile bir barış anlaşması yapmanın daha akıllıca olduğunu düşünerek Sultan I. Alâeddin Keykubad’a Türkiye Selçuklu Devleti’nin hâkimiyetini kabul ettiğini ifade eden bir mektup göndermişti (Müneccimbaşı, 2001, s. 66-67). Bu mektupla birlikte Rus diyarından gönderilen keten, kürk, mücevherat ve yirmi bin dinar değerindeki hediyeleri alan Hüsâmeddin Çoban, Rus knezinin sunduğu bağlılık, harac ve gümrük vergisi ödeme taahhüdünü kabul etmiş ve bu barış teklifini memnuniyetle karşılamıştı (Turan, 2010, s. 380; Koca, 1997, s. 713; Çopur, 2012, s. 178-188). Hüsâmeddin Çoban, Kıpçak ordusunu mağlup edip, Rus Knezi’ni Türkiye Selçuklu Devleti’ne tâbi kıldıktan sonra, seferin asıl hedefi olan Suğdak şehrine yönelmişti. Suğdak halkı, Kıpçakların yenilgisini ve Rus Knezi’nin Selçuklu ile barış anlaşması imzaladığını haber aldıklarında, şehirlerini savunma kararı alarak kale surlarını tahkim etmeye başlamışlardı. Her ne kadar az sayıda kişi bu savunma kararına katılmamış olsa da, genel itibarıyla şehir bütünüyle savaş hazırlıklarına başlamıştı. Sağlam surlar, yeterli erzak stoku, donanımlı silahlar ve güçlü askerî varlık, şehirde belirgin bir güven duygusu oluşturmuş; bu durum, Suğdak halkının savunma stratejilerine doğrudan etki etmiştir. Süvari ve piyade birlikleri, Selçuklu kuvvetlerine karşı aktif bir taarruz gerçekleştirmek üzere kaleden çıkmayı planlamışlardı. Ancak bu kuşatma sırasında Hüsâmeddin Çoban komutasındaki Selçuklu ordusu, Suğdaklıların yoğun ok yağmuruna maruz kalmış ve ciddi kayıplar vermişti. Çatışmalar, akşam saatlerine kadar sürmüş, Selçuklu askerleri arasında çok sayıda ölü ve yaralı bulunmasına rağmen, Suğdaklılar açısından durum daha ağır olmuştu (İbn Bibi, 1996, s. 325-345; Çopur, 2012, s. 178-188). Ertesi gün Suğdaklılar, yeni bir saldırı başlatmak amacıyla kaleden çıkarak Selçuklu ordusuna karşı taaruza geçmişti. Bu sırada Selçuklu kuvvetleri, kontrollü bir geri çekilme taktiği uygulayarak muharebe sahasında mağlup oluyormuş izlenimi yaratmışlardı. Bu Türk ordularının kullandığı “kontrollü geri çekilme” yani sahte ricattı. Bu durumu zafer olarak değerlendiren Suğdaklı süvari birlikleri, Selçuklu ordusunu takip etmek üzere hızla ilerlemişlerdi. Ancak kısa bir süre sonra Selçuklu kuvvetleri yönünü yeniden Suğdak’a çevirmiş, hazırlıksız yakalanan Suğdaklılar, ağır bir askeri felaketle karşı karşıya kalmışlardı (Turan, 2010, s. 380).

Suğdak halkı, barış yerine savaşı tercih etmeleri sonucunda ciddi kayıplarla karşı karşıya kalmıştır. Suğdaklıların yaşadığı askeri mağlubiyetin ardından şehir ileri gelenleri, teslim olmaktan başka bir seçenek bulamayarak Selçuklu hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardı. Bu çerçevede, her yıl düzenli vergi ödemek, gerektiğinde Selçukluya askeri destek sağlamak ve Selçuklu merkezine rehin göndermek gibi klasik tâbiyet şartlarını kabul etmişlerdi. Hüsâmeddin Çoban, Suğdak’ın fethini tamamladıktan sonra gelişmeleri Türkiye Selçuklu Devleti’ne rapor etmişti. Sultan I. Alâeddin Keykubad, Kıpçak ordusunun mağlup edildiğini, Rus Knezi’nin barış talebinde bulunduğunu ve Suğdak’ın Selçuklu topraklarına katıldığını öğrendiğinde, bu sevindirici gelişmelerin diğer devletlerle paylaşılmasını emretmişti. Ayrıca hapisteki mahkûmların serbest bırakılmasına karar vermiş ve Hüsâmeddin Çoban’ı tebrik eden bir fermanı Suğdak’a göndermişti. Sultan söz konusu fermanla şu ifadeleri kullanmıştı: *“Suğdak ahalisi, tüccarlardan gasp ettikleri malları eksiksiz bir biçimde iade ettikleri ve Hristiyan düzenini kaldırarak İslâmî bir düzen tesis ettikleri takdirde, Hüsâmeddin Çoban affı göz önünde bulunduracak ve Suğdak ahalisi, Selçuklu Devleti tarafından bağışlanacaktır”* diyerek Selçuklu otoritesinin gücünü bir kez daha Suğdak halkına hissettirmişti (Müneccimbaşı, 2001, s. 66-67; Çopur, 2012, s. 178-188). Türkiye Selçuklu Devleti, Suğdak’ta kesin olarak kontrolü sağladıktan sonra şehre bir muhafız birliği bırakılması planlanmış ve Hüsâmeddin Çoban Bey’in emrindeki Selçuklu kuvvetleri ile birlikte geri dönmesini kararlaştırılmıştı. Şehrin ele geçirilmesinden sonra Hüsâmeddin Çoban Bey, öncelikli olarak şehirde güvenlik ve asayiş tesis etmiş, tüccarların uğradığı maddi zararları tahsil ederek mağduriyetlerin giderilmesini sağlamıştı (Koca, 1997, s. 713). Sultan I. Alâeddin Keykubad’ın talimatları doğrultusunda Suğdak’ta cami inşasına öncülük etmiş, kadı, imam ve müezzin atamaları gerçekleştirerek Suğdak’ın İslamlaşma sürecinin kurumsal temellerini atmıştı. Nihayetinde, merkezden aldığı emir doğrultusunda Suğdak’ın korunması maksadıyla şehre bir komutan ve muhafız birliği bırakarak Anadolu’ya geri dönmüştü (Ortaylı, 2022, s. 183; Çopur, 2012, s. 178-188).

5. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ İLE TRABZON RUM İMPARATORLUĞU ARASINDA YAŞANAN GERİLİM VE ÇATIŞMALAR

Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kurucusu I. Aleksios'un 1222'de vefat etmesinden sonra, yerine geçen I. Andronikos Ghisos (1222-1235), Kırım'ın güney kıyılarıyla bağlantılı olan Trabzon'un ticaretini güçlendirmek amacıyla harekete geçmişti (Çopur, 2012, s. 178-188; Turan, 2010, s. 379). 1223'te Suğdak'ı ele geçiren Moğolların kısa süre içerisinde kenti yağmalayıp terk etmelerinden sonra bu bölge otorite boşluğuna düşmüş ve kaotik bir hale gelmişti (Sevim, 1990, s. 175). Bu durumu bir fırsat olarak değerlendiren Andronikos, Suğdak üzerinde tamamen Rum nüfuzunu kurmayı hedefleyerek bölgedeki ticareti kontrol altına alma siyaseti izlemeye başlamıştı (Cahen, 2002, s. 75). Suğdak, Anadolu'dan Rusya ve kuzey Avrupa ülkelerine giden ya da bu bölgelerden gelen tüccarların uğrak noktası konumundaydı. Andronikos ise Karadeniz'in kuzey ve güney kıyıları arasında yürütülen ticaret faaliyetlerini kendi denetimi altına almayı hedeflemekteydi (Yücel, 1980, s. 38). Ancak bu girişimlerin karşısına çıkan Türkiye Selçuklu Devleti, hem bölgesel bir engel hem de stratejik bir rakip olarak belirgin bir biçimde ortaya çıkmış bulunmaktaydı. Trabzon Rum İmparatorluğu'nun söz konusu teşebbüsleri, Selçuklu siyasi ve askeri gücü karşısında başarısızlıkla neticelenmişti (Tellioglu, 2009, s. 42; Çopur, 2012, s. 178-188).

Moğolların 1223 senesinde Suğdak'ı ele geçirmelerinin ardından Trabzon Rum İmparatorluğu, merkezi yönetimi aracılığıyla Kırım'a nüfuz etmeyi, Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki ticaretin denetimini ele geçirmeyi ve özellikle Suğdak'ın kaynakları ile ekonomik imkânları üzerinde tam bir hâkimiyet kurmayı hedeflemişti. Bu süreçte Müslüman tüccarlar, Suğdak üzerinden Kuzeydoğu Avrupa ile tesis etmeye çalıştıkları ticari ilişkilerin güvenliğini kaybetmiş ve bu durum bölgesel ticaret ağını ciddi biçimde sekteye uğratmıştı (Turan, 2010, s. 381; Çopur, 2012, s. 178-188). Bu koşullar altında, Suğdak seferinden evvel Türkiye Selçuklu Devleti'nin Sinop yöneticisi Reis Hayton, Kırım bölgesinden yüklü miktarda mal ve hazine taşıyan bir Rum gemisinin fırtına sebebiyle Sinop kıyılarına sürüklenmesi üzerine, söz konusu gemiye el koyarak müsadere etmişti. Bu gelişme, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Karadeniz'in kuzey kıyılarına yönelik nüfuz girişimlerini doğrudan etkilemiş olup, bölgesel ticaret dengelerinde yeni bir gerilim yaratmıştı. Bu gelişmenin ardından Sultan I. Alâeddin Keykubad, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Kırım'a yönelik yayılmacı politikasına mani olmak, Moğol akınları sebebiyle sekteye uğramış olan Karadeniz ticaretinin güvenliğini yeniden tesis etmek ve bu hattı sürekli denetim altında tutmak amacıyla 1227'de Suğdak'a yönelik bir sefer düzenlemişti (İbnü'l-Esir, 1987, s. 343-344).

I. Alâeddin Keykubad, Karadeniz ticaretinin hem ekonomik getirisine hem de güvenliğine büyük önem vermişti. Suğdak'ın Selçuklular tarafından fethedilmesiyle birlikte, İç Anadolu'dan geçerek Sinop limanı aracılığıyla Karadeniz'in kuzeyine doğru uzanan ticaret güzergâhındaki faaliyetlere verdiği stratejik değerini açık bir biçimde ortaya koymuştu. Ayrıca Anadolu, Suriye, Mezopotamya, Kıpçak diyarı ve Kırım arasında gerçekleşen ticari mübadeleye gösterdiği hassasiyet, Türkiye Selçuklu Devleti'nin bölgesel ve uluslararası ticaret politikalarına yön veren bir yaklaşımın göstergesi olmuştu (Heyd, 2000, s. 328-329). I. Alâeddin Keykubad, Anadolu'dan Karadeniz'in kuzey ülkelerine uzanan ticaret hattının ulaşım ve güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır. I. Alâeddin Keykubad bu güzergâh üzerindeki ekonomik faaliyetleri düzenli ve sürekli bir şekilde denetim altında tutmak amacıyla Suğdak'ı fethederek Türkiye Selçuklu Devleti'nin stratejik bir liman kazanmasını sağlamıştı. Bu hamle, Moğol akınları sebebiyle sekteye uğramış olan Karadeniz ticaretinin yeniden güvence altına alınmasını sağlamış ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin bölgesel ticaret üzerindeki kontrolünü pekiştirmişti (Gordlevski, 2015, s. 39). Aynı zamanda, Moğol istilası sonrasında karışık bir yapıya bürünen Suğdak'ın kaynaklarını ve stratejik imkânlarını ele geçirmeye yönelik Trabzon Rum İmparatorluğu'nun politikaları, Türkiye Selçuklu Devleti tarafından engellenmişti. Bu gelişme, Andronikos'un liderliğindeki Trabzon Rum İmparatorluğu'nun ciddi bir siyasi ve ekonomik çıkmaza sürüklenmesine sebep olmuştu. Bu olay ayrıca Trabzon Rum İmparatorluğu'nun bölgesel nüfuz alanlarını kaybetmesine yol açmış, kendi içerisinde büyük bir bunalım ve buhrana sürüklenmesine

yol açmıştı. Öte yandan Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Türkiye Selçuklu Devleti'ne tâbi olması nedeniyle Türkiye Selçuklu Devleti'ne yüksek miktarda vergi ödemek zorunda kalan Trabzon Rum İmparatorluğu'nun iktisadi yapısı istikrarsızlaşmış ve bozulmuştu. Bu baskından kurtulmak ve Karadeniz ticaretinde pasif bir konumda kalmamak amacıyla Trabzon Rum İmparatorluğu, Selçukluya karşı isyan girişimlerinde bulunmuş, Selçuklu otoritesine karşı koymak ve bölgesel ticaret üzerindeki etkinliğini yeniden tesis etmek üzere mücadeleye yönelmişti (Yakubovski, 1954, s. 212). Bu doğrultuda, Trabzon Rum İmparatorluğu, siyasi ve askeri alanda çeşitli girişimlerde bulunarak mevcut durumu kendi lehine çevirmeyi hedeflemişti (Tellioğlu, 2009, s. 45; Çopur, 2012, s. 178-188).

1220 yılında Cengiz Han'ın komutanları Subutay ve Cebe'nin öncülüğünde başlayan Moğol akınları, önce Harezmşah topraklarını hedef almış, ardından 1221'de Azerbaycan üzerinden Kafkasya'ya yönelmiştir. Bu akınlar, 1223'te Kalka Nehri Muharebesi ile doruğa ulaşmış, Kıpçaklar ve Rus prenslikleri Moğollar karşısında ağır bir mağlubiyete uğramışlardı. Moğollar bu seferin sonunda geçici olarak geri çekilmiş olsalar da, Batı İslam dünyasında ve Anadolu'da "Moğol tehdidi" kalıcı bir endişe kaynağı hâline gelmiştir. Bu ortamda Celaleddin Harezmşah'ın 1225'te Azerbaycan ve Batı İran'da yeniden güç kazanması, Moğollarla doğrudan mücadele eden bir siyasi yapının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ancak bu gelişme, aynı zamanda Anadolu Selçukluları için yeni bir baskı unsuru anlamına geliyordu. Çünkü hem Moğol akınlarının yeniden yön değiştirme ihtimali hem de Harezmşahların Anadolu'ya doğru genişleme çabaları, Selçuklu sultanını doğu sınırlarını güvence altına almaya zorlamıştır. Bu bağlamda Sultan I. Alâeddin Keykubad, 1228 yılında Yukarı Fırat havzasına bir sefer düzenlemiştir. Seferin temel amacı, Erzincan ve Erzurum gibi stratejik merkezleri ele geçirerek Doğu Anadolu'daki geçitleri kontrol altına almak ve olası Moğol saldırılarına karşı Anadolu'nun iç bölgelerini korumaktır. Erzincan'ın fethi bu stratejinin ilk adımı olarak başarıyla tamamlanmıştır. Erzincan, hem coğrafi konumu hem de doğudan batıya uzanan yollar üzerindeki hâkimiyeti nedeniyle Selçuklular için kritik bir üs işlevi görmüştür. Keykubad, Erzincan'dan sonra Erzurum üzerine yürümeyi planlamış, çünkü Erzurum, Anadolu'nun doğuya açılan en önemli kapılarından biriydi. Erzurum'un alınması, Selçuklulara yalnızca doğu sınırlarını güvenceye almakla kalmayacak, aynı zamanda Kafkasya ve Azerbaycan hattında etkinlik kurma imkânı da sağlayacaktı. Ancak tam bu sırada, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Sinop'a saldırdığına dair haber gelmiştir. Sinop, 1214'te I. İzzeddin Keykâvus tarafından fethedilmiş ve Selçukluların Karadeniz'e açılan en önemli limanı hâline gelmişti. Dolayısıyla buraya yönelik bir saldırı, Selçuklu deniz gücünü ve Karadeniz ticaretini doğrudan tehdit ediyordu. Bu nedenle Sultan Keykubad, Erzurum seferini ertelemek zorunda kalmış ve ordusunu Karadeniz kıyılarına yönlendirmiştir. Tarihî kaynaklarda bu gelişme, Selçuklu dış politikasının önceliklerinin nasıl değişebildiğini gösteren önemli bir örnek olarak kaydedilmiştir. Yani Moğol tehdidine karşı Doğu Anadolu'da güvenlik sağlama hedefi, Trabzon Rumları'nın ani saldırısı nedeniyle ikinci plana itilmiş, Selçuklu sultanı Karadeniz'deki çıkarlarını korumayı öncelikli görmüştür. Bu olay, Selçuklu Devleti'nin 13. yüzyılda aynı anda hem doğudan gelen Moğol tehlikesi hem de kuzeydeki Trabzon Rum İmparatorluğu baskısıyla karşı karşıya kaldığını göstermektedir. Erzincan'ın fethiyle başlayan doğu seferi, Erzurum'a yönelmek üzereyken Sinop saldırısı nedeniyle yarıda kalmış, bu da Selçuklu siyasetinde Karadeniz limanlarının stratejik önceliğini açıkça ortaya koymuştur (İbnü'l-Esîr, 1987, s. 438; Bingöl & Çopur, 2025, s. 17-26; Cüveynî, 1999, s. 347-349; İbnü'l-Esîr, 1987, s. 381-382).

Trabzon Rum Hükümdarı I. Andronikos, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Sinop yöneticisi Reis Hayton'un Trabzon'a ait hazine taşıyan bir gemiye el koymasının ardından, Suğdak'ın Selçuklular tarafından fethedilmesiyle birlikte Trabzon'un Kırım bölgesinde ticari ve siyasi üstünlük kurma çabalarının sona erdiğini ve Karadeniz ticaretinden elde edilecek kazancın ciddi biçimde kısıtlandığını fark ederek isyan başlatmıştı (İbnü'l-Esîr, 1987, s. 438; Sümer, 2022, s. 357-359). Türkiye Selçuklu Devleti'ne tâbi olma şartlarını reddeden Andronikos, ayrıca Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın Doğu Anadolu'daki Yukarı Fırat bölgesine yönelik seferi sırasında Sinop'a bir filo göndermiş; Selçuklu hâkimiyetindeki Ünye ile Sinop arasındaki sahil bölgelerini yağmalattırıştır (Kaymaz, 2009, s. 17; Çopur, 2012, s. 178-188). Bu askerî harekâtın ardından Trabzon kuvvetleri,

Sinop ve Samsun limanlarında Selçuklu gemilerine saldırmış; mürettebatı esir alarak bölgedeki deniz ticaretini sekteye uğratmıştı (Sevim, 1990, s. 175; Çopur, 2012: 178-188). Erzincan'da bulunan Sultan I. Alâeddin Keykubad, bu gelişmeleri haber aldığı anda Erzurum seferini durdurarak Kayseri'ye yönelmiş; burada harp hazırlıklarını tamamladıktan sonra Selçuklu kuvvetlerini derhal Sinop'a sevk etmiştir. Bu askerî müdahale sonucunda Selçuklu ordusu, Ünye'den Sinop'a kadar olan sahil hattını Trabzon Rum İmparatorluğu'na bağlı kuvvetlerinden temizlemiştir. Nihai adım olarak, Selçuklu deniz ve kara birlikleri doğrudan Trabzon'a yönlendirilmiştir (Tellioğlu, 2009, s. 43; Çopur, 2012, s. 178-188).

6. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN TRABZON SEFERİ

Türkiye Selçuklu Devleti, Samsun, Sinop ve Ünye'ye kadar topraklarını genişleterek Karadeniz'deki mutlak gücünü pekiştirmişti (Efe, 2018, s. 188). Bu süreçte Trabzon Rum Hükümdarı I. Andronikos'un, Selçuklu hâkimiyetinden çıkarak askerî birliklerini Ünye-Sinop arasındaki Selçuklu hâkimiyetindeki sahil bölgelerine yönlendirmesi üzerine, Sultan I. Alâeddin Keykubad, Sinop'a sevk ettiği kuvvetlerle önce Ünye'ye kadar uzanan kıyı hattını Rum işgalinden temizlemiş; ardından hem Sinop üzerinden deniz yoluyla hem de Erzincan üzerinden kara yoluyla askerî birliklerini Komnenosların başkenti Trabzon'a yönlendirerek taarruza geçmişti (İbnü'l-Esîr, 1987, s. 438). Erzincan'da konuşlu Selçuklu kara birlikleri, Bayburt-Gümüşhane-Maçka güzergâhını takip ederek ilerlerken; Sinop yöneticisi Reis Hayton'un komutasındaki deniz kuvvetleri ise Karadeniz üzerinden Trabzon'a ulaşmıştı (Turan, 2010, s. 382; Uyumaz, 2003, s. 46; Çopur, 2012, s. 178-188). Selçuklu deniz ve kara kuvvetlerinin Trabzon'a yönelik sefer hazırlıklarının sürdüğü ve harekâtın yaklaşmakta olduğu bilgisi üzerine, I. Andronikos, Gürcistan sınırından Ünye'ye kadar olan kıyı halkını savunmaya çağırmış, bölgede bulunan tecrübeli askerlerle ordusunu takviye etmiştir (Miller, 2007, s. 15). Trabzon çevresindeki dar geçitler ve patikalarda savunma tedbirleri alarak şehri kuşatma sürecine hazırlamaya başlamıştı (Çopur, 2012, s. 178-188; Turan, 2010, s. 382). Ayrıca, Maçka güzergâhındaki sarp araziye kullanarak Selçuklu kara birliklerini zayıflatmayı amaçlayan Andronikos, bu geçitlerde bazı birliklerini pusuya yerleştirerek vur-kaç taktiği uygulamıştı (Uyumaz, 2003, s. 45). Ancak bu strateji, Selçuklu kuvvetlerine karşı uzun vadede etkili olamamış, Trabzon Rum ordusunun büyük kısmı geri çekilerek şehir surlarına sığınmak zorunda kalmıştı (Çopur, 2012, s. 178-188; Ayönü, 2008, s. 24).

Selçuklu kara birlikleri Trabzon surlarına ulaştıklarında, karşılarında oldukça sağlam ve dirençli bir kale yapısıyla karşılaşmışlardı (Kaymaz, 2009, s. 17). Bunun üzerine, Sinop yöneticisi Reis Hayton'un komutasındaki deniz kuvvetleri ile "Melik" unvanıyla anılan Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın oğlu Gıyâseddin Keyhusrev idaresindeki kara birlikleri eşgüdüm hâlinde Trabzon'u kuşatma altına almıştı (Tellioğlu, 2009, s. 43). Kuşatma makineleri kurularak hem kuzey hem de güney yönlerinden kaleye yönelik taarruz başlatılmıştı (Sevim, 1990, s. 175). Kuşatma sırasında, mancınık ve taş fırlatma makinelerinin çıkardığı gürültü ile kiliselere sığınan halkın duaları, Trabzon kentinde yoğun bir korku atmosferi yaratmıştır (Merçil, 2006, s. 144). Buna rağmen kale savunucuları, kararlılık ve direnç göstererek savunma hattını korumaya devam etmişlerdi (Cahen, 2002, s. 75; Çopur, 2012, s. 178-188). Selçuklu kuvvetleri, Trabzon kuşatmasını aşmak amacıyla çeşitli askerî taktikler uygulamaya başlamıştır. Kalenin kuzey surlarına yakın sahil hattında yeni bir kamp kurarak kara ve deniz birlikleri arasındaki koordinasyonu sağlamış; ardından kuzey yönünden yoğun bir saldırı gerçekleştirmişti (Miller, 2007, s. 16). Bu gelişme üzerine Trabzon Rum Hükümdarı I. Andronikos, Selçuklu birliklerinin kuzeybatı yönündeki ilerleyişini durdurmak amacıyla Aya Eugenia Manastırı civarında bir karşı saldırı başlatmıştır (Turan, 2010, s. 383; Çopur, 2012, s. 178-188). Her ne kadar bu hamle Selçuklu kuvvetlerinin kaleye girişini engelleyememiş olsa da, Rum birliklerinin savunma hattına düzenli biçimde çekilmesini engellemiş ve bu nedenle çatışmaların şiddetlenmesine yol açmıştı (Uyumaz, 2003, s. 46). Savaşın sonunda, Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın oğlu olan Gıyâseddin Keyhusrev ve Sinop yöneticisi Reis Hayton yaralanmış, Trabzon Rum kuvvetleri ise ağır kayıplar vermişti (Ayönü, 2008, s. 25; Çopur, 2012, s. 178-188). Selçuklu Meliki Gıyâseddin Keyhusrev, Trabzon'u fethetme konusunda kararlılığını sürdürmüş; kuşatma stratejilerini yoğunlaştırarak şehir halkının yaşadığı yiyecek ve su sıkıntısını vurgulayan mesajlar göndererek

kalenin teslim alınacağını sinyallerini vermişti (Kaymaz, 2009, s. 18). Direnişin zayıflaması üzerine Selçuklu kuvvetleri, Trabzon surlarına yönelik nihai bir taarruz gerçekleştirmişti (Tellioğlu, 2009, s. 44). Ancak bu aşamada meydana gelen ani hava değişikliği, şiddetli fırtına, yoğun yağış ve sel baskınları Selçuklu birliklerinin dağılmasına ve askerî koordinasyonun bozulmasına yol açmıştı (Sevim, 1990, s. 175). Bu beklenmedik doğal afet, Selçuklu ordusunun geri çekilmesini zorunlu kılmıştı (Merçil, 2006, s. 144). Neticede, Trabzon surları kuşatma sürecine rağmen sağlamlığını korumuş, Selçuklu ordusu, uzun süren askerî baskıya ve direnişe rağmen şehri ele geçirememişti (Cahen, 2002, s. 75).

Dramatik ve zorlu geçen Trabzon kuşatması sırasında Selçuklu ordusu ciddi kayıplar vermiştir. Birçok asker sel sularına kapılarak boğulmuş, bazıları ise yakalanarak esir düşmüş ya da çatışmalarda hayatını kaybetmişti (Miller, 2007, s. 15-17). Esir düşenler arasında, Maçka ormanlarında yerel halk tarafından yakalanan ve Selçuklu Sultanı'nın oğlu Melik Gıyâseddin Keyhusrev de bulunmaktaydı (Çopur, 2012, s. 178-188; Turan, 2010, s. 382-384). Trabzon Rum Hükümdarı I. Andronikos, bu esire karşı alışılmışın dışında bir tutum sergilemiş, Melik'e saygı göstermiş ve kötü muamelede bulunmamıştı. Hatta fidye talep etmeksizin, onu bir askerî birlik eşliğinde Sinop'a gönderme kararı almıştı (1228) (Uyumaz, 2003, s. 45-47). Bu davranış, Andronikos'un diplomatik ve politik zekâsını yansıtan stratejik bir hamle olarak değerlendirilmiş, esir almanın ötesine geçen bu yaklaşım, Türkiye Selçuklu Devleti'ne karşı daha incelikli bir diplomatik tavır olarak tarihî kaynaklara yansımıştı (Ayönü, 2008, s. 24-27; Çopur, 2012, s. 178-188). Trabzon Rum İmparatorluğu, 1228 yılında elde ettiği askerî başarı sayesinde kısa süreliğine Türkiye Selçuklu Devleti'ne olan tâbiyetinden kurtulmuştu. Ancak bu bağımsızlık dönemi uzun sürmemiştir. 1229 yazında Celaleddin Harezmşah, İran'ın geniş coğrafyasını kapsayan topraklarda siyasi hâkimiyet kurarak Moğollara karşı önemli bir rakip olarak yükselmişti. Moğol tehdidini bertaraf etmek amacıyla İran'da kalmak yerine dikkatini Doğu Anadolu'ya yönelten Celaleddin, Sultan I. Alâeddin Keykubad ile doğrudan bir hâkimiyet mücadelesine girişmişti. Bu gelişmeler karşısında Trabzon Rum Hükümdarı I. Andronikos, iki güçlü devletin çatışmasında taraf olmanın siyasi risklerini fark ederek, Alâeddin Keykubad'a karşı sürdürdüğü direnişi sonlandırmış; daha önce tâbi olduğu Türkiye Selçuklu Devleti'nin yüksek hâkimiyetini yeniden kabul etmişti. Bu durum, Trabzon'un Türkiye Selçuklu Devleti'ne yeniden bağlılık göstermesi anlamına gelmiş; böylece Selçuklu-Trabzon ilişkilerinde yeni bir diplomatik evreye geçilmişti (Hahanov, 2004: 22; Çopur, 2012, s. 178-188).

Trabzon Rum Hükümdarı I. Andronikos'un, Anadolu'da bir süreliğine varlık gösteren Celaleddin Harezmşah'ın yüksek hâkimiyetini kabul etmesi, kısa vadede Selçuklu baskısını hafifletmeye yönelik bir hamle gibi görünse de, Moğollar açısından çok daha geniş bir anlam taşımaktaydı. Zira Celaleddin Harezmşah, 1220'lerden itibaren Moğol istilasına karşı direnişin sembolü hâline gelmiş, Azerbaycan ve Batı İran'da kurduğu hâkimiyetle Moğolların batıya doğru ilerleyişini yavaşlatan en önemli engellerden biri olmuştu. Trabzon Rum İmparatorluğu'nun bu dönemde Celaleddin'e tâbi olması, Moğolların gözünde yalnızca bölgesel bir gelişme değil, Batı'ya yönelirken karşılarına çıkabilecek yeni ittifak ihtimallerinin işaretiydi. Bu durum, Moğollar açısından iki açıdan önem arz ediyordu: Birincisi, Bizans geleneğinden gelen bir devletin Celaleddin'le işbirliği yapması, Moğolların Batı'ya ilerleyişinde karşılaşılabilecekleri direnişin daha örgütlü olabileceğini düşündürüyordu. İkincisi ise, Trabzon'un Karadeniz limanları ve dağlık coğrafyası, Moğolların Kafkasya üzerinden Anadolu'ya sarkma planlarını doğrudan ilgilendiriyordu; dolayısıyla Trabzon'un Celaleddin'in yanında yer alması, Moğol stratejileri açısından ciddi bir engel teşkil edebilirdi. Ayrıca bu bağlılık, Celaleddin'in yalnızca Müslüman dünyasında değil, Hristiyan bir devlet nezdinde de meşruiyet kazanması anlamına gelmiş, Moğol ilerleyişine karşı geniş tabanlı bir direniş ihtimalini gündeme getirmiştir. Her ne kadar bu bağlılık Celaleddin'in 1231'deki ölümüyle kısa sürede sona ermiş olsa da, Trabzon Rumlarının bu tercihi, Moğolların Batı'ya yönelirken bölgedeki güç dengelerini dikkatle takip etmelerine yol açmış ve onların gözünde Karadeniz'in güney kıyılarındaki siyasi gelişmelerin önemini artırmıştır. Ancak Türkiye Selçuklu Sultanı Sultan I. Alâeddin Keykubad, Celaleddin'in Doğu Anadolu'daki tehditkâr varlığını erken dönemde fark etmiş; 10 Ağustos 1230

tarihinde gerçekleşen Yassıçemen Savaşı'nda Harezmşah'ı kesin bir yenilgiye uğratarak bölgeden tamamen çıkarmayı başarmıştı. Bu zafer, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Doğu Anadolu'daki siyasi ve askerî hâkimiyetini pekiştirmişti. Yassıçemen Savaşı'ndaki mağlubiyetin ardından I. Andronikos, Celaleddin Harezmşah'ın vassalı konumundan çıkarak yeniden Sultan Alâeddin Keykubad'ın yüksek hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştı. Bu yeni bağıllık ilişkisi, daha önce I. Aleksios'un İzzeddin Keykâvus'a tâbi olduğu dönemdeki anlaşmadan daha ağır şartlar içermekteydi. Buna göre I. Andronikos, düzenli haraç ödemekle birlikte, ihtiyaç hâlinde Selçuklu ordusuna 1000 asker göndermekle yükümlü kılınmıştı. Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Türkiye Selçuklu Devleti'ne bağıllığı, 1243 yılında gerçekleşen Köse Dağı Savaşı'na kadar devam etmiş; bu dönem, Trabzon'un Selçuklu hâkimiyetindeki son evresini teşkil etmişti (Özgüdenli, 2020, s. 225-229; Roux, 2020; Spuler, 2011; Kafalı, 1993, s. 367-369; Merçil, 2006, s. 144; Niğdeli Kadı Ahmed, 2015, s. 442; Miller, 2007, s. 17; Çopur, 2012, s. 178-188; Turan, 2010, s. 370; Kofoğlu, 2006, s. 38).

7. SONUÇ

Türkiye Selçuklu Devleti ile Trabzon Rum İmparatorluğu arasındaki ilişkiler, 13. yüzyılda Karadeniz havzasının yalnızca bir ticaret güzergâhı değil, aynı zamanda siyasî meşruiyetin ve bölgesel hâkimiyetin sınıandığı bir alan olduğunu göstermektedir. Selçukluların Sinop'un fethiyle başlayan kuzey yönlü açılımı, devletin ekonomik çıkarlarını güvence altına almakla kalmamış, aynı zamanda Anadolu'daki siyasî üstünlüğünü Karadeniz'e taşıma iradesini de ortaya koymuştur. Trabzon Rum İmparatorluğu ise bu süreçte, Bizans mirasının temsilcisi olma iddiasını sürdürürken, Selçuklu baskısı karşısında kimi zaman tâbilik ilişkisini kabul etmiş, kimi zaman da Kırım ve Suğdak üzerinden alternatif ticaret yolları arayarak bağımsızlığını koruma stratejisi izlemiştir. Bu karşılıklı hamleler, iki devletin ilişkilerini basit bir hiyerarşik düzenin ötesine taşımış; ticaret, diplomasi ve askerî güç unsurlarının iç içe geçtiği çok boyutlu bir rekabet doğurmuştur. Özellikle Suğdak Seferi, Selçukluların Karadeniz'deki nüfuzunu pekiştirme çabasının somut bir göstergesi olurken, Trabzon'un kuzey ticaretine yönelmesi, bölgesel dengeleri daha da karmaşık hale getirmiştir. Sonuç olarak, Selçuklu-Trabzon ilişkileri, yalnızca askerî üstünlük ya da tâbilik çerçevesinde değil, Karadeniz ticaretinin güvenliği, ekonomik çıkarların paylaşımı ve siyasî meşruiyet arayışları üzerinden okunmalıdır. Bu dinamik etkileşim, Selçukluların bölgesel stratejilerini belirlediği gibi, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun de varlığını sürdürme biçimini tayin etmiştir. Dolayısıyla 13. yüzyılda Karadeniz, Anadolu ve çevresindeki siyasî aktörler için bir "ticaret havzası" olmanın ötesinde, iktidarın sınıandığı ve yeniden tanımlandığı bir rekabet alanı haline gelmiştir.

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	İki Dış Hakem /Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur
Benzerlik Taraması:	Yapıldı /intihal.net vb.
Etik Bildirim:	sobed@mehmetakif.edu.tr
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Yapay Zekâ Kullanımı:	Yazar, bu çalışmada dil kontrolünde yapay zekâ destekli uygulama kullandığını belirtmiştir.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Peer-Review:	Double anonymized /Two External
Ethical Statement:	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks:	Yes / intihal.net etc.
Complaints:	sobed@mehmetakif.edu.tr
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Use of Artificial Intelligence:	The author has stated that he used an AI-assisted application for language checking in this study.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

KAYNAKÇA

- Abu'l-Farac. (1999). *Abu'l-Farac Tarihi II* (Ö. R. Doğrul, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Ahmed Bin Mahmud. (2011). *Selçukname* (E. Merçil, Çev.). Bilge Kültür Sanat.
- Anna Komnene. (2009). *The Alexiad* (E. R. A. Sewter, Trans.; P. Frankopan, Ed.). Penguin Classics.
- Ayönü, Y. (2008). Türkiye Türkiye Türkiye Selçuklu Devleti İle Trabzon İmparatorluğu Arasında Karadeniz Bölgesindeki Hâkimiyet Mücadelesi (1204–1243). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 23(1), 15–36.
- Asoğık, S. (1999). *Universal History* (R. Bedrosian, Ed. & Trans.). New York.
- Attaleiates, M. (1853). *Historia* (I. Bekker, Ed.). Bonn.
- Baykara, T. (1997). *I. Gıyaseddin Keyhüsrev Gazi-Şehit (1164–1211)*. Türk Tarih Kurumu.
- Bryer, A., & Winfield, D. (1985). *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*. Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Bingöl, G., & Çopur, H. (2025). Alâeddin Keykubad'ın Abbâsî halifeleri ile ilişkileri: Siyasi, askeri ve manevi bağlar. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 17-26. <https://doi.org/10.56252/turktarars.1625896>
- Bingöl, G. (2025). The Road To The Seljuk Throne Alâeddin Keykubad's Youth And Political Journey. *BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 2025(2), 267-285. <https://doi.org/10.58646/bengi.1647808>
- Bryer, A. (1980). *The Empire of Trebizond and the Pontos*. Variorum Reprints.
- Brosset, M. F. (2003). *Gürcistan Tarihi (Eski çağlardan 1212 yılına kadar)* (H. D. Andreasyan, Çev.; E. Merçil, Haz.). Ankara.
- Cahen, C. (1968). *Pre-Ottoman Turkey: A General Survey Of The Material And Spiritual Culture And History C. 1071–1330*. Taplinger Publishing Company.
- Cahen, C. (1984). *The Formation of Turkey: The Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century* (P. M. Holt, Trans.). Longman.
- Cahen, C. (2002). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler* (E. Üyepazarcı, Çev.). İstanbul.
- Cüveynî, A. A. M. (1999). *Tarih-i Cihangüşa* (M. Öztürk, Çev.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çopur, H. (2012). Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın Komşu Devletlerle İlişkileri (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Darkot, B. (1973). Samsun. *MEB İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 10, s. 1-3). Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Darkot, B. (1979). Sinop. *MEB İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 10, s. 683-689). Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Demir, M. (2015). *Selçuklular Tarihi*. Değişim.
- Efe, A. (2018). *Malazgirt'ten Söğüt'e Anadolu Selçuklu Sultanları*. Nar Yayınları.
- Forsyth, J. H. (1977). *The Byzantine-Arab Chronicle (938–1034) Of Yahya B. Sa'îd Al-Antaki*. Michigan.
- Freely, J. (2012). *At üstünde Fırtına Anadolu Selçukluları* (N. Domaniç, Çev.; 1. bs). Doğan Kitap.
- Gordlevski, V. A. (2015). *Küçük Asya'da Selçuklular* (A. İnan, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Güleç, F., & Bingöl, G. (2025). Birinci Haçlı Seferi'nin Anadolu'daki Siyasi ve Askeri Etkileri ve I. Kılıçarslan Devri Türk Direnişi. *Çekmece Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(26), 70-85.
- Greenwood, T. (2017). *The Universal History Of Step'Anos Tarōnec'i Introduction, Translation And Commentary* (Oxford Studies In Byzantium). Oxford University Press.
- Garsoian, N. G. (1997). The Byzantine Annexation of the Armenian Kingdoms in the Eleventh Century. R. G. Hovannisian (Ed.), *The Armenian People from Ancient to Modern Times Volume I The Dynastic Periods: From Antiquity to the Fourteenth Century*. St. Martin's Press.
- Hahanov, A. (2004). *Panaret'in Trabzon Tarihi* (E. Uzun, Çev.). Trabzon.
- Heyd, W. (2000). *Yakın Doğu Ticaret Tarihi* (E. Z. Karal, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- İbn Bibi. (1996). *El-Evâmirü'l-Alâiyye Fi'l-Umûri'l-Alaiyye (Selçukname)* (M. Öztürk, Çev.). T.C. Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser.
- İbn'ül Esîr. (2002). *El-Kâmil Fi't-Tarih* (A. Ağırakça & A. Özaydın, Çev.). İstanbul.
- Kafesoğlu, İ. (2014). *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*. Ötüken.

- Kafesoğlu, İ. (2019). *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*. Ötüken Neşriyat.
- Kafalı, M. (1993). Cengiz Han. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 7, ss. 367-369). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Kesik, M. (2004). Melikşah. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 29, ss. 58-59). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Kaymaz, N. (2009). *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*. Türk Tarih Kurumu.
- Keçiş, M., & Mıynat, A. (2020). Kırım'a Karşı Selçuklu Seferi ve Alaaddin Keykubad'ın Hâkimiyetinin İlk Yıllarındaki Genişleme Politikası. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29(47), 70-92.
- Khoniates, N. (2004). *Niketas Khoniates'in Historia'sı 1195–1206* (İstanbul'un Haçlılar tarafından zaptı ve yağmalanması) (I. Demirkent, Çev.). İstanbul.
- Khoniates, N. (2006). *Historia (1180–1195)* (I. Demirkent, Haz.). Türk Tarih Kurumu.
- Koca, S. (1997). *Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kofoğlu, S. (2006). *Hamidoğulları Beyliği*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Korobeinikov, D. (2014). *Byzantium and the Turks in the Thirteenth Century*. Oxford University Press.
- Köymen, M. A. (1986). *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Ekonomik Politikası*. Belleten, 50, 198.
- Köymen, M. A. (2020). *Büyük Alâeddin Keykubad ve Zamanı* (S. Koca & S. Tarıfçı, Ed.). Kronik.
- Köprülü, M. F. (2022). *Anadolu'da İslamiyet*. Alfa Yayınları.
- Kuşçu, A. D. (2016). Selçuklu Deniz Ticaretinin Anadolu Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonundaki Rolü. 7. *Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı Bildirileri*, 330–335. <https://congress.avekon.org/papers/1533.pdf>
- Laiou, A., & Morrisson, C. (2023). *Bizans Dünyası Bizans İmparatorluğu ve Komşuları (1204-1453)* (A. Bilge, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Lowry, H. W., & Emecen, F. (2012). Trabzon. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 41, ss. 296-301). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Merçil, E. (2006). *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*. Türk Tarih Kurumu.
- Metin, T. (2014). Türkiye Selçuklu Devleti'nin Karadeniz'deki Siyasî ve Askerî Faaliyetleri. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 3(2), 13-26.
- Miller, W. (2007). *Son Trabzon İmparatorluğu* (N. Süleymangil, Çev.). İstanbul.
- Müneccimbaşı. (2000–2001). *Câmiü'd-Düvel: Selçuklular Tarihi* (A. Öngül, Yay. & Çev.). İzmir.
- Nesevî, Ş. (1934). *Celâleddin Harezmsah* (N. Asım, Çev.). İstanbul Devlet Matbaası.
- Niğdeli Kadı Ahmed. (2015). *Niğdeli Kadı Ahmed'in El-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik'ı (Anadolu Selçuklularına dair bir kaynak)* (A. Ertuğrul, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Ortaylı, İ. (2022). *Türklerin Tarihi Orta Asya'nın Bozkırlarından Avrupa'nın Kapılarına*. Kronik.
- Ostrogorsky, G. (2006). *Bizans Devleti Tarihi* (F. Işıltan, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Öztuna, Y. (1964). *Türkiye Tarihi Selçuklular ve Anadolu Beylikleri* (C. 2). Hayat Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2020). Moğollar. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 30, ss. 225-229). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Peacock, A. C. S. (2006). The Saljûq Campaign Against The Crimea And The Expansionist Policy Of The Early Reign Of 'Alâ' Al-Dîn Kayqubâd. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 16(2), 133-149.
- Rice, T. T. (2015). *Anadolu Selçuklu Tarihi* (T. K. Taştan, Çev.). Nobel.
- Runciman, S. (2019). *Haçlı Seferleri Tarihi Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığı'nın Kuruluşu* (F. Işıltan, Çev.; C. 1). Türk Tarih Kurumu.
- Roux, J. P. (2020). *Moğol İmparatorluğu Tarihi* (A. Kazancıgil, Çev.). Dergâh Yayınları.
- Sarıyıldız, B. (2022). XIII. ve XIV. yüzyıllarda Trabzon Rum devleti'nin batı sınırları. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 16(32), 459-474.
- Savvides, A. G. (1991). *Byzantium In The Near East: Its Relations With The Seljuk Sultanate Of Rum In Asia Minor, The Armenians Of Cilicia And The Mongols, A.D. c.1192–1237*. Kentron Byzantinon Ereunon.
- Sevim, A. (1990). *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*. Türk Tarih Kurumu.
- Shukurov, R. (2016). *The Byzantine Turks, 1204–1461*. Brill.

- Sümer, F. (2022b). Keykubad I. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 25, ss. 357-359). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Spuler, B. (2011). *İran Moğolları* (C. Köprülü, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Şen, M. E., & Bingöl, G. (2022). Anadolu’da Moğol Tahakkümüne Karşı Aykırı Bir Ses: Beylerbeyi Hatiroğlu Şerafeddin. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 381-392. <https://doi.org/10.48120/oad.1171449>
- Şahin, M., & Tunç, Z. (2018). Türkiye Selçuklularının Sinop’un Fethinde Gâşiye’yi Hâkimiyet Âlameti Olarak Kullanmaları ve Fetih İçin Gönderilen Fütüvvetnâme. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 701-710.
- Tellioğlu, İ. (2009). *Komnenosların Karadeniz Hâkimiyeti Trabzon Rum Devleti* (1204–1461). Serander.
- Turan, O. (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*. Türk Tarih Kurumu.
- Turan, O. (2010). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul.
- Tunç, Z. (2020). Sinop’ta Selçuklu mirası. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 48, 285-312.
- Usta, A. (2019). *Selçuklu Sultanları*. Yeditepe Yayınevi.
- Uyumaz, E. (2003). *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220–1237)*. Türk Tarih Kurumu.
- Yahya El Antakî. (1924). *Chronicle* (I. Kratchkovsky, Ed.). Moscow.
- Yakubovski, A. (1954). İbn Bibî’nin, XIII. Asır Başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kıpçak) Ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikayesi (İ. Kaynak, Çev.). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 12(1–2).
- Yazıcı, N. (2008). *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi* (7. bs). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yinanç, M. H. (2020). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri* (R. Yinanç, Ed.; 2. bs, C. 2). Türk Tarih Kurumu.
- Yücel, Y. (2018). *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*. Türk Tarih Kurumu.
- Yücel, Y. (1980). *XIII–XV. Yüzyıllar Kuzey Batı Anadolu Tarihi: Çoban-oğulları Candaroğulları Beylikleri*. Türk Tarih Kurumu.

MEMLÜKLÜ DÖNEMİ KAYNAKLARINA GÖRE MOĞOLLARDA HUKUK VE YARGILAMA

LAW AND JUDICIAL SYSTEM OF THE MONGOLS ACCORDING TO MAMLUK SOURCES

Abdullah KUBAT

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye
Faculty of Science and Letters, Department of History,
Harran University, Şanlıurfa, Türkiye
abdkubat@hotmail.com

Araştırma Makalesi

Research Article

DOI: 10.20875/makusobed.1791440

Geliş Tarihi/Received

26.09.2025

Revizyon/Revision

17.11.2025

Kabul Tarihi/Accepted

17.11.2025

Yayın Tarihi/Publication Date

30.11.2025

Atf:

Kubat, A. (2025). Memlûklü dönemi kaynaklarına göre Moğollarda hukuk ve yargılama. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 173-186.

Cite this article:

Kubat, A. (2025). Law and judicial system of the Mongols according to Mamluk sources. *Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute*, (42), 173-186.

Öz

Cengiz Han devletin ve toplumun düzenini sağlayabilmek için idare, maliye, hukuk, ceza ve toplum hayatı ile ilgili uyulması gereken kanunları bir araya getirdi. *Cengiz Yasası* veya *Büyük Yasa* adı verilen bu kurallar sistemi, *Cengiz Han* hayatta iken yazıya geçirilmiştir. Moğollar, *Cengiz Han*'a samimi bir şekilde bağlı oldukları için onun ölümünden sonra da sıkı bir şekilde yasaya bağlılıklarını devam ettirmişlerdir. İslam dinine giren Moğol topluluklarında dahi yasa önemini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Yasa başka toplum ve milletlere de örnek teşkil ederek, kendi yasalarını oluşturma konusunda ilham kaynağı olmuştur. Moğollar yargılama işine, "yargu", yargılamayı yöneten kişiye de "yargucu" demişlerdir. Özellikle siyasi içerikli davalarda, hükümdarın yargucu görevini üstlenerek hüküm verdiği yargılamalar da olmuştur. Moğol hukuk sisteminde, işlenen bireysel suçlara bireysel ceza verilirken özellikle siyasi suçlarda kolektif ceza verildiği de görülmüştür. Moğol devletleri hâkim oldukları yerlerde yerel halkın inancına saygılı olduklarından dolayı Müslüman halkın hukuki sorunlarını çözüme kavuşturmak için kadı atamaları yapmışlardır.

Anahtar Kelimeler: *Cengiz Han*, *Yasa*, *Moğollar*, *Hukuk*, *Yargu*.

Abstract

In order to establish state and social order, Genghis Khan compiled a set of laws concerning administration, finance, judiciary, criminal justice, and social life. This codified system of rules, known as the *Yassa of Genghis Khan* or the *Great Yassa*, was put into writing during Genghis Khan's lifetime. Due to their sincere loyalty to Genghis Khan, the Mongols continued to strictly adhere to the *Yassa* even after his death. The *Yassa* never lost its significance, even among Mongol communities that later converted to Islam. It served as an example and source of inspiration for other societies and nations in the process of forming their own legal systems. In Mongol terminology, the process of judicial adjudication was referred to as *yargu*, and the person conducting the trial was called a *yarguchi*. In certain politically significant cases, it is known that the ruler himself assumed the role of *yarguchi* and delivered the verdict. Within the Mongol legal system, while individual crimes were punished with individual penalties, political offenses often resulted in collective punishment. Furthermore, as the Mongol states respected the religious beliefs of local populations in the territories under their control, they appointed Islamic judges (*qadis*) to resolve the legal disputes of Muslim communities.

Keywords: *Cenghis Khan*, *Yassa*, *Mongols*, *Law*, *Yargu*.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

EXTENDED SUMMARY

This study aims to compile and analyze the information provided by several historians of the Mamluk period regarding the Law of Genghis Khan—its content, specific articles, judicial procedures, principles of equality or inequality before the law, and the implementation of punishments. In particular, the works of notable Mamluk scholars such as al-‘Umarî, al-Nuwayrî, al-Dhahab, al-Safadî, Ibn Taghribirdî, al-Qalqashandî, and al-Maqrîzî form the foundation of this study.

The research primarily seeks to address the following questions: What is the Law of Genghis Khan? What are its scope and contents? To what extent did Mamluk-era authors contribute to the transmission and preservation of the articles of this law into later periods? What were the attitudes and practices of Mongol states regarding the implementation of this law? Was the law ever used by Mongol rulers as a tool for personal vengeance or to serve their own political ends? Under Mongol rule, to which legal systems were Muslim populations subjected? How did the Mongols approach judicial proceedings (known as *yargu*)? Was there equality before the law? Was the principle of the individuality of criminal responsibility observed, or were collective punishments imposed?

Before commencing the main body of the research, a comprehensive review of Mamluk-era sources concerning the Law of Genghis Khan and Mongol legal practices was undertaken. Among the many relevant sources, particular attention was given to the following authors and their works, which were found to provide more detailed and original information compared to others: *Tārîkh al-Islâm wa-Wafayât al-Mashâhîr wa'l-A'lâm* by Shams al-Dîn Muhammad al-Dhahabî (1274–1348), *Nihâyat al-Arab fi Funûn al-Adab* by Shihâb al-Dîn Ahmad b. ‘Abd al-Wahhâb al-Nuwayrî (1279–1333), *A‘yân al-‘Asr wa-A‘wân al-Nasr* by Salah al-Dîn Khalîl b. Aybak al-Safadî (1296–1363), *Masâlik al-Absâr fi Mamâlik al-Amsâr* by Ibn Fadl Allâh al-‘Umarî (1301–1349), *al-Manhal al-Sâfî wa'l-Mustawfî ba‘d al-Wâfî* by Jamâl al-Dîn Yûsuf b. Taghribirdî al-Atâbakî (1409–1470), *Subh al-A‘shâ fi Sinâ‘at al-Inshâ‘* by Abû'l-‘Abbâs Shihâb al-Dîn Ahmad b. ‘Alî al-Qalqashandî, and *al-Mawâ‘iz wa'l-I‘tibâr fi Dhikr al-Khitat wa'l-âthâr* (commonly known as *al-Khitat al-Maqrîziyya*) by al-Maqrîzî. In addition, several Persian primary sources and secondary studies were consulted to support and enrich the analysis.

Following the identification of relevant Arabic sources authored during the Mamluk period, the indexes and contents of these texts were systematically examined. Passages concerning the Mongols, the Law of Genghis Khan, legal norms, judicial practices, and the attitudes of Mongol rulers toward the law were identified and translated into Turkish. These translations were then organized thematically to form the main body of the research. For sections requiring further clarification or elaboration, supplementary information was drawn from contemporary Persian sources and modern academic studies.

In his effort to establish order in both governance and society, Genghis Khan compiled a comprehensive legal system regulating administration, finance, criminal justice, and social life. Known as the Law of Genghis Khan or the Great Yasa, this body of laws was codified during his lifetime. Prominent Mamluk authors such as al-Maqrîzî, al-‘Umarî, and al-Qalqashandî documented aspects of this legal tradition in their works.

Owing to their deep reverence for Genghis Khan, the Mongols remained firmly committed to his laws even after his death. Although all Mongol rulers adhered to the law, in some cases it was instrumentalized by certain khans as a means of personal revenge or to advance their own agendas. Notably, even among Mongol groups that converted to Islam, the law retained its significance and continued to be respected.

The Yasa served as a model for other societies and inspired the development of various indigenous legal systems. The Mongols referred to the act of legal judgment as *yargu* and to the judges as *yarguchi*. In cases of political significance, the ruler himself would sometimes preside over the proceedings and deliver judgments.

While the Mongol legal system generally adhered to the principle of individual punishment for individual crimes, in politically sensitive cases, penalties were often extended to the offender’s family or associates, indicating the practice of collective punishment. Despite this, the Mongol administration typically respected the religious and legal traditions of the populations under their rule, including the Muslims. In Islamic regions, they appointed *qâdis* (Islamic judges) to adjudicate legal matters in accordance with Islamic law.

1. GİRİŞ

Cengiz Han, vefat ettiği tarih olan 1227 yılına kadar büyük bir Moğol İmparatorluğu kurdu. Ancak bu imparatorluğun kurulmasının yanında devamlılığının da sağlanması gerekiyordu. İşte bunun için konargöçer bir yaşam süren Moğolların hayat tarzına uygun bir devlet teşkilatı oluşturulmalıydı. Bu da ancak katı bir askerî düzen ve sıkı bir disiplin ile sağlanabilirdi. Cengiz Han, Tanrı tarafından dünyaya egemen olmak için gönderildiğini düşünüyordu. "Göğün yeryüzündeki kuvveti" *ulu han* olduğuna inanan Cengiz Han, *Yasak* ile orduyu ve sivil toplumu Tanrı'nın istediği şekilde sıkı bir disiplin altına koyduğuna inanmaktaydı. Buna delil olarak ise kendisinin, tüm düşmanlarını yenmiş olmasını gösteriyordu. Cengiz Han'ın kurduğu devlet konargöçer yaşam tarzına uygun olmakla beraber bir devletin tüm gerekliliklerine cevap verebilecek özellikteydi. En üst irade tamamıyla baştaki handı. Cengiz Han'ın devlet ile ilgili tüm konularda kanun koyuculuğu, askerî sistem, yargı, ekonomik düzen ve denetimle ilgili karar verme yetkisi vardı. Ancak bu yetkiler düzenlenme gerektiriyordu ve bunu sağlamak için bir kanunlar bütünlüğü oluşturulmalıydı. İşte bu ihtiyaçlar yasanın oluşturulmasına zemin hazırladı. *Yasak* son derece şiddetli hükümleri içeriyordu; cinayet, hırsızlık, yalan, zina, eşcinsellik, büyücülük, hırsızları gizlemek vs. ölümle cezalandırılırdı. Askerî ve sivil itaatsizlik, adi suçlarla bir tutulmuştu. Çünkü *yasak* aynı zamanda hem bir idari kanun hem de sivil kanun kısacası dünyanın idaresi için en uygun bir disiplin mahiyetindeydi (Grousset, 2015, s. 230; Temizsu, 2012, s. 31).

Esasen Moğolların daha önce yazılı bir hukuk sistemleri yoktu. Bunun yerine yazısız bir sistem olarak töre, örf, adet ve gelenekleri mevcuttu. Cengiz Han, eski yazısız hukuk kurallarının bir kısmını reddetmekle beraber bir kısmını da benimsedi. Bunun dışında birtakım hükümler ve kuralları da kendisi belirledi ve bunları ilan ederek resmiyet kazandırdı. Bu kuralları ve hükümlerin yazılması ve gelecek nesillere aktarılması için Uygur yazısının Moğol çocuklarına öğretilmesini emretti. Böylece Cengiz Han'ın buyrukları ve Moğol örfi hukuku, Cengiz'in oğulları Çağatay ve Ögeday'ın iş birliği ile büyük kanunlar, *Yasa (Yasaq)* adıyla yazıya geçirildi (Nigehi/Khalily, 2018, s. 196).

Moğollar ve Türklerin birbirine yakın bazen de aynı coğrafi mekânda yaşamışlardır. Benzer efsane, örf ve âdetlere sahip olmaları Türklerin, Moğollardan önce çok sayıda devlet kurmaları, Cengiz'in yargılama ve yasayı yazma ile vazifelendirdiği *Şiti Kutuku*'nun Türk olması¹ gibi nedenlerle Cengiz Yasası'nın büyük bölümünün Türk örflerine dayandığı da ileri sürülmüştü. Muhtemelen Cengiz Han kendi belirlediği kurallar yanında toplumun adet ve örflerinin önemli bir bölümüne de *yasa* gücü tanımıştı. Ancak Türklerde *yasa* kelimesinin kullanımının Cengiz Han'dan daha evveline dayanmasına rağmen, Cengiz Han'ın hâkimiyetinden sonra hukukî anlamda yaygınlık kazandığı ve onun adıyla bütünleştiği söylenebilir (Arsal, 2014, s.163-164; Gedikli, 2013, s. 336-340). el-Ömerî ve Kalkaşendî'ye göre ise Cengiz Han bu yasaları kendi aklı ve zekâsını kullanarak kendisinden önceki uygulamaları da incelemiş ve bunları düzenleyerek belirlemişti (el-Ömerî, 2010, s. 95-96; Kalkaşendî, 1914, s. 310-311).

2. CENGİZ YASASI / BÜYÜK YASA / YASAK

Cengiz Han'ın *Büyük Yasası*, önemli askerî, yargısal, siyasî, divânî ve malî işleri kapsayan kanunlar bütünüdür. Hukuk kelimesinin Moğol dilindeki karşılığı "*jasaak*" sözcüğüdür ki bu da Moğolca'da yönetmek veya düzenlemek anlamına gelmekteydi. Türk dillerinde ise "*yasa*", hukuk kavramının karşılığı olarak kullanılmıştı. Uygurca ve Moğolca'da "*ferman ve hüküm*" veya "*şahın fermanı ve hükmü*" anlamında olan *yasa* kavramı "*töre, kanun ve kural*" anlamında da kullanılmıştı. Cengiz Han'ın *Büyük Yasası* Türkçe'de, "*Cengiz Töresi*" veya "*Cengizhan Töresi*" olarak bilinmekte, "*hüküm ve kanun*" anlamında olup cezaî, medenî, idarî ve hukukî kurallar topluluğuydu. Moğolca "*töre*" kelimesi "*kavmî gelenekler ve atalar buyruğu*" anlamına da gelmektedir. *Yasa* sözcüğünün kökü Farsça ve Arapça kitaplarda farklı şekillerde; "*yasa* (ياسا), *yasak* (يسق), *yâsâk* (ياساق) ve *yasâk* (يساق)" olarak aktarılmıştır. Bu kelimenin isim-fiil hali olan "*yasamış*" kelimesi de "*işleri yönetme ve siyaset*" anlamındadır. Moğol tarihi kitaplarında, "*yasa*" kelimesi ile beraber "*töre, yöntem ve yol yordam*" anlamına gelen "*yosun*" terimi de dikkat çekmektedir. Bu sözcük Moğol tarihi kitaplarında "*cezalandırma, cezaya çarptırmak ve (eski anlamıyla) siyaset*" manasında da kullanılmaktadır (Grousset, 2015, s. 230; Nigehi/Khalily, 2018, s. 197; Gribov, 2022, s. 6-7; Arsal, 2014, s.163-164).

¹ *Şiti Kutuku*'nun Türk mü Moğol mu olduğu veya Cengiz Han'ın üvey kardeşi mi yoksa üvey oğlu mu olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. bkz. (Temizsu, 2012, s. 33).

Memlûklü müellifler ise yasanın kelime anlamı hakkında şu bilgileri vermektedirler; Türkçe’de “*yasak*” düzen ve ordu içerisindeki askeri düzenlemeler anlamına gelmektedir. Kelimenin aslı ise “*yasa*”dır. Cengiz Han, ordusunda üç ana düzen kurdu ve bu da yeni değişimleri beraberinde getirdi. Emir-i Candar, devadariyye, hazinecilik, harem ağalığı vb. görevleri düzenledi. İşleri üç temel esas üzerine kurdu. Üç sayısı Acem dilinde “*si*” demektir. Bu yüzden yasaya “*si yasa*” (üç yasa) demeye başladılar. Bu kurallar halk arasında da yayıldı ve İslâm ülkelerinin tamamında “*siyaset*” ismiyle anılmaya başlandı. Öyle ki, halk arasında “*Falan kişi şeriat ve siyaset yüzünden şikâyetçi oldu*” diye söylenir oldu. Bu yasalar arasında İslâmî şeriatla uyumlu olanlar azdı, çoğunluğu ise ona aykırıydı (İbn Tağrıberdî, 1984, s.75-76; Kalkaşendî, 1914, s. 75-76, 310).

Bu bilgilere ilaveten el-Ömerî, Cüveynî’den naklettiğine göre; Cengiz Yasası’nda *pek çok konu vardır. Yasa’nın bazı yerleri Şeriat-ı Mustafa’ya uygundu. Birçoğu ise Şeriata uygun değildi. Cengiz Han, hükümdarların hayatları hakkında ki bilgi sahibi olmadığı ve tarih kitaplarını okumadığı halde, sırf kendi aklına ve hissiyatına dayanarak, kendisinden önceki uygulamaları düzelterek ülke yönetmenin en iyi örneğini verdi. Her bir kural için bir ok çıkardı. Her bir suç için bir ceza getirdi, sınırlarını belirledi, belli bir dönem ile sınırlandırmadı ve değiştirilemez hale getirdi. Ailesinin küçüklerine bunu öğrenmelerini işaret etti. Kendi neslinden adamlar üzerinden uygulama yaparak örnekliliği kolaylaştırdı. Sonra bu kuralları Büyük Yasa ismini verdiği kitapta belirledi. Evlatlarına ve akrabalarına bu kitabı hazinesine koymalarını ve neslinden gelenlere miras bırakılmasını emretti. Moğolların eski çağlardan gelen menfur adetlerini kaldırdı* (el-Ömerî, 2010, s. 95-96; Cüveynî, 2013, s. 85-90; Kalkaşendî, 1914, s. 310-311).

Cengiz Han tarafından siyasi bir bütünlük oluşturuluncaya kadar her Moğol boyu yazılı olmayan adet ve örf hukukuna göre yaşamaktaydı. Cengiz Han, bir millet haline getirdiği bu halka ilk yazılı hukuk kanunlarını da verdi; bu kanunlar *Büyük Yasa* idi. Bu yasanın orijinal metnine ulaşamamıştır. Ancak yasanın bazı bölümleri ve içeriği hakkında bir takım bilgilere, İranlı ve Arap tarihçilerin veya seyyahların eserlerinde ulaşılmıştır. Ancak bir Moğol kroniği olan *Çindami-in Erike*’de, son Yüen Hanedanının 1320 tarihli kanun mecmuasında ayrıca Altın Orda hanlarının yarlıklarında *Büyük Yasa* hakkında işaretler vardır. Rus tarihçi Gribov’a göre, Cengiz Han Yasası’nın orijinal metinleri günümüze ulaşmadığı için, bugün eldeki metinler birer yeniden kurma yani, çeşitli eserlerin tetkik edilmesi sonucu varsayımsal bir yöntemle kaybolan metinlerin yeniden yapılandırılmış ve kurgulanmış halidir (Alinge/Üçok, 2022, s. 41; Gribov, 2022, s. 7-8; Arsal, 2014, s.164).

3. CENGİZ HAN’DAN SONRA MOĞOL DEVLETLERİNDE YASANIN DURUMU

Moğollar üzerine araştırmalar yapmış olan Grousset’e göre, *Büyük Yasa* ilk şeklini 1206 da yapılan kurultayda almış veya tasdik edilmişti. Buna karşılık Moğol yasası üzerine araştırmalar yapan D. Ayalon’a göre, iddia edildiği yasanın 1206 senesinde ilân edildiğine ve yazıya aktarıldığına dair herhangi bir delil yoktur. Cüveynî ise Cengiz’in yasalarının kitaba kaydedildiğini ve Moğol seçkinlerinin bu kitaptaki yasalara başvurduğunu aktarmaktadır. Öte yandan Cüveynî, İbn Battûta ve Makrîzî’nin eserleri dağınık bir halde sonraki dönemlere aktarılmıştı. Otuz yedi maddeden oluşan Cengiz Yasası, teknik anlamda sadece hukukî değil, aynı zamanda ordu düzeni, posta sistemi, avlanma kuralları ve idarî kuralları içermektedir. Bununla beraber hukukî konularda ve devletin bütün geleneklerinde Cengiz hanedanının değiştirilemez emirleri niteliğinde olan *Büyük Yasa’nın* varlığına daima inanılmıştı. Çin kaynaklarının şahitliğine dayanılarak Cengiz Han’ın vefatından iki sene sonra 1229 yılında Ögeday’ın büyük han olarak seçildiği kurultayda ilk defa yazılı bir metin nüshasının yürürlüğe konduğu bilgisi geçmektedir. (Cüveynî, 2013, s. 85; Grousset, 2015, s. 230; Gedikli, 2013, s. 336-340).

Bahsi geçen bu *Büyük Yasa’nın* orijinal metni günümüze ulaşmamış olsa da Cengiz Han’ın vasiyeti ve hükmü üzerine Moğolca olarak demir levhalar üzerine kazanılmıştı. *Büyük Yasa*, mücevher taş ve ipek süslemeli kapakları olan iki ya da daha fazla deftere veya tomarlara kaydedilmiş ve hazinelerde saklanmıştı. Tahta çıkma ve önemli törenlerde bu tomarlar da hazır bulunduruluyordu. Cengiz Han, *Yasa’daki* kanunları, genellikle askerlerin güzergâhı olan ana yollardaki büyük kayaların üzerine oyulmasını emretti. Bir söylentiye göre, *Büyük Yasa’nın* büyük harflerle Pamir Yaylası’nda yer alan büyük bir taş üzerine kazanmış olan ilk maddesi şu şekildeydi: “*Gökyüzünde birden fazla tanrı olmadığı gibi, yeryüzünde de birden fazla tanrısı yoktur ve o tanrı da benim: Cengiz Han!*” (Cüveynî, 2013, s. 85; Arsal, 2014, s.164, 170; Gribov, 2022, s. 7; Nigehi/Khalily, 2018, s. 196).

İlhanlı kaynaklarında yasa, ceza veya emirden ziyade “birini ölüme mahkûm etme” manasına gelmektedir. Birçok kez yasadaki bahsedilmesine rağmen Cengiz Yasası’na nâdiren atıf yapılmaktadır. Yasa,

bir ölçüde “ferman ve ahkâm” anlamına gelecek şekilde kullanılmıştı. Yani Cengiz Han Yasası ile sınırlı kalmayıp, anlamı daha da genişlemişti. Reşîdüddin’e göre, Gazân Han gençlik döneminde “yusun ve yasak”ın sıkı bir taraftarıydı ve Moğol askerlerine iktâ verdiği zaman Cengiz Han’ın Yasası’nı çok methetmişti. Bu methetmeyi bazı araştırmacılar, Cengiz Han’ın Yasası’nı aşındıran uygulamaları örtmek gayesiyle yaptığını yorumlamışlardı. Fakat yine de yasanın İlhanlılarda derin izler bıraktığı da muhakkaktır. Hatta yasa sözcüğünden yeni terimler bile ortaya çıkmıştı. Mesela orduya asker toplama işi için İlhanlılar “yasamışî” kelimesini kullanmışlardır ki bunun da yasayla ilgili olduğu anlaşılmaktadır (Gedikli, 2013, s. 336-340).

Bununla beraber el-Kâşânî Târîh-i Ölceytü isimli eserde, Ölceytü’nun sarayında Şâfîler ve Hanefiler arasındaki uzun bir tartışmadan bahsetmektedir. Yaşanan tartışmalar üzerine Kutlukşah Noyan: “Bu, yetmiş iki parçaya bölünmüş tuhaf Arap dininden Moğol yasa ve yusunlarına dönelim” demiştir. Bu sözden, o dönemde Moğol emirleri arasında, geleneklerinin hâlâ yaşadığı ve onların İslâm dinine dair bilgilerinin zayıf olduğu sonucuna varılacağı gibi şeriat ile eski Moğol gelenekleri arasında bir gerilimin olduğu sonucu da çıkarılabilir (Gedikli, 2013, s. 336-340). Ancak el-Ömerî’ye göre, Moğolların yasaya olan bağlılıkları Cengiz Han’dan sonra da tavizsiz bir şekilde devam etmiştir (el-Ömerî, 2010, s. 149; Kâşânî/Örs, 1992, s. 133).

Moğollar hangi coğrafya ve ülkede yaşarlarsa yaşasınlar Cengiz Han’ın yasalarına uymaya devam etmişlerdi. Nitekim Mısır’a yerleşen Moğollar ile Türkler arasındaki örf ve âdetlerle ilgili ihtilâfları Cengiz Yasası’na göre hâcib adlı görevlinin çözdüğü, hâcibin yargı yetkisinin sadece askerî davalar ve ihtilâflarla sınırlı olduğu, ancak bazen onun halk arasındaki davalara da baktığı, verdiği kararlara “hükm-i siyâset” denildiği de kaydedilmişti (Gedikli, 2013, s. 336-340).

Cengiz Han döneminde ve sonraki Moğol devletleri dönemlerinde yasa tavizsiz bir şekilde uygulanmıştı. Cengiz Han’ın ölümü yaklaştığı zaman, oğullarına yasayı asla değiştirmemelerini vasiyet etmişti. Moğolların, Cengiz Yasası’na olan bu bağlılıkları, İslâm’ı tercih etmelerine rağmen Altın Orda Devletinde de devam etmişti. Bundan dolayı Altın Orda Devletinin kurucusu Cengiz Han’ın torunu olan Batu Han, yasaya aykırı davrananlara ölüm cezası vermişti. Deşt-i Kıpçak’taki Müslüman olan Moğolların ilki de sonuncusu da her ne kadar Müslüman olmuşlarsa da Cengiz Yasası’na bağlı kalmışlardı. Bazıları Cengiz Yasası’nı titiz bir şekilde uygulamışlardı (el-Ömerî, 2010, s. 149; Arsal, 2014, s.164).

Altın Orda Devleti’nde yalan söylemek, zina yapmak, verdiği sözden caymak ve anlaşmaya uymamak gibi birçok suçun cezası ağırdı. Hükümdarın, halkından herhangi birine öfkelenildiğinde onun mallarına el koyması ve çocuklarını satması yaptığı uygulamalardan biriydi. Ayrıca bir kişi, başka birinin malını çalarsa, malı çalınan şahıs, hırsızın mallarını, evlatlarını alma ve satma hakkına sahipti (el-Ömerî, 2010, s. 149). Bu ağır yaptırımların Moğol toplumlarında elbette olumlu neticeleri de olmuştu. Nitekim Moğolların yaşadığı ülkeleri gezen seyyahların anlattıklarına göre aralarında ciddi suçlar işlenmemekteydi. Moğol toplumunda, büyük bir devlet haline gelmeden önceki anarşi ve daha sonraki ahlaki durum kıyaslandığında yasa Moğol toplumunda ne kadar köklü bir değişiklik meydana getirdiği açıkça görülecektir. Cengiz Yasası sadece Moğol toplumunu değil, aynı zamanda egemenlikleri altına aldıkları toplumları ve komşu halkların kültürlerini de etkilemişti. Bu toplumlardan biri de, bir dönem Altın Orda Devleti’nin hükmü altında veya komşu olarak yaşamış olan Ruslardı (Rubruk/Ayan, 2019, s. 56; Grousset, 2015, s. 211; Gribov, 2022, s. 6-7).

Cengiz Han’ın evlatları kendi ülkelerinde Cengiz Yasası’nı uygulama hususunda birbirlerine yakındırlar (el-Ömerî, 2010, s. 127). Kalkaşendî’ye göre ise; Kubilay Hanlığı hükümdarları da Cengiz Han’ın soyundan gelenlerdir ve güneşe tapan kâfirlerdir. Hükümleri verirken, Cengiz Han’ın daha önce anlatılan “yasa” adlı hukuk sistemine bağlı kalırlar (Kalkaşendî, 1914, s. 485).

4. CENGİZ YASASI’NDAN BAZI ÖRNEKLER

Cengiz Yasası hakkında bilgiler aktaran Memlûklü müelliflerinin eserleri incelendiği zaman genel olarak aşağıda zikredilen maddeleri ele aldıkları görülmektedir. Bu eserlerde yasa maddelerinin bir kısmı müellifler tarafından *Cengiz Yasası* konusu veya başlığı altında aktarılmıştır. Cengiz Han’ın bazı emir ve talimatları da, Sadri Maksudi Arsal ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı gibi modern araştırmacılar tarafından yasa kapsamında değerlendirilerek bu başlık altında toplanmıştır.

4.1. Cezaî Maddeler

- Kim biriyle zina ederse cezası ölümdür, iffetli veya iffetsiz (evli veya bekâr) olması fark etmez (el-Ömerî, 2010, s. 97; Kalkaşendî, 1914, s. 310-311; Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s.165).

- Erkek eşcinselliğinin (livata) cezası ölümdür (el-Ömerî, 2010, s. 97; Kalkaşendî, 1914, s. 310-311; Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s.165).
- Bilerek yalan konuşmanın cezası ölümdür. Büyü ve sihirbazlık ile uğraşmanın cezası ölümdür. Birileri aleyhine casusluk faaliyeti içinde olmanın cezası ölümdür. Birbirinin düşmanı iki kişi arasına girerek, bunlardan birine destek çıkmanın cezası ölümdür (el-Ömerî, 2010, s. 97; Kalkaşendî, 1914, s. 310-311; Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s.165).
- Kim suya idrarını yaparsa cezası ölümdür (el-Ömerî, 2010, s. 97; Kalkaşendî, 1914, s. 310-311; Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s.165).
- Kim bir kavmin izni olmadan onun esirinin karnını doyurursa veya elbise yahut su verirse cezası ölümdür (el-Ömerî, 2010, s. 97; Kalkaşendî, 1914, s. 310-311; Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s.165).
- Kim bir kaçak yahut bir esir veya bir köle bulup da sahibine iade etmezse cezası ölümdür (el-Ömerî, 2010, s. 97; Kalkaşendî, 1914, s. 310-311; Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s.165).
- Kim kendisine verilen malı kaybederse, daha sonra ikinci defa verildiğinde ikinci defa kaybederse ve üçüncü defa yine kaybederse (üç defa mal isteyip iflas ederse) cezası ölümdür (el-Ömerî, 2010, s. 97; Kalkaşendî, 1914, s. 310-311; Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s.165).
- Kim bir hayvanı Müslümanların kestiği gibi keserse o kişi de aynı şekilde kesilir. Moğollarda hayvan kesimi inancı ise şöyledir: Hayvanın ayakları bağlanır, karnı yarılır ve içlerinden biri elini kalbine kadar sokar, eliyle kalbi ezer veya çıkarır, ta ki hayvan ölmeye kadar. Eğer biri, hayvanı Müslüman usulüyle keserse, onu geçerli saymazlar (el-Ömerî, 2010, s. 97; Kalkaşendî, 1914, s. 310-311; Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s.166).
- Eğer bir kişi sefer veya yolculuk sırasında devesini, atını ve eşyasını düşürür veya kaybeder de onun ardından gelen kişi onun üzerinden geçerse veya bulduğunda yardım etmek için bineğinden aşağı inmezse cezası ölümdür (el-Ömerî, 2010, s. 97; Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s.166).

4.2.Toplum Hayatı ve Devlet İdaresi ile İlgili Hükümler²

- Cengiz Han, Hz. Ali'nin soyundan gelenlerden (Ehl-i Beyt), Kur'an hafızlarından, tabiplerden, fakihlerden, ilim erbabından, zahitlerden, müezzinlerden ve ölü yıkayanlardan, vergi alınmasını ve vergi yüklenmesini yasaklamıştır (el-Ömerî, 2010, s. 97; Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s.166).
- Cengiz Han fark gözetmeksizin bütün dinlere saygı gösterilmesini emretmiştir. Bunu Allah katında makbul olan bir davranış olarak görmüştür. (el-Ömerî, 2010, s. 96, 98; Kalkaşendî, 1914, s. 76, 310; Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s.166).
- Başkası tarafından ikram edilen yemekten, ikram edilen değil, öncelikle ikram eden kişi yemelidir. İkramda bulunan kişi ister bir komutan olsun, ikram edilen kişi ister esir olsun. Hiçbir komutan diğerlerinin aç kalma pahasına yemeği tek başına doyuncaya dek yiyemez, aralarında yemeği eşit miktarda bölüşürler. Kimse bir yemek tabağının, sofranın veya ocağın üzerinden geçemezdi (el-Ömerî, 2010, s. 98; Kalkaşendî, 1914, s. 311-312; Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s.166).
- Eğer birisi yemek yemekle meşgul olan birilerinin yanından geçiyorsa, yemek yiyenlerden izin almadan yanlarına oturup beraber yer (el-Ömerî, 2010, s. 98; Kalkaşendî, 1914, s. 311-312; Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s.166).
- Cengiz Han, eli suya sokarak su içmeyi yasaklamış ve su içmek için bir su kabı kullanmayı emretmiştir. Moğollarda eski yasaya göre "suya dalan (batan) kişinin cezası ölümdü" (el-Ömerî, 2010, s. 97; Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s.167).
- Bir defa giyilmiş ve eskimiş bir kıyafeti yıkayıp tekrar giymek yasaklanmıştır (el-Ömerî, 2010, s. 98; Kalkaşendî, 1914, s. 311-312; Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s.167).
- Cengiz Han, herhangi bir şeyi necis olarak kabul etmeyi yasaklamıştır. Var olan şeyler içerisinde mahiyeti itibarıyla necis şeyler olmadığını dile getirmiştir³ (Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s.167).

² Bu bölümde verilen bazı maddeler, incelemiş olduğumuz Memlûklü müelliflerinin eserlerinde Cengiz Han yasası başlığı altında zikredilen maddeler olmamakla beraber, Türk Hukuk Tarihçisi Sadri Maksudi Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk isimli eserinde (ss.165-172) Cengiz Han Yasasının içtimai hayata dair maddeleri başlığı altında bu maddeleri zikrettiği için bu çalışmada Cengiz Han Yasaları olarak burada zikredilmiş ve maddelerin geçtiği Memlûklü dönemi eserleri incelenerek bu maddelerin geçtiği yerler kaynak olarak belirtilmiştir.

³ Burada kastedilenin ne olduğu tam olarak anlaşılmamakla beraber, Türklerin domuzu necis kabul ederek bu hayvanın etini yememelerinden dolayı, bunun önüne geçmek için söylenmiş bir söz olma ihtimali vardır. (Arsal, 2014, s.167).

- Herhangi bir dinî mezhebi tercih etmeyi, abartılı sözleri, hükümdara veya bir insana hitap ederken süslü ve abartılı kelimeler kullanmayı yasaklamıştır. Muhatab olunan kişiye sadece ismi ile hitap edilmesini istemiştir (el-Ömerî, 2010, s. 98; Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s.167).
- Cengiz Han, oğullarına bir savaşa başlamadan önce askerleri ve onların silahlarını bizzat teftiş etmeyi, ihtiyaç duyulan her şeyin önceden temin edilmesini emretmiş ve eksiği olanlar varsa cezalandırılmasını emretmiştir (el-Ömerî, 2010, s. 99-100, 166; Kalkaşendî, 1914, s.78, 308, 423-424; Şebânkâreî/Unan, 2021, s. 206-208; Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s.167; Yuvalı,1994, s. 26-27).
- Erkekler savaşa gittikleri zaman geride kalan işleri kadınlar tamamlamalıdır (Kalkaşendî, 1914, s. 311-312; Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s.167).
- Seferden dönen askerin hükümdara karşı maddi sorumlulukları, vermesi gereken vergiler vardır (el-Ömerî, 2010, s. 98; Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s.167).
- Hükümdarın kendisine ve oğullarına eşler seçmesi için her sene başında askerler (veya Moğollar) kızlarını hükümdara takdim etmelidir (el-Ömerî, 2010, s. 99; Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s.167).
- Askerlere, noyan, binbaşı, yüzbaşı, onbaşı gibi rütbeleri verme yetkisi, ordunun komutanı olarak Cengiz Han'a aittir (el-Ömerî, 2010, s. 99,100, 166, 167; Kalkaşendî, 1914, s. 423-424; Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s.167).
- Bir komutan, çok kuvvetli ve akıllı olsa dahi, hükümdar ve onun arasında doğu ile batı arasındaki kadar mesafe olsa bile, eğer bir suç işlemiş ise işlediği suç nedeniyle cezalandırılması gerekiyorsa, o komutana gereken cezası bildirilir. Han o (suçlu) komutana, rütbece kendisinden daha aşağıdaki veya aynı rütbedeki birini göndermiş olsa dahi, suçlu kişi verilen cezaya karşı gelmezdi. Şayet işlenen suçun cezası öldürülmeyi gerektiriyorsa bile gereken cezalandırma tatbik edilirdi (el-Ömerî, 2010, s. 99; Kalkaşendî, 1914, s. 313; Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s.167-168).
- Bir komutan, aynı rütbede olsa dahi başka bir arkadaşının yanına gidemez asla ona müracaat edemez, yerini değiştiremez. Komutanlar soracakları bir şey varsa hükümdara sorarlar. Bir komutan hükümdar dışında başka birine müracaat ederse cezası ölümdür (el-Ömerî, 2010, s. 99; Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s. 168).
- Devlet içerisinde yaşanan olayların hızlı aktarılması için, bütün mekânlara (menzillere), posta teşkilatı koyulmalıdır (el-Ömerî, 2010, s. 99; Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s. 168).
- Cengiz Han, yasanın uygulanması görevini (yargu), yani suçlulara kanunlara göre ceza verilmesi ve adaletin sağlanması görevini, oğlu Çağatay'a vermiştir (el-Ömerî, 2010, s. 100; Kalkaşendî, 1914, s.78, 308; Şebânkâreî/Unan, 2021, s. 206-208; Yuvalı,1994, s. 26-27; Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s. 168).
- Av esnasında bir hayvan çember dışına çıkarsa, bu durumda ihmali olan kişiye kurallara göre ceza verilmesi ve hatta öldürülmesi gerekir (el-Ömerî, 2010, s. 99; Arsal, 2014, s. 168).
- Ölüm cezasına çarptırılan kişi diyet ödeyerek ölüm cezasından kurtulabilir (Arsal, 2014, s. 168).
- Hırsızlık yapmak büyük bir suç olduğu gibi, hırsızlık malını elinde bulundurmak dahi büyük bir suçtur. Bir kimsenin elinde çalıntı bir at bulunursa, atı sahibine iade etmenin yanı sıra, ceza olarak dokuz at daha vermek zorundadır. Eğer malı çalan bunu ödeyemezse bunun yerine çocuklarını vermeye mecburdur. Eğer çocuğu yoksa da idam ile cezalandırılır (Arsal, 2014, s. 168).
- Bir komutanın ikametgâhının eşliğine ayağı ile basan kişi idam ile cezalandırılır (Arsal, 2014, s. 169).
- Cengiz Yasası, hırsızlığı, zinayı, gayri meşru işleri ve yalan söylemeyi yasaklar (Arsal, 2014, s. 169).
- Yasaya göre bir kimse başka bir kimseyi tahkir etmemelidir. Tahkir edilen kişi onu unutmalıdır (Arsal, 2014, s. 169).
- Kendi isteği ile teslim olan ülke, şehir ve ahalisine zarar verilmemelidir (Arsal, 2014, s. 169).
- Her türlü ibadet mekânlarına saygı gösterilmelidir. Bütün dinlerin din adamlarından vergi alınmamalıdır ve vergiden muaf tutulmalıdır (Arsal, 2014, s. 169).
- İçkiden tamamen vazgeçemeyen ayda en fazla üç defa sarhoş olabilir ama daha fazlası suçtur. Ayda iki defa sarhoş olmak iyidir, ayda bir olursa övünülecek bir durumdur. Hiç içmemek en iyisidir. Ama böyle adamı bulamazsın. Eğer bulursan o adam hürmete layıktır (Arsal, 2014, s. 169).

Cengiz Han Yasası'nın medeni hukuk ile ilgili hükümleri hakkında kaynaklarda daha fazla bilgi yoktur. Ancak şu konularla ilgili işaretler vardır (Arsal, 2014, s. 169).

- Cariyenin çocukları da meşru çocuk olarak kabul edilirler. Nikâhlı kadından doğan çocuk gibi mirastan pay alırlar (Arsal, 2014, s. 169).
- Miras taksimatı şu şekilde yapılır; büyük olan kardeş küçük olan kardeşten daha fazla hisse alır. En küçük oğul baba evinde kalır. Çocukların derecesi annelerinin derecesine göre belirlenir. Hangi kadının soyu ünlü ise o baş hatun olur (el-Ömerî, 2010, s. 100; Kalkaşendî, s.78, 308; Yuvalı,1994, s. 26; Arsal, 2014, s. 169).
- İlkbahar ve yaz aylarında suya girmek (suda yüzmek) yasaktır⁴ (Âmulî, 1381 h.ş., s. 251).

5. CENGİZ YASASI'NIN SÜREKLİLİĞİ VE DEĞİŞİMİ

Günümüzde her ne kadar Cengiz Yasası'nın yazılı olmayabileceği görüşleri ileri sürülse de son yıllara kadar onun yazıya geçirildiği ve bir nüshasının Bağdat Kütüphanesi'nde bulunduğu inanılmıştır. Orhun Yazıtları'nda kağanın töre koyması, *Kutadgu Bilig*'de hükümdarın iyi töre koymasının öğütlenmesi, Cengiz Yasası, Cengiz'in oğullarının yönettiği Altın Orda ve İlhanlı devletlerindeki *yasa* referansları, Timur'un tüzükâtı, Fâtih Sultan Mehmed ile aynı devirde hüküm süren Uzun Hasan'ın birçok kanun düzenleyip ilân etmesi, ardından Dulkadirli Alâüddeve Bozkurt Bey'in kanunnâmesi ve Hindistan'da Bâbürlü hükümdarlarının da kanun koyması, hatta Gregoryen Kıpçak toplumunun "törebitig"i düzenlemesi *yasa*/kanun koymanın Türk-Moğol geleneğinde bulunduğunu açık şekilde gösterir. Hükümdarlar için Cengiz Yasası bir hukukî dayanak ve meşruiyet kaynağı olmuştur (Gedikli, 2013, s. 336-340).

Bu açıdan şu denilebilir ki; devlet ve toplum sürekli değişken bir yapıya sahiptir. İhtiyaçlar ve şartlar zamana ve zemine göre değişebilmekteydi. Dolayısı ile Cengiz Yasası her durumda toplumun ve devletin ihtiyaçlarına cevap veremeyebilirdi. Bundan dolayı Cengiz Han'dan sonra gelen bazı Moğol hükümdarları, bazı konularda ferman, yarlığ, emirnâme, emânnâme vb. vasıtası ile yeni hükümler, kanunlar ve yasaklar getirebilmişler ve hatta bazı yasaların uygulanmasını iptal dahi etmişlerdi. Bunda zamanın değişen şartları, yeni çıkan problemler, genişleyen sınırlar, hâkimiyet kurulan halkların artması, din değiştirme, hükümdarların keyfi uygulamaları ve zaafiyetlerinin etkili olduğu söylenebilir. Bu konu ile ilgili birkaç örnek verecek olursak; Ebu Said, yakın akrabalar arasında miras hakkı tanıdı ve bu konuda beytülmale (devlet hazinesine) pay ayırmadı; bu meselede İslâm hukukçusu Ebu Hanife'nin görüşlerini daha uygun görmüştü (es-Safedî, 1998, s. 69).

Bu konuda diğer bir örnek ise şudur; İlhanlıların Anadolu valisi ve Emir Çoban'ın oğlu Timurtaş, ordusunda şu kuralı koymuştu: savaşta kim ölürse, onun toprakları tartışmasız şekilde oğluna verilecek; kim kaçarsa, korkuyla arkasından gideceğim ve yakalarsam kılıçla cezasını vereceğim. Timurtaş getirdiği bu uygulamada haksızlık ya da sapma görmediğini de ifade etmişti (es-Safedî, 1998, s. 112).

İlhanlı Devleti tarihine reformları ile damga vurmuş olan Gazân, iktidarını sağlamlaştırıp ayaklarını yere sağlam bastıktan sonra, Altın Orda Devleti'ne ait olan ve (Tebriz ve Meraga'daki) eskiden beri onlara tahsis edilmiş olan maaş ve gelirleri, camilere giden yardımları kesti.⁵ Saray Han'ının elçileri ona gelip şöyle dediler: "*Sen Yasâya karşı geldin.*" Gazân onları kötü bir şekilde geri çevirdi ve şöyle dedi: "*Yasayı ben onaylarım ve ben uygularım. Sizin için susmam bile yeterli.*" (es-Safedî,1998, s. 11).

⁴ Cengiz Han'ın yasakına göre ilkbahar ve yaz mevsiminde kimse suya girmemesi şeklinde olduğunu söylerler. Çünkü Moğol nezdinde o hareket yıldıırım ve şimşek çakmasına neden olurdu. Meğer bir gün Oktay ve kardeşi Cakatay, avdan dönüyorlardı. Nehirde gusül alan bir Müslümanı gördüler. Cakatay onu öldürmelerini buyurdu. Oktay, bugün geç olmuştur ve biz yorgunuz, onu bu gece tutsunlar, yarın onun durumunu sorgulayıp yasaya çarpsınlar, dedi. Daha sonra onu Danişmend Hacıb'e teslim etti ve "birkaç altın dinarı bir keseye koymalarını ve onun gusül yaptığı yerde suya atmalarını" buyurdu. Ona da şöyle öğretilmesini söyledi: Kendisini sorguladığımda, ben fakir bir adamım bütün sermayem suya düştü. Mecburen onu almak için suya girdim. Ertesi gün onu sorgulayıp yargıladıklarında bu şekilde konuştu. Kendisini bir toplulukla oraya gönderdiler ve arama yaptılar ve o keseyi suyun içinden dışarı çıkardılar. Oktay, "zavallı fakirlikten suya girmiş" diye söyledi. Böylece onu bağışlayıp ilaveten para verdi (Âmulî, 1381 h.ş., s. 251).

⁵ Hülegü, ülkeleri Möngke Kağan adına fethettiği zaman, kendisini de onun bir naibi konumuna koymuştu, hiçbir işte ona muhalefet etmezdi. Möngke ona haber göndererek; *Berke (Saray Hanı) kendi ülkesinde sanayi üretimi ve yüksek gelir elde edecek imkânâ sahip değildir. Kendisi ve ordusu kumaşa ihtiyaç duyar. Bu sebeple ona Meraga ve Tebriz bölgeleri tahsis edilsin*, demişti. Hülegü da bu emre uyarak, Meraga ve Tebriz'i Berke'nın temsilcilerine teslim etti. Orada kumaş üretimi için kârhaneler (kazhanah, imalathane) kurdular. Bu kazhanahlar Memlûkların darüttirazları (resmî kumaş dokuma evleri) gibi bir konumdaydı. Ayrıca bir cami inşa ettiler, ona görevli maaşları bağladılar ve caminin üzerine Berke'nin adını yazdılar. Sonrasında, Meraga ve Tebriz'in bazı gelirlerini bu kazhanah ve cami için tahsis ettiler. Gazan ise bu düzeni tamamen kaldırdı. 1363 yılında bu cami ve kazhanah varlığını korumaktaydı ve üzerinde hâlâ Berke'nın ismi yazılmaktaydı (es-Safedî,1998, s. 11; Yuvalı, 1994, s. 55; Kubat, s. 45).

Esasen Gazân, Türkçe, Moğolca ve Farsça konuşuyordu. Ancak bu dillerde yalnızca Hâce Reşid gibi saraydaki en özel adamlarıyla konuşuyordu. Arapça da anlar, fakat Cengiz Han'ın Yasası'na olan bağlılığı sebebiyle Arapçayı anladığını belli etmezdi. Tahta geçtiğinde, Cengiz Han'ın yöntemini izlemeye karar verdi ve *yasayı* uyguladı (es-Safedî, 1998, s. 9).

Kalkaşendî'nin belirttiğine göre; Geyhatu hükümdar olduğunda, Cengiz Yasası'ndan Moğol kadınlarına ve çocuklarına karşı çirkin işler ve günah işlemekle ilgili yasakları çıkardı (Kalkaşendî, 1914, s. 420). İlhanlı hükümdarlarından Geyhatu'nun cinsel sapkınlığını el-Ömerî şu sözler ile ifade etmektedir; *690/1291 yılında Rebiülevvel ayında Argun Han ölünce yerine kardeşi Geyhatu geçti. Geyhatu iktidara geldiğine, Moğol çocukları ile livata, başka büyük günahlar ve ahlaksızlık yaptı. İnsanların ona karşı olan iyi niyetleri bozuldu.* Aktarılan bu sözlerden, Argun Han'dan sonra tahta çıkan Geyhatu'nun, sapkın duygularını meşrulaştırmak için öncelikle bu yasakları kaldırdığı anlaşılmaktadır (el-Ömerî, 2010, s.307).

Bu konuya en güzel noktayı koyacak sözü Safedî, eserinde şöyle nakletmiştir; *Hülegü'yü gören, Cengiz Han'ı görmüş sayılır. Abakâ'yı gören de aynı şekildedir. Gazân'dan sonra Moğolların hükümdarlığı ölmedi; ölen şey Moğolların yasası (kanunları) oldu.*" (es-Safedî, 1998, s. 12).

6. MOĞOLLARDA YARGI ORGANLARI

6.1. Yargu/Yargucu

Fars kaynaklarında yargılama ve mahkeme gibi farklı anlamlarda “*yargu*” kelimesi sıkça kullanılmaktaydı. Örneğin *Câmi 'u t-tevârih*'in İlhanlılar'dan söz edilen kısımlarında sık sık *yargu* sözcüğü geçmektedir (Reşidüddîn, h.ş. 1394, 246, 521; Vászary, 2016, 158). Cengiz Han, devletin önemli görevlerini oğulları arasında taksim ederken; Çağatay'a, yasaların uygulanması görevini, *Arğu [Yargu]* yani suçlulara kanunlara göre ceza verilmesi ve adaletin sağlanması gibi konuların sorumluluğunu vermişti. Yarguya, *yargucu* veya *emîr-i yargu* tarafından nezaret edilirdi. Altın Orda Devleti'nde yargucıya, *erğaciyye* denilmekteydi. Moğol askerleri ve emîrleri, Moğollara tâbi devletlerin hükümdarları, vezirler, Moğol şehzadeleri ve diğer devlet görevlileri *yarguda*, gerekirse muhakeme edilip hesaba çekilirdi. *Emîr-i yargu* (yargucu), kanunları ve Cengiz Yasası'nı iyi bilmek zorundaydı. Yargucu, davalılar arasındaki anlaşmazlıkları Cengiz Yasası'na göre neticelendirirdi. Yargucu davayı gördükten sonra her iki tarafa da *yarguname* vermek zorundaydı. Hiçbir ümera bu *yargunameye* itiraz edemezdi. Müslümanlar arasındaki davalara ise *yargucu* İslâm şeriatına göre hüküm verirdi. Cengiz Han'ın evlatları kendi ülkelerinde Cengiz Yasası'nı uygulama hususunda birbirlerine yakındırlar. Dolayısıyla Moğol devletlerinde de davalara yasaya göre hüküm verilirdi. (el-Ömerî, 2010, s. 100, 127; Uzunçarşılı, 1998, s. 253; Gedikli, 2013, s. 336-340; Vászary, 2016, 159-160).

Bunlara ilaveten Cüveynî'ye göre; İlhanlılarda, han karşıtı olan eski üst düzey idarecilerin ve suikast ile suçlananların durumu soruşturulurken bazen işkencenin uygulandığı yargılamalar yapılmıştı. Reşidüddin de bu *yargularda*, resmî görevliler hakkındaki şikâyet ve entrikalara karşı tahkikat yapıldığından bahsetmektedir (Cüveynî, 2013, s.256; Reşidüddin, 1394, h.ş., 399; Gedikli, 2013, s. 336-340).

6.2. Kadı/Kâdılkudât

Moğollar, İslâm beldelerine hâkim olduktan sonra buralarda daha önceden devlet çatısı altında işleyen bazı kurumların ve vazifelerin varlığına müsaade etmişlerdi. Özellikle İslâmiyeti tercih etmelerinden sonra bu kabullenme ve benimseme daha hızlı yaşanmıştı. İşte bu kurumlardan biri de adalet kurumu, bir diğer deyişle *kâdılkudât* vazifesi idi. Moğollar Müslümanların çoğunlukta olduğu yerlerde onların hukuki problemlerini şeriata göre çözmek için tedbirler almıştı. Kadı tayin etme, İslâmî usule ve şeriata göre yargılama bunlardan bazılarıdır. İlhanlılarda Şer'i makam sahipleri vezirin yetkisi altındaydı. Devletin *kâdılkudâtının* protokolde hükümdarın yanında durması bu ülkede adetti. *Kâdılkudât* Irak hariç ülke genelinin tümünün yargı işlerinden sorumluydu ve kadı ataması yapardı. Çünkü Bağdat'ta, tüm Irak-ı Arab'ın yargı görevini üstlenmiş olan ve buradaki kadıların atamasını yapan bağımsız bir *kâdılkudâtı* vardı (el-Ömerî, 2010, s.166, 168; Kalkaşendî, 1914, s. 424).

7. YARGILAMALARDA TAKİP EDİLEN YÖNTEM VE YARGILAMA ÖRNEKLERİ

Moğollar arasında yasaya ve yasanın hükmünün tatbik edilmesine son derece saygı duyulduğu görülmektedir. Yukarıda *Cengiz Yasası*’nın maddeleri anlatılırken ifade edildiği gibi, bir komutan, çok kuvvetli ve akıllı olsa dahi, hükümdar ve onun arasında doğu ile batı arasındaki kadar mesafe olsa bile, eğer bir suç işlemiş ise işlediği suç nedeniyle cezalandırılması gerekiyorsa, o komutana gereken cezası bildirilirdi. Han, o (suçlu) komutana rütbece kendisinden daha aşağıda veya aynı rütbede birini göndermiş olsa dahi, suçlu kişi verilen cezaya karşı gelmezdi. Şayet işlenen suçun cezası öldürülmeyi gerektiriyorsa, aşağılık bir şekilde hükümdarın huzuruna getirilirdi. Verilen ceza ölüm cezası olsa dahi, o (suçlanan) emir kendini o görevlinin önüne zelil bir şekilde atar ve suçu neyse onu kabul ederdi. Elçi onu, önemli bir kişi olsa dahi, suçunun gereği olarak hakir bir şekilde teslim alırdı (el-Ömerî, 2010, s. 99; Kalkaşendî, 1914, s. 313; Uzunçarşılı, 1998, s. 251-252; Arsal, 2014, s.167-168).

Moğol hükümdarları, kendilerine itaat edilmemesini, iftira atılmasını ve emirlerine aykırı davranılmasını, Cengiz Yasası’nı ihlal etmek olarak görmüşlerdi. Bundan dolayı hanlar hata bile yapsalar, yasaya sığınarak kendileri için geniş bir meşruiyet ve hareket alanı açarak otoritelerini arttırmışlardı. *Yasa* sayesinde adeta dokunulmazlık zırhına girmişlerdi. Nitekim Ebu Said’in hükümdarlığı döneminde, Emir Çoban’ın otoritesi ve gücü artınca bazı emirler Ebu Said ile işbirliği yaparak Emir Çoban’a karşı bir suikast planı yapmışlardı. Fakat bu suikast başarısız olunca Emir Çoban bu emirlere karşı bir mücadele başlatmıştı. Ebu Said ise suikast başarısız olunca bu emirlere sahip çıkmamış, yapmış olduğu bu ittifakı inkâr etmiş ve Emir Çoban’a destek vermişti. Yapılan savaşlar neticesinde bu emirlerden; İrencî, Kurmuşî, Tokmak, Tokmak’ın kardeşi Örs, Emir Begtemur ve diğer isyancılar tutuklandılar (719/1319 Cemaziyelahir). Daha sonra Sultaniye şehrine götürüldüler ve onlara *yazgu* (*yargu*) yapıldı, yani onların akıbeti için bir mahkeme kuruldu. Onlara, isyan etmek ve haddi aşmak gibi büyük işleri yapmalarının sebebi soruldu. Bu suçlanan kişilerin hepsi, bu işi hükümdarın emri ile yaptıklarını ve onun izin verdiğini söylediler. Kurmuşî, Emir Çoban’a şöyle dedi; “*Ben, Yusuf Beka ve Muhammed Herza, Ebu Said’in seninle savaşıp seni öldürmemizi yazan mektubu ile geldik.*” Emir Çoban diğer ikisini de getirdi ve aynı soruyu onlara da sordu, onlar da hükümdarın emri ile bu işi yaptıklarını itiraf ettiler. Hükümdar bunu inkâr etti ve “*Bu ikisi beraber yaptıkları şey için yalan söylüyorlar, bunlar için yapılması gereken şey, bana (hükümdara) yalan ve iftira atma suçundan ceza verilmesidir.*” dedi (en-Nüveyri, s. 232; es-Safedî, 1998, s. 667-668).

Ebu Said, Cengiz Yasası gereğince hepsine ölüm cezası verdi. İrenci bu cezaya direndi ve bir kâğıt çıkardı. Ebu Said’e “*Bu yanımdaki kâğıtta senin yazın ile yazılmış, Çoban’ın öldürülmesi emri var.*” dedi. Aynı zamanda Ölceytü’nün dayısı olan İrenci, hükümdara bağırarak ona karşı cesur davrandı. Hükümdar bu suçlamayı inkâr etti ve Çoban’a, “*onların hepsine yasanın gerektirdiği şeyi yap, bu insanlar bana ve sana isyan ettiler, öldürmeye kalkıştılar, düzeni bozdular*” dedi. Daha sonra onları, öldürülmeleri için Çoban’a teslim etti. Çoban infaz işlemine İrenci ile başladı ve “*Onu (İrenci’yi) öldürmeden önce ona işkence yapmam gerekir.*” dedi. Daha sonra onu zincire bağladılar ve kaburgasına demir sapladılar. Hükümdara çirkin sözler söylediği için dilini çıkarıp kesmek istediler fakat dilini geri çektiği için bunu başaramadılar. Bunun üzerine demir bir şişi çenesinin altından sapladılar ve başından çıkartarak onu öldürdüler! Cesedini iki-üç gün bu şekilde beklettikten sonra başını kestiler. Horasan, Azerbaycan, Irakeyn, Anadolu ve Diyar-ı Bekir’de gezdirdiler. O gün onunla beraber, Tokmak, Tokmak’ın kardeşi Örs ve Emir Begtemur da öldürüldü. Öldürülenlerin cesetleri yakıldı ve defnedilmediler. Emir Çoban, toplamda yaklaşık 36 emiri *yasa* gereği öldürdü ve tüm mal varlıklarına el koydu. Kaybettiğinden daha fazla mal kazandı (719/1319 Şevval) (en-Nüveyri, 2004, s. 232-233; es-Safedî, 1998, s. 667-668; Uzunçarşılı, 1967, s. 606-607).

7.1. Hükümdar Huzurunda Yargılama ve İnfaz Örnekleri

Moğol devletlerinde oturmuş bir hukukî sistem, şikâyet mekanizması ve günlük devam eden yargılama faaliyetleri vardı. Nitekim Kubilay Hanlığı’nda han, her gün “*şin*” diye isimlendirilen geniş bir salonun merkezinde otururdu. Moğolların “*şin*” dedikleri mekân, Memlûklardaki “*darul-adl*”e karşılık gelmektedir. Bu mecliste vezirler, hükümdarın sağ ve sol tarafında mertebelerine göre otururlardı. “*Kencun*” diye isimlendirilen *reisü’l-küttab* ise en sonda yer almaktaydı. Eğer birinin bir şikâyeti varsa, ona derdinin ne olduğu sorulur, *reisü’l-küttab* ve mertebesi ona yakın olanlar o konu hakkında bilgi aldıktan sonra, mevki olarak kendilerinden bir üst derecede olanlara ulaştırır ve bu sıra takip edilerek mesele hana sunulurdu. Han da o mesele ile ilgili adaleti ve insafı bir şekilde hüküm verirdi (el-Ömerî, 2010, s. 100).

Moğol devletlerinde, hanın hükümdarlık sıfatı yanında baş yargıçlık sıfatına da sahip olduğu görülmektedir. Nitekim hükümdar bir konu hakkında hüküm verirken yasaya göre hareket etmek zorundaydı. Suçlular bazen bizzat hükümdarın yönettiği yargılamalardan sonra cezalandırılırdı. Bununla ilgili bir örnek verilecek olursa: Hüleğü döneminde sihir ve büyü ile uğraşarak muhalefet etmek ve Cuci'nin torunu Bulga'ya öldürmekle suçlanan Tutar Oğul, suçu ispatlanınca Berke, Cengiz Yasası gereği onu Hüleğü'ya gönderdi. Cezası Hüleğü'nun huzurunda infaz edildi (658/1260) (Reşidüddin Fazlullah/Aka, 2013, s. 60).

Ölceytü döneminde yapılan Gilan seferi yargılaması; İlhanlılarda bir yargılamanın nasıl başladığı, tahkikat yapma, hüküm verme, kararı açıklama ve hükümdarın af yetkisini kullanma gibi süreçlerin nasıl olduğunun gösteren güzel bir örnektir. Ölceytü, 706/1307 yılında Gilan seferinden sonra, bu savaşta emirlerin ve askerlerin ölümlerinden dolayı, ihmalkârlığı ve kusuru olanların araştırılmasını ve *yargu* yapılmasını emretti. Yargucılar tahkikat yaparak olayların nasıl ortaya çıktığını sorguladılar. Emir Kutluşah'ın oğlu Emir Siyavuci'yi suçlu buldular. İlk fitneyi çıkarmak, söz dinlememek ve büyük emir Emir Kutluşah Noyan'ın ölümüne sebep olmaktan onu kusurlu bulundular. Ondan sonra, Temican'da barışa razı olan emirleri barıştan vazgeçirtti ve bu nedenle o kadar insanın ölümüne neden olduğu için Mantifi'yi suçlu buldular. Yaptıkları hatalar nedeniyle bazı emirleri de suçlu bulundular. Sultan, bu olayda Mantifi ve bazı emirleri idam etti. Suçları az olan bazı kişileri *yasa* gereği değnekle dövdüler. Gerçi yargı sorgulamasında Emir Siyavuci ölüm cezasına çarptırılmıştı. Ancak hükümdar onun kanını, babasının (Kutluşah) ruhunun hatırı için bağışladı. Fakat onu, babasının tümeninin emirliğinden azletti ve o tümenin emirliğini Emir Çoban'a verdi.⁶ (Hâfız-i Ebrû, 1317, s.17-18).

Hüleğü'nün uyguladığı bir infaz örneğini de Ayncâlut Savaşı'ndan sonra görülmektedir. Hüleğü, Ayncâlut hezimetinin (659/1260) ve ardından Humus yenilgisinin haberini duyunca bu duruma çok öfkelenildi. Yanında esir olarak bulunan Dımaşk Eyyûbi Hükümdarı Nâsır Yusuf'u huzuruna getirtmiş ve onu kendisini yanıltarak Moğol askerlerinin ölümüne sebep olmakla suçlamış, darp etmiş, ardından öldürülmesine karar vermiş ve idam etmiştir (el-Ömerî, 2010, s. 263; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 119-120).

Moğol hükümdarların uyguladığı başka bir infaz hadisesi örneği de şudur: Argun Han 6 Şaban 685/27 Eylül 1286 tarihinde, Tebriz'e geldi. Ardından Arran'a yöneldi. Argun, Arran'da ikamet ettiği sırada bir gün saçlarını tararken, saçlarının çoğunun tarakla döküldüğünü fark etti. Argun Han kendisine zehir verdiği suçlaması ile İzzeddin Tahir'in oğlu Vecih'e öfkelenmiş ve *yasa* gereği yargılanarak 20 Zilkade 685/7 Ocak 1287'de, cezalandırılmıştı. (Reşidüddin Fazlullah/Aka, 2013, s. 158). Bir diğer örnek ise şu hadisedir: Şakhab Savaşı'na katılmayan Gazân Han yerine ordu komutanı olarak Kutluşah'ı bırakmıştı. Savaş, Moğol ordusunun yenilgisi ile sonuçlanmıştı. Bu yenilgiden sonra Kutluşah geri döndüğünde, Gazân onu azarladı, dövdü ve bir gün boyunca güneşin altında tutarak cezalandırdı (es-Safedî, 1998, s. 14). Bu konu ile ilgili başka bir hadise ise şu şekildedir: İlhanlıların Anadolu valisi Sülemiş, İlhanlılara karşı isyan etti. Daha sonra Memlûklara sığınsa da yakalandı. Anadolu'daki kalelerden birisine sığındı. Gazân Han askerî bir birlik göndererek onu getirtti ve Cengiz Yasası gereği daha evvel hiç kimseye yapmadığı bir şekilde onu keserek öldürttü (el-Ömerî, 2010, s. 238).

7.2. Suçun Şahsiliği-Bireysel Suça Kolektif Cezalandırma

Moğolların yargılamalarında suçun şahsiliği ilkesine göre hareket edilmeyip kolektif ceza verilerek suç işleyen kişinin ailesinin de cezalandırıldığı görülmektedir. Bu konu ile ilgili en belirgin örneklerden birinin Ebu Said döneminde gerçekleştiğini görmekteyiz. Yukarıda da kısmen izah edilen Emir Çoban'a karşı düzenlenen başarısız suikast ve isyan girişimi hadisesinden sonra yapılan yargılamada, bireysel suça kolektif cezaların verildiği görülmektedir. Nitekim bu yargılamada gerçekleştirilen ilk idamlardan sonra Pazartesi günü isyancı emirlerden Yusuf Beka ve kardeşi Emir Nomay öldürüldü. Salı günü Tokmak'ın her biri 7 yaşındaki 2 oğlu öldürüldü. Çarşamba günü, İrençî'nin Vefadar isimli 15 yaşındaki oğlu öldürüldü. Emir Ali adındaki savaşta ölen diğer oğlunun ise kafası kesilerek annesi Sultan Ahmed b. Abaka Han kızı Künçek'e gönderildi. Emir Ali savaşa katılmış, Ebu Said'in üzerine bir hamle yapmış fakat yere yığılmış ve atının ayakları altında kalarak ölmüştü. Yedinci gün Kurmuşî'nin oğlu Neyyac'ı getirip sakalını kestiler. Ardından ona bir külâh giydirdiler ve onu çivilediler. Bu şekilde Sultaniye şehrinde gezdirdiler. Daha sonra onu Emir Çoban'ın eline teslim ettiler. Emir Çoban, Neyyac'ı ok ile vurarak öldürdü. Ardından Kurmuşî'nin, Horasan sınırındaki kardeşini getirdiler ve onu da öldürdüler. Daha sonra İrençî'nin, Kutluşah Hatun isimli kızını getirdiler. Kutluşah Hatun, Hükümdar Ölceytü'nun eşlerinden biriydi. Ebu Said dedi ki: "Bu kadın babamın suyuna zehir

⁶ Farsça eserlerde Olcaytu döneminde han huzurunda yapılan başka yargılama örnekleri için bkz. (Hâfız-i Ebrû, 1317, s. 6).

kattı”, böylece onu öldürmeye karar verdi. Fakat vezir Ali Şah onun için şefaati etti ve Çobanın oğullarından Dimaşk Hoca ile onu evlendirdi. Emir Tokmak’ın karısı ise Emir Tâz b. Ketboğa Noyan ile evlendirildi. Kurmuşî’nin Horasan sınırındaki vazifesi ona verildi (en-Nüveyri, 2004, s. 233).

Bireysel suça kolektif ceza verme uygulamasına Hülegü döneminde rastlamaktayız. Yukarıda da kısaca anlattığımız gibi, Hülegü, Ayncâlut hezimetinin (659/1260) ve ardından Humus yenilgisinin haberini duyunca bu duruma çok öfkelenmiş, yanında esir olarak bulunan Dimaşk Eyyûbi hükümdarı Nasır Yusuf’u huzuruna getirtmiş ve onu, kendisini yanıltarak Moğol askerlerinin ölümüne sebep olmakla suçlamıştır. Ardından öldürülmesine karar vermiş ve idam ettirmiştir. Fakat Hülegü sadece Nasır Yusuf’u öldürmekle yetinmemiş, küçük yaştaki oğlu Aziz hariç, kardeşi Melik Zâhir’i, Humus Sahibi Melik Salih’in oğlunu ve diğer yakınlarını öldürmüştü (el-Ömerî, 2010, s. 263; İbn Tağrıberdî, 1984, s. 119-120).

7.3. Yasalar Önünde Eşitlik

Moğol ülkesinde inançlı insanlara her zaman değer verildiği ve yargılamalarda kendilerine pozitif ayrımcılık yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla kanun önünde eşitlik ilkesinin olmadığı söylenebilir. Bununla ilgili olarak el-Ömerî’nin naklettiğine göre; “*İlhan, Müslümanlara saygı duymakta ve değer vermekteydi. Şayet bir kâfir bir Müslüman’ı katlederse o kâfir ailesiyle birlikte öldürülür ve mallarına el konulur. Eğer bir Müslüman bir kâfiri öldürür ise, sadece diyeti talep edilir. Onlarda bir kâfirin diyeti ise sadece bir eşektir. Bundan başka bir şey talep edilmez.*” (el-Ömerî, 2010, s. 115).

8. SONUÇ

Cengiz Han liderliğinde kurulan Moğol İmparatorluğunun ayakta durabilmesi, kurumlarının sağlıklı bir şekilde işleyişini devam ettirebilmesi ve devlette devamlılığın sağlanabilmesi için bir kanun ve kurallar bütününe ihtiyaç vardı. Bu amaçla Cengiz Han tarafından *yasa* denilen kanun ve kurallar sistematigi oluşturuldu. Cengiz Han bu amaçla idare, maliye, hukuk, ceza ve toplum hayatı ile ilgili uyulması gereken kanunları bir araya getirdi. *Cengiz Yasası* veya *Büyük Yasa* (Yasa-yı Büzürg) adı verilen bu kurallar sistematigi, Cengiz Han hayatta iken yazıya geçirilmiştir. el-Ömerî, Kalkaşendî ve Makrîzî gibi bazı Memlûklü müellifleri eserlerinde Cengiz Yasası’na yer vermişlerdir. Buna göre Moğollar, Cengiz Han’a samimi bir şekilde bağlı oldukları için onun ölümünden sonra da sıkı bir şekilde yasaya bağlılıklarını devam ettirmişlerdir. Bütün Moğol hükümdarları yasaya uymakla beraber, bazı Moğol hükümdarları tarafından *yasa*, kişisel bir intikam alma ve kendi amacına hizmet etme aracı haline de gelmiştir. İslâm dinine giren Moğol topluluklarında dahi *yasa* önemini hiçbir zaman kaybetmemiştir.

Moğollar yargılama işine, “yargu”, yargılamayı yöneten kişiye de “yargucu” demişlerdir. Özellikle siyasi içerikli davalarda, hükümdarın yargucu görevini üstlenerek hüküm verdiği yargılamalar da olmuştur. Moğol hukuk sisteminde, işlenen bireysel suçlara bireysel ceza verilirken özellikle siyasi suçlarda suçlunun ailesine ve yakın çevresine de ceza verildiği görülmüştür. Ayrıca yasanın uygulandığı bazı Moğol devletlerinde kanun önünde herkesin eşit şartlara sahip olmadığı da anlaşılmaktadır. Moğol devletleri hâkim oldukları yerlerde yerel halkın inancına saygılı olduklarından dolayı Müslüman halkın hukuki sorunlarını çözüme kavuşturmak için kadı atamaları da yapılmışlardır.

Cengiz Han’ın emir ve talimatları ile uygulanmaya başlanan Cengiz Yasası, Moğol İmparatorluğunun kurulduğu dönemde Moğol toplumunun ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir yapıya sahipti. Göçebe Moğol topluluklarının ve askerlerinin disiplinli bir şekilde kontrol altında tutulabilmesi için bu yasaların ağır cezaları da içerdiği görülmektedir. Bu ağır yaptırımların ve cezaların sayesinde toplumda suç oranının azaldığı ve bu sayede insanların kontrol altında tutulduğu görülmektedir. Zaman içerisinde değişen şartlardan dolayı bu yasalarda bazı değişikliklerin yapıldığı da görülmektedir. Moğol hükümdarları emirleri ve halkı, İslam Dini’ni tercih etseler dahi Cengiz Han’a duyulan aşırı saygıdan dolayı, Cengiz Yasası’nı tamamen terk etmemişlerdir.

Moğol İmparatorluğunun geniş coğrafyalara doğru genişlemesi ile beraber Cengiz Yasası’nın da etki alanının genişlediği görülmektedir. Ele geçirilen topraklardaki halkın dinine gösterilen saygıdan dolayı, kendi aralarındaki hukukî problemlerde, halkın inançlarına uygun bir hukuk mekanizmasının geliştirildiği ve buna göre atamaların yapıldığı da görülmektedir. Cengiz Yasaları ve Moğol hukuk sistemi sadece Moğol toplumunu değil, egemen oldukları bütün coğrafyaları etkilemiştir. *Yasa* başka toplum ve milletlere de örnek teşkil ederek, kendi yasalarını oluşturma konusunda ilham kaynağı olmuştur. Bundan dolayı Moğolların egemen oldukları coğrafyalarda, Moğol hâkimiyeti son bulmuş olsa dahi, yöneticiler Cengiz Yasası’nı örnek alarak kendi kanunlarını ve hukuk sistemlerini geliştirmişlerdir.

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	İki Dış Hakem /Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur
Benzerlik Taraması:	Yapıldı /intihal.net vb.
Etik Bildirim:	sobed@mehmetakif.edu.tr
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muafır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Yapay Zekâ Kullanımı:	Yazar, bu çalışma için İngilizce özetlerde yapay zekâ destekli uygulama kullandığını belirtmiştir.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Peer-Review:	Double anonymized /Two External
Ethical Statement:	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks:	Yes / intihal.net etc.
Complaints:	sobed@mehmetakif.edu.tr
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Use of Artificial Intelligence:	The authors have stated that they used an AI-assisted application for the English abstracts of this study.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

KAYNAKÇA

- Alinge, C. (2022). *Moğol Kanunları* (Çev. C. Üçok). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Âmulî, Ş. (2002). *Nefâisü'l-Fünûn fî Arâyisi'l-Uyûn* (S. İ. Meyâncî, Haz.). Tahran: İntişârât-ı İslâmiyye.
- Arsal, S. M. (2014). *Türk Tarihi ve Hukuk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cüveynî, A. A. M. (2013). *Tarih-i Cihan Güşa* (Çev. M. Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gedikli, F. (2013). Yasa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 43, 336–340. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gribov, A. (2022). *Cengiz Han Yasaları Rekonstrüksiyon* (Rusçadan çev. C. Kaygusuz). Moskova: Yustitsinform Basım Yayın.
- Grousset, R. (2015). *Stepler İmparatorluğu: Atilla–Cengiz Han–Timur* (Çev. H. İnalçık). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hâfız-ı Ebrû. (2016). *Zübdetü't-Tevârih* (Haz. S. K. H. S. Cevâdî). Tahran: İntişârât-ı Esâtîr.
- Hâfız-ı Ebrû. (1938). *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârih-i Reşîdî* (Haz. H. Beyânî). Tahran: Şirket-i Tezâmünî-yi İlmî.
- İbn Tağrıberdî, C. E. (1984). *el-Menhelü's-Sâfî ve'l-Müstevfî ba'de'l-Vâfî* (Cilt 2–12). Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-'Amme li'l-Kitâb.
- Kalkaşendî, A. (1914). *Subhu'l-a'sâ fî Sinâ'ati'l-İnşâ'* (Cilt 4, 7). Kahire: Dârü'l-Kutubi'l-Hedyüviyye/Emiriyye Matbaası.
- Kubat, A. (2025). *Memlûklü Müelliflerin Eserlerinde Moğollar, (Zehebî, Nüveyrî, Safedî, el-Ömerî, Kalkaşendî ve İbn Tağrıberdî'ye Göre)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Harran Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- en-Nüveyrî, A. (2004). *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb* (Cilt 29–33). Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Nigehi, M. (2018). Yasa ve Moğol Döneminde İran'ın Hukuk Düzeni Üzerindeki Etkisi (Çev. R. Khalily). *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 195–209. <https://doi.org/10.30517/cihannuma.441646>
- el-Ömerî, Ş. A. A. (2010). *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr* (Cilt 3, 27). Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Örs, D. (1992). *Tarih-i Ölceytü* (İnceleme ve çeviri) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Reşîdüddîn Fazlullah Hemedânî. (2015). *Câmi'ü't-Tevârih (Târih-i Mübârek-i Gâzânî)* (C. II, M. Ruşen & M. Musevî, Neşr.). Tahran: Mirâs-ı Mektûb.
- Reşîdüddîn Fazlullah. (2013). *Câmi'ü't-Tevârih (İlhanlılar kısmı)* (Çev. İ. Aka, M. Ersan & A. H. Khelejani). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Rubruk, V. R. (2019). *Moğolların Büyük Hanına seyahat: 13. Yüzyılda İstanbul'dan Karakurum'a Yolculuk* (Çev. E. Ayan). İstanbul: Kronik Kitap.
- Safedî, H. (1998). *A'yânü'l-'Asr ve A'vânü'n-Nasr* (Cilt 1–5). Şam: Darü'l-Fikr/Matbaatü'l-İlmiyye.
- Şebânkâreî, M. A. M. (2021). *Mecma'u'l-Ensab (Hanedanlar Tarihi)* (Çev. F. Unan). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Temizsu, H. (2012). *Cengiz Yasalarının Moğol Devletlerindeki Uygulanışı, Etkileri ve Değişimleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Vásáry, I. (2016). The Preconditions to Becoming a Judge (Yarguči) in Mongol Iran. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 26(1/2), 157–169. <http://www.jstor.org/stable/24756047>
- Yuvalı A. (1994). *İlhanlılar Tarihi 1 Kuruluş Devri*. Erciyes Üniversitesi Yayınları.

MARX'IN GÖZÜYLE HİNDİSTAN'DAKİ İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİ: BİR DÜŞÜNCE EVRİMİ

BRITISH COLONIALISM IN INDIA THROUGH THE EYES OF MARX: AN EVOLUTION OF THOUGHT

Sibel FÜGAN VAROL
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

İstanbul Ticaret Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve
Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye
Türkiye
Political Sciences and International Relations
Department, Istanbul Commerce University, Istanbul,
Türkiye
sfzvarol2019@gmail.com

Derleme
Review Article

DOI: 10.20875/makusobed.1679771

Geliş Tarihi/Received	11.04.2025
Revizyon/Revision	01.06.2025
Kabul Tarihi/Accepted	30.06.2025
Yayın Tarihi/Publication Date	30.11.2025

Atf:
Varol, S. F.. (2025). Marx'ın gözüyle Hindistan'daki
İngiliz sömürgeçiliği: bir düşünce evrimi. *Mehmet Akif
Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,
(42), 187-206.

Cite this article:
Işık, U. (2025). British colonialism in India through the
eyes of Marx: an evolution of thought. *Mehmet Akif
Ersoy University Journal of Social Sciences Institute*,
(42), 187-206.

This work is licensed under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

Karl Marx, ilk dönem yazılarında kapitalizmin yayılmasını tarihsel olarak ilerici bir evre olarak görmüş ve sömürgeçiliği de bu bağlamda değerlendirmiştir. Bu bakış açısıyla, İngiliz sömürgecilerin Hindistan'da yol açtığı yıkımın "acı verici" olsa da "tarihsel ilerleme" açısından zorunlu olduğunu öne sürmüştür. Marx'a göre, Hint toplumunun siyasi örgütlenmesi "Doğu despotizmi" modeline uygundur. Bu modelin temelini de Asya tipi üretim tarzı oluşturmaktadır. Düşünür, yine bu dönem yazılarında, Hint toplumunun ve Avrupalı olmayan diğer toplumların kültürüne yönelik aşağılayıcı ifadeler kullanmıştır. Ancak Marx'ın sömürgecilik konusundaki görüşleri zaman içinde önemli ölçüde değişmiştir. 1850'lerin sonlarından itibaren sömürgeçiliğin yarattığı tahribatı görmeye başlayan Marx, tarihsel ilerleme tezini yeniden değerlendirmiş, tek yönlü tarih anlayışından uzaklaşmış ve sömürgeçiliğin yıkıcı etkilerinin yenilenmenin maddi koşullarını yaratmayabileceğini fark etmiştir. Yeni dönemde Avrupalı olmayan toplumların kültürlerine yönelik küçümseyici ifadelerini de terk eden Marx, sömürge isyanlarını destekleyen bir tutum benimsemiştir. Bu evrim, Marx'ın düşünsel esnekliğini ve değişme cesaretini göstermesi açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Marx, Sömürgecilik, İngiliz Sömürgeçiliği, Doğu Despotizmi, Asya Tipi Üretim Tarzı.

Abstract

In his early writings, Karl Marx saw the spread of capitalism as a historically progressive phase and evaluated colonialism in this context. From this perspective, he argued that the destruction caused by the British colonizers in India, though "painful", was necessary for "historical progress". Marx described the political organization of Indian society as "Oriental despotism", and the basis of this model as the "Asian mode of production". In his writings of this period, the thinker also made derogatory remarks about the culture of Indian society and other non-European societies. However, Marx's views on colonialism changed significantly over time. From the late 1850s, Marx began to see the devastation caused by colonialism, reevaluated the thesis of historical progress, moved away from his thesis of unidirectional progress of history and realized that the destructive effects of colonialism might not create the material conditions for regeneration. In this new period, Marx also abandoned his derogatory remarks towards the cultures of non-European societies and adopted a supportive attitude towards the revolts against colonialism. This evolution is important in showing Marx's intellectual flexibility and courage to change.

Keywords: Marx, Colonialism, British Colonialism, Oriental Despotism, Asian Mode of Production.

EXTENDED SUMMARY

Karl Marx lived in the 19th century, a period of widespread industrialization and capitalist system, and European colonial states occupying all parts of the world. He saw colonialism having directly linked to the development of capitalism, and he stated that the primitive accumulation necessary for the emergence of capitalism was provided through colonialism. Marx did not see colonialism as something to be condemned on its own. Instead, he was interested in the consequences of colonialism for historical development. According to his understanding of history, societies go through sequential modes of production, and it is a historical necessity that capitalism follows feudalism. This approach of Marx was also reflected in his evaluations of Britain's colonial activities in India and the economic destruction they caused.

Marx argued that Britain had a double mission in India: one destructive, the other regenerating. Indeed, the British colonizers destroyed the traditional weaving industry in India and brought "a sea of woes" to the country with the words of Marx. However, according to the thinker, at the same time, the British brought political unity to India, introduced the telegraph and British-style education, facilitated communication through steam power, and brought the country closer to modern industry by laying railroads. Although the British had their own economic interests behind these actions, Marx thought that the result would make India "the pioneer of truly modern industry". What actually happened, however, was that the railways did not lead to industrialization in India, but rather plunged the country into debt. Marx saw the destruction wrought by the British in India as "painful" but necessary for "historical progress". He said that this destruction was the "only social revolution" that had ever taken place in India. According to Marx, the British laid the material foundations of Western society in Asia by destroying feudal relations of production and replacing them with capitalist relations of production.

Marx's thoughts of India also included derogatory words about the cultural elements of Indian society. The thinker characterized Indian society as "undignified", "semi-barbarian", "stagnatory and vegetative" and humiliated the Hindu religion. These remarks are a reflection of Marx's view of Western capitalist societies as "civilized". However, such statements are not independent of the Eurocentric tendencies of Marx's own time.

Marx described the political organization model of Eastern societies, such as India and China, as "Oriental despotism" and the basis of Oriental despotism as the "Asian mode of production" which is characterised by the absence of private property, an obstacle to class struggle and therefore to social progress according to Marx.

Marx's views on colonialism changed significantly over time. After the 1850s, he began to see the destruction caused by colonialism and revised his views. In the 1860s and 1870s, he reassessed the category of historical progress, rejected historical determinism and abandoned the concept of "people without history". He realized that the destructive and regenerative effects of colonialism are not inseparable and that the destruction of traditional societies by colonialism may not necessarily create the material conditions for regeneration. His derogatory remarks about non-Western cultures were replaced by harsh criticism against colonizers and those who used derogatory terms for non-European peoples. He abandoned the thesis of a unidirectional history and moved towards the thesis of a multidirectional progress of history. He began to think that feudalism was a mode of production unique to Europe. Marx, who initially saw the lack of private property in land as a condition that made India backward, later stated that the abolition of communal property by the British was an act of British vandalism. The thinker's attitude towards colonial revolts also changed over time, and by 1881 he referred to anti-colonialists as revolutionaries. However, although there are different interpretations about his attitude during the 1857 Sepoy rebellion, the dominant view is that the revolt contributed to his transition towards an anti-colonial position.

Marx's thoughts on British colonialism in India, while initially focusing on the progressive role of capitalism and evaluating colonialism in this context, evolved over time to take more into account the destructive effects of colonialism and the resistance of colonial peoples. This evolution is important in terms of demonstrating Marx's intellectual flexibility and courage to change.

1. GİRİŞ

Karl Marx, ortaya attığı toplum projesiyle kitlelerin seferber edilmesine, birçok ülkede isyana ve rejim değişikliğine ilham kaynağı olmuş bir on dokuzuncu yüzyıl düşünürüdür. Düşünürün toplumsal, siyasi ve ekonomik fikirlerinin toplamı olarak tarif edilebilecek Marksist ideoloji de bugün hâlâ çok sayıda insanın aidiyet hissettiği bir fikirler bütünüdür. Ancak tıpkı diğer düşünürler gibi, Marx'ın düşünceleri de sorgulamaya, alt üst edilmeye, tümden veya kısmen ret yahut kabul etmeye imkân veren tartışmalı noktalar içermektedir.

Marx'ın sömürgecilğe ilişkin düşünceleri de sorgulamaya imkân vermekte, hatta sorgulamayı gerektirmektedir. Zira düşünürün tarih tezi ekseninde şekillenen toplum projesinde, Avrupalı sömürgecilerin işgal ettiği toplumlar için günümüz değerleriyle kabul edilemeyecek açıklama ve nitelendirmeler yer almaktadır. Aslında Marx'ın kendisi de bu düşüncelerden bir kısmını sonradan terk etmiş, sömürgeciliğin toplumların gelişim sürecindeki rolü, sömürgelerde yarattığı tahribat ve tarihsel ilerleme gibi konulardaki görüşlerini revize etmiştir. Politik önermeleriyle milyonları yönlendiren bir ideolojiye vücut vermiş bir düşünürün görüşlerini değiştirmiş olması ise yarattığı etkinin gücüne sığınmadan gerçeği aramaya devam etme cesaretini göstermesi açısından anlamlıdır.

Marx'ın görüşlerine yönelik değerlendirmelerin uzun bir geçmişi olmakla birlikte, Türkçe akademik literatürde konunun yeterince tartışıldığı söylenemez. Düşünürün politik aidiyet yaratan fikirlerinin tartışılmaması ise kendini tekrar eden, gerçekliği sorgulanmamış bilgilerin dolaşımını kolaylaştırmaktadır. Bu varsayım, söz konusu eksikliğin doldurulmasına katkı yapmayı amaçlayan bu çalışmanın da çıkış noktasını oluşturmuştur. Literatür taraması yöntemiyle gerçekleştirilen çalışma kapsamında, Marx'ın sömürgecilik konusundaki düşünceleri ve bu konuda geçirdiği evrim ilgili tartışmalarla birlikte ortaya konulmuştur. Düşünürün sömürgecilğe ilişkin yazılarında Hindistan'daki İngiliz sömürgecilği uygulamalarına yaptığı özel vurgu dikkate alınarak çalışmanın eksenini Hindistan'la sınırlandırılmıştır. Çalışmada, önce Marx'ın hayatı, eserleri ve teorik çerçevesi anlatılmış, ardından Hindistan'daki İngiliz sömürgeciliğinin tarihsel gelişimi hakkında bilgi verilmiş, daha sonra Marx'ın sömürgecilğe yönelik düşünceleri, zaman içinde geçirdiği evrim de dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

2. MARX'IN HAYATI VE ESERLERİ

Marx'ın yaşadığı on dokuzuncu yüzyıl, sanayileşmenin kapitalist sistem olarak vücut bulup yaygınlaştığı, Avrupalı sömürgeci devletlerin dünyanın dört bir yanını işgal ettiği, uluslararası güç dengelerinin İngiltere lehine değiştiği bir dönemdir. Bu yüzyılda yaşayan insanlar, Aydınlanma düşünürlerinin fikirlerinden, Fransız İhtilali'nden, sömürgecilikten ve Atlantik köleliğinden haberdardır. 1848 devrimlerine, 1871 Paris Komünü'ne, milliyetçi fikirlere ve toplumları bir sonraki yüzyılda ortaya çıkacak faşizme yatkınlaştıran bilimsel ırkçılık çalışmalarına tanık olmuştur. Marx'ın toplum projesinin önemli bir parçasını oluşturan sosyalist düşünce, Saint Simon (1760-1825), Robert Owen (1771-1858) ve Charles Fourier (1772-1837) gibi isimler tarafından telaffuz edilmeye başlanmıştır.

On dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sı, geliştirdiği toplum projesiyle yaşadığı döneme damga vuran isimlerden biri olan Marx'a da (1818-1883) ev sahipliği yapmıştır. Düşünürün hayatı, 1818 yılında Almanya'nın Trier şehrinde başlamıştır. Babası Heinrich Marx, aydınlanma düşünürlerinden etkilenmiş, Fransız Devrimi'nin fikirlerini benimsemiş ve dönemin şartları nedeniyle Yahudilikten Protestanlığa geçmiş liberal bir avukattır. Oğul Marx da radikal bir demokrat olarak yetiştirilmiştir. 1835-41 yılları arasında Bonn, Berlin ve Jena Üniversitelerinde hukuk, tarih ve felsefe eğitimi alan Marx, 1841 yılında Jena Üniversitesi'nden doktorasını aldıktan sonra akademik kariyer şansının olmadığını anlamış ve ardından gazeteciliğe başlamıştır. “*Rheinische Zeitung*” ve “*Vorwärts*” gazetelerinde kısa sürelerle çalıştıktan sonra on yılı aşkın bir süre boyunca “*New York Daily Tribune*” (NYDT) gazetesi için yazmıştır. Hayatının önemli bir kısmı siyasi sürgün olarak geçen düşünür, 1843'te Fransa'ya, 1848'de Belçika'ya, 1849'da da İngiltere'ye taşınmış ve ömrünün kalan kısmını İngiltere'de geçirmiştir. Yazarlık faaliyetinin yanı sıra Avrupa işçi hareketinde de aktif olarak yer alan Marx, 1864'teki kuruluşundan itibaren Uluslararası Emekçiler Derneği (Birinci Enternasyonal) Genel Konseyi'nin üyeliğini yapmış, Çartistlerle ve diğer işçi aktivistleriyle irtibat içinde olmuştur (Anderson, 2010, s. 4; McLellan, 2006, s. 33; Stoetzler, 2015; Sunar, 2014, ss. 13-20; Zimmerman, 2015, s. 1179).

Üniversite yıllarında Hegel'in düşüncelerinden etkilenen Marx, Hegel felsefesinin radikal bir uzantısı olan Genç Hegelciler adlı grupla birlikte hareket etmiştir. 1844'ten sonra, Ludwig Feuerbach'ın ve Fransız materyalizminin etkisiyle Hegelci düşünceyi eleştirmeye başlamış ve kendi diyalektik materyalist felsefesini oluşturmuştur. 1848 yılından sonra ekonomi politığı yönelmiş ve düşüncesine teorik bir çerçeve kazandırmaya

çalışmıştır. Marksist teorinin olgunlaşma dönemini temsil eden bu aşama, 1871 Paris Komünü'ne kadar devam etmiştir. Hayatının 1871'den sonraki döneminde ise ilgi alanları çeşitlenmiş ve kendi modeline yeni temeller aramıştır (Sunar, 2014, ss. 16-17; Yurdakul, 2019, s. 3).

Marx, bir kısmını 1844'te tanışıp ömür boyu dostluk kurduğu Friedrich Engels'le birlikte kaleme aldığı birçok esere imza atmıştır. Aralarında 1847'de yayınlanan "*Felsefenin Sefaleti*", Engels'le birlikte kaleme aldığı ve 1845'te yayınlanan "*Kutsal Aile*", 1848'de yayınlanan "*Komünist Manifesto*", 1859'da yayınlanan "*Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*" ve yalnızca birinci cildi Marx hayattayken, 1867'de yayınlanan "*Kapital*"'in de bulunduğu bu eserler düşünürün çok sayıda deftere aldığı notlardan üretilmiştir. Söz konusu defterlerden 250'si yayınlanmış durumdadır (Sunar, 2014, ss. 18-21; Yurdakul, 2019, s. 4; Zhang, 2014, s. xxx).

Marx, ekonomi politik yazılarında esas olarak kapitalist toplumu anlatmış, sömürsüz bir dünya tahayyül etmiş ve bu dünyanın ancak sosyalist toplumda mümkün olacağını ileri sürmüştür. Düşünce göre, sosyalist topluma geçiş, kapitalist sistemin ilerici gücü olan proletarya sınıfı öncülüğünde yapılacak bir devrimle mümkün olabilecektir.¹ Sosyalist² sisteme geçmek için önce kapitalist evreyi yaşamının şart olduğunu ileri süren Marx'ın düşüncesi, kapitalist toplumdan önceki üretim tarzı olarak gördüğü feodal toplumun yıkılıp kapitalist sistemin kurulmasının ne kadar yıkıcı olursa olsun tarihsel açıdan ilerici ve devrimci olduğu şeklindedir. Dolayısıyla, kapitalist ülkelerin sömürgeleştirme yoluyla kapitalizmi yayması da aynı şekilde tarihsel açıdan ilerici bir nitelik taşımaktadır. Bu tezleri nedeniyle eleştirilen Marx, söz konusu görüşlerinin bir kısmını zaman içinde değiştirmiştir.

3. HİNDİSTAN'DAKİ İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİ

Zaman içinde evrime uğramış olsa da tarihin önemli bir bölümünde hüküm süren sömürgecilik uygulamalarının kökeni ilk çağlara dek uzanmaktadır. Tarihte ilk sömürgecilik faaliyetleri MÖ dokuzuncu yüzyılda Fenikelilerle başlamış, Fenikelileri iki yüzyıl sonra Helenler, Grekler, Romalılar, Vandallar ve Vizigotlar gibi birçok kavim izlemiştir. Ancak Batılı tarih geleneği, sömürgecilik ya da emperyalizmin başlangıcını büyük coğrafi keşiflere dayandırmaktadır. Büyük coğrafi keşifler, on beşinci yüzyıldan on yedinci yüzyıla kadar süren, özellikle Avrupalıların Afrika, Asya, Güney ve Kuzey Amerika gibi bölgelere ulaşarak oraları sömürgeleştirdiği ve günümüzde "Keşifler Çağı" denilen dönemi ifade etmektedir. 1492'de Avrupa devletlerinin Amerika'yı işgaliyle başlayan bu dönemde, sömürgecilik faaliyetleri Afrika kıtasına da uzanmış, oradan Hindistan'a ve giderek bütün dünyaya yayılmıştır. Bu dönemdeki sömürgeleştirme faaliyetlerini Portekiz başlatmış, onu İspanya, ardından İngiltere, Hollanda, Fransa ve Belçika izlemiştir. On dokuzuncu yüzyılda ise listeye ABD, Rusya, Japonya, Almanya ve İtalya da katılmıştır. On dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde, Afrika'nın onda dokuzu, Asya'nın da büyük bölümü Batılı sömürgeci devletlerin kontrolüne girmiş, yirminci yüzyılın başlarında bu alan daha da genişlemiştir (Bolat ve Ayaz, 2021, s. 134; Ferro, 1997, s. 1; Güngör, 2014, s. 27; Kızılçelik, 2018, s. 2016; Özensoy, 2019, s. 821; Vardar, 2012, s. 14).

Dünya tarihinin ikinci en büyük imparatorluğunu kurmuş olan İngiltere'nin sömürgecilik girişimleri ise on altıncı yüzyılda başlamıştır. İlk sömürge yerleşkeleri Kuzey Amerika ile Karayipler'deki birkaç ada olmuştur. Ancak Portekiz ve İspanya'nın sömürgelerden kazandığı zenginlikleri İngiltere ilk başlarda elde edememiştir. Bunun en önemli nedeni, coğrafi keşiflerin ilk döneminde ulaştıkları yerlerde değerli maden ve baharatların olmamasıdır. Fakat İngiltere, zaman içinde sömürgecilik konusunda tartışmasız bir üstünlük elde etmiş ve dünyanın en büyük sömürge imparatorluğuna sahip olmuştur. Öyle ki, en parlak döneminde 13 milyon mil kareyi aşkın bir alana, yani dünya kara yüzeyinin yaklaşık dörtte birine hâkim olmuştur (Jackson, 2013, s. 1; Özcan, 2000, s. 299; Özensoy, 2019, s. 827; Vardar, 2012, s. 24). Hâkimiyet alanının büyüklüğü "üzerinde güneşin batmadığı ülke" olarak anılmasına yol açan İngiltere'nin en çok önem verdiği sömürgesinin Hindistan olduğu söylenebilir.

İngiltere, Hindistan'ı kontrol altına almaya yönelik ilk ciddi adımını 31 Aralık 1600 tarihinde Doğu Hindistan Şirketi'ni kurdurarak atmıştır. Doğu Hindistan Şirketi, o dönem Portekiz ve İspanya'nın tekelinde olan Uzak Doğu ve Hindistan baharat ticaretinden pay almak üzere İngiliz tüccarları tarafından kraliyet beratıyla kurulmuş, giderek dünyanın en büyük ticari yapılarından biri ve İngiliz sömürgeciliğinin Asya'daki temsilcisi hâline gelmiştir. Şirketin temsilcilik görevi, hükümetin tekel imtiyazını sona erdirip teşkilatını

¹ Tarih tezi gereğince, kapitalizmin Avrupa dışındaki toplumlara dışarıdan sokulmasından bir sonraki adımın sosyalizme doğru bir gelişme olması gerektiği teorik olarak açık olmakla birlikte, Marx hiçbir yerde bu yönde açık bir öneride bulunmamıştır (Avineri, 1968, s. 22).

² Marx, kendi teorisini dönemin ütöpik sosyalistlerinden ayırmak için "komünizm" şeklinde adlandırmıştır (Sunar, 2014, s. 19).

dağıttığı 1858 yılına kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında, şirket, Hindistan'daki faaliyetleri, konumu ve etkisiyle özerk bir devlet gibi hareket etmiştir. Öyle ki Hindistan topraklarında ticari üsler kurmuş, kendine ait bir orduya ve diplomatlara sahip olmuştur. Böylece dünya üzerinde ilk defa özel bir şirket bu kadar önem kazanmış ve Hindistan gibi büyük bir ülkeye hükmedecek kadar güçlenmiştir. Ancak 1857 Sepoy İsyanı'ndan sonra Hindistan'ın kontrolü doğrudan İngiltere'ye geçmiştir (Bolat ve Ayaz, 2021, ss. 124-125; Günarslan, 2020, s. 122; Özcan, 2014, ss. 62-63).

Aslında İngiltere'nin Hindistan'da hâkimiyet kurma çabası başlangıçta planlı değildir. Doğu Hindistan Şirketi kurulurken de Hindistan'la ilişkilerini yaygınlaştırırken de amacı ticaridir. Ticari çıkarlarını gerçekleştirirken elde ettiği ticari güç ve hegemonya, Doğu Hindistan Şirketi'ni politik bir güce dönüştürmüştür. Şirketin 1757'de Plassey'de Fransızlara, 1764'te ise Buxar'da Babür Devletine karşı zafer kazanmasının ardından, İngilizlerin Hindistan üzerindeki uzun süreli siyasi kontrol dönemi başlamıştır. Hindistan'ı ele geçirdikten sonra da başlarda ticarete öncelik veren şirket, kısa bir süre sonra siyasi ve ideolojik faaliyetlere girişmiştir. Böylece İngilizler, Hindistan'da sadece ekonomik alanda değil, siyasi ve kültürel alanlarda da bir sömürü düzeni kurmaya başlamıştır (Doğan ve Erdoğan, 2017, s. 841; Kumar, 2017, s. 23; Kuş Büyüktaş, 2019, s. 281).

18. yüzyılın ortalarından itibaren Hindistan'ın siyasi ve idari yönetiminde güç kazanan İngiltere, bu topraklarda diğer Avrupalı güçlerden daha kalıcı olmuştur. Hintlere rüşvet vermeleri ve Hindistan'daki merkezi hükümetin zayıflaması bu kalıcılığı sağlayan önemli faktörler arasındadır. Merkezi hükümet zayıflayınca, eyaletler bağımsızlıklarını ilan etmiş ve birbirleriyle çatışmaya başlamıştır. Merkezi bir otoriteye bağlı olmayan eyaletlerin kendi aralarında savaşı düzenli İngiliz güçleri karşısında etkili olamamalarına yol açmış, böylece Hindistan'ın merkezi gücü yavaş yavaş İngilizlerin eline geçmiştir (Bulgur, 2004, s. 67; Karakaya ve Nazarı, 2023, s. 4).

İngiltere, Hindistan'ı her zaman sömürgeleri arasında öncelikli görmüş ve diğer devletlerle ilişkilerini de bu doğrultuda şekillendirmiştir. İngiltere'nin "İngiliz tacının en değerli mücevheri" olarak nitelendirdiği Hindistan'a bu kadar önem vermesinin birden fazla nedeni bulunmaktadır. Bunlardan biri, Amerika'daki sömürgelerinin bağımsızlıklarını kazanması nedeniyle İngilizlerin Atlantik sisteminden elde ettiği kârların azalmasıdır. Diğer neden ise İngiltere'nin Hindistan'dan elde ettiği devasa servettir. Hindistan, İngiltere'ye yaklaşık iki yüzyıl boyunca ticari açıdan tükenmez bir kaynak sağlamıştır (Bolat ve Ayaz, 2021, ss. 122, 135). R. J. Moore'un (1984, s. 65) deyişiyle, Birinci Dünya Savaşı'na kadar, İngiltere'nin refahının dayandığı kaya olan Hindistan, İngiltere için güvenli bir pazar, bir emtia kaynağı, güvenli bir yatırım alanı, Asya ve Afrika'daki İngiliz çıkarlarının Avrupalı rakiplere karşı korunması veya genişletilmesine yönelik bir cephanelik olmuştur. Kurulan yapının dayanağı tamamen Hintlerden teşekkül etmiştir. İngiltere de bu dayanağı yaklaşık iki asır boyunca akla gelebilecek her türlü yöntemle sömürmüş ve Sanayi Devrimi'nin gerektirdiği hammadde, pazar, mali kaynak, ucuz işgücü gibi ihtiyaçlarının önemli bir kısmını bu dayanaktan karşılamıştır.

4. MARX'IN SÖMÜRGEÇİLİK YAKLAŞIMI

Marx, sömürgeçiliği analiz alanına çok erken bir dönemde dâhil etmiştir. Daha 1848'de yayınlanan Komünist Manifesto'da bile Batılı kapitalist ülkelerin Asya ülkelerini sömürgeleştirmesinden bahsetmiş ve bu süreci burjuvazinin en barbar ülkeleri bile bünyesine alarak "uygarlaştırması" (Marx ve Engels, 2015, s. 41) olarak nitelendirmiştir. Ancak, Okello Oculi'nin (1974, s. 459) ifadesiyle, Marx, hiçbir çalışmada, doğrudan sömürgeçiliği inceleme konusu yapmamıştır. Muhtemelen, sömürgeçiliğin anlaşılmasına yönelik teorik bir çerçeve sağlayan tek ayrıntılı ve sistematik girişiminin bulunduğu çalışma, 1857 ve 1858 yıllarında yazdığı "Grundrisse"tir. Aynı şekilde, Batı Marksizmi de sömürgecilik konusuna yeterince ilgi göstermemiştir (Mezzadra ve Samaddar, 2020, s. 247).

Düşünür, sömürgeçiliği kapitalizmin gelişimi ekseninde ele alınması gereken bir konu olarak görmüş ve kapitalizmin gelişmesinin sömürgecilikle doğrudan bağlantılı olduğunu söylemiştir. "*Kapital*"'in birinci cildinde, kapitalizmle sömürgecilik arasındaki bağlantıyı ortaya çıkış dönemlerinin eşzamanlılığını da vurgulayarak açıklamıştır: "Amerika'da altın ve gümüşün bulunması, yerli halkın kökünün kazınması, köleleştirilmesi ve madenlere gömülmesi, Doğu Hint Adalarının ele geçirilmeye ve yağmalanmaya başlanması, Afrika'nın, kara-deri ticaretinin av alanı haline getirilmesi, kapitalist üretim çağının pembe renkli şafak işaretleriydi. Bu pastoral gelişmeler, ilkel birikimin belli başlı adımlarıydı" (Marx, 2011, s. 715). Dolayısıyla, düşünür için sömürgecilik, kapitalist sistemin ortaya çıkması için gereken ilkel birikimin elde edilmesini sağlayan, bu yönüyle de kapitalist sistemin ihtiyaçları temelinde değerlendirilmesi gereken bir konudur. Bu yaklaşımıyla, Marx'ın sömürgeçiliği kendi başına mahkûm edilmesi gereken bir şey olarak görmediği, tarihsel gelişim açısından doğuracağı sonuçlarla ilgilendiği söylenebilir.

Marx, kapitalizmin ortaya çıkışını önemli bir tarihsel evre olarak görmüştür. Çünkü düşünöre göre, kapitalizm, emek sömürsüne dayalı bir üretim biçimi olmakla birlikte, sosyalist toplumdan önce yaşanması zorunlu bir evredir. Marx'ın "tarihsel materyalizm" olarak adlandırdığı tarih tezine göre, tarih boyunca farklı üretim biçimleri birbirini sıralı olarak takip etmektedir. Düşünür, "*Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*" adlı kitabının önsözünde, toplumun ekonomik gelişiminde ilerlemeyi belirleyen dönemleri "Asyatik, antik, feodal ve modern burjuva üretim biçimleri" olarak sıralamıştır (Marx, 1904, s. 13).³ Tek yönlü ve doğrusal bir model olmakla eleştirilen bu teze göre, bütün toplumlar feodal sistemden sonra kapitalist sisteme geçecektir. Bunu mümkün kılacak şey de her üretim biçiminin en devrimci aktörünün öncülüğünde gerçekleştirilecek sınıf mücadelesidir. Zira "*Komünist Manifesto*"da söylendiği üzere, bugüne kadarki bütün toplumların tarihi "sınıf mücadeleleri tarihidir" (Marx ve Engels, 2015, s. 36). Feodal sistemi ortadan kaldırarak kapitalist sisteme geçilmesi tarihsel olarak "ilerici" bir nitelik taşımaktadır. Kapitalist sistem de en devrimci sınıfı olan proletarya öncülüğünde gerçekleştirilecek bir devrimle yıkılacak ve sosyalist sisteme geçilecektir. Marx'ın tarihi üretim biçimleri temelinde sıralı evrelere bölen bu yaklaşımı, İngiltere'nin Hindistan'daki sömürgecilik faaliyetlerine ve yol açtığı ekonomik yıkıma ilişkin değerlendirmelerine de yansımıştır.

5. MARX'IN HİNDİSTAN'DAKİ İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİNE BAKIŞI

Marx'ın Hindistan'la ilgili değerlendirmelerinde tartışmalı bulunan düşünceleri ağırlıklı olarak "*New York Daily Tribune*" (NYDT) gazetesine yazdığı makalelerde yer almıştır. Hindistan hakkındaki ilk makaleleri 1853 yılında Doğu Hindistan Şirketi tüzüğünün yenilenmesi konusundaki Parlamento tartışmalarıyla ilgilidir (Kiernan, 1967, s. 161). Sonraki gazete yazıları ve defterlerine aldığı notlarda da sömürgeçiliğe değinen düşünürün Hindistan'daki İngiliz sömürgeçiliğine ilişkin görüşlerini aşağıdaki başlıklar altında ele almak mümkündür:

5.1. İngiltere'nin Hindistan'da İkili Misyona Sahip Olması

Marx, NYDT'nin özellikle 25 Haziran 1853 tarihli sayısında yayınlanan "Hindistan'daki İngiliz Yönetimi" ve 8 Ağustos 1853 tarihli sayısında yayınlanan "Hindistan'daki İngiliz Yönetiminin Gelecekteki Sonuçları" başlıklı makalelerinde Hindistan'a ve İngiltere'nin Hindistan'da oynadığı role yönelik görüşlerini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bu makalelerde, Marx (2007, ss. 213-218), Hint toplumunun belkemiğinin dokumacılık endüstrisi olduğunu, Avrupa'nın da çok eski zamanlardan beri Hindistan'dan aldığı dokumalar karşılığında onlara değerli metaller gönderdiğini yazmıştır. Fakat Marx'ın "davetsiz misafir" olarak nitelendirdiği İngiliz sömürgeciler, Hindistan'a kendi makine işi dokumalarını ihraç ederek bu ülkenin önemli bir geçim kaynağı olan el dokumacılığını yok etmiştir. İngiliz sanayi malları, "yerli toplulukları parçalamış, yerli endüstriyi kökünden sökmüş ve yerli toplumda büyük ve yüce olan her şeyi yerle bir etmiştir." Başka bir deyişle, İngiliz yönetimi Hindistan'a sefalet getirmiştir. Üstelik bu sefalet ülkenin önceki sefaletinden çok daha yoğundur. İngilizler "en aşağılık çıkarları" için ülkede yıkıma yol açmıştır. Uygulama biçimleri de "aptalcadır". Hint toplumunun tüm çerçevesini daha herhangi bir yeniden yapılanma söz konusu olmadan parçalamışlardır.

Yine Marx'a (2007, ss. 220-223) göre, Hint toplumunda, "İngiliz kılıcıyla dayatılan" yeniden canlanma sürecinde atılan adımlar, ülkede siyasi birliğin sağlanması, elektrikli telgrafın getirilmesi, İngilizler tarafından eğitilen yerli bir ordu ve Hindularla Avrupalılar tarafından yönetilen "özgür basın" olmuştur. Daha önceki "yetersiz" eğitimin yerine, Avrupa bilimleriyle donatılmış ve "İngiliz gözetimi altında" alınan bir eğitim verilmeye başlanmıştır. Buhar gücüyle tanışan Hindistan'ın Avrupa'yla düzenli ve hızlı iletişim kurabilmesi sağlanmıştır. Böylece, Hindistan, durgunluğunun nedeni olan izole konumundan kurtulmuş, İngiltere'yle arasındaki mesafe de daha kolay kat edilmeye başlanmıştır. Yine İngiliz sömürgeciler Hindistan'a demiryolları döşeyecek, böylece iletişim eksikliği giderilecek, Hintler de diğer ülkelerdeki mekanizma ve araçları öğrenecektir. Gerçi, İngilizlerin Hindistan'a demiryolu getirme planının arkasında pamuğu ve diğer hammaddeleri daha düşük maliyetle elde etme isteği vardır. Fakat niyet ne olursa olsun sonuç Hindistan'ı "gerçek anlamda modern endüstrinin öncüsü" yapacaktır.

Diğer taraftan, Marx'ın Hindistan'ı yenileyeceğini düşündüğü bu faktörler, Sujit K. Das'a (2009) göre beklenen sonucu vermekten uzaktır. Yabancı silahların altındaki siyasi birlik, Hindistan'ın boyunduruk altındaki halkının siyasi amaçlarına hizmet etmemiştir. Ayrıca Marx'ın zamanında Avrupa'da bile özgür basın yoktur. Düşünürün İngilizlerin Hindistan'a demiryolu döşeyerek gelişmesini sağlayacağına yönelik beklentileri de Aijaz Ahmad'ın (1996, ss. 18-19) deyişiyle "uzaktan yakından" gerçekleşmemiş, yaşanan şey

³ Marx'tan farklı olarak, Joseph Stalin, tarihte ilkel komünal, kölelik, feodal, kapitalist ve sosyalist olmak üzere bilinen beş ana üretim biçimi olduğunu ileri sürmüştür (Stalin, 2021, s. 23)

tam tersi olmuştur. Demiryolları, Hindistan’da sanayileşmeyi motive edemediği gibi Hindistan için sağlam bir ekonomik yatırım bile olmamış, üstelik Hindistan’ı İngiliz kapitalistlerine karşı büyük bir borç batağına sürüklemiştir. Aslında demiryolları, İngiliz askerleri için hızlı ulaşım, hammaddelerin iç kesimlerden limanlara taşınması ve metropollerde kullanılması işlevi görmüştür. Hint halkının hareketliliğini iyileştirme potansiyeli olmadan madenlerden kıyılara kadar uzanmıştır (Lindner, 2022, s. 51). Dolayısıyla, sömürgeci İngiltere’nin Hindistan’daki etkisi “esas olarak yıkım” (Kiernan, 1967, s. 163) olmuş ve ardında bir “enkaz” bırakmıştır.

Gerçekten de İngiltere, 1757 Plassey Savaşı’ndan itibaren kontrol altına aldığı (Crompton, 2007, ss. 47-48) Hindistan’da uyguladığı ticaret politikaları sonucunda Hindistan ekonomisini kendi çıkarları yönünde manipüle ederek çökertmiştir. İngilizlerin hâkimiyet kurduğu on sekizinci yüzyılın başındaki gayrisafı yurtiçi hasılası İngiltere’den sekiz kat büyük olan Hindistan (Maddison, 2006, s. 641), İngiliz kontrolüne girdikten sonra zanaat, tarım, ticaret alanlarında büyük bir yıkım yaşamıştır. William Digby, Hindistan’da on dokuzuncu yüzyılda yaşanan ekonomik yıkımın net karşılığının 4.187.922.732 sterlin olduğunu söylemiştir. Bu tutar, daha sonra Minhaz Merchant’ın yaptığı hesaplamalarla elde ettiği rakamın sadece dokuzda biridir ve on dokuzuncu yüzyıla sınırlıdır. Yirminci yüzyıl daha da kötüsüne tanıklık etmiştir (Tharoor, 2023, s. 53).

Marx da İngilizlerin Hindistan’daki etkisini “sayısız çalışkan, ataerkil ve zararsız toplumsal örgütlenmenin dağılıp kendi birimlerine ayrılması, bir felaket denizine atılması ve halkın eski uygarlık biçimlerini ve kalıtsal geçim kaynaklarını kaybetmesi” olarak tanımlamıştır. Bu durum, “insan duyguları” için “mide bulandırıcıdır” (Marx, 2007, s. 218). Ancak Marx (2007, s. 221), insanların “açlıktan sokakta öldüğü” bu “mide bulandırıcı” durumu insanlık tarihi için olumlu bir gelişme olarak görmüştür. Zira Marx’ın (2007, ss. 217-218) deyişiyle, İngilizler bu toplumun ekonomik temellerini havaya uçurarak Asya’da şimdiye kadar duyulmuş “en büyük ve doğruyu söylemek gerekirse tek toplumsal devrimi” gerçekleştirmiştir. Başka bir ifadeyle, Marx’a göre, Hindistan’da çok sayıda insanın açlıktan ölmesine yol açan bir felaketin yaşanmasına sebep olan İngiliz sömürgecilerin yaptığı “toplumsal bir devrim”, yani iyi bir şeydir.

İngiltere’nin Hindistan’ı enkaza çevirerek sebep olduğu ekonomik ve insani yıkım nedeniyle Marx’ın övgüsünü hak etmesinin nedeni, düşünürün sömürgecilere yüklediği “biri yıkıcı diğeri yeniden canlandırıcı” (Marx, 2007, s. 220) nitelikteki ikili misyondur. Marx’ın deyişiyle, İngilizler Hindistan’daki feodal üretim ilişkilerini yıkıp yerine kapitalist üretim ilişkilerini getirecektir. Marx’a (2007, s. 220) göre, amaç, eski Asya toplumunu yok etmek ve Asya’da Batı toplumunun maddi temellerini atmaktır. Yapmak için önce yıkmak gerektiği düşüncesinden yola çıkan Marx, Hindistan’ı “tarihsel ilerleme” uğruna yıkılıp yeniden yapılması gereken hasarlı bir bina gibi görmüştür. Bu hasarlı yapının yıkımını sağlayan İngiltere’nin müdahalesi zorunludur. İngiliz müdahalesi olmasa Hindistan’daki “toplumsal devrim” gerçekleşmeyecektir. Bu devrimci misyonu üstlenen sömürgeciler Marx’ın tabiriyle “en aşağılık” çıkarlarla hareket etmiş olsalar bile ve “suçları ne olursa olsun” tarihin bilinçsiz bir aracı olarak hareket etmiştir (Marx, 2007, ss. 218-219). Eski bir dünyanın parçalanması karşısında insanların kişisel duyguları önemli değildir. Önemli olan tarihsel ilerlemedir. Zaten burjuvazinin yapacağı şey de insanları “kan ve kir, sefalet ve aşağılanma içinde” (Marx, 2007, s. 223) sürüklemektir. Bunlar olmadan toplumsal ilerleme gerçekleşemez.

Marx’ın Hindistan’da yaşanan ekonomik yıkımı olumlaması, düşünürün toplumsal değişim için zorun şart olduğu inancına dayanmaktadır. Marx, bu görüşünü “*Kapital*”in birinci cildinde “Zor, yeni bir topluma gebe her eski toplumun ebesidir. Zor, kendisi, bir ekonomik güçtür” (Marx, 2011, s. 715) ifadesiyle ortaya koymuştur. Dolayısıyla, sömürgelerdeki ekonomik yıkım, düşünüre göre, feodal toplumdan kapitalizme geçmek üzere kullanılan “zor” işlevi görmektedir. İngilizlerin Hindistan’da yarattığı yıkım da oradaki feodaliteyi ortadan kaldıracak, ülkeyi yeniden canlandıracak ve kapitalizmle tanıştıracaktır. Yeni bir dünyanın maddi koşulları ancak bu şekilde yaratılabilecektir. Dolayısıyla, tıpkı diğer sömürgeler gibi, Hindistan’da da kapitalist sömürgecilerin yarattığı yıkım acı verici, fakat tarihsel olarak zorunludur.

Marx, 25 Haziran 1853 tarihli NYDT makalesinde, İngiltere’nin Hindistan’da yol açtığı acı verici yıkımın zorunluluğunu vurgulamak için düşünür Goethe’nin dizelerine başvurmuştur: “O halde, eski bir dünyanın parçalanması manzarası kişisel duygularımız açısından ne kadar acı olursa olsun, tarih açısından Goethe gibi şunu haykırma hakkına sahibiz: “Sollte bu Qual uns quälen Da sie unsre Lust vermehrt, Hat nicht myriaden Seelen Timur’un Herrschaft aufgezehrt?” (Marx, 2007, s. 219). Yani “hazzımızı artıran bu acıya üzölmeli miyiz?” Edward Said (2013, s. 165), Marx’ın acının haz getireceği Batı-Doğu Divanı’ndan yaptığı bu alıntıyla Doğu’ya yönelik düşünce kaynaklarını ortaya koyduğunu söylemiştir. Said’e göre, bunlar, romantik, hatta mesihvari düşüncelerdir. Romantik bir kurtarma tasarısının ögesi olarak Doğu, insan malzemesi olarak Doğu’dan daha önemlidir. Said’in (2013, s. 164) deyişiyle, Marx’ın yaklaşımı bizi Doğuluların toplumları vahşice dönüştürölürken çektikleri acılardan dolayı duyduğumuz doğal nefreti bu

dönüşümlerin tarihsel zorunluluğuyla uzlaştırma gücüyle karşı karşıya bırakmaktadır. Dolayısıyla, Said'e (2013, s. 165) göre, Marx'ın insanların sefaleti karşısındaki insanlığı, duygudaşlığı işe karışsa bile, ekonomik çözümlemeleri standart bir oryantalist girişime tam anlamıyla uygundur. Jorge Larrain (1995, s. 39) de Said'in "kurtarma tasarısı" olarak gördüğü sürecin kurtarıcı öznesinin Hegel'de evrensel ruh, klasik iktisatçılarda burjuva, Marx'ta ise proletarya olduğuna işaret etmiştir. Bu üç farklı yaklaşımın ortaklaştığı noktanın kurtarıcı öznenin tarihsel olarak on dokuzuncu yüzyılda, coğrafi olarak da Batı Avrupa'da bulunuyor olması ise bu bakış açısının Avrupa merkezci bir tutum olduğunu göstermektedir.

Tarihte, faydalı olduğu düşünülen bir sonuca ulaşmak adına insanları ölüme, işkenceye veya sefalete maruz bırakan birçok olay yaşanmıştır. Yirminci yüzyılın başlarında Almanya ve ABD'de yaşanan öjeni hareketinde uç noktasını bulan bu yaklaşım "tarihsel zorunluluk" gerekçesiyle bireysel veya kitlesel şiddete karşı duyarsızlaşmayı salık vermektedir. Marx'ın Hindistan'da yıkım yaratan İngiliz sömürgeciliğini "tarihin bilinçsiz aracı" olarak görmesi de bir ülkenin yıkımına meşruluk ve kaçınılmazlık atfederek bir tür duyarsızlaşmayı önermektedir. Düşünür, sömürgecilerin yol açtığı bu yıkım sayesinde Doğu'nun despotik yapısının kapitalizme evrileceğini tahayyül etmiştir. Bu yaklaşımla, Hindistan'da yıkım yaratan İngiliz sömürgeciler aslında Hindistan'ı özgürleştirici bir rol oynamaktadır. Kapitalizme giden her yol mubahtır. Zira kapitalizm, sosyalizme giden kapıyı açacaktır.

5.2. Hint Kültürünü Aşağılayıcı İfadeler

Marx'ın Hindistan konusundaki değerlendirmeleri, Hint toplumunun kültürel unsurlarına yönelik aşağılayıcı ifadeler içermiştir. NYDT'te yayınlanan 25 Haziran 1853 tarihli makalesinde, düşünür, Hint toplumu için "onursuz", (Marx, 2007, s. 218) "yarı-barbar" ((Marx, 2007, s. 217) gibi nitelendirmeler kullanmış, "durgun ve bitkisel" (s. 218) bir hayata sahip olduklarını yazmıştır. Yine Marx'a (2007, s. 222) göre, Hintler, "toplumsal ilerleme" istek ve çabasından yoksun, "atalet" içinde bir toplumdur. Hint köylerinin bu "kendi kendine yetme" şeklindeki "ataletini" ortadan kaldıracak olan da yine İngilizler olacaktır. Hint toplumuna ait Hindu dini ise şehvet ve çilecilik dinidir (Marx, 2007, s. 213). Vahşi bir tapınma biçimine sahip bu toplum, maymun Kanuman ve inek Sabbala karşısında hayranlıkla diz çöker. Kast ayrımları ve kölelikle kirletilmiştir (Marx, 2007, s. 218). Oculi (1974, s. 464), düşünürün bu sözlerini, "bilim adamı Marx, Hintlerin batıl inançlarından nefret ediyor" şeklinde yorumlamıştır.

Marx'ın Hint toplumuna yönelik "yarı-barbar" nitelendirmesi aslında Batılı kapitalist toplumları "uygar" olarak görmesinin bir yansımasıdır. Düşünür, Engels'le birlikte kaleme aldığı Komünist Manifesto'da, burjuvazinin kırsal alanı kente bağımlı kılarken aynı zamanda "barbar ve yarı barbar ülkeleri uygar ülkelere, köylü halkları burjuva halklara, Şark'ı Garp'a bağımlı hale" (Marx ve Engels, 2015, s. 42) getirdiğini yazmıştır. Zaten, büyük bir toplumsal devrim gerçekleştiğinde, bu devrimle dünya pazarı ve modern üretim güçleri "en gelişmiş halkların ortak kontrolüne" (Marx, 2007, s. 225) verilecektir. Düşünürün "en gelişmiş halklar" olarak nitelendirdiği halkların kim olduğu açıkça belirtilmemişse de "yarı barbar" olarak gördüğü Hindistan gibi Doğulu halklardan değil de Batılı toplumlardan bahsettiğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Oysa Marx'ın "en gelişmiş" halklar olarak işaret ettiği Batılı ülkeler daha kısa bir süre önce "keşfettikleri" Amerika kıtasında milyonlarca yerliyi katlettikten sonra yine milyonlarca Afrikalıyı zorla oraya taşıyıp köleleştirmiş, insanlık dışı şartlarda çalıştırdığı bu insanların ücretsiz emeğinden edindiği devasa servetle zenginleşerek başka ülkeleri de sömürgeleştirme gücü kazanmıştır.⁴

Diğer taraftan, Marx'ın kültürel aşağılamalarına maruz kalan tek halk Hintler değildir. Düşünür, 14 Temmuz 1853'te NYDT'de yayınlanan "Çin'de ve Avrupa'da Devrim" başlıklı yazısında Çin'in uygar dünyadan "barbarca" izole olduğunu söylemiş ve afyonun Çin toplumu üzerindeki yıkıcı etkisinden bahsederken Çinliler için "kalıtsal aptallar" ifadesini kullanmıştır (Marx, 2007, s. 4). Düşünürün Çinliler için kullandığı bir diğer nitelendirme "yaşayan fosiller" şeklindedir (Lindner, 2022, s. 50). Larrain (1989, s. 57), Marx ve Engels'in belli milliyet ve ülkeler için küçümseyici bir dil kullandığını teyit etmiş ve Meksikalılar için kullandığı "tembel", Karadağlılar için "sığır soyguncusu", Bedeviler için "soyguncu millet" nitelendirmelerini örnek vermiştir. Oculi (1974, s. 462) de Marx'ın kendi döneminde ve sonrasında ırkçıların ve şoven sömürgecilerin kullandığı dilin benzeri bir dili çok sık kullandığını, İngiliz askerlerinin cephaneliği haline gelen bu tür lakaplara sıklıkla başvurduğunu belirtmiştir.

⁴Amerika kıtasının nüfusu 1500'de yaklaşık elli milyonken Avrupalı sömürgecilerin yaptığı katliamlar sonucunda, 1600 yılına gelindiğinde sekiz milyona düşmüştür (Blackburn, 1997, s. 132). David E. Stannard (1992), bu katliamları "Amerikan holokostu" olarak nitelendirmiştir.

Aslında Marx'ın Avrupalı olmayan ülkelere yönelik küçümseyici yaklaşımı kendi döneminin mevcut eğilimlerinden bağımsız değildir. Barbar Doğu-uygar Avrupa dikotomisi, Aijaz Ahmad'ın (1996, s. 18) dediği gibi, Aristoteles'ten Hobbes'a, Machiavelli'den Hegel ve Montesquieu'ya kadar uzanan Avrupa düşüncesinde köklü bir gelenektir. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına gelindiğinde, “uygarlık” dinamizm, ilerleme, yasallık ve akılcılık, “barbarlık” ise bu özelliklerin bulunmaması, tepede despot yönetim, tabanda bitkisel yaşam sürdüren durağan halk anlamına gelmeye başlamıştır. Marx da bu bakış açısını miras almıştır.

5.3. İngilizlerin Uygarlaştırma Misyonu

Marx'ın zamanına damga vuran bir diğer eğilim, Avrupalı ülkelerin diğer toplumları “uygarlaştırma misyonunun” bulunduğudur. Düşünürün Hindistan'daki sömürgecilik uygulamalarına yönelik yaklaşımı da bu ülkeye sanayiye, İngiliz tipi eğitimi, demiryollarını vs. getiren İngiltere'nin uygarlaştırma misyonunu gerçekleştirdiğini ima etmektedir. Bilindiği üzere, “uygarlaştırma misyonu” ve “beyaz adamın yükü” söylemleri, sömürgecilerin sömürge topraklarındaki yerlileri “vahşi”, “barbar”, “ilkel” gibi terimlerle nitelendirerek insan kabul etmemeleri, bu yolla o halklara yönelik insanlık dışı muamelelerini meşrulaştırmaları amacıyla kullanılmıştır.

Marx'ın yaşadığı Viktoryan dönemde, Ronald Robinson ve arkadaşlarına (1989, ss. 1-3) göre, İngilizler de kendilerini uygarlığın lideri, sanayi ve ilerlemenin öncüsü olarak görmüştür. Üstünlük ve kendini beğenmişlik duygusuyla dolu bu insanlar için ilerleme merdiveninin en üstünde İngilizler, birkaç basamak altında Amerikalılar ve diğer Anglosaksonlar, daha altta Latin Amerika halkları, onların altında askeri despotizm ve pasif dinler altında boğulmuş gördükleri Asya ve Kuzey Afrika halkları, en altta da “keşfedilmiş” yeni kıtanın bir devlet kurma aşamasına geçmek için yeterli sosyal disiplini asla öğrenemediklerini düşündükleri yerlileri bulunmaktadır. Görüldüğü üzere, İngilizler, diğer kültürleri uygarlık merdiveninde kendilerine benzerlikleri temelinde sıralamıştır. Alt basamaktakilere yüklenen kusurlu özellikler, Avrupalı sömürgecilere bu kusurları “düzeltme”, yani aslında müdahale misyonu yüklemiştir.

5.4. Hindistan'ın Tarihsiz Olması

“Tarihli toplum”, “tarihsiz toplum” dikotomisi, kökleri Aydınlanma Çağı'na dek uzanan ve Avrupalı toplumları diğerlerinden ayıran bir söylemdir (Rabasa, 2010, s. 139). Hegel, “*Dünya Tarihi Felsefesi Dersleri*” başlıklı çalışmasında, kültürel olarak gelişmiş, güçlü bir devlet kurabilen ve böylece dünya tarihinin ilerlemesine katkıda bulunabilen tarihli halklarla ruhsal olarak zayıf olan, güçlü bir devlet kuramayan, bu nedenle de uygarlaştırma misyonu bulunmayan tarihsiz halklar arasında ayırım yapmış ve tarihsiz halkların tarihli halklara boyun eğmek zorunda olduğunu söylemiştir (Larrain, 1991, s. 236).

Marx da Hindistan için “tarihsiz toplum” kavramını kullanmıştır. Düşünürün “tarihsiz toplum” kavramına yüklediği anlam Hegel'le benzerlik taşımaktadır. 8 Ağustos 1853 tarihli NYDT makalesinde, “Hint toplumunun hiçbir tarihi yoktur, en azından bilinen bir tarihi” (Marx, 2007, s. 219) ifadesini kullanan Marx'a (2007, s. 215) göre, Hindistan, “toplumsal durumu en uzak antik çağlardan on dokuzuncu yüzyılın ilk on yılına kadar değişmeden kalmış”, “atalet içinde”, yani kendi başına değişemeyecek bir toplum olduğu için tarihsizdir. Görüldüğü üzere, Hegel'in kültürel gelişmişlikten ve devletten mahrum toplumların tarihsiz olduğu iddiasına benzer şekilde, Marx da değişim gücünün bulunmadığını düşündüğü toplumları “tarihsiz toplum” olarak nitelendirmiştir. Düşünürün burada kast ettiği değişimin üretim ilişkilerindeki değişimdir. Bu anlamıyla, tarihsiz toplum da bir sonraki üretim biçimine, Hindistan durumunda kapitalist topluma geçecek bir sınıf mücadelesinin bulunmadığı toplumdur. Zaten Marx için tarih de Ramnath Narayanswamy'nin (1986, s. 138) deyişiyle, insanların var oluş şartlarını değiştirdiği süreçten başka bir şey değildir. Dolayısıyla, değişimin olmadığı bir toplumun tarihe yönelik iddiası yoktur. Bu da tarihin yörüngesinin dışında kalması demektir. Marx, bu yaklaşımıyla insanlığın çoğunu tek hamlede tarih felsefesinden çıkarmıştır.

Marx'ın Avrupa toplumlarını temel alan tek yönlü tarihsel ilerleme modeli, yalnızca Hindistan'ı değil, bu modele uyan diğer Doğu toplumlarını da tarihin dışına itmektedir. Bu yaklaşımı ise Narayanswamy'ye (1986, s. 138) göre, düşünürün kendi evrensel kaygılarıyla açık bir tezat oluşturmakla kalmayıp Avrupa deneyimini esas aldığı yönünde meşru bir eleştiriye yol açmıştır. Yine bu bakış açısına paralel olarak, düşünür, Asya toplumlarının içsel değişim unsurları barındırmaması gerekçesiyle İngilizlerin Hindistan'ı sömürgeleştirmesini “zorunlu bir kötülük” olarak onaylamıştır. Bu noktada, Marx'ın ana kaygısı sömürgeci gücün kim olduğudur. Zira düşünür, Hindistan'daki ilk “davetsiz misafirlerin” İngilizler olmadığını, Hindistan tarihi diye bilinen şeyin de “imparatorluklarını bu direnmeyen ve değişmeyen toplumun pasif temeli üzerine kuran ardışık davetsiz misafirlerin tarihi” (Marx, 2007, s. 219) olduğunu söylemiştir. O halde, Marx'a göre, sorulması gereken soru, “İngilizlerin Hindistan'ı fethetme hakkına sahip olup olmadığı değil, Türkler, Persler,

Ruslar tarafından fethedilen Hindistan'ı İngilizler tarafından fethedilen Hindistan'a tercih edip etmeyeceğimizdir" (Marx, 2007, ss. 219-20). Marx, elbette fethedenin Türkler, Persler, Ruslar gibi Doğu ülkeleri değil, İngiltere gibi kapitalist bir ülke olmasını isteyecektir. Sujit K. Das (2009), düşünürün bu argümanı "eğer barbarlar yabancı ulusları fethedebiliyorsa, o halde üstün bir medeniyetin bu tür barbar eylemlere girişme konusunda tartışılmaz bir doğal hakkı olmalıdır" demek istediğini söylemiştir. Marx'ın "üstün medeniyet" olarak gördüğü İngiltere, düşünüre göre, buharı ve bilimiyle Hindistan'daki tarım ve üretim endüstrisi birliğini kökünden sökmüştür (Marx, 2007, s. 216). Söktüğü şey aynı zamanda ülkedeki Asya tipi üretim tarzı ve onun siyasi biçimi olan Doğu despotizmi olmuştur (Singh, 2013, s. 300).

5.5. Doğu Despotizmi Tezi

Marx, Hindistan ve Çin gibi Doğu toplumlarının siyasi örgütlenme modelini "Doğu despotizmi" kavramıyla nitelendirmiştir. Despotizm kavramını "hukukun ortadan kalktığı ve ister bir hükümdarın ister bir halkın olsun belli bir iradenin hukuk olarak kabul edildiği, daha doğrusu hukukun yerini aldığı herhangi bir durum" (O'Leary, 1989, s. 83) olarak tanımlamıştır. Doğu despotizmi kavramını Hindistan'ı tarif etmek üzere ilk kez 25 Haziran 1853 tarihinde NYDT'de yayınlanan "Hindistan'daki İngiliz Yönetimi" başlıklı makalesinde kullanmıştır (O'Leary, 1989, s. 88). Düşünür, İngiliz sömürgeciliğinin ekonomisini yıkıma uğratıp sefaletle sürüklediği Hint toplumunun siyasi örgütlenme modelini Doğu despotizmi olarak nitelendirmiştir. Marx'a (2007, s. 218) göre, bir felaket denizine atılan, eski uygarlık biçimlerini ve kalıtsal geçim kaynaklarını kaybeden bu "pastoral köy toplulukları" görünüşte zararsız olsa da her zaman Doğu despotizminin sağlam temelidir. Dolayısıyla, sömürgeciler ülkeyi ekonomik yıkıma uğratarak aynı zamanda ülkedeki Doğu despotizmini ortadan kaldırmıştır.

Marx'ın Doğu ülkelerinin, özellikle Hindistan'ın toplumsal formasyonuna ilişkin görüşlerinin en önemli entelektüel kaynakları ise İngiliz Faydacılık ekolünden James Mills ve Richard Jones'tur (O'Leary, 1989, s. 76). Ancak Marx Doğu despotizmi kavramını Hegel'den almıştır. Hegel, "Hukuk Felsefesinin Prensipleri" adlı çalışmada, Asya toplumlarını kast ederek, Doğu'da hâkim olan yönetim biçiminin despotik olduğunu, ancak bu yönetim modelinin gerçek anlamda devlet olmadığını söylemiştir (Hegel, 1991, ss. 19-20). Doğu despotizmi fikrini Batı'da yaygınlaştıran Fransız doktor ve gezgin François Bernier'in, ayrıca Montesquieu ve Adam Smith'in de Marx'ın bu kavramı benimsemesinde etkili olduğu düşünülmektedir (Sunar, 2014, ss. 37-38).

Aslında Doğulu ülkelerin despot yönetimlerle ilişkilendirilmesinin tarihi oldukça eskidir. Lütfi Sunar'ın (2014, 37) verdiği bilgiye göre, Aristoteles'ten itibaren Batı düşüncesindeki Doğu değerlendirmelerinde despotizm temel bir kavram haline gelmiş ve Doğu'ya yönelik siyasi sistemlerin ana fikri olarak kullanılmıştır. Örneğin on sekizinci yüzyıl düşünürü Montesquieu "Doğu despotizmi" fikrinin yayılmasında etkili isimlerden biri olmuştur. Montesquieu, neredeyse bir iklim zorunluluğu saydığı despotizmin Doğu'nun sabit bir gerçekliği olduğunu söylemiştir. Sıcak iklimli ülkelerde yaşayan milletlerin korkak yapısının onları hemen her zaman köle haline getirdiğini söyleyen düşünür soğuk iklimli yerlerde yaşayan milletlerin cesaretinin ise özgür kalmalarını sağladığını ileri sürmüştür (Hentsch, 2008, s. 151). Sıcak iklimin hâkim olduğu Asyalı ülkelere Hindistan'ı örnek veren Montesquieu'ye göre, Hintler doğaları gereği cesareten mahrumdur. Hatta Avrupalıların Hindistan'da doğan çocukları bile Avrupa ikliminin vereceği cesareti yitirmektedir (Montesquieu, 2015, s. 234). On dokuzuncu yüzyıl düşünürü Max Weber de "Doğu despotizmi" tezine katılmıştır. Weber'e göre, Avrupalılar özgürlüğüne düşkündür. Doğu despotizminin baskısı altında kalmadıkları için özgürlük duyguları Avrupa'da Asya'dakinden çok daha özgür şehirlerin ortaya çıkmasının yolunu açmıştır (Blaut, 2012, s. 15). Görüldüğü üzere, Montesquieu ve Weber, Doğu despotizmi kavramını kendi toplumlarını yüceltmenin bir aracı olarak kullanmıştır.

Doğu despotizmi fikrinin uzun tarihi, belli bir evrim geçirmesine de yol açmıştır. Brendan O'Leary (1989, s. 72), kavramın Marx ve Engels'ten önceki iki bin yıllık Batı politik düşüncesinde geçirdiği evrim boyunca belli temel unsurlarını koruduğunu söylemiştir. Bu unsurlar, mutlak siyasi otonomiye sahip imparatorların varlığı, bu imparatorların Doğu'nun toprağa dayalı imparatorluklarında bulunması, krallardan farklı olarak Doğu despotlarının tebaaları üzerindeki yetkilerinin mutlak olması ve imparatorun tebaaları arasında köleler arasındakine benzer bir "eşitliğin" olması, yani statü farklılaşmasının bulunmamasıdır. James M. Blaut (2000) ise "Doğu despotizmi" teorisinin hiçbir yerde geçerli olmadığını, kısmen bir önyargıdan ibaret olduğunu, Avrupalıların Asya toplumunu aşağı, "özgür olmayan" bir toplum olarak görmelerinden kaynaklandığını söylemiştir. Bu tezin çıkış noktası olarak gösterilen iklim gerekçesi olmasa başka bir gerekçe bulunacaktır.

5.6. Asya Tipi Üretim Tarzı Tezi

Doğu despotizminin ekonomik temelini Asya tipi üretim tarzı oluşturmaktadır. Marx'ın on dokuzuncu yüzyıl Hint toplumuna ve tarihine bakış açısının temelinde, Hira Singh'e (2013, s. 313) göre, Hindistan'ı Asya tipi üretim tarzının bir örneği olarak görmesi bulunmaktadır. Düşünürün hiçbir zaman yeterince tanımlamamış olduğu (Farooqi, 2010, s. 52) bu üretim biçimine ilişkin ayrıntılı bir açıklama Umberto Melotti tarafından yapılmıştır. Melotti'ye (1977, s. 54) göre, Asya tipi üretim tarzının üç temel özelliği bulunmaktadır: Bunlardan ilki, toprak mülkiyetinin devlete ait olması, yani özel mülkiyetin olmamasıdır. İkincisi, her biri tarım ve küçük ev zanaatlarının birleşimi sayesinde kendi kendine yeterli hale getirilmiş köy komünleri sistemidir. Üçüncüsü ise merkezi gücün yönetici rolüdür. Bu güç, tarımın artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılaması için hidrolik mühendisliği ve diğer bayındırlık işlerinin zorunlu olduğu bir ortamda tarihsel olarak ortaya çıkmıştır.

Marx, Asya tipi üretim tarzı kavramını yalnızca “*Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*”nın önsözünde kullanmıştır (O’Leary, 1989, s. 104). Ancak aynı kavramla ifade etmese de birçok kez, özellikle Hindistan bağlamında Asya’ya özgü üretim biçimlerinden bahsetmiştir. Örneğin, bu üretim tarzında toprakta özel mülkiyetin bulunmadığı tezini “*Kapital*”ın üçüncü cildinde açıkça ortaya koymuş, Asya’da toprakta bireysel veya ortaklaşa kullanım hakkı bulunsada da özel mülkiyetin bulunmadığını, toprak mülkiyetinin devlete ait olduğunu söylemiştir. Düşünöre göre, böyle bir toplumda, devletten daha güçlü bir siyasal veya iktisadi baskı aracı bulunmamaktadır. Toplumun en üst seviyedeki efendisi devlettir. Egemenlik de ulusal çapta yoğunlaşmış toprak sahipliğinden oluşur (Marx, 1997, s. 695). Bu sistemin bir parçası olarak, Melotti’nin (1977, s. 67) ifadesiyle, devlet, üreticilerden vergi olarak alınan artık ürünün tek hak sahibidir. Büyük sömürücü sınıfların üyeleri ise kendi paylarını devlet aracılığıyla alır. Oysa feodal sistemde, devletten bağımsız olarak ranta mal ve hizmet biçiminde doğrudan el koyan sömürücü taraf feodal lorddur. Toprak feodal lordlara aittir. Lordların varisi de en büyük oğullarıdır (Melotti, 1977, s. 67). Toprakta özel mülkiyetin bulunmaması veya çok sınırlı olması, sınıf ayrımlarının ya suni çizgilerle belirlenmiş ya da kast sistemi tarafından kabul edilmiş eşitsizlikler olması, sömürü biçimlerinin çok katı olmaması ve devletin gücünün büyüklüğü Asya toplumlarının uzun süreli durgunluğunu açıklamaktadır (Melotti, 1977, s. 101). Devletin çok güçlü olması, dolayısıyla politik ve ekonomik hayat üzerinde tam hâkimiyetinin bulunması özerk bir “sivil toplum” alanının gelişmesini engellemiştir (Melotti, 1977, s. 103).

Marx, “*Grundrisse*”te de imalat ve tarımın birleşmesiyle oluşturulan köy komünlerinden bahsetmiştir. Bu komünlerin kendi kendini idame ettirdiğini, tüm yeniden üretim ve artı üretim şartlarını kendi içinde barındırdığını söyleyen düşünür, komünlerin ürettiği artık emeğin bir kısmının haraç, vb. biçimde despota verildiğine işaret etmiştir (Marx, 2015, ss. 399-400). Düşünürün 25 Haziran 1853 tarihli NYDT makalesinde de Asya ülkelerinde devletin güçlü olması iklim ve toprak şartlarıyla ilişkilendirilmiştir. Söz konusu makaleye göre, Doğu tarımının temelini kanallar, su şebekeleri ve yapay sulama oluştururken Batı’da suyun ortak kullanımı özel teşebbüse ve gönüllü iş birliğine dayalıdır. Uygarlığın çok düşük ve toprağın gönüllü iş birliği yapamayacak kadar geniş olduğu Doğu’daki sulama çalışmaları hükümetin merkezi gücünün müdahalesini gerektirir (Marx, 2007, s. 214). Bunun anlamı, Batı’daki toprak ve iklim şartlarının özel teşebbüsü teşvik ettiği, Doğu’daki şartların ise merkezi yönetimin güçlenmesini gerektirdiğidir.

Doğu’daki coğrafi ve toplumsal şartlar nedeniyle merkezi yönetimin güçlü olması, Marx’ın despotik devlet modelinin de bir bileşenini oluşturmuştur. Üretim güçlerinin devlete ait olması, John M. Hobson’a (2004, s. 12-13) göre, özel mülkiyetin ve sınıf mücadelesinin ortaya çıkmamasına neden olmuştur. Sınıf mücadelesinin bulunmamasını Marx Doğu toplumlarındaki durağanlıkla ilişkilendirmiştir. Düşünürün varsayımı, Kolja Lindner’in (2010, s. 5) deyişiyle, Avrupa’daki mülkiyet ilişkilerinin sınıf ayrımları ve bunlarla el ele giden sınıf çatışmaları sonucunda toplumsal ilerlemeyi mümkün kıldığıdır. Bu formüle göre, Hindistan’da toprakta özel mülkiyetin bulunmaması da sınıf mücadelesinin gelişmemesine yol açmıştır. Hindistan’ın durağan, pasif, hatta tarihsiz bir toplum olmasının nedeni de budur.

Diğer taraftan, Marx’ın Doğulu ülkelerde özel mülkiyetin olmadığı yolundaki iddiası tartışmalıdır. Robert B. Marks’a (2006, s. 15) göre, Çin’in (yaklaşık 1400-1800 arasındaki) geç imparatorluk döneminde bile emtia piyasaları Avrupa’dakilerden daha verimlidir ve özel şahısların toprak mülkiyetini koruyan yasal düzenlemeler mevcuttur. Amiya Kumar Bagchi (2008, ss. 24-25) de özel mülkiyet haklarının Hindistan’da daha MÖ beşinci yüzyılda, hatta belki daha önce tanındığına işaret etmiştir. Aslında Marx’ın Asya tipi üretim tarzı tezine yöneltilebilecek en önemli itiraz, geniş bir coğrafyaya ve binlerce yıllık tarihe sahip olan ve çok çeşitli kültürlerle ev sahipliği yapan Doğu ülkelerini tek bir formül üzerinden açıklamaya çalışması olabilir. Zira Lawrence Krader’in (1975, ss. 128-129) deyişiyle, Asya’nın farklı bölgeleri arasında derin farklılıkların bulunması, bu farklılıkların tümünü aynı kategori üzerinden kavramayı zorlaştırmaktadır. Krader’e göre,

Marx'ın Hindistan için öngördüğü hidrolik yükümlülükler nedeniyle güçlü merkezi yönetim modeli, Güney Batı Asya ve Orta Asya'dan çok Çin için geçerlidir. Melotti (1977, s. 105) de Marx'ın Asya tipi üretim tarzı modelini en iyi örnekleyen ülkenin Çin'in Orta Krallık dönemi olduğunu söylemiştir.

Marx'ın Doğu ülkelerinin çeşitliliğini ve her ülkenin özgün şartlarını göz ardı etmesi düşünürün bilgi kaynaklarının sınırlılığından kaynaklanmış olabilir. Lindner (2010, s. 2) bu durumu, “Batı dışı coğrafyalara hiç seyahat etmemiş ve o coğrafyalar hakkında hiç ampirik araştırma yapmamış olan Marx'ın bu ülkelere yönelik bilgisinin kısmen seyahat yazıları, parlamento raporları ve teorik incelemeler gibi büyük ölçüde Avrupa merkezci kaynaklara” dayanması şeklinde tarif etmiştir. Bu bilgi kaynakları doğrultusunda, düşünür, Hindistan'ı Asya tipi üretim modeline uygun, despotik bir siyasi yapıya sahip, sınıf mücadelesi yaşanmayan, durağan, atalet içinde ve iki bin yıldır topraklarını işgal eden imparatorluklara direnemeyen pasif bir toplum olarak görmüştür. Kendi başına gelişme şansı olmayan bu durağan ülkeyi gelişmiş bir ülkenin dinamizme kavuşturmasını da süreç acı verici olsa tarihsel açıdan olumlu bir durum saymıştır. Düşünürün Hindistan'daki İngiliz sömürgeciliğine bakışı bu şekilde özetlenebilir.

6. MARX'IN SÖMÜRGEÇİLİK DÜŞÜNCESİNDE YAŞADIĞI EVRİM

Marx'ın sömürgecilikle ilgili görüşlerindeki değişimin hayatının hangi dönemlerinde gerçekleştiği konusunda farklı görüşler bulunmakla birlikte Arjantinli Marksist Néstor Kohan'ın önerisi süreci açıklamada faydalı kabul edilebilir. Kohan (1998'den aktaran Saludjian vd., 2013, ss. 3-5), Marx'ın sömürgecilik ve kapitalist olmayan dünya hakkında iki farklı paradigmaya sahip olduğunu söylemiştir. Bunlardan ilki, 1840'ların sonuna kadar devam eden ve *Komünist Manifesto*'da yer alan paradigmadır. Düşünür, burada kapitalizmi ilerlemeyle ilişkilendirmiş, kapitalizmin dünyada yayılmasını olumlamıştır. Aynı paradigma kapsamında, kapitalist dünyayla kapitalist olmayan dünya arasındaki farkı “uygarlık-barbarlık” ikilemi temelinde ele almıştır. 1850'lerde ise emperyalizmin dünyada yol açtığı sonuçları görmeye ve görüşlerini değiştirmeye başlamış, Asya tipi üretim tarzı modelini ortaya atmıştır. Bu evrede de sömürgeçiliği “trajik, fakat kaçınılmaz bir şey” olarak görmüştür. Ancak 1850'lerin sonuna doğru bu paradigmadan radikal bir kopuş yaşamıştır. 1860'larda ve 1870'lerde Marx artık aşağıdaki üç faktörü içeren yeni bir paradigmayı savunmaktadır:

(i) felsefi düzeyde, ilerleme kategorisinin revizyonu, tarihteki herhangi bir determinizmin reddi ve Hegelci “tarihsiz halklar” kavramının terk edilmesi;

(ii) bilimsel düzeyde, daha karmaşık bir “tarihsel gelişim” kavramının kullanılması, barbar-uygar ikileminin terk edilmesi ve kırsal komünlere, ilkel toplumların ekonomisine ve etnolojisine ilginin artması;

(iii) politik düzeyde, ulusal ve sömürgeci sorunların, ayrıca çevre ülkelerindeki köylülüğün devrimci potansiyelinin keşfi.

Marx'ın sömürgeçiliğe ilişkin düşüncesinde geçirdiği evrimin kronolojik aşamaları ne olursa olsun, düşünürün sonraki dönemlerinde, Lindner'in (2022, s. 90) ifadesiyle, “kozmpolit bir düşünceye ve farklı tahakküm biçimlerine karşı artan bir duyarlılığa ve radikal demokrasi fikrine” sahip olduğu açıktır. Hindistan'daki sömürgecilik uygulamalarına ilişkin görüşlerinde de kendini gösteren bu değişimi aşağıdaki başlıklar halinde değerlendirmek mümkündür:

6.1. Sömürgecilik Tutumunda Değişim

Marx, “*Komünist Manifesto*”da kapitalizmi ulaşılması gereken ve tarihsel açıdan yaşanması zorunlu bir aşama olarak olumlamış, kapitalizmin en “barbar” ülkelere bile “uygarlık” getireceğini söylemiştir. 1860'tan sonra ise Larrain'in (1991, s. 225) deyişiyle, Marx ve Engels'in sömürgeçiliğe ilişkin görüşleri değişmiş, kapitalist yayılmanın uygarlaştırıcı etkisine vurgu yapan iyimser düşüncenin yerini daha kötümser ve eleştirel bir bakış açısı almıştır. Sömürgeci kapitalizmin yeni dünyanın maddi temellerini attığı şeklindeki görüşü de yerini emperyalist ülkelerin sömürge ülkeleri mevcut hallerinden de geriye götürme ihtimalini göz önünde bulunduran daha ihtiyatlı bir yaklaşıma bırakmıştır (Larrain, 1995, ss. 36-37). Örneğin, “*Kapital*”ın birinci cildinde, Marx, sanayileşmiş ülkelerin geri kalmış ülkelere “yeniden canlandırma” misyonuna sahip olduğundan bahsetmemiştir (Larrain, 1991, s. 233). Bunun yerine, kapitalist ülkenin sömürge ülkeleri hammadde ihtiyacını temin etmek için tarımsal üretim alanına dönüştürdüğünü yazmıştır (Marx, 2011, s. 431). Diğer taraftan, Larrain (1989, s. 53), Marx'ın, sömürgeci güçlerin sömürgeci sanayinin gelişmesini engellediğini kabul etmekle birlikte, sömürgelerin kapitalist sanayileşme aşamasına geçmek için önce geleneksel sanayilerinin yıkılmasının gerektiği yolundaki düşüncesinin devam ettiğini vurgulamıştır. Değişen şey, bu yıkımı gerçekleştirecek aktörün sömürgeci güç değil, ulusal burjuvazi olmasıdır. Ancak düşünürün

tarihsel ilerleme uğruna dış müdahaleye kapıyı kapatmış olması da sömürgecilik perspektifi açısından son derece önemlidir.

Marx'ın sömürgecilik konusunda değişen düşünceleri, İngiliz sömürgeciliğinin Hindistan'da yıkıcı ve yapıcı olmak üzere ikili misyona sahip olduğu tezini de terk etmesine yol açmıştır. Larrain'e (1991, s. 232) göre, Marx, 1860'tan sonra sömürgeciliğin yıkıcı ve yenileyici etkilerinin mutlaka aynı sürecin birbirinden ayrılmaz iki yönü olmadığını, ayrıca eski toplumların sömürgecilik tarafından yok edilmesinin yenilenmenin maddi koşullarını yaratmayabileceğini fark etmiştir. Aynı şekilde, John Bellamy Foster (2000, s. 2) de, 1860'lardan itibaren Marx'ın sömürgeci güçlerin sömürgeleştirilmiş ülkelerdeki kalkınmanın maddi öncüllerini sağladığı tezini terk etmeye yöneldiğini, bunun yerine, yoksul ulusları zengin uluslara bağımlı kılan uluslararası sömürü düzeni ve bunun işçi sınıfı enternasyonalizmi üzerindeki etkisiyle daha çok ilgilenmeye başladığını söylemiştir. Marx, Şubat 1881'de yazdığı bir mektupta, İngilizlerin Hindistan halkından aldığı yıllık kira, Hintlerin kendilerine faydası dokunmayan demiryolu için yaptığı ödemeler, askeri ve sivil İngiliz askerlerin emekli maaşları, savaşlar için aldıkları maaşlar gibi kalemler üzerinden Hintlerin her yıl İngilizlere yaptığı karşılıksız ödemelerden bahsetmiş ve bu durumu "intikamla kanayan bir süreç" olarak nitelendirmiştir. Bu sözler, düşünürün İngiliz sömürgecilerin karşısında, Hindistan halkının tarafında bir tutum aldığını göstermektedir.

Hindistan'da yaşananlar, V. G. Kiernan'a (1967, s. 179) göre, Marx'ın Batı kapitalizminin düzeltilemez mutlak kötülüğü konusunda bir kanaat edinmesinde etkili olmuş olabilir. İngiliz işgali altındaki Hindistan, Marx'a sınıflı toplumlardaki insanlık dışı davranışların büyütülmüş bir resmini sunmuştur. Kiernan'ın iddiası doğruysa, düşünürün 8 Ağustos 1853'te NYDT'de yayınlanan "Hindistan'daki İngiliz Yönetiminin Gelecekteki Sonuçları" başlıklı makalesindeki sözleri bu etkinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Söz konusu makalede, Marx (2007, s. 224), "burjuva uygarlığının derin ikiyüzlülüğü ve doğasında var olan barbarlık" ifadesini kullanmış, evinde saygın biçimler alan bu uygarlığın kolonilerde çıplak dolaştığını yazmıştır. Yani sömürgecilerin gerçek yüzünün sömürgelerde ortaya çıktığını ima etmiştir. Aynı makalede, Doğu Hindistan Şirketi komutanı Lord Clive'ı da "büyük soyguncu" olarak nitelendirmiştir. İngiliz sömürgecilerin ikiyüzlülüğü hakkında, "Hindistan'daki basit yolsuzluklar onların açgözlülüğüne ayak uyduramadığında korkunç gasplara başvurmazlar mı? ... "Kutsal dinimizi" savunma bahanesiyle Fransız devrimine karşı savaşırken, aynı zamanda, Hindistan'da Hristiyanlığın yayılmasını yasaklamadılar mı? Orissa ve Bengal tapınaklarına akın eden hacılardan para kazanmak için, Juggernaut tapınağında cinayet işleyip fuhuş ticareti yapmadılar mı" (Marx, 2007, s. 224) ifadelerini kullanmıştır. Marx'ın bu eleştirileri 1850'lerde yapmış olması, Kohan'ın emperyalizmin dünyada yol açtığı sonuçları görmeye ve görüşlerini değiştirmeye başladığı şeklindeki tezini haklı çıkarmaktadır. Düşünür bu evrede sömürgeciliği hâlâ Kohan'ın deyimiyle "trajik, fakat kaçınılmaz bir şey" olarak gördüğü için Hindistan'daki demiryolu sistemini coşkuyla savunmaya devam etmiş ancak bu konudaki görüşleri de zaman içinde değişmiştir. Larrain'in (1991, s. 232) verdiği bilgiye göre, 1879'a gelindiğinde, Marx, daha önce coşkuyla savunduğu demiryollarının geri kalmış ülkeler üzerindeki etkisi konusunda daha ihtiyatlı cümleler kurmaya başlamıştır: "Demiryolları elbette Dış Ticaretin gelişmesine büyük bir ivme kazandırdı, ancak esas olarak ham ürün ihraç eden ülkelerdeki ticaret, kitlelerin sefaletini artırdı".

Marx'ın sömürgecilikle ilgili görüşlerindeki farklılaşma "*Kapital*"ın birinci cildinin Fransızca baskısında yaptığı revizyona da yansımıştır. Lindner'in (2022, s. 105) deyişiyle, düşünür, 1867 tarihli Almanca baskısında "Endüstriyel açıdan daha gelişmiş olan ülke, daha az gelişmiş olana yalnızca kendi geleceğinin bir imgesini gösterir" ifadesini birkaç yıl sonraki Fransızca baskısında "Endüstriyel açıdan daha gelişmiş olan ülke, onu endüstriyel yolda izleyenlere yalnızca kendi geleceğinin bir imgesini gösterir" şeklinde değiştirmiştir. Dolayısıyla, Lindner'a göre, geç dönem Marx, yola bağımlı bir tarihsel gelişim anlayışına sahip olmuştur. Yine aynı çalışmada, düşünür, Batı'nın "ilkel birikimi" ve sömürgeci yayılmanın dehşeti hakkında bilgiler vererek işçi partilerine emperyal sosyalizmin cazibesini kesin olarak reddetmeleri yönünde örtülü bir çağrıda bulunmuştur (Losurdo, 2016, s. 131).

6.2. Sömürge Halklarının Kültürüne Yönelik Aşağılamalarda Değişim

Sömürgecilik konusundaki fikir değişikliği Marx'ın Batılı olmayan kültürlerle yönelik ifadelerine de yansımıştır. Örneğin, İngiliz yazar John Lubbock'un 1870'te yayınlanan "*Medeniyetin Kökeni ve İnsanın İlkel Durumu*" adlı çalışmasında Batılı olmayan kültürleri "bir hayvana veya ağaca ibadet eden" insanlar sözleriyle küçümsemesini eleştiren Marx, "*Etnoloji Defterleri*"nde, sanki kendileri "medenî İngiliz Kraliçe'ye ya da Bay Gladstone'a "tapınmazmış" gibi" ifadesini kullanmıştır (Marx, 2013, s. 264). Görüldüğü üzere, düşünürün Batılı olmayan kültürlerle yönelik "maymun Kanuman ve inek Sabbala karşısında hayranlıkla diz çökerler" türü küçümseyici ifadeleri geçmişte kalmıştır. Aynı şekilde, O'Leary'nin (1989, s. 125) 1870'lerin sonu ve

1880'lerin başında yazıldığını tespit ettiği “*Hindistan Tarihine İlişkin Notlar (664-1858)*” başlıklı çalışmasında, Marx (1947, s. 139), İngiliz işgalcilerden sıklıkla “İngiliz köpekleri”, “İngiliz gaspçılar” (Marx, 1947, s. 138), “İngiliz ikiyüzlüleri” (Marx, 1947, s. 68) gibi aşağılayıcı terimlerle bahsetmiştir. Bu örnekler, düşünürün önceki zamanlarda sömürgeleştirilen halklar için kullandığı küçümseyici sözlerin yerini o halkları küçümseyenler ve sömürgeciler için kullandığı öfkeli ifadelerin aldığını göstermektedir. Bu söylem değişikliği aslında Marx’ın sömürgecilğe yönelik yaklaşımındaki değişimin doğrudan yansıması olarak kabul edilebilir.

6.3. Tek Yönlü Tarih Tezinde Değişim

Marx’ın tarihsel süreçte bütün toplumların aynı evrelerden geçeceği şeklinde özetlenebilecek tek yönlü tarih anlayışından vazgeçmiş olması da sömürgecilik konusundaki düşüncelerinin değişiminin kanıtı sayılabilir. Kevin Anderson’ın (2010, s. 3) verdiği bilgiye göre, “*Komünist Manifesto*”da (1848) örtük olarak tek yönlü bir tarih tezini benimsemiş olan Marx, 1850’lerin başlarında NYDT’de yayınlanan makalelerinde, “*Grundrisse*”de (1857-58) ve “*Kapital*”ın Fransızca baskısında (1872-75) çok yönlü bir tarih anlayışına yönelmiş, 1879-82 arasında ise aralarında Rusya, Hindistan ve Latin Amerika’nın da bulunduğu Batı dışı toplumlar konusunda çok yönlü bir tarih yaklaşımını benimsemiştir. O’Leary (1989, s. 124) de 1868-83 yılları arasında düşünürün tarih ve antropoloji okumaları sonucunda Asya toplumlarına ilişkin gerçeklerle yüzleşmek zorunda kaldığını, Rus popülistleriyle yaptığı tartışmanın da etkisiyle, tek yönlü ve determinist tarihsel ilerleme anlayışını, çok yönlü ve gönüllü bir anlayış lehine değiştirdiğini söylemiştir.

Marx’ın tarih tezindeki değişimin teorik ve politik sonuçlarından biri, Lindner’a (2022, s. 68) göre, feodalizmin evrensel bir kategori olduğu fikrinden vaz geçmesidir. Düşünür, bu dönemde, feodalizmin yalnızca Avrupa’ya özgü spesifik bir üretim biçimi olduğunu düşünmeye başlamıştır. Örneğin, “*Etnoloji Defterleri*”nde Hindistan’ın köy yapısına “feodal” diyen John Phear için “eşek kafalı” (Marx, 2013, s. 174) ifadesini kullanmıştır. Böylece, feodalizm kavramının çok katı bir şekilde genelleştirilmesine, daha genel olarak da Batı Avrupa için geliştirilen kavramların Hindistan veya Asya şartlarına doğrudan uygulanmasına karşı çıkmıştır (Lindner, 2010, s. 19).

Bu noktada, Marx’ın Batı Avrupa için formüle edilmiş feodal sistemi Doğu ülkelerinin geçirmesi gereken zorunlu bir evre olarak görmemesinin düşünürün tarih tezini nasıl etkilediği sorulabilir. Bu soruya net bir cevap vermek zor olmakla birlikte, Andrew Zimmerman’ın düşünürün 1880-1882 arasında, yani ömrünün son yıllarında kaleme aldığı “*Etnoloji Defterleri*”nde tespit ettiği tutum değişikliğinin altını çizmek faydalı olacaktır. Zimmerman’ın (2015, ss. 1180-1181) verdiği bilgiye göre, Marx, söz konusu çalışmasında “kapitalist olmayan toplumların bir gün sosyalizme ulaşmak için kapitalizmi bekleyen basit ilkel topluluklar” olduğu şeklindeki Avrupamerkezci görüşten farklı bir yaklaşıma sahiptir. Artık düşünüre göre, kapitalist olmayan toplumlar kendi başlarına yeni kapitalist toplumsal örgütlenme olasılıkları ve sosyalizme geçişe ilişkin yeni yörüngeler önermektedir. Marx, 1881’de Rus sosyalist Vera Zasulich’e yazdığı mektupta da “*Kapital*”de “İngiltere tarihini, vaat edilmiş sosyalist topraklara ulaşmak için dünyanın geri kalanının uyması gereken bir norm haline getirmeyi amaçlamadığını” söylemiştir. Düşünürün 1883’teki ölümüyle birlikte, “*Etnoloji Defterleri*” ve Zasulich’e yazdığı mektupta örtük olarak yer alan bulguları formüle etme ve geliştirme imkânı kalmamıştır.

Düşünürün Doğu toplumlarının Avrupa çizgisini izlemek zorunda olduğu düşüncesinden farklılaşması, Asya tipi üretim tarzı modelinde, dolayısıyla, Hindistan’daki toprağın ortak mülkiyetine ilişkin görüşlerinde de değişime yol açmıştır. Daha önce toprağın ortak mülkiyetini Hindistan’ı geri bıraktıran bir durum olarak nitelendiren ve toprağa özel mülkiyet getiren toprak yerleşim yasasını memnuniyetle karşılayan Marx, 1881’de Sir Henry Maine’e yönelik eleştirisinde, toprağın ortak mülkiyetinin kaldırılmasının yerli halkı ileriye değil geriye iten İngiliz vandalizminin bir eylemi olduğunu yazmıştır (Kumar, 1992, s. 499). Düşünür, toprak sahipliğinin özelleştirilmesini Cezayir bağlamında değerlendirirken de bu özelleştirmenin işgalciler için büyük ekonomik faydalar sağladığını ve işgalciler lehine siyasi bir amaca hizmet ettiğini söylemiştir (Krader, 1975, s. 412). Benzer bir şekilde, Marcello Musto’nun (2020, s. 22) dediği gibi, Rus antropolog Maksim Kovalevsky’nin 1879 tarihli “*Komünal Toprak Mülkiyeti: Parçalanmasının Nedenleri, Süreçleri ve Sonuçları*” adlı kitabını okuyan Marx, Kovalevsky’nin toprak sahipliğinin sanki bir doğa kanunuymuş gibi Avrupa örneğini izleyeceği ve her yerde ortak mülkiyetten özel mülkiyete geçileceği şeklindeki düşüncesine karşı çıkmıştır. Düşünürün yeni yaklaşımı, ortak mülkiyetin bazı durumlarda varlığını sürdürebileceği şeklindedir. Bazı tarihsel kaçınılmazlıklar sonucunda ortak mülkiyetin ortadan kalkacağı görüşünü artık reddetmektedir. Robert Biel (2015) de Marx’ın başlangıçta Hindistan’da toprakta özel mülkiyetin bulunmamasının ilerlemeyi engellediğini düşündüğünü, sömürgeciliğin o ülkedeki geleneksel mülkiyet ilişkilerini parçalamasını ilerici bir adım olarak gördüğünü, daha sonra ise asıl çelişkinin sömürgecilerin halkı kendi topraklarından mahrum

bırakmasında yattığını fark ettiğini söylemiştir. Düşünürün sömürgecilerin halkı kendi topraklarından mahrum bıraktığını görmesi, sömürgecilik yaklaşımına ilişkin düşünce evrimindeki en önemli gelişme olarak kabul edilebilir.

6.4. Sömürge İsyanlarına Yaklaşımında Değişim

Marx'ın sömürge isyanları konusundaki fikir değişikliğini değerlendirmek nispeten daha zordur. Düşünür, 1881'de kaleme aldığı "V. I. Zasulich'in Mektubuna Cevap Taslakları" başlıklı yazısında Hindistan'daki sömürgecilik karşıtlarından devrimciler diye söz etmiş ve İngilizlerin yerli işbirlikçilerini kınamıştır (aktaran Alatas ve Sinha, 2017, s. 60). Dolayısıyla, 1881 itibarıyla Marx'ın sömürge isyanlarına yönelik tutumunun isyancılar lehinde olduğu açıktır. Fakat bu tutumun ne zaman şekillendiği çok net değildir. Anderson (2010, s. 238), 1856-57'ye gelindiğinde, Marx'ın NYDT makalelerinde Hindistan'daki Sepoy isyanını desteklediğini ileri sürmüştür. İrfan Habib (2022, s. 50) de 1857'de Sepoy isyanı patlak verdiğinde, Marx'ın İngiliz yönetimine tam bir tiksinti içinde isyancıların yanında yer aldığını ileri sürmüştür. Bu açıklamalar, isyan patlak verdiğinde Marx'ın hâlihazırda İngiliz sömürgecilere bakışının negatife dönmüş olduğunu düşündürmektedir. Pranav Jani ise Marx'ın sömürgecilikle ilgili düşüncelerinin bu isyanlar sırasında değiştiğini söylemiştir. Jani'ye (2004, ss. 82-83, 91) göre, isyandan önce Marx daha çok İngiliz burjuvazisine odaklanırken isyandan sonra dikkatini Hintlere yöneltmiştir. İsyan öncesinde Hindistan'ın gelişimini İngiliz sömürgeciliğinin gelişimiyle birleştirirken isyandan sonra Hindistan'daki sömürge kurumlarını daha derinlemesine araştırmaya başlamış ve Hintlerin İngilizleri "kovma" çabalarında "haklı" oldukları sonucuna varmıştır. Hem isyanın hem de ırkçı, şovenist İngiliz basınının "saçmalamasının" etkisiyle, düşünür, Hint halkını burjuva-proleter ilişkisinin klasik modelinde olduğu gibi, kurtuluşunu kazanmak için sömürgecilere karşı mücadele etmesi gereken aktör olarak görmeye başlamıştır.

Marx'ın 17 Eylül 1857 tarihinde NYDT'de yayınlanan "Hindistan'daki İşkencelerin Soruşturulması" başlıklı makalesi de düşünürün isyancıları desteklediği izlenimi vermektedir. Bu makalede, Marx, İngilizlerin yaptığı istismarları kınayan, isyancı Hintlerin isyan etmekte haklı olduğunu belirten ifadeler kullanmıştır (Marx, 2007, s. 242). Fakat aynı gazetede yayınlanan 15 Temmuz 1857 tarihli "Hint Ordusunda İsyan" başlıklı makalesinde, Sepoyların İngiliz sömürgecilere isyanını "Hindistan'da isyan eden Sepoyların işlediği vahşet gerçekten de dehşet verici, iğrenç, tarif edilemez niteliktedir" (Marx, 2007, s. 234) sözleriyle aktarmıştır. Ayaklanmayı başlatan da Marx'ın (2007, s. 234) sözleriyle, İngilizler tarafından "giydirilen, beslenen, okşanan, şişmanlatılan ve şımartılan Sepoylardır". Shlomo Avineri (1968, s. 24), düşünürün bu sözlerini "Marx, İngiliz baskısının vahşetini olağan bir şekilde kınasa da isyanın nedenlerine ve isyanı yöneten tamamen dağılık haldeki, yönünü kaybetmiş Hint sipahilere pek sempati beslemiyordu" şeklinde yorumlamıştır. Marx'ın İngilizlerin beslediğini söylediği Sepoy, yani Sipahi Ordusu, Avrupalı subayların yönetimindeki Hint askerleriyle oluşturulmuş bir ordudur (McNeill, 2002, s. 616). Sepoy isyanları da 10 Mayıs 1857'de Meerut'taki İngiliz Hint Ordusu askerlerinin Avrupalı subaylara karşı ayaklandığı ve çok geçmeden Hindistan'daki İngiliz sömürge yönetimine karşı bir halk ayaklanmasına dönüşmüş olan isyandır (Singh, 2013, s. 301). Yine 15 Temmuz 1857 tarihli makalede, Marx isyanın nasıl bastırılabilceği ve düzenin nasıl sağlanabileceği konusunda önerilerde bulunmuş, İngiliz komutanı sahaya geç çıktığı ve "kaçakları" yakalaması için atması gereken adımları atmadığı için eleştirmiştir (Marx, 2007, s. 228). Dolayısıyla, Marx'ın 15 Temmuz 1857'de sömürgeci İngiliz komutanlarına kaçakları yakalamalarına yardımcı olacak önerilerde bulunan tutumuyla 17 Eylül 1857'de isyancıları haklı bulan tutumu arasında bir çelişki olduğu açıktır.

Düşünürün 1857'nin Temmuz ayından Eylül ayına kadarki sürede isyanda desteklediği tarafı değiştirmiş olması muhtemeldir. Zira Jani (2004, s. 82) ve diğer bazı yazarlar (örneğin, Avineri, 1968, s. 25; Stanziani, 2018, s. 81) Hint isyanının Marx'ı devrimci hareketler üzerinde daha çok düşünmeye ve düşüncelerini gözden geçirmeye ittiğini ileri sürmektedir. Bu iddiaya göre, Marx, söz konusu gözden geçirme sürecinin etkisiyle, o sırada yazmakta olduğu "*Grundrisse*"te, önceki çalışmalarından farklı olarak kapitalizme geçiş için birden fazla tarihsel dinamiğin bulunduğunu belirtmiştir (Stanziani, 2018, s. 82).

Düşünürün birkaç ay içinde aldığı iki farklı tutum arasındaki çelişkiye yönelik bir diğer ihtimal, isyan konusunda tarafsız davrandığıdır. Bu iddianın sahibi Anthony Brewer'e (1990, s. 56) göre, düşünür isyancıları destek vermemiş, her iki tarafın vahşetini de kınamıştır. Marx'ın isyancıları destek vermeme gerekçesi ise o tarihte maddi ve sosyal temelleri henüz mevcut olmadığı için Hindistan'ın bağımsızlığa ulaşamayacağını düşünmüş olmasıdır. Aslında Larrain'in dediği gibi, Marx ve Engels o sıralarda ulusların kendi kaderlerini tayin hakkına inanmamakta, ulusal kurtuluş ve bağımsızlık mücadelelerinin daha güçlü ve daha ileri ulusların ihtiyaçlarına tabi kılınması gerektiğini düşünmektedir. Bu doğrultuda, düşünürler, tüm ezilen halkların zalimlere karşı zaferi için belirleyici şeyin İngiltere'deki proletaryanın zaferi olduğunu savunmaktadır (1991,

s. 231). O halde ilk devrim ülke içinde, yani İngiltere’de gerçekleşmeli, İngiliz işçi sınıfı takip edecekleri bir model yarattırsa o zaman sömürgeler de aynı yolu izlemelidir. Hint proletaryası da kurtuluş reçetesini İngiliz proletaryasından öğrenmelidir. Başka bir deyişle, uygun bir siyasi çerçeve olmadan sömürgecilik karşıtı isyan yapılmamalıdır (Hiddlestone, 2009, s. 8). Bu yaklaşım doğrultusunda, Marx ve Engels, ABD’nin Kaliforniya’yı Meksika’dan alarak ilhak etmesini, Cezayir’in de Fransızlar tarafından işgalini desteklemiştir (Larrain, 1991, s. 231). Larrain, düşünürün bu yaklaşımını Avrupamerkezciliği nedeniyle “geri” toplumların özgüllüğünü kavrayamamak şeklinde yorumlamıştır (1991, s. 240).

Görüldüğü üzere, Marx’ın ilk çalışmalarındaki kapitalizmin gelişmesi amacıyla sömürgeciliği destekleyen tutumu zaman içinde değişmiş, sömürgecilik karşıtı bir hal almıştır. Karl A. Wittfogel (1953, s. 357), düşünürün görüşlerini değiştirme hakkı bulunduğunu, ancak her akademisyenin bu tür önemli değişiklikleri açıklaması gerektiğini söylemiştir. Marx’ın görüşlerini değiştirdiği, bu değişikliğin nedenlerini açıkça belirtmediği ve bunun bir eksiklik olduğu doğrudur. Ancak Marx, revize ettiği düşüncelerini bir akademisyen olarak kaleme almamıştır. Yazıları çoğu kez dönemsel gelişmelere ve okumalarına yönelik teorik çıkarımlarını içermektedir. Fikirlerini değiştirme cesareti göstermesi ise neden değiştirdiğini açıklamamış olsa bile kendi başına kıymetlidir.

7. SONUÇ

Her birey kendi zamanının çocuğudur (Hegel, 2013, s. 24). Hegel’in bu sözü, tarihte iz bırakan düşünürlerden biri olan Marx için de geçerlidir. Radikal görüşlerine rağmen Marx da her insan gibi kendi döneminin hâkim düşünce ve önyargılarından etkilenmiştir. Zaten düşünürün kendisi de insanın bilincinin toplumsal var oluş şartları tarafından belirlendiğini söyleyerek insanların bakış açısının yaşadıkları tarih ve coğrafyadan etkilenmesinin kaçınılmaz olduğunu kabul etmiştir.

Marx, hayatının önemli bir bölümünü İngiltere’de geçirmiş bir on dokuzuncu yüzyıl düşünürüdür. O dönemde İngiltere’nin sanayileşme sürecinin ve sömürgeci bir güç olarak kazandığı hâkimiyetin kapitalist toplumu çözümlemeye çalışan bir düşünürün görüşlerini etkilememesi beklenemez. Etkilemiştir de. Marx da kendi dönemindeki birçok insan gibi Avrupalı olmayan halklara yönelik önyargılara sahip olmuş, onların kültürleri hakkında küçümseyici ifadeler kullanmıştır. Dahası sömürgeciliği kapitalizmle ilişkilendirerek kaçınılmaz kılan ve meşrulaştıran bir anlayışı dillendirmiştir. Ancak Marx’ın hayatının sonuna kadar devam eden gerçeği anlama çabası ona doğru bildiklerini değiştirme gücü de vermiştir. Yaşamının muhtemelen ilk otuz kırk yılını sömürgeciliğe tarihsel ilerleme adına onay vererek geçiren düşünür, emek sömürsüne karşı çıkan ve yeni bir toplum projeksiyonu sunan düşüncelerinin yarattığı albeniye kendini kaptırmamış ve değişme cesareti göstermiştir. Bu değişimle birlikte, zaman içinde sömürgeciliğin karşısında durmaya başlamış, Avrupalı olmayan halkların kültürlerini aşağılayanlara ve sömürgecilere duyduğu öfkeyi yansıtan yazılar kaleme almıştır. Yine aynı değişme cesareti sayesinde “ben Marksist değilim”⁵ diyebilmiş, başka bir deyişle, bakış açısını kendi düşüncelerinden esinlenmiş bile olsa bir ideolojiyle sınırlandırmamıştır.

Marx’ın sömürgeciliğe ilişkin düşüncelerini ne başlangıçtaki ne de revize edilmiş haliyle benimsemek gerekmez. Düşünürün kapitalizm eleştirisinin ve toplum projesinin günümüz dünyasını anlamaya yardımcı olmadığı da savunulabilir. Fakat düşünürün sömürgecilik konusundaki düşünce evriminden haberdar olmak hâlâ anlamlı ve kıymetlidir. Zira bildikleri değişince insanın kendi de değişir.

⁵ Engels, Edouard Bernstein’a yazdığı 2-3 Kasım 1882 tarihli bir mektupta, Marx’ın Lafargue’a bir keresinde ‘Ben Marksist değilim’ dediğini belirtmiştir (Althusser, 2006, s. 14).

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	İki Dış Hakem /Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur
Benzerlik Taraması:	Yapıldı /intihal.net vb.
Etik Bildirim:	sobed@mehmetakif.edu.tr
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Yapay Zekâ Kullanımı:	Yazar, bu çalışmada dil kontrolünde yapay zekâ destekli uygulama kullandığını belirtmiştir.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Peer-Review:	Double anonymized /Two External
Ethical Statement:	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks:	Yes / intihal.net etc.
Complaints:	sobed@mehmetakif.edu.tr
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Use of Artificial Intelligence:	The author has stated that he used an AI-assisted application for language checking in this study.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

KAYNAKÇA

- Ahmad, A. (1996). *Lineages of the present: Political essays*. Tulika.
- Alatas, S. F. ve Sinha, V. (2017). *Sociological theory beyond the canon*. Palgrave Macmillan.
- Althusser, L. (2006). *Philosophy of the encounter: Later writings, 1978–87* (çev. G. M. Goshgarian). Verso.
- Anderson, K. B. (2010). *Marx at the margins: On nationalism, ethnicity and non-Western societies*. University of Chicago Press.
- Avineri, S. (1968). *Karl Marx on colonialism and modernization*. Doubleday.
- Bagchi, A. K. (2008). *Perilous passage: mankind and the global ascendancy of capital*. Oxford University Press.
- Biel, R. (2015). *Eurocentrism and the communist movement*. Kersplebedeb.
- Blackburn, R. (1997). *The Making of New World slavery, from the baroque to the modern, 1492-1800*. Verso.
- Blaut, J.M. (2000). *Eight Eurocentric historians*. The Guilford Press.
- Blaut, J. M. (2012). *Sömürgeciliğin dünya modeli: Coğrafi yayılmacılık ve Avrupamerkezci tarih* (çev. Serbun Behçet). Dergâh Yayınları.
- Bolat, B. ve Ayaz, R. (2021). Sömürgeciliğin tarihsel seyri ve XIX. yüzyılda İngiliz sömürgeciliğinin kodları. *Atatürk Yolu Dergisi*, 69, 115-139. <https://doi.org/10.46955/ankuayd.1028330>
- Brewer, A. (1990). *Marxist theories of imperialism: A critical survey* (2. baskı). Routledge.
- Bulgur, D. (2004). Ticaretten sömürgeciliğe XIX. yüzyılda Hindistan ve İngiliz hâkimiyeti. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 17, 63-102.
- Das, S. K. (2009). Marx on India: A revisionist agenda. *Frontier*, 42(10/13), 8-17.
- Doğan, O. ve Erdoğan, A. (2017). XIX. yüzyılda İngiliz sömürgeciliğinde Hindistan'ın yeri ve önemi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(3), 839-847. <https://doi.org/10.21547/jss.320177>
- Farooqi, A. (2010). History of social formations in India. *The Marxist*, XXVI(4), 49-60.
- Ferro, M. (1997). *Colonization: A global history*. Routledge.
- Foster, J. B. (2000). Marx and internationalism. *Monthly Review*, 52(3), 11–22. https://doi.org/10.14452/MR-052-03-2000-07_2
- Günarslan, H. (2020). Avrupalıların Doğu ticareti mücadelesi: İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin kurulması. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44(2), 101-126.
- Güngör, F. (2014). Sömürgecilik bağlamında Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya politikası. *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 6(24), 26-34.
- Habib, I. (2022). *Essays in Indian history: Towards a Marxist perception* (15. baskı). Anthem Press.
- Hegel, G. W. F. (1991). *Hukuk felsefesinin prensipleri* (çev. Cenap Karakaya). Sosyal Yayınları
- Hegel, G. W. F. (2013). *Tüze felsefesi: Anahatlarda tüze felsefesi ya da doğal hak ve politik bilim* (çev. Aziz Yardımlı, 2. baskı). İdea Yayınevi.
- Hentsch, T. (2008). *Hayali Doğu: Batı'nın Akdenizli Doğu'ya politik bakışı* (çev. Aysel Bora). Metis Yayınları.
- Hiddlestone, J. (2009). *Understanding postcolonialism*. Acumen.
- Hobson, J. M. (2004). *The Eastern origins of Western civilisation*. Cambridge University Press.
- Jackson, A. (2013). *The British Empire: A very short introduction*. Oxford University Press.
- Jani, P. (2004). Karl Marx, Eurocentrism and the 1857 revolt in British India. C. Bartolovich ve N. Lazarus (Eds.) içinde, *Marxism, modernity and postcolonial studies* (ss. 81–97). Cambridge University Press.
- Karakaya, İ. ve Nazarı, M. İ. (2023). Hindistan-Pakistan çatışmasında Keşmir sorunu. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 7(3), 1-22. <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.1>
- Kızılcılık, S. (2018). Sömürgecilik, ırkçılık ve soykırım olarak modernlik. *Journal of Human Sciences*, 15(4), 2012-2028. doi:10.14687/jhs.v15i4.5547
- Kiernan, V. G. (1967). Marx and India. *The Socialist Register*, 4, 159-189.

- Krader, L. (1975). *The Asiatic mode of production: Sources, development and critique in the writings of Karl Marx*. Van Gorcum.
- Kumar, A. (1992). Marx and Engels on India. *The Indian Journal of Political Science*, 53(4): 493–504.
- Kumar, S. (2017). Contribution of Western culture in nationalism of India. *International Journal of History and Cultural Studies*, 3(4), 22-25. <http://dx.doi.org/10.20431/2454-7654.0304002>
- Kuş Büyüktaş, C. (2019). İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin kuruluş aşamasında İngilizlerin Hindistan’a yerleşme çabaları. *Mavi Atlas*, 7(2), 275-293. doi: 10.18795/gumusmaviatlas.622262
- Larrain, J. (1989). *Theories of development: Capitalism, colonialism and dependency*. Polity Press.
- Larrain, J. (1991). Classical political economists and Marx on colonialism and ‘backward’ nations. *World Development*, 19(2/3), 225-243. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(91\)90257-1](https://doi.org/10.1016/0305-750X(91)90257-1)
- Larrain, J. (1995). *İdeoloji ve kültürel kimlik: Modernite ve üçüncü dünyanın varlığı* (çev. Neşe Nur Domaniç). Sarmal Yayınları.
- Lindner, K. (2010). Marx’s Eurocentrism: Postcolonial studies and Marx scholarship. *Radical Philosophy*, 161, 27-41.
- Lindner, K. (2022). *Marx, Marxism and the question of Eurocentrism*. Palgrave Macmillan.
- Losurdo, D. (2016). *Class struggle: A political and philosophical history*. Palgrave Macmillan.
- Maddison, A. (2006). *The world economy: Vol I, A millennial perspective, Vol II, Historical Statistics*. OECD Publishing.
- Marks, R. B. (2006). Asia in the remaking of the modern world. *Education about Asia*. 11(2): 14–18.
- Marx, K. (1947). *Notes on Indian history (664–1858)* (2. baskı). Foreign Languages Publishing House.
- Marx, K. (1997). *Kapital Cilt III* (çev. A. Bilgi). Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2015). *Komünist manifesto* (çev. E. L. Bakaç). Zeplin Düşünce Yayıncılık.
- Marx, K. (1904). *A Contribution to the critique of political economy* (çev. N. I. Stone). Charles H. Kerr&Company.
- Marx, K. (2007). *Dispatches for the New York Tribune selected journalism of Karl Marx* (Ed. J. Ledbetter), Penguin Classics Yayınları.
- Marx, K. (2011), *Kapital Cilt I* (çev. A. Bilgi). Sol Yayınları.
- Marx, K. (2013). *Etnoloji defterleri* (çev. Kıvanç Tanrıyar). İstanbul: Hil Yayınları.
- McLellan, D. (2006). *Karl Marx: A biography*. Palgrave Macmillan.
- McNeill, W. H. (2002). *Dünya tarihi* (çev. Alâeddin Şenel, 6. baskı). İmge Kitabevi, 6. Baskı.
- Melotti, U. (1977). *Marx and the third world*. Macmillan.
- Mezzadra, S. ve Samaddar, R. (2020). Colonialism. Musto M (Ed.) içinde, *Marx revival: Key concepts and new interpretations* (ss. 247-265). Cambridge University Press.
- Montesquieu (2015). *The spirit of the laws* (20. baskı) (çev. A. Cohler, B. Miller ve H. Stone). Cambridge University Press.
- Moore, R. J. (1984). India and the British Empire. C. C. Eldridge (Ed.) içinde, *British Imperialism in the nineteenth century* (ss. 65–84). Macmillan.
- Musto, M. (2020). *The last years of Karl Marx: An intellectual biography*. Stanford University Press.
- Narayanswamy, R. (1986). Utopia and determinism in Marx, Lenin and Stalin-I. *China Report*, 22(2), 129-140. <https://doi.org/10.1177/000944558602200203>
- O’Leary, B. (1989). *The Asiatic mode of production*. Blackwell.
- Oculi, O. (1974). On Marx’s attitude to colonialism. *The African Review (Dar es Salaam)*, IV(3), 459–71.
- Özcan, A. (2000). İngiliz Sömürgeciliği. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 22 (ss. 299-302).
- Özcan, A. (2014). İngiliz sömürgeciliği. A. Özcan (Ed.) içinde, *Sömürgecilik tarihi (Afrika-Asya)* (ss. 60-74). Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- Özensoy, A. U. (2019). 15 ve 16. yüzyıllarda sömürgecilik hareketleri, Fiyat Devrimi ve sömürgecilik ideolojisi. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5(3), 819-834.
- Rabasa, J. (2010). *Without history: Subaltern studies, the Zapatista insurgency, and the specter of history*. University of Pittsburgh Press.

- Robinson, R., Gallagher, J. and Denny, A. (1989). *Africa and the Victorians: The official mind of Imperialism* (2. baskı). Macmillan.
- Said, E. W. (2013). *Şarkiyatçılık: Batının Şark anlayışları* (çev. Berna Ünler). Metis Yayınları.
- Saludjian, A., Augusto, A. G., de Miranda, F. F., Corrêa, H. F., Carcanholo, M. D. (2013). *Marx's theory of history and the question of colonies and non-capitalist world*.
https://www.ie.ufrj.br/images/IE/TDS/2013/TD_IE_015_2013.pdf.
- Singh, H. (2013). Class, caste, colonial rule and resistance: The revolt of 1857 in India. C. Barker, L. Cox, J. Krinsky ve A. G. Nilsen (Eds.) içinde, *Marxism and social movements* (ss. 299-316). Brill.
- Stalin, J. (2021). *Dialectical and historical materialism: Concerning questions of Leninism*. Foreign Languages Press.
- Stannard, D. E. (1992). *American holocaust: The conquest of the New World*. Oxford University Press.
- Stanziani, A. (2018). *Eurocentrism and the politics of global history*. Palgrave MacMillan.
- Stoetzler, M. (2015). *Karl Marx and imperialism*.
https://prifysgolbangor.elsevierpure.com/ws/portalfiles/portal/16217783/2015_Karl_Marx.pdf
- Sunar, L. (2014). *Marx and Weber on oriental societies: in the shadow of western modernity*. Ashgate.
- Tharoor, S. (2023). *Utanç imparatorluğu: İngilizler Hindistan'da ne yaptı?* (çev. Yusuf Selman İnanc). Kronik Kitap.
- Vardar, A. (2012). *Çeviribilimde sömürgecilik-sonrası dönemeç: Çevirileriyle özgürleştirme çabası* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Wittfogel, K. (1953). The ruling bureaucracy of Oriental despotism: A phenomenon that paralyzed Marx. *The Review of Politics*, 15, 350-359.
- Yurdakul, İ. (2014). Diğer sömürgeci ülkeler (Almanya, İtalya, Belçika). A. Özcan (Ed.) içinde, *Sömürgecilik tarihi (Afrika-Asya)* (ss. 92-108). Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- Zhang, Y. (2014). *Back to Marx: Changes of philosophical discourse in the context of economics*. Göttingen University Press.
- Zimmerman, A. (2015). Marxism, modernity and marginality. *Critical Sociology*, 41(7-8), 1175-1182. doi: 10.1177/0896920513512697